Barcode - 2030020024477
Title - abalaa sachcharitra ratnamaala Dvitiiya San'put'a
Subject - GEOGRAPHY. BIOGRAPHY. HISTORY
Author - achchamaan'ba bhan'd'aaru
Language - Telugu
Pages - 314
Publication Year - 1917
Creator - Fast DLI Downloader
https://github.com/cancerian0684/dli-downloader
Barcode EAN.UCC-13
2030020024477

TIGHT BINDING BOOK

THE BOOK WAS DRENCHED

UNIVERSAL LIBRARY
OU_204055
UNIVERSAL LIBRARY

అబలాసచ్చరిత్రరత్నమాల

ద్వితీయ సంపుటము

ఇది

శ్రీమతి భండారు అచ్చమాంబ ప్రణీతము

మూడవ కూర్పు మూడువేయి

వేంకట్రామ అండ్ కంపెని, ముద్రాక్షరశాల

౧౩, ఆయిల్ మాంగర్స్ వీధి

మద్రాసు

౧౯౧౭

సర్వస్వామ్య సంకలితము

వెల రు. ౧-౪-౦

అంకితము

ఎవని పరిపూర్ణకృపాకటాక్షంబుచే నాకీగ్రంథంబు వ్రాయునంత
శక్తియు స్వాతంత్ర్యంబును గలిగెనో, నాశరీరమునందలి
రక్తంబుచేఁ బాదరక్షల నిర్మించి జన్మజన్మంబులకును
గాలంబులకుఁ బొరసిగినను నెవరిఋణంబుదీరని నేను
ఋణవిముక్త నగుట యసాధ్యంబో, యెవరు
నాకు దేవాది దేవునికంటె నధిక
తమమంతయును దేవుండో
యట్టి నాప్రియభర్త
యగు

మ-రా-రా-శ్రీ భండారు మాధవరావుగారి
దివ్యపాదపద్మములకు
ఈ గ్రంథంబు సమర్పించి
యంకితం బొనర్చుచున్న దానను.

భండారు-అచ్చమాంబ.

Printed & Published
Through
UTTAMAGRANDHALAYAM
145, Mint Street, Madras.

విషయసూచిక

రాణీసంయుక్త	...	...	పేజి ౧
ఉమాబాయిధాభాడే	...	...	౧౨
అక్కి సంస్థానాధీశ్వరి	...	...	౧౬
గనోర్కహాని	...	...	౨౧
కొమ్మక్కా సోగియూరాని	...	...	౨౪
పద్మిని	...	...	౨౮
కృసాంబాయి	...	...	౩౬
మొల్ల	...	...	౪౪
ప్రశీలా భద్ర	...	...	౪౮
మన్నా	...	...	౫౧
స్కంధశికా భద్ర	...	...	౫౭
గిరిరాణి. ఉదంతపూరం	...	...	౬౦
తారాబాయి	...	...	౬౭
అనందాబాయి	...	...	౭౪
రుద్రమదేవి	...	...	౮౬
దేవ్యహల్యాబాయి హోల్కరు	...	...	౯౦
మహారాణీ ఝాన్సీలక్ష్మీబాయి	...	...	౧౧౭
విమలదేవి	...	...	౧౪౪
లీలావతి	...	...	౧౪౭
సత్యవతి	...	...	౧౫౦
మహారాణీ త్రిపురసుందరి	...	...	౧౫౭
సావిత్రీబాయి రానడేకీర్	...	...	౧౬౦
వాక్పుష్టా	...	...	౧౬౫
రాణిజొన్సుర్దరు	...	...	౧౭౦

రాణీసాహేబ్ కువరు	...	...	౧౬౬
కమలాదేవి	...	...	౧౭౨
తారాబాయి	...	...	౧౭౬
గన్నోరుసంస్థానపురాణి	...	...	౧౯౩
జసకేశ్వరి	...	...	౧౯౬
జోధపురపురాణి	...	...	౨౦౬
విమల	...	...	౨౧౩
పద్మావతి	...	...	౨౨౦
కృష్ణాకుమారి	...	...	౨౩౨
మైనలదేవి	...	...	౨౩౭
రఖమాబాయికెల	...	...	౨౪౨
నాబి	...	...	౨౪౬
సరసవాణి	...	...	౨౫౦
చాందబీబీ	...	...	౨౬౧
ఘనలక్ష్మి	...	...	౨౬౦
విద్వత్కుటుంబము	...	...	౨౬౯
మహారాణిస్వర్ణమయి	...	...	౨౭౪
ఎనలతాదేవి	...	...	౨౯౦
గ[illegible]మాంబ	...	...	౨౯౫

పీఠిక

కీర్తిశేషురాలైన శ్రీమతి. బండారు అచ్చమాంబగారు రచించిన అబలాసచ్చరిత్ర రత్నమాలలో కొన్ని చరిత్రములు ఇదివరలో నేను ఎచ్. వి. కృష్ణలో భాగస్థుడుగా నుండగా మొదటి సంపుటముగా ప్రకటించితిని. ఇట నే వర్ణింప నవసరము కాని కొన్ని కారణములచే రెండవ సంపుటము నింత కాలము దనుకను ప్రకటింపజాలనైతిని. ఆంధ్రలోక మీ రెండవ సంపుటమునకై యెదురు చూచుచున్నదని నే నెరుగని వాడను కాను కావున నిప్పుడు యుద్ధ సమయమే యైనను గ్రంథములకు వలయు సర్వోపకరణములు మిక్కిలి ధర హెచ్చి యున్నను సాహసించి పనిబూని నేటి కీ గ్రంథమును వెలియిడ గలిగితిని. అవ్యాజభ్రాతృ వాత్సల్యమున నాకిట్టి ప్రకటనా స్వాతంత్ర్యము ననుగ్రహించియుండు మా కొమఱ్ఱాజు లక్ష్మణరావు ఎం. ఏ. గారికి హృదయపూర్వక కృతజ్ఞతను తెలియజేయుచున్నాడ. ఇంకను అచ్చమాంబగారు వ్రాసిన చరిత్రములు బాగుగా తెలియని సతీమణుల వృత్తాంతములును వారు రెండవ భాగముగా తలపెట్టి కొంతవరకు సాగించిన పురాణ కాలపు స్త్రీల చరిత్రములును ప్రకటితములు కావలసియున్నవి. దీనిని మూడవ సంపుటముగా ప్రకటింపనున్నాను. ఈ రెండవ సం

పుటముద్రణమున అచ్చుచిత్తుల దిద్దుటలోను మఱి యితర విధము లను నాకత్యంత సహాయకుడైన బైసాని. నరసింహేశ్వర గుప్త గారికి నాయభినందనము లర్పించుచున్నాను. ఆంధ్రలోక మెప్పటి వలె నాప్రయత్నమునెడల నభిమానము జూపినను కృతజ్ఞు నోనర్చుగాక యని ప్రార్థించుచున్నాను.

3, న్యూబంగారువీధి,
చింతాద్రిపేట.

ఇట్లు భవదీయ, సేవకుఁడు,
గా. హరిసర్వోత్తమరావు.

అబలాసచ్చరిత్రరత్నమాల.

రెండవ భాగము.

రాణీసంయుక్త.

౧౨వ శతాబ్దమునందు రాథోడ్ వంశీయుఁడగు జయచంద్రుఁడు కనోజ (కాన్యకుబ్జ) రాజ్యమును, చహ్వాణవంశోద్ధారకుఁడగు పృథివీరాజు ఢిల్లీరాజ్యమును పాలించుచుండిరి. ఈయసామాన్యపరాక్రమవంతు లిరువురిలో సంయుక్త జయచంద్రునకుఁ గూతురును పృథివీరాజునకు భార్యయు నయ్యెను. కాన నా రెండువంశములును నామెవలనఁ బవిత్రము లయ్యె ననుటకు సందేహము లేదు.

జయచంద్రునకు సంయుక్త యొక్కతయే కూఁతు రగుట వలన జయచంద్రుఁడు సంయుక్త నెక్కువ గారాబముతోఁ బెంచెను. సంయుక్త స్వభావమువల్లనే సద్గుణవతిగాఁ బెరిఁగినకొలఁదిని ననేకవిద్యల నేర్చి మిగుల నుతి కెక్కెను. ఆమె సద్గుణములును లావణ్యమును గనిన ప్రజ లందఱుఁ దమజన్మము సార్థక మయ్యెనని తలఁచి సంతసించుచుండిరి. ఇట్లీమె కొన్నిదినములు బాల్యావస్థయందుఁ గడపి యౌవనావస్థం దాల్చెను.

ఇట్లు యుక్తవయస్కురా లగుబిడ్డకుఁ దగినవరుఁ డెవఁడా యని జయచంద్రుఁడు చింతింపసాగెను. సంయుక్త రూపలావణ్యములకీర్తి సకలదిక్కులను వ్యాపిం నందున ననేకరాజపుత్రు

లామెను దమ కిమ్మని కోరుచు వర్తమానము లంపిరి. ఢిల్లీపతి యగు పృథివీరాజామె రూపగుణములను విని యామెను నెటు లయినఁ జేపట్ట నిశ్చయించెను. సంయుక్తయు ననేకపర్యాయ ములు పృథివీరాజు పరాక్రమములను విని రూపము చూచి యు న్నందువలన నాతని నే వరించెదనని మనంబున నిశ్చయించుకొని యెను. జయచంద్రుఁడు తనకూఁతునకుఁ దగినవరుఁడు దొరక వలయునని స్వయంవరము చేయనెంచెను. పుత్రికవివాహము నకుఁ బూర్వము రాజసూయము చేయ నిశ్చయించి సకల దిక్కు ల రాజులకును వర్తమానము లంపెను. జయచంద్రుఁడు పరా క్రమవంతుఁ డగుట వలన నితరమాండలిక రాజు లందఱాయన పిలిచినదినమునకు వచ్చి కనోజనగరము నలంకరించిరి. పృథివీరాజు మాత్రము జయచంద్రునితోఁ గల పూర్వవైరమువలన నా యుత్సవమునకు రాకుండెను. అందునకు జయచంద్రుఁడు మిగుల కోపించి యాతనితోఁ గలవైరమువలన, పృథివీరాజు ప్రతిమ నొకదానినిఁ జేయించి యాప్రతిమను ద్వారపాలకుని స్థలమునం దుంచి, తనపగ సాధించెను. యజ్ఞము విధిప్రకారము జరిగినపిదప స్వయంవరోత్సవ మారంభమయ్యెను. అప్పు డనేక దేశాధీశు లొకచోట నానందముగాఁ గూడినందున కనోజపట్టణము మిగు ల నందముగాఁ గానిపించెను.

రాజాజ్ఞప్రకారము మంత్రులు మండపము నలంకరించి రాజుల నందఱిని వారి వారికిఁ దగుస్థానములఁ గూర్చుండఁబెట్టిరి. అటుపిమ్మట సంయుక్త చేతఁ బుష్పమాలను ధరియించి సఖీసహి తయయి యామండపమునకు వచ్చెను. రాజకన్య సభకురాఁగానే రాజపుత్రు లందఱి చూపులు నామెవైపునకే మరలెను. ప్రతి

భూపతియు నామెతనను వరియింపవలెననికోరుచుండెను. సంయు
క్త మిగుల గంభీరదృష్టితో రాజలోకమునంత నొక్కసారి కల
యఁ జూచెను. తన కిష్టుఁడగు పృథవీరాజచటికి రాలేదనియు
ఆయనను బరిహసించుటకాయన ప్రతిమ నొకదానిని జేసి ద్వా
రమునం దుంచిరనియు నామె కింతకుఁ బూర్వమె తెలిసియుం
డెను. అందువలన నాబాల యొకగడియవఱకే యోచించి తుదకు
దృఢనిశ్చయురాలయి చిన్నఁగా నడిచి ఢిల్లీశ్వరప్రతిమను సమీ
పించి యామూర్తికంఠమునందుఁ బుష్పహారమును వేసెను. దా
ని గనినతోడనే సభయందంతట నొకటేకల్లోలమయ్యెను.
జయచంద్రుఁ డిట్టియవమానమును సహింపఁజాలక కోపావేశ
పరవశుఁడై "దుష్టురాలగు దీనిని గారాగృహమునం దుంచుఁ"
డని యాజ్ఞాపించెను. అంత రాజులందఱు నిరాశను బొంది త
మతమనగరములకుఁ జనిరి. ఇదియే యీదేశమున జరిగిన కడపటి
స్వయంవరము.

ఈసంగతి యంతయు విని పృథవీరాజు పరమానందభరితుఁ
డయ్యెను, జయచంద్రుఁడు తనను బఱచిన యవమానమును సం
యుక్త తనయందుఁ గనఁబఱచిన ప్రేమయు నేకీభవించి తన్నుఁ
ద్వరపెట్టఁ బృధివీరాజు జయచంద్రునిపై యుద్ధయాత్ర వెడలెను.
ఇట్లాయన శూరులగు యోధులతోఁ గనోజపట్టణము సమీప
మున విడిసెను. అచట నున్న కాలముననే యొకరాత్రి మిగుల
రహస్యముగాఁ బృధివీరాజు సంయుక్తను గలిసి గాంధర్వవిధిచే
నామెను వరియించెను.

వీరివివాహవార్త యొకరిద్దఱు దాసీలకుఁ దప్ప నితరుల కెం
తమాత్రముఁ దెలియదు. పృథవీరాజు వచ్చి తనగ్రామము బైల

విడియుట విని యాతనినిఁబట్టి తెండని జయచంద్రుఁడు మూఁడు వేలసైన్యము నంపెను. కహారకంఠీరుఁ డనువాని ముందిడుకొని శత్రుసైన్యములు తమపైపునకు వచ్చుటఁ గని పృథివీరాజును వారితోఁ బోరుటకు సిద్ధముగా నుండెను. తదనంతర మారెండుసైన్యంబు లొండొంటిం దాఁకి మిగుల ఘోరంబుగఁ బోరనాగెను. అందుఁ బృథివీరాజు సేనానియగు ఆతతాయికిని జయచంద్రుని సైన్యాధిపతియగు కహారకంఠీరునకును ద్వంద్వయుద్ధంబు ప్రాప్తించెను. ఆశూరు లిరువురును సింహనాదములు చేయుచు నొండొరులతో నెక్కుడు పంతంబులు పలుకుచు నొకరినొకరు నొప్పించుచుండిరి. అంతఁ గొంతసేపటికి భటులయొక్కయు, గుఱ్ఱములయొక్కయు, నేనుఁగులయొక్కయు, దేహములనిండ కారు రక్తము ప్రవాహమయి పాఱఁదొడఁగెను. అట్టిసమయమున కహారకంఠీరుని రోషావేశ మధిక మయినందున నాతఁడు తనరథంబుడిగ్గి ఆతతాయిని తనఖడ్గమునకు బలియిచ్చి పృథివీరాజు కంఠముఁ దెగ నేయ నుంకించెను. కహారకంఠీరుని శౌర్యమున కోడి పృథివీరాజు బలంబులు చెదరి పాఱసాగెను. అట్టిసమయంబునం దాకస్మికముగా నొకశౌర్యనిధి యచటికివచ్చి పృథివీరాజు కంఠముపైఁ బడనున్నఖడ్గమును దునియలుచేసి యాతనిఁ గాపాడెను. ఈపరాక్రమవంతుఁ డెవఁడో యొకరాజపుత్రుఁడని చదువరులు భ్రమపడవలదు. అట్లు తన సాహసమువలనఁ బృథివీరాజును గాపాడినది యాతనిపత్నియు జయచంద్రునికూఁతురు నగు సంయుక్తయే. ఆమె తనభర్తను గలసి యాతనితో వెళ్ళవలయునని బహుప్రయాసముతోఁ గారాగృహము వెడలి యతియోగ్యమైన సమయమున నాస్థలము

ప్రవేశించెను. తానెన్నఁడును సంగ్రామముఁ జూడనిదైనను ఆమె జంకక సమయసూచకత గలదియై తానును యుద్ధముచేసి తనభర్తప్రాణములఁ గాపాడెను.

సంయుక్తవచ్చినపిదప పృథ్వీరాజుబలములు మరల చేరుకొని జయచంద్రుని సేనల నోడించెను. తదనంతరము పృథ్వీరాజు భార్యాసహితుఁడయి ఢిల్లీనగరమున కరిగెను. ఈదంపతు లిరువురును గొంతకాలమువఱకు పరస్పరానురాగము కలవారయి ప్రజలను తమబిడ్డలవలెఁ బాలించుచుండిరి.

ఇచ్చట జయచంద్రుఁడు పృథ్వీరాజు తనసైన్యము నోడించి తనకూతును గొనిపోవుటవలన సంతప్తహృదయుఁడయి పగ తీర్చుకొన సమయము వేచియుండెను. ఇట్లీ దేశపురాజులలో నన్యోన్యద్వేషములుకలిగినసమయమున 'శాహబుద్దీన్ మహమ్మద్ గోరీ' యనుమహమ్మదీయుఁడుహిందూదేశముపై దండువెడలెను. నాఁడిఁటికి వచ్చి దేశమంతను మిగుల నాశము చేయసాగెను. అనేక దేవాలయములఁ బడఁగొట్టియు జనులనన్యాయముగాఁ జంపియు స్త్రీలపాతివ్రత్యములఁ జెఱిచి వారిని తనదాసులను చేసికొనియు మహాక్రూరత్వమును జూపఁదొడఁగెను. వానిపాపము సోఁకినచోటెల్లను నాశమొందుచుండెను. కాన నట్టివాని నోడించి పతివ్రతల పాతివ్రత్యమును, మఠమందిరములను గాపాడనెంచి పృథ్వీరాజు గోరీని శిక్షింపవెడలెను. అప్పుడు జయచంద్రుఁ డొకఁడు దక్క నితరరాజులందఱు ఆతనికిఁ దోడుపడిరి. కోపమే ప్రధానముగాఁ గల జయచంద్రుఁడు దేశక్షేమమును గోరి పృథ్వీరాజునకుఁ దోడుపడకున్నను దేశీయుల దురదృష్ట

ఖుంకను ముదరనందున నప్పటికిమాత్రము గోరీకి సాహాయ్యుఁడు గాకుండెను.

పృథివీరాజు మహాశౌర్యముతోఁ దిలావడీయను ఎడారియందుఁ గోరీసైన్యముల పలుమాఱు నోడించెను. పృథివీరాజు పరాక్రమమున కోర్వఁజాలక తుదకుగోరీ బహుకష్టముతో పలాయితుఁ డయ్యెను. పృథివీరాజును విజయానందముతో నితర సామంతులతోఁ దననగరుఁ బ్రవేశించెను.

పృథివీరాజున కయినజయమువలన జయచంద్రున కధిక వ్యసనము గలిగి యాతని మనం బెప్పుడును పృథివీరాజు చెఱుపునే కోరుచుండెను. అందువలన నాతఁ డెట్టి నీచోపాయమువలననయిననుఁ బృథివీరాజునకుఁ జెఱుపుఁ జేయ నిశ్చయించెను. అందువలన నాతఁడు తనదూతనంపి పాఱిపోవుచున్న గోరీని మరల మనదేశమునకుఁ గొనివచ్చెను. ఇట్లురప్పించి యాకుత్సితుఁడు తానతనికిఁ దోడుపడుటయే గాక యితరరాజుల ననేకులను నీకుఁ దోడు చేసెదనని నమ్మికఁ దోఁపఁబలికి యాతనిని మరల పృథివీరాజుపైకి యుద్ధమునకుఁ బురికొల్పెను.

జయచంద్రుని సహాయమువడసి మిగుల ధైర్యముతో గోరీ మరల ఢిల్లీనగరముపై దండువెడలెను. జయచంద్రుఁడు తానన్నప్రకార మితరరాజుల ననేకులను దనవెంటఁదీసికొని యాతురుష్కునికిఁ దోడుపడెను. ఇట్లుచేసి పృథివీరాజుల కిఁక జయము దొరకదని యాదీర్ఘక్రోధి సంతసించుచుండెను. దుర్జనులు తమ కార్య మీడేరుటవలన, దేశమునకంతకును నష్టము కలుగునని తెలిసినను వెనుకదీయరుకదా?

కాళిందీనదీతీరమునందు జయచంద్రుఁడు తనసేనలతో దిగి యొకదినము తనశిబిరంబులోఁ గూర్చుండి రాబోవుస్థితినిఁ దలఁచుకొని సంతోషించుచుండెను. ఇంతలో నొకసేవకుఁడు తమవైరిసైన్యములోనుండి యొకరాయబారి తమతో మాటలాడ వచ్చెననియుఁ దమసెలవయినయెడల నాతని నిటకుఁ దోడ్కొని వత్తుననియుఁ జెప్పెను. అందు కాతఁ డాపరిచారకునితో నీ వావల నేయుండి యాతనిని నావద్దికిఁ బంపుమని చెప్పి తాను తనఖడ్గము చేతఁగొని కూర్చుండెను.

అంతఁ గొంతసేపటికి నొకతరుణుఁ డచటికివచ్చి జయచంద్రునిపాదముల కెఱఁగెను. ఆవచ్చినయోధుఁడు పురుషుఁడు గాక మనకథానాయికయగు సంయుక్తయే. కాన జయచంద్రుఁడు తనకొమార్తెను గుర్తించి నీ వేమికోరెదవని యడిగినంతోడనే యామె యిట్లనెను. "నాయనా! నేను తమయనుజ్ఞను బొంది మనదేశమునకు శత్రువగుగోరీని జంపఁగోరివచ్చితిని. ఈసమయమునందుఁ బెద్దల యాశీర్వచనమువడసిచనిన తప్పక జయము కలుగును." జయచంద్రుఁడు కూఁతుమాటలు విని కొంతతడ వేమియుఁ దోఁచకుండి పిదప "నోసిస్వేచ్ఛాచారిణీ! ముందుజరుగఁబోవు ప్రజాక్షేమమున కంతకును నీవేకదా మూలమయిన దానవు. పొమ్ము నీ విచటికి వచ్చి నాక్రోధమును హెచ్చించితివేగాని వేరులాభము లేదు" అని కోపముతో ననెను. అందుపై సంయుక్త మిగులవినయముతో "నో నాయనా! మీరు జన్మభూమిపై నించుక దృష్టిసారింపుఁడు. నిరాశ్రితురాండ్రగు ననేకస్త్రీలమానమును గాపాడుఁడు. మనమెంతో భక్తితోఁ గొలుచు విగ్రహముల నాశమునకుఁ దోడుపడకుఁడు. మన

స్వాతంత్ర్యసుఖమును చెఱుపఁ బ్రయత్నించినయెడల పిదప విశేషదుఃఖము కలుగును." అని విన్నవించుకొనెను. ఇంతలో జయచంద్రుఁడు రోషారుణలోచనుఁడయి "నోరుమూసుకొని వెళ్ళు, నావద్ద నీవంటి దుష్టస్త్రీలు మాటలాడఁదగరు." అని ధిక్కరించెను. "అటులైన నాప్రార్థన యంతయు వృథపోయెనా?" యని యాకాంతాలలామ రౌద్రరూపము వహించి తండ్రి వంక జూచి యిట్లనియె. "పూర్వులార్జించిన సత్కీర్తిని నాశము చేసి మీదుష్కీర్తిని శాశ్వతపఱుచుటకుఁ బూర్వమే నీకుమార్తెనయిన నన్నీ యపకీర్తి వినకుండ నేల చంపవైతివి? నీవు నాతండ్రివిగాన నేనింతగాఁ జెప్పవచ్చితిని కాని నీ యభిప్రాయ మెఱిఁగిన పిదప స్వదేశద్రోహికూతుఁ రనిపించుకొని బ్రతుకుట కంటెఁ జావు మేలని తోఁచుచున్నది."

ఆఁడుసింగమువలె నెదిరించి మాటాడుకూఁతున కేమియుఁ జెప్పఁ జాలక జయచంద్రుఁడు మెల్లఁగా నావలకరిగి యశ్వము నెక్కి యాతురకసైన్యములోని కేఁగెను. ఇచట సంయుక్త తండ్రి లోపలకువచ్చునని కొంతసే పెదురుచూచి యాతఁడు వచ్చుజాడగానక నిరాశతో మరలి తనపతిచెంత కేఁగెను. ఉతడవ తమన్నైపున నల్పసైన్యమును పగఱనైపున నమితసైన్యమును గలదుగాన తన కపజయమే యగునని పృథ్వీరాజెఱిఁగి యా సంగతి సంయుక్తకుఁ దెలిపెను. ఆదంపతు లిరువురును ఇసుమంతయు ధైర్యము విడువక నొకరికొకరు తగునీతుల నుపదేశించుచు నుత్సాహయుతులై యుండిరి. వారిరువురి యాలోచనప్రకారము యుక్తమనితోఁచఁగా నామెఢిల్లికి ప్రయాణమయ్యెను. గమనసమయమునం దామె భర్తను నమస్కరించి

"ప్రాణేశ్వరా! తమరుక్షత్రియులుగాన మీశస్త్రాస్త్రములను కాపాడుకొని యుద్ధమునకు సిద్ధమగుడు, క్షత్రియులు తమదేశముయొక్కయు వంశముయొక్కయు ప్రతిష్ఠలకొఱకు ప్రాణములను విడిచిన నది మృతియనంబడదు. మనుజుఁడు జన్మించినందుకు ఫలముగా సత్కృత్యములఁ జేసి సత్కీర్తినిబొంది యమరుఁడు కావలయును. తమకు జయము దొరికిన మరల మన మిరువురును సుఖమనుభవింతుము. లేనిపక్షమున నేనును తమతో స్వర్గసుఖ మనుభవించుటకు శీఘ్రముగ నేవత్తును." అని ధీరోక్తులు పలికెను. అందుకుఁ బృథివీరాజు తనభార్యను కౌఁగిలించుకొని "శ్రీమణీ! నాదేహములోఁ బ్రాణము లుండునంతవఱకు నేను శత్రువులకు వెన్నియ్యనని దృఢముగా నమ్ముము. నాసైనికులును కీర్తికాములేగాన వారెప్పుడును పరాజయముఁ బొంది మరల తమముఖము లితరులకుఁ జూప నిశ్చయింపరని నేను నమ్మెద" నని చెప్పెను. ఆవాక్యములు విని సంయుక్త "స్వామీ! ఢిల్లిలోని స్త్రీలు తమ్ముఁ దాము రక్షించుకొనుటకు నసమర్థురాండ్రుగాన నే నిపు డచటికేగి వారికందఱకును ధైర్యము చెప్పెదను. నేనిచటనే యుండిన నాకాంత లేమియుఁదోఁచక యుండెదరు. ఏది యెట్లయినను మిమ్మును గెలిచి యామ్లేచ్ఛుఁడు ఢిల్లీకిఁ వచ్చెనా వానికి రాజపుత్రస్త్రీ యొకతయయిన జీవముతో దొరకనేరదు." అని యామె ఢిల్లీకిఁ బోయెను. అచట నామె మిగుల నియమముతోఁ బరమేశ్వరుని తనభర్తకు విజయము నిమ్మని ప్రార్థన సేయుచుండెను. ఆమెయుపదేశము విని యానగరమునందలి యువతులందఱామెవలెనే ఢిల్లీశ్వరునకు

విజయము కలుగవలయునని పరమేశ్వరు ననేకవిధముల వేఁడు
కొనుచుండిరి.

తుద కొకదినమున నాసైన్యములు రెండును నొండొంటిఁ
దాఁకి నాయుభయ సైన్యములలోని వీరులును దమతమ సం
గ్రామకౌశలములు మీఱ ఘోరంబుగాఁ బోరఁ దొడంగిరి.
వా రట్లు పోరుటచే నాకాశమంతయు ధూళిగ్రమ్మి సూర్యుని మ
ఱుఁగు పఱచెను. అంతఁ గొంతవడికి నాధూళి యడఁగి రక్త
నదులుఁ బాఱఁజొచ్చెను. పీనుఁగులపెంట లనేకములు పడెను.
ఇట్టి రణరంగమునందు పృథివీరాజునకు నపజయము కలిగెను.
కాని యాతనిసైనికులలోఁ శత్రునకుశరణు చొచ్చినవాఁడేని
యుద్ధభూమినుండి పాఱిపోయినవాఁడేని కానరాకుండెను. పృథి
వీరాజుకుగూడ నాయుద్ధమునందే మడిసెనని కొందఱు చెప్పె
దరు. గోరీవిజయుఁడయి పృథివీరాజును చెఱఁబట్టి గ్రుడ్లు తీసి
వేసి యాతనిపాదములకు మిక్కిలి బరువు లయినలోహపుబేడీల
నువేసి కారాగృహమునందుంచెననియు, నీసంగతి యంతయు
విని పృథివీరాజుమంత్రియు, నతనిచరిత్ర లేఖకుఁడను, మహాకవి
యునగు చాందభట్టు గోరీయాస్థానమున కరిగికొన్నిదినము లచ
టనుండి యాతనికృపకుఁ బాత్రుఁడై పృథివీరాజును చూచుట
కనుజ్ఞవడసెననియు, అట్లు సెలవంది కారాగృహమున కరిగిపృ
థివీరాజును పలుకరింపఁగా నాతఁడు కన్నులు లేకున్నను మాటను
గుర్తించి యాభట్టును కౌగిలించుకొనెననియు, అచట వారిరు
వురు నొకయుక్తివలన నాతురుష్కునిఁ జంప నిశ్చయించుకొని
రనియు, అందుపై చాందుభట్టు గోరీయొద్దికివెళ్లి ప్రసంగరీత్యా
పృథివీరాజుయొక్క బాణనైపుణ్యమును వర్ణించుచు నాతఁ డిపు

డు కన్నులు లేకున్నను శబ్దమునుజాడపట్టి సూటిగా బాణమువేయు నని చెప్పఁగా గోరీ యావిచిత్రమును గనుటకై యొకసభచేసి యాసభకు పృథివీరాజును బిలిపించియతనికి నతనివిల్లు బాణము లిచ్చి చమత్కారమే మయినఁ జూపుమని యజ్ఞాపించెననియు, ఆమాటసూటినిబట్టి బృథివీరాజాతనిపై బాణమువేయ నాతఁడు (గోరి) మృతినొందెననియు, తదనంతరము చాందుభట్టు పృథివీ రాజు లిరువురును మరకలచేఁ బడక యాసభయందే యొకరినొకరు పొడుచుకొని జీవములను విడిచిరనియు మఱికొందఱు చెప్పెదరు పైనిజెప్పఁబడిన శరసంధానమహోత్సవ మంతయు మనదేశమునందే జరిగినదని యొకరును, తురకదేశమున జరిగెనని యింకొకరును వక్కాణించెదరు. వీనిలో నేదినిజమో మనము చెప్పఁజాలము.

గోరికి జయముకలిగి వాఁడు ఢిల్లికి వచ్చుచున్న వాఁడనిన వార్త వినఁగా పట్టణములోని స్త్రీలందఱితో సంయుక్త యగ్నిప్రవేశము చేసెను. గోరీ ఢిల్లికివచ్చి చూచు నప్పటికి గ్రామమంతట భస్మరాసులవిచ్ఛిన్నముగాఁ గానవచ్చుచుండెను.

ఉ మా బా యి దా భా డే.

ఈయుమాబాయి మహారాష్ట్ర రాజ్యసంస్థాపకుండగు ఛత్రపతి శివాజీగారిమనుమఁడగు శాహురాజు కాలమునందుండినట్లు తెలియవచ్చుచున్నది. ఉమాబాయి మామగారగు ఏసుపాటిల్ దాభేడేయను నాతఁడు శివాజీగారివద్ద నొక భృత్యుఁడుగానుండెను. కాని శివాజీ రెండవకుమారుఁడయిన రాజారాముగారి పరిపాలనదినములలో నాతఁడును అతనిపుత్రు లిరువురును స్వహితము నెంచక స్వామికార్యము నిర్వహించినందువలన నాటినుండియు రాజు మెచ్చి వారికి సేనానిత్వ మొసంగెను. ఈయేసుపాటిలు పెద్దకుమారునిపేరు ఖండోజీ. ఖండోజీగారి భార్యపేరు ఉమాబాయి.

శాహుమహారాజుగారుఢిల్లీనుండి స్వరాజ్యమునకు వచ్చిన వెనుక మరల మహారాష్ట్రులరాజ్య మించుక యున్నతావస్థఁ బొంద నారంభించెను. ఇట్టిసమయమునందు ఖండేరావు దాభాడే తనశౌర్యమువలన ననేక సంగ్రామములలో జయము సంపాదించి మిగుల నుతికెక్కెను. బాలాజీ విశ్వనాథపేష్వాగారును, ఖండేరావును ప్రాణస్నేహితులుగానుండిరి. కాని వారిరువురి యనంతరమునందు వారియుద్యోగముల కర్తలై వారిపుత్రులైన ప్రథమబాజీరావు పేష్వాగారికిని త్రియంబకరావు సేనాపతికిని తండ్రుల నాటిస్నేహభావము లేక వైరము ప్రాప్తించెను! బాజీరావు ఉత్తరహిందూస్థానమును దాభాడే ఘూర్జరదేశము నపహరింపఁ దలఁచిరి. అప్పుడాయిరువు రొకరిపై నొక

రనేక కారణముల నారోపించి యుద్ధసన్నద్ధులైరి. ఆయుద్ధము నందు దాభాడే తన యసమానశౌర్యముఁ గనుపఱుప నాతని గెలుచుట దుస్తరమని తలఁచి బాజీరావు మిగుల నన్యాయముగా నాశౌర్యనిధిని సంగ్రామంబునం గూలనేసెను. ఈసంగతి త్రియంబకరావు తమ్ముఁడగు యశవంతరావు దాభాడేకుఁ దెలియఁగా నాతఁ డధికరోషా యత్తచిత్తుఁడయి బాజీరావునంత మొందింపక యన్నగారిక్రియలు జరుపనని ప్రతినపట్టెను. అందుకు ఉమాబాయియు సమ్మతించి తానును యుద్ధమునకు వచ్చెదనని చెప్పెను. ఆవార్తవిని బాజీరావు మిగుల దైన్యము బొంది శాహూను మధ్యస్థునిగరమ్మని వేఁడుకొనెను. అప్పుడు శాహూమహారాజాతనిం దనవెంటఁగొని తళేగామను గ్రామమునందు ఉమాబాయినింగని బాజీరావు నాయమపాదములపైఁ బడవేసి "ఖండేరావు దాభాడేగారును, బాలాజీ విశ్వనాథరావును అన్నదమ్ములవలె నుండిరి. కాన నీకీబాజీరావును పుత్రసమానుఁడు. కాన నీతని యపరాధము మన్నించి రక్షింపుము." అని రాజడుగఁగా నుమాబాయి తనమనమునందుండిన వైరముఁ బాఱదోలి శరణాగతునకభయ మొసఁగెను.

తదనంతరమునందు మఱికొన్నిదినముల కీమె పుత్రుల నిద్దఱిని శాహుమహారాజుగారు అహమదాబాదు ఠాణా గెలుచుటకు వెళ్ళుఁడని యాజ్ఞాపించెను. పుత్రులు బాలురనియు, వారి రువు రీకార్యమును నిర్వహింపఁ జాలరనియు నెఱిఁగినదై ఉమాబాయి వారితోఁ దానును ప్రయాణమయ్యెను. ఆమె వీరపత్నియు, వీరమాతయు నగుటవలన నామెకు యుద్ధమనిన నింటి పనివలె సాధారణమై యుండెను. ఇంతలో ఉమాబాయి యిరు

వురుపుత్రులతోఁడఁదనను గెలువవచ్చుచున్న దనినవార్త అహమ
దాబాదఠాణేదారుఁడగు జోరావరఖాన్ బాబీయను నాతఁడు
విని ఉమాబాయి కిట్లు వర్తమాన మంపెను. "నీవు అనాథవు;
స్త్రీవి; నీపిల్ల లిరువురును అల్పవయస్కులు; గాన నీవు సైన్య
సహితముగాఁ దిరిగి వెళ్లుటమంచిది. లేకున్న మేము మాతుర
కలప్రతాపముఁ జూపకమానము." ఈవార్తగల యుత్తరమును
గని యుమాబాయియొక్క శౌర్యాగ్ని మరింత ప్రజ్వరిల్లెను.
అంత నామె యీమ్లేచ్ఛుని గర్వమడఁచిననేగాని నేను భోజ
నము సేయను; అని ప్రతినపట్టి తనయొద్ది సరదార్లనందఱిని బిలి
పించి యొకసభ చేసెను. సభకందఱును వచ్చుటకుఁ బూర్వమే
యామె పసపు, కుంకుము, గాజులును తెప్పించి సభామధ్యంబున
నుంచెను. సభికు లందఱు వచ్చినపిదప నామె జోరావరఖాన్ బాబీ
వ్రాసినయుత్తరము వారికి వినిపించి యిట్లు వక్కాణించెను.
'"ఇందుపైని అహమదాబాదు కిల్లాను జయించి యచటనే భోజ
నము చేయుదునని నిశ్చయించితిని. మీరందఱును నేటివఱకు నా
యన్నము దినుచుండినవారలు; గాన నాప్రతినయందు నాదర
మును అభిమానమును గలవారేని మరణమునకు భీతిల్లవలదు.
తత్క్షణమే మీతల నఱచేత నుంచుకొని నాతో యుద్ధభూమికిఁ
జనుదెంచి మ్లేచ్ఛులతోఁ బోరాడుటకు సన్నద్ధులగుఁడు. లేక
ప్రాణ భయముచే భీతిల్లెదరేని ఇచటనున్న పసపు, కుంకుమ
పెట్టుకొని చేతికి గాజులు తొడుగుకొని మీమీగృహముల కరిగి
బ్రతుకుఁడు." ఇట్టివాక్యములు వినినపిదప యుద్ధమునకు జంకువా
డాసభయం దొకఁడును కానరాఁడయ్యెను. కాన వారంద
ఱాక్షణముననే యుద్ధసన్నద్ధులై పగఱపై దండు వెడలిరి.

అప్పుడు ఉమాబాయియుఁ దనయంబారీచుట్టును చిక్కు-తెరలు కట్టించుకొని యాయుధహస్తయై గజారోహణముఁ జేసెను. ఆమెపుత్రు లిరువురును తల్లిపార్శ్వములఁ గూర్చుండిరి. ఈప్రకారము ఉమాబాయి సైన్యసహితముగా సంగ్రామరంగము నలంకరించెను. చూచితిరా యీమెధైర్యము! ఇదేకదా నిజమైనసాహసము.

ఇట్లు పరాక్రమవంతురాలగు ఉమాబాయి ఢిల్లీపతి సేవకుఁడగు జోరవరఖాఁ అను యోధుని నోడించుటకు సిద్ధముగా నున్న సమయమునందు వాఁడును పదివేలసైనికులతో నామె నెదిరించెను. అంత నాయుభయసేన లొండొంటిందాకి పోరఁ దొడంగెను. ఇట్లు కొంతవడి సంగ్రామంబు జరిగినపిదప ఉమాబాయి సంగ్రామచాతుర్యము వలన తురకలకు నపజయము కలిగెను. అంత వాఁడు నగరునకుఁ బాఱి నగరద్వారములను మూసికొనెను. యుద్ధము అహమదాబాదుపొలిమేరనే జరుగుచుండినందున, నుమాబాయి సైనికులువెంటనే పీనుఁగుమీఁద పీనుగును పేర్చి ప్రహరి నెక్కి అహమదాబాదులోనికిఁ బ్రవేశించిరి. సత్యప్రతిజ్ఞయగు నుమాబాయియు అహమదాబాదు కిల్లాలో నాఁడు భోజనము చేసెను.

అర్గళసంస్థానాధీశ్వరి.

"సాహసంబెజయము సంకటముఁ."

ఈమె విహారదేశమునందు బక్సరుపట్టణసమీపమునం దున్న అర్గళసంస్థానాధీశ్వరునిభార్య. ఈమె నామ మెచటను దెలియుమార్గము లేనందున కెంతయుఁ జింతిల్లవలసి యున్నది. ఈకాంతారత్నమును భార్యనుగాఁ బడసిన సంస్థానపతి పేరు గౌతముఁడు. ఆయన ఢిల్లీశ్వరునకుఁ గప్పము కట్టనందువలన ఢిల్లీపతి కాయనపై నధిక కోపమువచ్చి ఆయన నోడించి యతని రాజ్యమును పశపఱుచుకొనుమని అయోధ్య నవాబునకు ఢిల్లీశ్వరుఁ డుత్తరువు చేసెను. అంత నానవాబు సైన్యసహితముగా గౌతమరాజుపై యుద్ధసన్నద్ధుఁడై రాఁగా గౌతముఁడు సామాన్యుఁడు కానందువలన తా నొక చిన్న సంస్థానాధీశ్వరుఁడైనప్పటికి, శత్రువులకు జంకక వారితోఁ బోరి వారిని పరాజితులఁ గావించెను. ఇట్లు విజయముఁ బొంది విజయోత్సవములతో రాజంటికి వచ్చినందున నాఁ డాపట్టణమునం దంతట నుత్సవములనేకములు జరుగుచుండెను.

ఇట్టిసంతోషకాలమునందు రాణీగారికి గంగాస్నానము చేయవలయునని యిచ్ఛపొడమెను. గంగాప్రవాహ మర్గళపట్టణ సమీపముననే యున్నను, పరాజితు లయిన శత్రువు లచ్చట దాఁగియున్నందున నచటికి స్నానమునకుఁ బోవుట యతికష్టతర మైయుండెను. అయినను ఎటులనైన గంగాస్నానము చేయవలయునని రాణీగారు నిశ్చయించుకొనినందున తనవేషమును

మార్చికొందఱు దాసీలను వెంటఁగొని, యొరు లెవ్వరెఱుఁగకుండ గంగాస్నానమునకు బయలుదేఱెను. ఆమె చేరువు రేవునకుఁ బోయి తానిట్టిదని యితరు లెఱుఁగకుండునటుల మిక్కిలి జాగరూకతఁ గలిగి స్నానము చేయుచుండెను. కాని యసమానసౌందర్యవతియగు రాజయువతి యెట్టివేషము వేసినను దాఁగుట దుర్లభముగాన, నెవరో యొకరాజస్త్రీ సమీపమునఁ గలరేవున జలకమాడ వచ్చిన దనినవార్త క్షణములో నా గంగాతీరమున వ్యాపించెను. అంత నచటికి సమీపముననున్న యయోధ్యానవాబున కీసంగతి తెలిసెను. పరాజితుఁడై మరలి పోవుచున్న సమయమున శత్రుస్త్రీ తనచేత ననాయాసముగా దొరకు నన్నమాట విని, తురుష్కనవాబునకుఁ బట్టలేని సంతోషము గలిగెను. వెంటనే తన సమీపమునందున్న కొందఱు భటులను గని యాస్త్రీని తెండని నవాబు వారి కుత్తరువు చేసెను. అచట రాణి దాసీసమూహముతోఁ దనపురికిఁ బోవుచుండఁగా మధ్య నవాబు పంపిన భటులు వారిని నడ్డగించిరి. తురకసైన్యము తమ్మాకట్టుటఁ గని రాణి యెంత మాత్రమును ధైర్యమును విడువక యుండెను. ఆసమయమును వర్ణింపుచు నొకానొక కవి క్రిందియర్థము గల హిందీపద్యములను వ్రాసి యున్నాఁడు.

గీ॥ యవనవీరులు ఘోరులై యాక్రమించ
భీతియింతయు లేక యావీరవనిత
క్రోధసందీప్తయై నిల్చెఁ గోమలాంగి
యరులతోఁ బోర నుద్యుక్తయై రయమున.

క. సఖులును దానును విమల
ప్రఖరమహాశస్త్రతేజబలయుతలై సత్
శిఖులను బోలి వెలింగిరి
యఖిలజనంబులును జూడ నాసమయమునన్.

రాణియు నామెతోడ నున్న ప్రతిదాసియు, నొక్కొక్క-మడకత్తి నడినడుమ తమయొద్ద దాఁచియుంచుకొని నందున ప్రతిపక్షులను గనినతోడనే వారందఱు నాకత్తులను దీసి పోరాడసాగిరి. కాని యుద్ధకళానిపుణులయిన యవనవీరులతో స్త్రీలెట్లు దీర్ఘకాలము పోట్లాడఁ గలరు? రాణిగారీసంగతి తెలిసియే శత్రువులతోఁ దనవల్లనైనంత పోరాడుచు యుద్ధముఁ జూడ నచ్చట మూఁకలుగట్టి నిలుచున్న ప్రజలవంకఁ జూచి యిట్లనియె:—

క. హిందువు లెవ్వరు లేరా
యిందు స్వధర్మాభిమాన మెఱిఁగినవారల్
హిందూభగినీజనులకుఁ
గుందక సాయంబుఁ జేయఁ గోరుమహాత్ముల్.

గీ. ఇట్టివారలు గలరేని యీక్షణంబె
వచ్చి సాయంబు చేయుఁడు వనితలకును
రాకపోయిన శపథంబు మీకుఁ గలదు
మమ్ముఁ రక్షించు సర్వభారమ్ము మీది.

ఇట్లత్యంతమర్మభేదకము లగువాక్యములు రాణిగారి వాక్కు-నుండి రాఁగా విని, అభయచందు నిర్భయచందులను బిరుదులు గల యన్నదమ్ము లిద్దఱును కొంతసేనతోడ వచ్చి

తురుష్కులపై శరపరంపరల నిగుడింపసాగిరి. 'హరహరమహాదేవ*' యనుశబ్దము చేయుచు శత్రువుల శిరఃకమలములు మహాదేవున కర్పింపసాగిరి. ఇట్లు వారు శత్రుసేనలతోడఁ బోరుచు, రాణిగారిని సమీపించిరి. రాణిగారును, పరిచారికలును శత్రువులతోఁ బెనఁగుచు నాత్మసంరక్షణము చేసికొనుచుండిరి. హిందూసైనికులు తమకు సహాయులగుటఁ గని యాశూర స్త్రీల ధైర్యము రెట్టింపఁ దమమహాద్భుతశౌర్యముచే విద్యుల్లతలవలె మెఱవసాగిరి. రాణిగారిని మధ్యనుంచుకొని, చుట్టును సంరక్షకులను నియమించి యాస్త్రీపురుష మిశ్రమమైనస్వల్ప హిందూసేన శత్రుసైన్యమునుండి మెల్లమెల్లఁగా త్రోవ చేసికొని ముందు నడువసాగెను. కాని ప్రతియడుగునకును హిందూవీరుల సైనికులు శత్రువులచేహతు లగుచుండిరి. ఇట్లత్యంతశ్రమతో వారు కొంచెముదూరము నడుచునప్పటి కాసంగతి రాజునకుఁ దెలిసి రాణి సహాయార్థ మొకగొప్ప సైన్యమువచ్చెను. అందువలన రాణిగారి కేమాత్రమును భయము లేక యామె రాజమందిరము ప్రవేశించెను. నిర్భయచందు యుద్ధములో మడిసెను. అభయచందు శౌర్యధైర్యములకు రా జత్యంతానందపరవశుఁడయి తనకూఁతు నాయన కిచ్చి వివాహము చేసెను. కాని అయోధ్య నవాబుస్థితి యత్యంత శోచనీయమయ్యెను. ఆయనపై వెంటనే గౌతమరాజు సేన నంపుటవలన భీతిచే నచటికిఁ దాను తెచ్చిన యుద్ధసామగ్రినంతయు నచటనే

---

* తురకలు దీన్ దీననుచు యుద్ధమునకు వెడలు నటులనే రజపూతులును మహారాష్ట్రులును హరహరమహాదేవ యనుశబ్దమును నుచ్చరించుచు సంగ్రామమునకు వెడలెడివారు అని తెలియునది.

వదలి యతఁడు అయోధ్యకుఁ బాఱిపోయెను. స్త్రీల నన్యాయముగాఁ జెఱఁబెట్ట యత్నించినవాఁడని ప్రజలాతని నిందింపసాగిరి. ఆనవాబునుగుఱించి యొకకవి యిట్లువ్రాసియున్నాఁడు:-

గీ. స్త్రీలఁ జెఱఁబెట్ట యత్నంబుఁ జేసినట్టి
శూరవరుఁ డని లోకులు దూర నతఁడు
వృద్ధుఁడయి చాల ప్రాణముల్ విడుచువఱకు
నమిత మైనట్టి దుష్కీర్తి ననుభవించె.

జగన్మోహిని.

(బాబు కేశవచంద్రసేనునిభార్య)

ఈమె కలకత్తాకు సమీపముననున్న అగర్ పడార యనుగ్రామమున చంద్రకుమార్ ముఝుమదారు భార్యకు క్రీ. శ. ౧౮౪౭వ సంవత్సరము డిసెంబరు ౨౬వ తేదిని జన్మించెను. పుట్టినింట చిన్నతనమునందీమెను గులాబ్‌సుందరియని పిలుచుచుండిరి. గులాబ్ సుందరిని తొమ్మిదవసంవత్సరముననే బాబు కేశవచంద్రసేనుల కిచ్చి వివాహముచేసిరి. ఈ కేశవచంద్రసేనులే పిమ్మట బ్రహ్మమతావలంబియై మిగుల ప్రఖ్యాతిఁగాంచెను. జగన్మోహిని యత్తవారియింటికి వచ్చినపిదప నామె భర్త మిగుల వైరాగ్యశీలుండయి యుండెను. ఆయన యంగీకరించిన మతమునుగూర్చి యింటనుండువా రాతనినేకాక యతనిభార్యను సహిత మనేక బాధల పఱుచుచుండిరి. జగన్మోహిని కప్పుడు ధర్మము సంగతి యెంతమాత్రమును దెలియకున్నను తనపతియందలి భక్తిని విడువక యితరులుచేయు నిందనతని చెవినిఁబడనియ్యక పతిని సంతోషపఱుపఁ బ్రయత్నించుచుండెను. ఇట్లుండఁగాఁ దనబంధువులలోనుండి తనమతానుసార ప్రవర్తన నడుపుట దుస్తరమని తలఁచి ౧౮౬౧వ సంవత్సరము బ్రహ్మసమాజోత్సవము జరుగుచుండఁగా కేశవచంద్రసేనులు స్వగృహత్యాగముఁ జేసి యాసమాజమునందుఁ బూజ్యుఁడుగా నెన్నఁబడుచున్న మహర్షి దేవేంద్రనాథుని యింటికి

నరిగిరి. అప్పుడు జగన్మోహిని ౧౩ సంవత్సరముల దైనను పతితోడుత నుండుట యుక్తమని తలఁచి తానును సతనితోడ నరిగెను. ఈ దంపతులు వారియింట నుండఁగా కేశవచంద్రసేనునకు గొప్పవ్యాధి తటస్థ మయ్యెను ఆవ్యాధిలోనే వారు కేశవచంద్రసేనునియొక్క మిత్రునియింటికి నరుగవలసిన వారైరి. ఆసమయమున జగన్మోహిని చూపినధైర్యము, పతికిఁజేసిన సేవయు మిగుల స్తుత్యములు. తదనంతరము పరమేశ్వర కృపవలన కేశవచంద్రసేనుల వ్యాధి కుదిరి యతఁడు తనపత్ని సహాయమువలన ననేకసంస్కరణములను జేయఁగలిగెను. జగన్మోహిని బహుదినములవఱకు బ్రహ్మమతము నవలంబింపక దానినిగూర్చి పతి ననేక ప్రశ్నలువేసి వానికి సమాధానకరములగునుత్తరములఁ బడసి తన కామతముసంగతి పూర్ణముగాఁ దెలిసినపిదపనే దాని నవలంబించెను. పిదప నీదంపతులకు పుత్రులును, పుత్రికలును గలిగిరి. వారందఱును జననియొక్క పాలనవలన సద్వర్తనము గలవారలైరి. ప్రస్తుతపు కుచ్ బిహారాధీశ్వరునిభార్య యీమెబిడ్డయే. కలకత్తాయందుజరుగు భారతాశ్రమనుసభ కీమెయేయధ్యక్షురాలుగా నుండెను. దానికేకాక స్త్రీలసభ లా గ్రామమునం దెప్పు డెచటజరిగినను అధ్యక్షస్థానము జగన్మోహినికే యియ్యఁబడుచుండెను.

ఈమెభర్త మరణానంతరము సహితము బ్రహ్మసమాజమునకుఁ జాలసహాయము చేసెను. బ్రహ్మసమాజమునందలి యన్ని శాఖలవారికిని జగన్మోహినీదేవియందు మిగులపూజ్యభావము గలిగియుండెను. ఈమెకు ధర్మప్రచారకులయం దధికాదరము గలిగియుండెను. నవవిధానపక్షప్రచారకు లీదేవితో

గంటలకొలఁది సంభాషింపుచుండిరి. అప్పుడామెకుఁ గల ధర్మబుద్ధియు, ధర్మప్రచారమునందుఁ గలప్రీతియుఁ బ్రహ్మసమాజీకులందఱియందుఁ గలప్రేమయు, నీశ్వరునియందలి యనుపమేయమగు శ్రద్ధయుఁ గని వారి కామెయెడల నంతకంతకుఁ బూజ్యభావము హెచ్చుచుండెను. ధర్మప్రచారకుల కెవ్వరి కేని యొక సంకటము తటస్థించినచో వారు తల్లితుల్యురాలగు జగన్మోహినీ దేవికడకువచ్చి తమదుఃఖముల నామె కెఱిఁగించి యామె వలన సంకట నివారితులై చనుచుండిరి. ఈమె ౧౮౯౮వ సంవత్సరము మార్చినెలలో పరలోకమున కేగెను.

కొమఱ్ఱాజు జోగమాంబ.

క. పతిగొట్టినఁ బతితిట్టినఁ
బతినిర్దయుఁడగుచు నెట్టిబాధపఱచినన్
మతి నన్యధాత్వ మొందరు
పతిదేవత లతివ నీకుఁ బ్రతియగువారల్.

[పాండురంగవిజయము.]

ఈపతివ్రతాతిలకము రమారమి యేఁబదిసంవత్సరము లకుఁ బూర్వముండెను. కృష్ణామండలమునందలి నందిగామతాలూకాలో కంచలయనుగ్రామ మొకటికలదు. అపల్లెయందు భండారు వీరయ్యయను ఆఱువేల నియోగిబ్రాహ్మణుఁ డొకఁడు వాసముచేయుచుండెను. ఆయన దైవభక్తుఁడును, సత్ప్రవర్తకుఁడును నైయుండెను. ఆయనకు జోగమాంబయని యొకకూఁతురు జనియించెను. ఈకన్యక చిన్నతనమునందుననే బహుగుణవతిగా నుండెను. జోగమాంబ వివాహయోగ్యకాఁగా నాతాలూకాలోనిదగు పెనుగంచిప్రోలను గ్రామనివాసియగు కొమఱ్ఱాజు నాగయ్యకొమారుఁడగు రామయ్యయను నాతనికిచ్చి వివాహముచేసిరి.

ఈపెనుగంచిప్రోలు పూర్వము గొప్పపట్టణముగా నుండినందున దీనిని పెదకంచియను చుండిరనియు, పెనకంచియను దానికె పెనుగంచి యని యపభ్రంశమయ్యె ననియుఁ జెప్ప

దురు. ఆగ్రామ మిప్పుడొక పెద్దపల్లెవలె నుండును. కాని యచటి భూమిత్రవ్విన బయలంబడు గుళ్ళురాళ్లును, మేడలస్తంభములును, దూలములును, శిలాశాసనములును ఆపట్టణ మొకప్పుడు గొప్పపట్టణముగా నుండెనని స్థాపించుచున్నవి.

కొమఱ్ఱాజువారును పూర్వమునుండి యాపట్టణమే వాసస్థలముగాఁ గలిగియుండిరి. వీరు పూర్వము రెడ్లకాలములోను, రాజులకాలములోను, తురుష్కులకాలములోను దేశపాండ్యాగిరిచేసి మిగుల కీర్తిఁగాంచిరి. ఆంగ్లేయరాజ్య మారంభమైనది మొదలు దేశపాండ్యాగిరి పోయినందున వారాగ్రామమును విడిచి యుద్యోగముల నిమిత్తము అనేకదేశముల కరుగవలసిన వార లయిరి. అయినను వారు స్వగ్రామప్రీతిని విడువఁ జాలని వారయి యచ్చట నిండ్లను కట్టుకొని కొందఱప్పుడప్పు డచటికి వచ్చి కొన్నిదినము లుండి పోవుచుందురు

జోగమాంబ భర్తయునీగ్రామమునందు గృహము గల వాఁడయి నైజామురాజ్యములో నుద్యోగము గలిగి యొక యధికారమునందుండెను. జోగమాంబ మనపూర్వగ్రంథముల లోఁ జెప్పఁబడిన పతివ్రతాధర్మములను దప్పక నడిపెను. ఆమె భర్తను దేవునిగా భావించి నిత్యము నాతనిని బూజింపుచు నాతనియాజ్ఞ కానిది యామె భోజన మజ్జనశయనాదులు చేయుటలేదు. భర్తయుచ్ఛిష్టము లేనిది యామె యెన్నఁడును భుజియింపకుండెను. ఈవ్రతమువలన నామె కనేకసమయముల యందునుపోష్యములు చేయుట తటస్థింపుచుండెను. ఇందున కొకదృష్టాంతము చెప్పెదను. ఒకసారి భర్త గ్రామాంతరమున కరిగి బహుదినములవఱకు రానందున నామె దాఁచి యుంచు

కొనిన యుచ్ఛిష్టము లయిన పోకచెక్కలు సమాప్తము లయ్యెను. కానభర్తయెంగిలి లేదని యామె యెనిమిదిదివసంబు లుపవాసంబు చేసెను. కాని నేను ఉపోష్యము చేసితినని యెవరికిని నామగువ తెలుపక యింటిపనినంతను జేయుచుండెను. ఇట్లు చేయఁగా నెనిమిదవదినమున నామె యాఁకలిచేఁ బీడింపఁబడి వంటఁ జేయుచు నచటనే మూర్ఛిల్లెను. ఇంతలో నామె సహోదరి యామెను గనుఁగొని నేతెంచి యతియంతయుఁ గని దాని కారణము నెఱిఁగి తత్క్షణమే తానామెభర్తకడ కేఁగి యుచ్ఛిష్టము తెచ్చి పదునేనుదినముల తదనంతర మామెకు భోజనము చేయించెను! . దీనివలన స్త్రీలు తమభర్తృప్రేమకొఱకెట్టికష్టముల నైనను నధిక సంతోషముతో సహింతురని స్పష్టమగుచున్నది. వారికిఁ గలభర్తృప్రేమ మిగుల శ్లాఘ్యము యినది. స్త్రీలుస్వాభావముచేతనే పతులయెడ ప్రేమఁ గలిగి యుందురు.

జోగమాంబ యిట్టిభక్తిఁ గలిగి పతిసేవఁ జేయుచున్నను ఆమెభర్త యగురామయ్యగారామెను మిగుల నిష్ఠురదృష్టిచేఁ జూచుచుండెననియెదరు! ఆమెను నిష్కారణముగాఁ గొట్టియుఁ దిట్టియు ననేకవిధముల బాధ పఱచెను! కానియాసాధ్వీమణి యెప్పుడును భర్తయెడలఁ గలభక్తిని కొంచెమయినను విడువక యాబాధలను మిగుల నోపికతో సహింపుచు నెవరికిఁ జెప్పక యధిక పతిభక్తితో వర్తించెను.

జోగమాంబ పతిభక్తియందేగాక యనేకసద్గుణములలో సహితము ప్రఖ్యాతయయ్యెను. ఆమె బావగార్లబిడ్డలతన

బిడ్డలవలె జూచి వారిని పోషించుచుండెను. తోడికోడండ్రతో తగవు లాడక కలసిమెలసి యుండెను. —

ఈమె కొకకూఁతురును, ఒక కుమారుఁడును కలిగిరి. అటుపిమ్మట నీమె భర్తకంటె ముందే పరలోకమున కేగెను. ఆమెకొడుకు ప్రస్తుతము తండ్రి పనిమీఁదనే సుఖముగాను న్నాఁడు.

జోగమ్మ మాయత్తిల్లును పుట్టిల్లును పవిత్రము చేసిన యువతి యగుటవలన నేను మిగుల ధన్యనైతిని. నాతండ్రిగారి కీమె పినతండ్రిభార్య. ఈమె యిట్టిసద్గుణవతియయినను మనదేశ మునందలి చరిత్రను గుఱించి గలయౌదాసీన్యమువలన నామె చరిత్రము సవిస్తరముగా వ్రాయుటకుఁ దగు సామగ్రి దొరక దయ్యెను. అయినను ఈసాధ్వీచరిత్రము సవిస్తరముగా వ్రాయు టకు నేను యత్నించుచున్నాను. ఈశ్వరకరుణవలనఁ జదువరు లకుఁ ద్వరలోనే సమర్పింపఁగలను.

పద్మిని.

పత్యనుకూలా చతురా ప్రియంవదా యాసురూపసంపూర్ణా
సహజస్నేహరసాలా కులవనితా కేనతుల్యా స్యాత్.*

ఈపతివ్రతాతిలకము పండ్రెండవ శతాబ్దారంభము నందు జన్మించెను. ఈమెతండ్రి సింహళద్వీపవాసి యగు హమీరసింహచవ్హాణుఁడు. ఈసతీరత్న మసమానరూపవతి యగుటచే జననీజనకు లామెకు పద్మిని యని పేరిడిరి. పద్మిని వివాహయోగ్య యైనపిదప రజపుత్స్థానములోనిదైన మేవాడ్ అనుసంస్థానమున కధీశ్వరుఁడగు భీమసింహరాణాగారికి నామె నిచ్చి వివాహముఁ జేసిరి. వివాహానంతరము పద్మిని తన రూపమునకుఁ దోడు సుగుణములు సహాయపడఁగా భర్తకుఁ బ్రాణతుల్యురా లాయెను.

ఆకాలమునం దారాజ్యము రాణాలక్ష్మణసింహుఁ డను బాలరాజు పరిపాలనలో నుండెను. కాని ఆతఁడు బాలుఁ డగుట వలన నాతని పినతండ్రి యగు భీమసింహుఁడే రాజ్యతంత్రము లను నడుపుచుండెను. భీమసింహుఁడు మిగుల శూరుఁడును, చతురుఁడును నగుటవలన నాతనిరాజ్యమున కంతగా శత్రుల భయములేక ప్రజలు సుఖముగానుండిరి. కాని వారి దురదృష్ట

---

* పతికి ననుకూల యైనట్టియు, ప్రియభాషిణియు సురూపవతియు నైన కులవనితతో నెవ్వరును సమానులు కారు.

మువలన స్వల్పకాలములోనే ఢిల్లీ బాదుషాయగు అల్లాఉద్దీను మేవాడ రాజధానియగు చితూరుపై దండు వెడలెను. ఈబాదుషా పద్మినియొక్క యసమాన సౌందర్యమువిని యామెయందధికాభిలాషి యయ్యెను. అసహాయశూరులగు రజపూతులతోఁ బోరి గెలుచుట దుస్తరమని తలఁచి యాబాదుషా పద్మినిని వశపఱుచుకొనఁ జూచెను. కాన ప్రథమమునం దాయన తనసైనికులతోఁ జితూరుసంస్థాన ప్రాంతభూమిని వసియించి గుప్తముగా ననేక దాసీజనులకు ద్రవ్యాశఁ జూపి వారు తనరూపము, ఐశ్వర్యము మొదలగునవి పద్మినికిఁ దెలిపి యామె తనకు వశవర్తినియగుట కి నేకయుక్తులను బన్నునటులఁ జేసెను. కాని సతీమణియగు పద్మినియొద్ద ఇట్టినీచప్రభువుయొక్క తుచ్ఛయుక్తు లెంతమాత్రమునుఁ బనికిరాక నిష్ఫలములయ్యెను. అందుకు బాదుషా మిగుల చింతించి తనకు పద్మినిపైనిఁ గలిగిన దురుద్దేశ్యమును మరల్చుకొనఁ జాలక రజపూతులతో యుద్ధము చేసి పద్మినిని చెఱఁ బట్ట నిశ్చయించెను. అల్లాఉద్దీను ఆసమయమునందు "పద్మినిని చేకొనుట యొండె ఈరాజపుత్రస్థానమునందే యుద్ధముచేసి ప్రాణములు విడుచుటయొండె" అని ప్రతిన పట్టెను. తదనంతరమాతఁడు తనసైన్యములతో నారాజధానిని ముట్టడించెను.

అల్లా ఉద్దీను తమనగరమును ముట్టడించుట విని యసమానశౌర్యధుర్యులగు రజపూతులు యుద్ధసన్నద్ధు లయిరి. అంత వారందఱు భీమసింహుని యాజ్ఞప్రకారము బైలువెడలి ప్రతిపక్షులతో ఘోరముగాఁ బోరఁ దొడఁగిరి. ఇట్లా యుభయసైన్యములం గలవీరులు కొన్నిమాసములవరకును యుద్ధము

చేసిరి. కాని యీరెండు తెగలవారిలో నెవ్వరును వెనుకఁ దీయ రైరి. రజపూతు సరదార్లనేకులు రణరంగమునందు హతుల యిరి. రజపూతు లెంత దృఢనిశ్చయముతోఁ బోరినను తురక సైన్యములు బీరువోవ కుండుటయు, నానాటికి రజపూతు సైన్యములు పలుచబడుటయుఁ గని భీమసింహుఁడు మిగుల చింతాక్రాంతుఁ డయ్యెను. తుద కాతఁడు ప్రజాక్షయమున కోర్వఁజాలక డిల్లీశ్వరునితో సంధి సేయనెంచి యందుకయి కొందఱు మంత్రుల నంపెను. కాని యది ఫలించినదికాదు. సంధి దెల్పవచ్చినవారితో నల్లాఉద్దీను తనకు పద్మిని దొరకి నంగాని రణ మాఁగదని స్పష్టముగాఁ దెలిపెను. ఈవార్త వినఁగానే శూరరజపూతు లందఱు పడగఁ ద్రొక్కిన సర్పములభంగి అదరిపడి తమయందలి ప్రాణములు పోవువఱకును యుద్ధముఁ జేసెదమని విజృంభించిరి. అందుపై నాయిరువాగుసైన్యంబులుం దలఁపడి యుద్ధము చేయుచుండిరి.

ఇట్లు పదునెనిమిది మాసములు యుద్ధము జరుగుచుండెను. కాని శూరులగు రజపూతులు బాదుషాసైనికులను బట్టణములోనికిఁ బోవనియ్యకుండిరి. అల్లా ఉద్దీను వారి నిశ్చయము గని రజపూతుల యుద్ధమునం దోడించి పద్మినిని బట్టు ప్రయత్నము మానుకొనవలసినవాఁ డాయెను. యుద్ధము మానుకొన్నను పద్మినియం దతనికిఁగల వ్యామోహ మతని నాపాలిమేర దాఁటి పోనియ్యకుండెను. అందువలన నతఁడు భీమసింహున కిట్లు వర్తమాన మంపెను. “నాకు పద్మిని దొరుకునన్న యాస లేదు. కాని యామె రూప మొకసారియయినను మీరు నా కగుపఱచినయెడల నేను సైన్యసహితముగా డిల్లికి మరలి వె

ళ్లుదును." ఈవర్తమానము విని కొంతకోపము కలిగినను పోరునకు విసుగు కలిగిన రజపూతు లందున కొప్పుకొనిరి. తదనంతరమాసంగతి భీమసింహుఁడు పద్మినికిఁ దెలుపఁగా నామె తాను ప్రత్యక్షముగా నాపరునికంటఁ బడనని స్పష్టముగాఁ జెప్పెను. అందుపయి భీమసింహుఁడామెకు నామె ఢిల్లీశ్వరునకుఁ గనిపించని పక్షమున రజపూతులకుఁ గలుగు బాధల నెఱిఁగింపఁగా నామె యద్దమునందుఁ దన ప్రతిబింబమును బాదుషాకుఁ జూప నొప్పుకొనెను. అప్పుడు "పద్మిని కగుపడఁజాలదు ; గాన నామె ప్రతిబింబమును జూపెద"మని చితూరునుండి అల్లాఉద్దీనునకుఁ జెప్పి పంపిరి.

అందుపయి యుద్ధము నాపి నియమితదివసంబున నొకరిద్దఱు సేవకులతో అల్లాఉద్దీను పద్మినిని జూచుటకయి చితూరు కోటలోనికి వచ్చెను. అచట భీమసింహుఁడాయనకుఁ దగు మర్యాదలు చేసి యాతనికి దర్పణంబున పద్మినిరూపమును జూపెను. తాను విన్నదానికంటెను పద్మిని విశేషరూపవతి యగుటఁ గనినందున బాదుషాయొక్క చిత్తచాంచల్య మినుమడించెను. దానిని మనమునం దడఁచుకొని యాతఁడు మరలిపోవునపుడు తనకృత్యమునకుఁ బశ్చాత్తాపపరుఁడయినటుల భీమసింహునితో నిట్లనియె. "భీమసింగుగారూ! నేను చేసిన నేరమును మన్నించవలయును. నేఁడాదిగా చితూరు సంస్థానికులతో నేను సఖ్యము చేయఁ దలఁచితిని. ఇంతవఱకు మీయోగ్యత తెలియకపోవుటవలన నేవైరము తలపెట్టితిని. కాని నేఁడు మీయోగ్యత నాకన్నులార చూడఁగా మీవంటి మిత్రులు దొరకుట నాకు మిగుల శ్రేయస్కరమని తోఁచు

చున్నది. కాన నీప్రథమదివసంబుననే తమరు నావిడిదికి దయ చేసి నేచేయుపూజల నంగీకరింతురని నమ్ముచున్నాను. ఈ నా చిన్నవిన్నపము మీరంగీకరింపకతప్పదు." బాదుషాయొక్క నమ్రత్వమును గని యాతనిమాటలను నమ్మి భీమసింహుఁడు మితపరివారముతో నాతని శిబిరంబునకుఁ బ్రయాణ మయ్యెను.

అల్లా ఉద్దీను మిగుల దుర్మార్గుఁ డగుటవలన రాజుగారిని నమ్మించి తనతోఁ దోడుకొనివచ్చి తనశిబిరసమీపమునం దాయనను సైన్యము ముట్టడించి కైదుచేయునట్లు చేసెను. రాజు పట్టుపడుటవలన మిగుల నుప్పొంగి యల్లాఉద్దిన్ చిత్తూరున కిట్లు వర్తమాన మంపెను. "పద్మిని నావద్దకు రానియెడల భీమసింహుని ప్రాణములఁగొని మరల రజపూతులను సంహరించెదను." ఈసంగతి విని రజపూతులందఱు నేమి చేయుటకును దోఁచక మిగుల విచారముగా నుండిరి. రాజగు లక్ష్మసింహుఁడు బాలుఁడగుటవలనను, భీమసింహునిపుత్రులు పండ్రెండ్రుగురును అల్పవయస్కు లగుటవలనను ఇట్టిసమయమునం దగినయుపాయము యోచించువారు కానరారయిరి. కాని పద్మినిమాత్ర మప్పుడితర స్త్రీలవలె దుఃఖింపుచుఁ గూర్చుండక మిగుల ధైర్యము వహించి భర్తనువిడిపించు నుపాయము యోచింపుచుండెను. ఆసమయమునం దేదోపనిమీఁద నామె సోదరుఁడగు గోరాసింహుఁడును, నాతనిపుత్రుఁడగు బాదలుఁడను వీరుఁడును అచటికివచ్చిరి. ఆమె వారితో యోచించి మిగుల చిత్రమగుయుక్తిని బన్నెను. పద్మిని అల్లా ఉద్దీనున కిట్లు వర్తమానము చేసెను. "మీరు భీమసింహునివిడిచి డిల్లీకిఁ బయలు దేఱినయెడల నేను తగుదాసీలతోడంగూడి యచటికి వచ్చెదను.

కాని నాదాసీల పరువునకును రాణివాసమునకును మీసైనికులు భంగము సేయకుండునటుల కట్టుదిట్టములు చేయవలయును" పద్మిని తెలిపినవార్త విని అల్లా ఉద్దీను పరమానందభరితుఁడయ్యెను. అంత నాతఁడామె యన్నప్రకార మొప్పుకొని యామెకుఁ ద్వారంబో రమ్మని కబురుపంపెను. బాదుషాయొద్దినుండి తనపలుకుల కంగీకారము వచ్చుట విని పద్మిని తాను ప్రయాణమాయెను. ఆమెంతోడ వచ్చుటకు నేడువందల మేనాలను సిద్ధపరచెను. ఒక్కొక మేనాలో ముగ్గురేసిశూరులు ఆయుధహస్తులయి కూర్చుండిరి. ప్రతిమేనాకును నాలుగురు వంతున గుప్తాయుధులగువీరు లాయందలములను మోయుచుండిరి. పద్మిని తనసైన్యమునకును తనకును తోడుగా గోరాసింహునిని, నాతనిపుత్రుఁడగు బాదలుని సహితము తనతోఁ దీసికొనిపోయెను. ఇట్లువీరందఱు తురకలశిబిరమును సమీపించి బాదుషాయాజ్ఞవలన నామేనాల నన్నిటిని శిబిరములోనికి నిరాతంకముగాఁ గొనిపోయిరి. తదనంతరము పద్మిని భీమసింహుని నొకసారి చూచెదనని బాదుషాకుఁ దెలిపి భీమసింహుని కైదుచేసినస్థలమునకుఁదన మేనాను బట్టించుకొనిచనెను. అంత స్త్రీవలెనున్న యాగుప్త సైన్యమంతయు తమనిజస్వరూపమును గనఁబఱచి శత్రుసైన్యముల దైన్యము నొందింపసాగెను. భీమసింహుఁడనియంతయు నేమని యడుగుచుండఁగా పద్మిని యాతనిని త్వరపెట్టి సిద్ధపఱచి తెచ్చిన యశ్వములపై తానును భర్తయునెక్కి యాసంగ్రామపుసందడిలోనుండి తప్పించుకొని క్షణములో చిత్తూరు ప్రవేశించెను. ఇచట గోరాసింహుఁడు సైన్యాధిపత్యము స్వీకరించి యాతురకల నోడించెను. కాని యద్దున

తుల్యుఁడగు గోరాసింహుఁడును, నాతని పుత్రుఁడగు బాదలుఁడును ఆయుద్ధమునందు మృతులగుటవలన రజపూతులకు విజయానందమంతగా రుచింపదయ్యెను. అల్లా ఉద్దీను పరాజయమునకు బిసిమిల్లాయనుచుఁ దన సైనికులతో ఢిల్లీమార్గమునం దరలిపోయెను.

ఆయుద్ధానంతరము మఱికొంతకాలమునకు ఢిల్లీపతి విశేషసైన్యముతో మరల చితూరుపై దండు వెడలెను. ఈతడవ చితూరునందు శూరులు లేనందున రజపూతులకు విజయాశ యంతగా లేకయుండెను. కాని యావీరు లంతటితో నిరాశ నొంది యుండక ప్రాణములకుఁ దెగించి శత్రువులతోఁ బోరాడఁ దొడఁగిరి. అట్టిసమయమునం దొకకారణమువలన నారజపూతులకు జయము దొరకదని నిశ్చయముగాఁ దోఁచెను. అదియేది యనఁగా నాయుద్ధము జరుగునపు డొకదినము రాత్రి గ్రామదేవత భీమసింహుని స్వప్నమునం దగుపడి "నాకతి దాహముగా నున్నది. ఈదాహము పండ్రెండు గురురాజులరక్తము త్రాగినఁగాని తీరద"ని చెప్పెనఁట. అదేప్రకారము భీమసింహునిపుత్రులు పదునొకండుగురు శత్రువులతోడం బోరి హతులయిరి. అంతటితోనైనను రజపూతులు ధైర్యమును విడువక పురమునంగల పురుషులందఱును వైరులతోడంబోరి స్వర్గసుఖమంద నిశ్చయించిరి. అంత వారందఱు సిసోదియావంశము నాశ మొందుటకు వగచి భీమసింహుని కనిష్ఠపుత్రుని నొక దాదిచేతి కిచ్చి సమీపారణ్యమునకుఁ బంపిరి. పిదప వారందఱు రాజవంశమున కంకురముగలదని నిశ్చయించుకొని సమరరంగమున కేగిరి. ఆదిన మారజపూతుల శౌర్యాగ్ని మఱింత

ప్రజ్వలింప వారు శత్రువులకు మిగుల దుస్సాధ్యులని తోఁచిరి. కాని విస్తీర్ణమగు యవనసైన్యముముం దల్పమగు రజపూత సైన్యమున కెట్లు జయముదొరకును? ఆసాయంకాలమువఱకు క్షత్రియ వీరులందఱు వీరస్వర్గమున కరుగఁగా జయలక్ష్మి అల్లా ఉద్దీనునే పొందెను.

భీమసింహునితోడ సకల రాజపుత్రులును యుద్ధమున మడియుట నగరమునందుండిన స్త్రీలకుఁ దెలియఁగా పద్మినియు సకల రజపూతుల భార్యలును పాతివ్రత్య రక్షణమునకై అగ్నిప్రవేశముచేయ నిశ్చయించుకొనిరి. ఇట్లు వారు కృత నిశ్చయురాండ్రై యొకగొప్పచితిఁ బేర్చి దాని కగ్ని ముట్టించిరి. అందుపై పద్మిని తాను ముందాయగ్నియందు దుముకఁగా నందఱు స్త్రీలును దుమికిరి (ఈయగ్నిప్రవేశమునే రజపూతులు జోహారు, లేక జహర్వ్రత మనియెదరు). బాదుషా విజయానందముతో పురప్రవేశము చేయఁగా నాగ్రామమంతయు చితామయమయియుండెను. అందు తానింత ప్రయత్నముఁ జేసి చేకొనఁదలఁచిన పద్మినిదేహము భస్మమయి యుండఁగాఁ జూచి అల్లాఉద్దీను మిగుల వగచెను. యుద్ధమునకుఁ బ్రయాణ మైనపుడు భీమసింహుఁడే స్త్రీలనందఱ నొకగుహాలోనికిఁ దోలి యాగుహను మూసి గుహద్వారమున కగ్ని యంటించెనని కొందఱు చరిత్రకారులు వ్రాసియున్నారు.

కృపాబాయి

ఉ. హార్దము గాదు గోచర మహర్నిశమున్ సుఖపుష్టి సేయు స
త్కీర్తి ఘటించు విద్యను దివ్యధనం బఖిలార్థికోటికిన్.

తమవిద్యవలనను సద్గుణములవలనను భరతఖండమును నలంకరించిన యాధునిక స్త్రీలలో కృపాబాయి యొకతె యని గణింపఁబడుచున్నది. ఈమె యల్పవయస్సునందే పరలోకమున కేగినను తనకీర్తిని నాచంద్రార్కముగా భూమియందుంచిపోయెను.

కృపాబాయి ౧౮౬౨వ సంవత్సరమునం దహమదునగరమున జన్మించెను. ఈమె జనకునిపేరు హరిపంతులు; జననిపేరు రాధాబాయి. వీరు పూర్వము మహారాష్ట్రబ్రాహ్మణులుగా నుండి పిదప క్రైస్తవధర్మము స్వీకరించిరి. ఈమె చిన్నతనముననే తండ్రి పరలోకయాత్ర స్వీకరించెను. కాన కృపాబాయికి పితృసుఖ మేమియుఁ దెలియదు. అట్లయినను రాధాబాయి మిగుల దక్షతతోఁ దనసంతానముయొక్క విద్యాబుద్ధులకు లోపము జరుగకుండ చూచుచుండెను. ఆమె తాను విద్యావతి గాకున్నను సద్గుణవతిగాన విద్యావతు లయిన స్త్రీలచే వినినటుల కార్యదక్షురాలై తనబిడ్డలకు సదాసద్గుణములే యలవడునట్లు చేయుచుండెను. వారింట సదాశరీరసౌందర్యమున కనుగుణము లగుదుస్తులను ధరియించుటకంటెను శరీ

రారోగ్యకరము లగుదుస్తులను ధరియించు నలవాటు గలిగి యుండుటచే వారిపిల్లలకు విలువవస్త్రములయం దెంతమాత్రము నిచ్ఛలేక వారుమిగుల వినయముతో వర్తించుచుండిరి.

ఇట్లు ధీమతి యైనతల్లిచే నన్నిరీతుల సురక్షిత యైనందున నామెకుఁ జిన్నతనమునందుఁ దండ్రిలేని లోప మంతగాఁ గానుపించదయ్యె. కృపాబాయి బాల్యమునుండియే మిగుల తెలివి గలది యనిపించుకొనెను. ఈమె విద్య నభ్యసించునపుడు తనసహోదరునితోడఁ గూర్చుండి చదువవలయునని కోరుచుండెనుగాని యామె తనవద్ద చదువ కూర్చుండినచో తనతప్పిదములను దిద్దునని యెంచి యట్టియవమానమున కోర్వఁజాలక యామె సహోదరుఁ డామెను దగ్గరఁ జేరనిచ్చెడివాఁడు కాఁడు. చిన్న యన్న యిట్లు చేసినను కృపాబాయియొక్క జ్యేష్ఠభ్రాత యగుభాస్కరుఁడు తనముద్దుచెల్లెలియం దధికప్రీతి కలవాఁడై యామె విద్యాభ్యాసము చక్కఁగా జరుపుచుండెను. ఆమెకు సృష్టిసౌందర్యావలోకమునం దధికప్రీతిగాన నామె నిత్యము భాస్కరునితోడఁ బోయి యనేకపర్వతములను, వనములను, ఉపవనములనుదప్పక చూచుచుండెను. అల్పవయసునందుసహిత మామెకు సృష్టిసౌందర్యముఁ గనిన మిగుల నానందము గలుగుచుండెను. ఇట్లుండఁగాఁ గొంతకాలమునకు భాస్కరుఁడును దివి కరిగెను. తనశ్రేయము నపేక్షించు ప్రాణసమానుఁ డగుసహోదరుఁడు చనిపోయినందువలన కృపాబాయియొక్క దుఃఖ మపారమయ్యెను. ఆదుఃఖమువలననే యామె దేహమునకస్వస్థత ప్రాప్తమాయెను. ఆమెదుఃఖమును మఱనవలయునని యామెను బొంబాయినగరమునందలి జనానా

మిషనరీపాఠశాలలో విద్యాభ్యాసమునకయి పంపిరి. అచటికిఁ బోవువఱకు కృపాబాయి తనతోడిబాలికలంతో సాటిగా తనకు విద్య రాదనుకొనుచుండెను. కాని యచటి కరిగినపిదప నాపాఠశాలయందలి బాలికల కందఱికంటెను ఈమెయే విద్యయం దధికురాలని నిర్ణయమాయెను. అందువలనఁ బాఠశాలాధ్యక్షుఁ డామె నేతరగతియందును జేర్చక విడిగా విద్య నేర్పన కేర్పాటు చేసెను. అచట నుండుకాలములో కృపాబాయికి వైద్యవిద్యానిపుణురాలగు నొకయమెరికాస్త్రీతోడి సహవాసము కలిగెను. కాన నామె సాంగత్యమువలనఁ గృపాబాయికి వైద్యవిద్య నేర్చుకొనవలయునని యిచ్ఛపొడమెను.

కృపాబాయికిఁగల యాసక్తియుఁ దెలివితేటలును గని వైద్యవిద్యాభ్యాసము కొఱకామె నింగ్లండున కనుపవలయునని యామె యాప్తులకుఁ దోఁచెను; గానియామెశరీరమున కాదేశపుగాలి సరిపడదని తెలిసినందున నాప్రయత్నమును మానుకొనిరి. తదనంతరము చెన్నపట్టణమునందలి మెడికల్ కాలేజియందు స్త్రీలకు వైద్యవిద్య నేర్పన కేర్పడినందున కృపాబాయి వైద్యవిద్య నేర్చుకొనుటకై చెన్నపట్టణమునకుఁ బోయెను. అపు డామె యొంటరిదైనందున నాగ్రామమునందు వసియించు రెవరెండు సత్యనాథనుగారను గృహస్థునియింట వాసము చేయుచుండెను. ఆసత్యనాథన్‌గారు మిగుల పెద్దమనుష్యులు. ఆయనభార్యయుఁ గొమార్తెయు మిగుల మంచివారగుటచే వారుకృపాబాయి సద్గుణములను గని యామెయం దధిక ప్రీతి గలిగియుండిరి. అందువలన కృపాబాయికి వారింట నున్న దినము లధిక సుఖప్రదములుగాఁ గడచెను. ఇట్లీమెయొక సంవ

త్సరము చదివి సంవత్సరాంతమునందైన పరీక్షయందు సమస్తవిషయములలోఁ గృతార్థురాలాయెను. ఆమె తెలివి గని పరీక్షకుఁ డామెను మిగుల మెచ్చుకొనెను. కాని కృపాబాయి యామెప్పున కెంతమాత్రమును గర్వపడక పూర్వమువలెనే వినయాదిగుణము గలిగి వర్తించుచుండెను.

కృపాబాయికి విద్య నభ్యసించుటయందధికాసక్తి కలిగినను, ఆమె దేహము మాత్ర మాత్రశ్రమనోర్చునంతటి దృఢమైనది గానందునఁ బరీక్షకై చదువునపు డామె కెంత మాత్రము శ్రమదోఁచకుండినను పరీక్షానంతరము వెంటనే విశేషముగాఁ గాయలాపడెను. అప్పటినుండియు మరల నామె శరీర మెప్పుడును స్వస్థపడనందున విధిలేక విద్యాభ్యాసమును మానుకొనవలసిన దాయెను. ఇట్లు వైద్య విద్యాభ్యాసమును విడిచినంతమాత్రమున నామె నిరుత్సాహురాలుగాక వేరువిధముగా జనులకు హితముచేయ యత్నించుచుండెను.

రెవరెండు సత్యనాథనుగారి పుత్రుఁడగు సాముఎల్ సత్యనాథనుగారు ఇంగ్లండునందలి కేంబ్రీజు విశ్వవిద్యాలయమునందు విద్య నభ్యసించి పరీక్షయందుఁ గృతార్థుఁడయి ౧౮౭౧వ సంవత్సరమునందు మరల స్వదేశమునకు వచ్చెను. సాముఎల్ సత్యనాథనుగారు కృపాబాయియు నొకయింటనే వాసము చేయుచుండినందున వారిరువురును ఒకరి సద్గుణముల నొకరు కని పరస్పరానురాగము గలవారైరి. తదనంతరము స్వల్పకాలములోనే వారికి వివాహమయ్యెను. వివాహానంతరము సాముఎల్ సత్యనాథనుగారిని ఉదక మండలమందలి యొకకళాశాలయందు ముఖ్యోపాధ్యాయునిగా నియమిం

చిరి. అందువలన నానూతనదంపతు లచటికి నరిగిరి. అచట నీలగిరిపర్వతమునందలి గాలివలన కృపాబాయిదేహ మించుక యారోగ్యముగా నుండెను.

అచట నుండుకాలమునం దామె యూరకుండఁ జాలక నాగ్రామమునందలి యువనబాలికలకొఱకొకపాఠశాల స్థాపించెను. ఆపాఠశాల ప్రస్తుతము చక్కఁగా నడుచుచున్నదఁట. ఈమె యచ్చట నున్నకాలముననే యాంగ్లేయ వారపత్రికలకును, మాసపత్రికలకును వ్యాసములు వ్రాయుచుండెను. ఆమె వ్రాసిన వ్యాసము లత్యంతప్రశంసనీయము లగుటచే స్వల్పకాలముననే కృపాబాయి కీర్తి నలుగడల నల్లుకొనసాగెను.

౧౮౭౮వ సంవత్సరము మి. సత్యనాథను గారిని రాజమహేంద్రవరమునకు మార్చిరి. అచటికి వచ్చినదిమొదలు కృపాబాయిగారి రుగ్ణత విశేషింపసాగెను. ఇట్లురోగగ్రస్తురాలుగ నుండియు నామె యనేకవ్యాసములను వ్రాయుచునే యుండెను. ఆమరుసంవత్సర మామె కుంభకోణమున కరిగెను. అచట నామెరుగ్ణత యించుక నిమ్మళముగా నుండెను. అచటను ఆమె వ్యాసములను వ్రాయుచునే యుండెను. కుంభకోణమునందుండు కాలముననే కృపాబాయికి కవిత్వస్ఫూర్తియు ప్రబంధరచనేచ్ఛయుఁ గలిగెను. అప్పు డామె కొన్ని పద్యములు రచియించెను. వానిని జదివినయెడలనామెకుఁ గల ఆంగ్లభాషాకవిత్వస్ఫూర్తి వెల్లడి యగునని తజ్ఞులు చెప్పుచున్నారు. ప్రబంధరచనేచ్ఛ కలిగియుఁ దనవలన నదియగుట దుస్తరమని తలఁచి యామె బహుదినము లాప్రయత్నమే చేయకుండెను.

౧౮౮౬వ సంవత్సరమునం దామెభర్తను చెన్నపట్టణమునకు మార్చిరి; యచటికి వచ్చిన యనంతరము పత్రికలకు వ్యాసములు వ్రాయుటలోనే కాలము గడపక ప్రబంధరచన చేయుట మంచిదియని యామె భర్త సూచించెను. అందుపై నామె తనబాల్యము నందలి యనేక సంగతులను జ్ఞప్తికిఁదెచ్చుకొని వానితోఁ దన కల్పనలను గూర్చి 'సగుణమ్మ' యను ప్రబంధము నొకదాని నింగ్లీషునందు వ్రాసెను. అది ప్రస్తుతము తెలుఁగునందు భాషాంతరీకరింపఁబడి యున్నది. దానిలో నీదేశపు క్రీస్తుమతస్థుల గృహస్థితులును నదీపర్వతారణ్యముల సౌందర్యమును మిగుల చక్కఁగా వర్ణింపఁబడియున్నవి. ఈ గ్రంథము వ్రాసి ముగించినపిదప నామెకొకకొమార్తె గలిగెను. ఆబిడ్డ విస్తారదినములు జీవింపక వేఁ చనిపోవుటవలనఁ గృపాబాయికి దుఃఖము ప్రాప్తమయ్యెను. అందుచే నామె కదినటకుఁగల యుత్సాహము తగ్గిపోయెను. కాని కృపాబాయి యంతటితోఁ దనప్రయత్నమును మాని సదాదుఃఖించుచునుండక తా నెటులనైన నితరులకు నుపకారమొనర్చి యందువలనఁ దనదుఃఖమును నుపశమింపఁ జేసికొనవలయునని సదా ప్రయత్నించుచుండెను. ఆ సమయమునందామె శరీరముసహితము అస్వస్థముగా నుండినందున మి. సత్యనాథనుగారామెను బొంబాయినగరమునకుఁ గొనిపోయిరి. అచటి గాలివలన నామెశరీర మించుక స్వస్థపడునని వారు తలఁచిరి; కాని ప్రయాణశ్రమవలన నారుగ్ణత హెచ్చుకాఁగా నామెను వెంటనే మరల మద్రాసునకుఁ గొనిపోవలసివచ్చెను. అచట నామె బహుదినము లాంగ్లేయవైద్యశాలలో నుంచఁ

బడినపిదప నామె దేహము కొంచెము స్వస్థపడెను. కాని యామెరోగ మసాధ్యకరమయినదని డాక్టరు లప్పుడె కనిపెట్టి యాసంగతి కృపాబాయికిఁ దెలిపిరి. అందువలన నామె యెంత మాత్రమును చింతించినది కాదు.

ఆమఱుసంవత్సర మామె యాప్తు లొకరిద్దఱు గతించుటచే నాదుఃఖమువలన నామెరుగ్ణత మఱింత హెచ్చసాగెను. ఇట్లు దేహ మస్వస్థమైనను లక్ష్యముచేయక కృపాబాయి తన లేఖనక్రమమును జరుపుచుండెను. ఆసమయమునందే యామె 'కమలా' యనుప్రబంధ మొకటి వ్రాయసాగెను. నీలగిరి యందలి చల్లగాలివలన నామె కారోగ్యము కలుగునని తలచి యామె నటకుఁ బంపిరి. కాని యచట నామెరోగము హెచ్చెను. అచట నుండునపుడే కృపాబాయి తనరుగ్ణత హెచ్చుచున్నను సరకుగొనక కమలయను ప్రబంధము వ్రాసి ముగించెను. పిమ్మట నాప్రబంధ మొకమాసపత్రికయందు ముద్రింపఁబడి ప్రచురింపఁబడియెను. అందుచేతఁ గృపాబాయికి మిగుల నానందము కలిగెను. ఆమె హిందూస్త్రీయై యుండియు నాంగ్లేయభాషయందు వ్రాసిన యీగ్రంథములు మిగుల ప్రశంసనీయములుగా నున్నవని నుడివెదరు. వానిఁ జదివినయెడల ప్రబంధరచనయందుఁ బ్రవీణుఁ డయిన యొకానొకయాంగ్లేయదేశీయునిచే వ్రాయఁబడిన వని తోఁచునఁట. ఈసాధ్వీమణి ౧౮౯౪ వ సంవత్సరము ఆగస్టు ౮ వ తేదిని పరలోకగమనము చేసెను. మృత్యుసమయమున కామెకు ముప్పదిరెండు సంవత్సరముల ప్రాయ ముండెను. కృపాబాయి యింకను కొన్ని సంవత్సరములు జీవించి యుండినయెడల నింకను

కొన్ని గ్రంథములు వ్రాసియుండును. కాని దేశముయొక్క దౌర్భాగ్యమువలననే యామె యాయువు క్షీణించెను. ఇఁక ముం దయినను విద్యావతులును సద్గుణసంపన్నులు నగుస్త్రీలుద్భవించి యీ దేశమును సౌభాగ్యసంపన్నముగాఁ జేయుదురుగాత మని కోరుచు నీచరిత మింతటితో ముగించెదను.

మొల్ల

కింకులేన విశాలేన విద్యాహీనేన దేహినాం
దుష్కులం చాపి విదుషో దేవైరపి సుపూజ్యతే *

మొల్ల యాత్మకూరి కేశయసెట్టి కూఁతురు. ఈమె కులాలవంశ సంభూత యని పరంపరగా వాడుక వచ్చుచున్నది. ఆంధ్రమునందు నీమె రామాయణము రచియించి నందున నీమెకీర్తి జగములో నజరామరమయి యున్నది. ఈ యువతి ౧౬వ శతాబ్దారంభమున నున్నట్లూహింపఁబడు చున్నది.

..................గోప
వరపు శ్రీకంఠమల్లేశు వరముచేత నెఱిఁ గవిత్వంబు
చెప్పఁగ నేర్చినాను.

అని చెప్పుకొనుటచే నీమె నివాసస్థలము నెల్లూరి మండలములోని గోపవరమని తెలియుచున్నది. ఈమె రామాయణమును చదివినవా రందఱీమెకుఁ దెనుఁగునందత్యంత ప్రావీణ్యముండెనని యొప్పుకొనక మానరు. ఈమెకవిత్వము మృదుమధురమయి, 'తేనె సోఁక నోరు తియ్యన యగురీతిఁ దోఁడ

---

*శ్రేష్ఠ మయినకులమునందుఁ బుట్టి విద్య లేకుండిన నేమిలాభము; నీచకులము నందుఁ బుట్టినను విద్యావంతు లయినవారు అందఱికిఁ బూజ్యులు అనఁగా కులము ప్రధానము గాదు; గుణమే ప్రధాన మన్నమాట.

నర్థమెల్లఁ' దోఁచునదియయి, 'గూఢశబ్దవితతి కొట్లాట' లేనిది యయి ద్రాక్షాపాకమయి యొప్పుచున్నది. గూఢపదగుంభనముచే నర్థకాఠిన్యము సాధించి చదువరులను బాధపెట్టుట యామె కెంతమాత్రమును ఇష్టము లేదు. కవిత్వధోరణియెట్టు లుండవలయునో యన్న విషయమయి యీమె సుందరమయిన మూఁడుపద్యములు వ్రాసియుంచినది. ఆమూఁడు పద్యములు కవిత్వము జెప్పువా రందఱును తమతమ హృత్పటములమీఁద వ్రాసి యుంచుకొనఁ దగినవి. అవి యేవియన:—

క. మును సంస్కృతంబు తేఁటగఁ
దెనిఁగించెడిచోట నేమి తెలియక యుండన్
దనవిద్య మెఱయఁ గ్రమ్మఱ
ఘనముగ సంస్కృతము చెప్పఁగా రుచియగునే.

గీ. తేనె సోఁక నోరు తియ్యన యగురీతిఁ
దోడ నర్థ మెల్లఁ దోఁచకున్న
గూఢశబ్దవితతి కొట్లాటపని యెల్ల
మూఁగ చెవిటివారి ముచ్చటరయ.

క. కందువమాటల సామెత
లందముగాఁ గూర్చి చెప్ప నవి తెనుఁగునకుం
బొందై రుచియై వీనుల
విందై మఱికానిపించు విబుధుల కెల్లన్.

మొల్లకుఁ గవిత్వస్ఫూర్తి విశేషముగానుండినందున నామె యాశుకవిత్వము సులభముగాఁ జేయుచుండెను. మొల్ల తలయంటికొని స్నానము చేసిన పిదప రామాయణరచన కా

రంభమును చేసి తలవెంట్రుక లారులోపల నొకకాండమును ముగించెనని లోకవార్త గలదు. "అక్కడక్కడఁ గొన్ని వ్యాకరణదోషము లున్నను మొత్తముమీఁద నీమెకవిత్వము మిక్కిలి మృదువై, మధురమై రసవంతముగా నున్నది. ఈరామాయణము గొంతకాలము క్రిందటివఱకును వీధిబడులలో బాలురకు పాఠముగాఁ జెప్పుచుండిరి. ఇది పురుషులు చెప్పిన గ్రంథములలో ననేకములకంటె మనోజ్ఞమై ప్రౌఢమైయున్నది." అని కవిచరిత్రకారు లీమెకవిత్వమునుగుఱించి వ్రాసియున్నారు. మొల్ల భక్తిపూర్వకముగా రచియించిన రామాయణము మొల్లరామాయణ మను పేరిట నాంధ్రదేశమునం దంతటను సువిఖ్యాతమే. ఈరామాయణములోని కొంతభాగము ప్రవేశపరీక్షకుఁ బఠనీయగ్రంథముగా నప్పుడప్పుడు నియమింపఁబడియున్నది. ఇందువలన నీరామాయణ మొక శ్రేష్ఠ మైన కావ్యమని స్పష్టమగుచున్నది. ఈమె కవనధోరణిఁ దెలుపుటకయి మొల్లరామాయణమునందలి కొన్నిపద్యముల నిందుదాహరించెదను.

ఉ. రాజులు కాంతియందు రతిరాజులు రూపమునందు వాహినీ
రాజులు దానమందు మృగరాజులు విక్రమకేళియందు గో
రాజులు భోగమందు దినరాజులు సంతతతేజమందు రా
రాజులు మానమందు నగరంబున రాజకుమారు లందఱున్

ఉ. సాలముపొంతనిల్చి రఘుసత్తముఁ డమ్మరివ్రాసి శబ్దవి
న్మూలముగాఁగ విల్ దివిచిముష్టియుదృష్టియుఁగూర్చిగోత్రభృ
త్కూలము వజ్రపాతహతిఁ గూలువిధంబునఁ గూలనేసెన
వ్వాలిఁ బ్రతాపశాలి మృదువందనశీలి సురాలిమెచ్చఁగన్

ఉ. పున్నమచందురుం దెగడి పొల్పెసలారెడు మోముదమ్మియున్
గన్నులు కల్వఱేకులను గాంతి జయించెడుఁ గానిరక్తిమన్
జెన్నుదొలంగియుండవఱ చేతులుఁ బాదములుం దలంపఁగా
నున్నవి వర్ణముల్ గలిగి యొప్పునొ యంగన కాసువేశ్వరా.

ఈమొల్ల కుమ్మరకులమునం దుద్భవించియుఁ దనవిద్య వలన నుచ్చవర్ణమువారిచేఁ గూడ గౌరవింపఁబడఁ బాత్రురా లాయెను. ఇట్టివిద్య మాసోదరీమణుల కందఱకును గలిగిన యెడల మనదేశ మితరదేశము లన్నిఁటికిని మాన్యస్థాన మగుననుట కెంతమాత్రమును సందియము లేదు.

పృథివీరాజు భార్య.

గుణో భూషయతే రూపం శీలం భూషయతే కులం.*

ఈమె సిసోదియావంశమునందుఁ బుట్టి సుక్తావతవంశ స్థాపకుఁడైన సుక్తరాజు పుత్రియు, రాథోరువంశమునందుఁ బ్రసిద్ధుఁడగు పృథివీరాజు పత్నియునని పూర్వచరిత్రములు చెప్పుచున్నవి. ఈమె అక్బరుబాదుషాకు సమకాలీనురాలు; గాన పదియాఱవశతాబ్ద్యారంభమునందుండెనని తేలుచున్నది.

అక్బరుబాదుషా యితరతురుష్కప్రభువులవలెఁ దన ప్రజలను బాధింపక వారివారిధర్మములను రక్షించుటచే సర్వధర్మసముఁడని ప్రసిద్ధుఁ డయ్యెను. ఆయన సకలజనులకును, దనకును మనోరంజనము గలుగుటకై ప్రతిసంవత్సరము తననగరమునందుఁ గొన్నిదినములు గొప్పయుత్సవము జరుపుచుండెను. ఆయుత్సవపు తుదిదినమునందచట సర్వము స్త్రీమయముగానే చేయఁబడుచుండెను. ఆ స్త్రీప్రపంచములో ఆడువారును, పాడువారును, అమ్మువారును, కొనువారును, ఇతరమైన యుత్సవములఁ జేయువారును చూచువారును అందఱు స్త్రీలే! ఆరోజు పురుషులకు నయుత్సవము జరుగుచున్న స్థలమునకు వెళ్ళుటకు ననుజ్ఞ లేకయుండెను. కాన నాఁటిదినము బాదుషా యంతఃపురమునందలి స్త్రీలును, ఇతరరాజపత్నులును ఆయుత్సవము

---

* రూపము సద్గుణముచేఁ, గులము సచ్ఛీలముచే నలంకరింపబడును.

నందు నిరాతంకముగాఁ దిరుగుచుండిరి. అచటికిఁ బురుషులెవ్వరును రాకుండ కట్టుదిట్టములు చేయఁబడినను అక్బరుమాత్రము స్త్రీవేషమున నచట నితరుల కెఱుఁగ రాకుండునటుల సంచరింపుచుండెను.

ఆయుత్సవమునకు నొకసంవత్సరము పృథివీరాజు భార్యవచ్చెను. కాని యా యుత్సవమువలన నామె కొంత మాత్రము సంతోషము కలుగ లేదు. ప్రచ్ఛన్న వేషముతో నుండిన బాదుషా యత్యంతరూపవతియగు నామెను గని మిగుల మోహితుఁడై యామె మఱలి వెళ్లుమార్గమున నామెరాక నిరీక్షించుచుండెను. ఇంతలో నాసాధ్వీమణి మఱలి తననగరునకుఁ జనుటకై బాదుషా కాచుకొనియుండినమార్గమునఁ బోవఁదొడఁగెను. అట్లు వచ్చుసుందరిని నకస్మాత్తుగా నాఢిల్లీశ్వరుఁ డరికట్టెను. తన నరికట్టినవాఁడు అక్బరగుటయు, దురుద్దేశముతో నాతఁ డిట్లు చేసెననియు నాకాంత తెలిసికొనెను. అంత నామె తనవలెనే యితర స్త్రీల నెందఱనో కపట స్త్రీవేషధారియగు బాదుషా చెఱుప యత్నించియుండునని తలఁచి క్రోధావేశపరవశురాలయి మిగుల రోషముతోఁ గన్నుల నిప్పులురాల తనకు ప్రభల్లమును చేత ధరించి మిగుల ధైర్యముతో "పవిత్రమగు క్షత్రియవంశమును కలంకమయము చేయఁదలంచిన దుష్టు బారినుండి నాపాతివ్రత్యమును సంరక్షించుకొని యీద్రోహిని నాచేతిఖడ్గమునకుఁ బలియియ్యఁగలను" అని పలికెను. ఇట్లు గంభీరస్వరముతోఁ బలికిన ధైర్యవతి పలుకులు విని బాదుషా కొరతవడి చిత్రప్రతిమవలె చేష్టలు దక్కి నిలువఁబడి తదనంతర మాతఁడు విజ్ఞానవంతుఁడగు ప్రభువగుటచేఁ

దనయజ్ఞానమునకు సిగ్గుపడి యాకాంతకు నమస్కరించెను. నాఁటినుండియు బాదుషా పశ్చాత్తాపపరుఁడయి యామెను తనసహోదరినిగా నెంచుచుండెను.

పన్నా.

క. ఇప్పుడు నయ్యుత్తమసతి నప్పురమున
నొప్పువారి లతిముద మొదవం
జొప్పడఁ గీర్తనసేయుదు రిప్పరుసు
నుండవలదె యింతులు పుడమిన్.

[చింతామణి.

మేవాడదేశపు రాజగు సంగ్రామసింహుఁడు మృతుఁడయినవెనుక నాతని పుత్రులు ముగ్గురిలో నిరువురు స్వల్పకాలమే రాజ్యము పాలించి పరలోకమున కేగిరి. మూడవవాఁడగు ఉదయసింహుఁ డైదేండ్లప్రాయము కలవాఁడయి దాదిపోషణలోనే యుండెను. ఈతని దాదిపేరు పన్నా. ఈపన్నాకు రాజధాత్రిత్వము వంశపరంపరగా వచ్చుచుండెను. ఈమె సుగుణములు మిగుల విలువగలవని తెలుపునటులఁ గాఁబోలును నవరత్నములలోని దగు* (పన్నాపచ్చ) యని తలిదండ్రు లామెకుఁ బేరిడిరి పన్నా వారిడిన నామమునకుఁ దగు గుణవతి యయ్యెను.

సంగ్రామసింహుని పుత్తు లిరువురును స్వర్గస్థులైన పిదప నుదయసింహుపేర పృథివీరాజునకు దాసీపుత్త్రుఁడగు బన

* ఈమెపేరు ఒకానొక తెలుఁగుగ్రంథకారుఁడు మోతి (ముత్యము) యని వ్రాసినాఁడుగానియందు కాధార మేమియుఁ రాజపుత్రానా చరిత్రమునందుఁ గానఁగాలేదు.

బీరుఁడు రాజ్యము నడపున కేర్పాటుచేయఁబడెను. బనబీరుని జన్మమువలనే గుణమును నీచమైనదియోగాన వాఁడు తాననర్హుఁడయినను అదృష్టవశమునఁ దనకు రాజ్యమును రాజపాలకత్వమును దొరకుటకు సంతసించి యుండక రాజ్యముతనకే శాశ్వతముగానుండు నుపాయము విచారింపసాగెను. ఇట్లు విచారింపఁగా రాజపుత్రుని నెటులయినఁ జంపక తనకుదొరకదని వాఁడు తెలిసికొని యెవ్వరికి నెఱుకపడకుండ తానీయాపనిసేయ నిశ్చయించుకొనెను. ఆనీచుఁడు తనకృత్య మించుక బైలపడిన యెడల రజపూతు సరదార్లు తనను వెగఁజూతురని యెఱింగినవాఁడుకాన పైకిమిగుల సత్ప్రవర్తనగలవానివలె నగుపడుచుండెను. రాజపుత్రుని నెటులయినఁ దానుచంపి యాద్రోహ మితరులపై నిడి సరదార్ల సమ్మతిచేఁ దానేరాజగు నుపాయము నాతఁడు యోచింపుచుండెను.

బనబీరుని మనమునం దిట్టిద్రోహముకలదని యేరికిని సంశయమయినను రాకుండెను; గాని యిట్టిపాపవిచారము బైలపడకుండుట దుస్తరము గాన నాతని దుష్టవిచారమంతయు సమీపమునందుండుమంగలివాఁ డొకఁడు తెలిసికొనెను. వాఁడును పన్నావలెనే ప్రభుభక్తుఁడు. వానికిఁ బనబీరుని పరిపాలనమే యసమ్మతము. బనబీరుఁడు తనదుష్టత్వ మెంతగుప్తముగా నుంచినను, పరమేశ్వరుఁడు ఆపాపమున కింతకును నీ మంగలివాని నొకనిని సాక్షిగా నియమించెను. బనబీరుఁ డేసమయమునం దేమియాలోచన చేసినను బహుయుక్తులచే నీమంగలి యప్పుడే దానిని గని పెట్టుచుండెను.

ఇట్లుండఁగా నొకనాఁటి రేయి రాజనగరమునం దంతటను నిశ్చలముగా నున్న సమయమున పన్నా రాజపుత్రునివానితో సమవయస్కుఁడగు తనపుత్రుని నిదుర పుచ్చితానుసమీపమున నేదోకుట్టుకొనుచు కూర్చుండెను. ఇంతలో ద్వారమావల నేమో కాలుచప్పుడు వినవచ్చినందున నాదాది లేచి చూచెను. అప్పుడు పైనిఁ జెప్పఁ బడిన మంగలివాఁడు మిగులనాతురతతో వచ్చుటఁగని పన్నా "నీవింత తొందరగా వచ్చిపిచ్చివానివలె నాతురుఁడవయ్యెద వేల? ఏదియేని యప్రియమా?" యని యడిగెను. అందు కానాపితుఁడు "అవును మిగుల ఘాతకాఁబోవుచున్నది. ఇంక నొక గడియ కా బనబీరుఁడు రాజపుత్రునిజంప నిటు కేతెంచును." ఈవాక్యములు చెవిని సోఁకగానే పన్నా దేహము ఝల్లు మన నొక యూర్ధ్వశ్వాసను విడిచి యిట్లనియె. 'నే నిన్నిదినములు వచ్చునని భీతిల్లు చుండినదే నేఁడు ప్రాప్తమయ్యెను. ఆదుష్టునిపై నాకిదివఱకే యనుమానముండెను కాని నే నాఁడుదాన నగుటచే నేమి చేయుటకును జాలకుంటిని. ఏది యెట్లయినను యిప్పుడు రాజపుత్రుని రక్షించుట మనకర్తవ్యము" అందుకా మంగలి "యది బహుదుర్ఘటము. అయినను నీకేదేని యాలోచన దోఁచినచో త్వరగాఁ జెప్పుము. నీ వెట్టికార్యము చెప్పినను నేను నిర్వహింపఁగలను" అనెను. తదనంతరము పన్నా యొకించుక విచారించి "రాజపుత్రుని నెటకానొకసుస్థలమునకుఁ గొని పోవుదము"ని చెప్పెను "అట్లు చేయుటకు వీలులేదు. నేఁ డే బాలకులను రాజనగరు వెలుపలికిఁ గొనిపోవకుండ పాపాత్ముఁడు కట్టడిచేసెను. పన్నా "అటులైననీరాజపుత్రుని నొకతట్టలోఁ బెట్టి పైన పెంట

బోసి నీ కిచ్చెదను, నీవు దానినిఁ గొనిచని సురక్షిత మగుచో టనుంచు నంతలోనే నచటికివత్తును," మంగలి "బనబీరుఁ డింతలో నిచటికి రాఁగలఁడు. వచ్చువఱకిచట రాజపుత్రుఁడు లేకుండె నేని తత్క్షణము చారులచే వెతకించి పిల్లనిఁ దెప్పించును. అటులైన రాజపుత్రుని ప్రాణములను మనము కాపాడ నేరము." పన్నా కొంచెము యోచించి మిగులఁ గాంభీర్యముగా "ఇందు కంతగా విచారింపనేల? వాఁడిచటికి వచ్చిన యెడల రాజపుత్రుఁ డిచట లేఁడనుమాటనే వానికి దెలియనియ్యను. రాజబాలుని నగలను బట్టలను నాబిడ్డనికి నలంకరించి యాప్రక్కమీఁదనే పరుండఁ బెట్టెదను! నాపుత్రుని మరణమువలన మేవాడదేశపురాజును మాప్రభుఁవునగు నీబాలుడు రక్షింపఁబడును కాన నాకదియే పరమసమ్మతము." పన్నా దృఢనిశ్చయముగాఁ బల్కినవాక్యములను విని యానాపితుఁడు మిగుల నాశ్చర్యముతో నేమియు ననక నిలువఁబడి యుండెను. ఇంతలో పన్నా రాజపుత్రుని నొకతట్టలో నునిచి పైన పుల్లాకులు, పెంట మొదలయినవివోసి యాతట్టత్వరగాఁ గొని చనుమని యాసేవకుని తొందర పఱుపసాగెను. దీని నంతనుగని పన్నా ధైర్యమునకును రాజభక్తికిని వింతపడిదాని యందధిక దయగలవాఁడై యాభృత్యుఁడు "పన్నా! నీవింత సాహసకార్య మేలచేసెదవు? ఇంకను నీమనంబునం దించుక విచారింపుము." పన్నా "విచారింపవలసిన దే మున్నది? నాకర్తవ్యము నేను చేయుటకుఁ దగినవిచారము చేసినాను. నీవిట్టియాటంకములనే చెప్పుచు నిచట నాలస్యము సేయకుము."

ఎంత చెప్పినను పన్నా వినదని తెలిసికొని తానాలస్యముచేసిన రాజపుత్రుని ప్రాణము దక్కదని యెఱింగినవాఁడగుటచే వాఁడాతట్టును నెత్తిని నిడికొని రాజనగరు వెలుపలి కరిగె. పన్నాదాదియు రాజపుత్రుని అలంకారములను తనపుత్రునకు నలంకరించి వానిని రాజబాలుని పానుపు, పైని పరుండఁబుచ్చెను. ఇటు లా రాజభక్తి గల యువతి తనపుత్రుఁడు నిదురింపుచుండ తా నాపక్క సమీపమునందుండిబనబీరుని రాక నిరీక్షింపుచుండెను. ఇంతలో నాకాలస్వరూపుఁ డచటికివచ్చి మిగుల దయగల వానివలె రాజపుత్రుని దేహము స్వస్థముగా నున్నదాయని పన్నానడిగి వానిని జూచెద నని పక్క యొద్దికరిగెను. ఆప్రకార మచటికరిగి వాఁడు నిదురింపుచున్నవా రెవ్వరని విచారింపక నాయర్భకుని పొట్టలో కత్తిపొడిచి పాతిపోయెను. ! వాఁ డట్టుపొడువఁగా నాబాలుఁ డొక కేకవేసి ప్రాణములు విడిచెను. ఆకేక రాజభవనమునందంతటను వినఁబడి జనులనందఱిని లేపెను

ఆకేక విన్నతోడనే రాజభవనమునందలి వారందఱచటికి వచ్చిరి. వారువచ్చిచూచునప్పటికి రాజపుత్రుని దేహమంతయు రక్తమయమయి యాబాలుఁడు ప్రాణములనువిడిచియుండెను ; పన్నాదాది యాబాలుని సమీపముననే దేహము తెలియక పడియుండెను. చచ్చినవాఁడు రాజపుత్రుఁడేయని తోఁచుటచే జనులందఱు మిగులదుఃఖించిరి. పన్నా సేదదేరిన పిదప రాజపుత్రుని జంపినవా రెవ్వరని యడుగఁగా“ నొకనల్లటి పురుషుఁ డెవఁడో చంపెన”ని చెప్పెను. రాజపుత్రుని జంపినవా రెవఁరో యని యనేకులు లూహించిరి. కానిసాక్షులు

లేనందున దానిని నిశ్చయింప లేకుండిరి. పన్నాదాయి యచటనుండి వెడలి రాజకుమారునిదాఁచిన స్థలమున కరిగియాబాలుఁడు ప్రౌఢుఁడగునటుల నాతనిని పోషించెను. ఈసంగతియంతయు రజపుత్రులకుఁ దెలియఁగావారు ఉదయసింహుఁడుపెరిగినపిదప బనబీరుని దేశము వెడలగొట్టి ఉదయసింహునినే రాజునుగాస్వీకరించిరి. ఇట్లురాజభక్తిగల యువతివలన సంగ్రామసింహునివంశము నిలిచెను. అనేకప్రజలను గాపాడు ప్రభువుబతికెను. కావునట్టి యువతికీర్తి భరతఖండమునం దంతటను నిండియుండుట వింతగాదు. ఉదయ సింహుఁడు పన్నాను తల్లినిగా భావించి పూజింపుచుండెను.

ఖడ్గతిక్కన భార్య.

అమృతం సద్గుణాభార్యా. *

ఈయువతీరత్నముయొక్క నామధేయ మయినను తెలియనందువలన నీమెభర్తంపేరటనే యీమెను జనులు గుర్తించెదరు. ౧౩వ శతాబ్దమున సూర్యవంశపు రాజగు మనుమసిద్ధి నెల్లూరిమండలము పాలింపుచుండెను. ఆయన యాస్థానమునం దున్నకవి తిక్కన. కార్యతిక్కన, ఖడ్గతిక్కన యను సహోదరులలోఁ బరాక్రమవంతుఁడగు ఖడ్గతిక్కన నియోగి బ్రాహ్మణుఁడు. ఈయన తన పరాక్రమమువలన రాజుచే మిగులమన్నింపఁబడుచుండెను.

ఖడ్గతిక్కనభార్య విద్యావతియు, గుణవతియునై సదా పతిశ్రేయము నే కోరుచుండెను. ఆమెభర్త చేసినదంతయు మంచిపని యని యూరకుండక యాతఁడేదేని కానికార్యము చేయఁ దలఁచినయెడల తనచాతుర్యమువలన నాతనిచే నట్టికార్యము జరుగకుండఁ జేయుచుండెను. ఇందునకు నిదర్శనముగా నొకప్పుడామె చేసిన చాతుర్యమిం దుదాహరించెదను.

ఒకానొకసమయమున రాజగుమనుమసిద్ధిపై శత్రురాజులు దండెత్తి వచ్చిరి. అపుడు కొంతసైన్యమునుందోఁడిచ్చిరాజు ఖడ్గతిక్కనను శత్రువులతోఁ యుద్ధమున కంపెను. ఖడ్గతిక్కన

---

* సద్గుణవతి యగుభార్య అమృతమువలె హితకరురాలు.

యెంతటి శౌర్యవంతుఁడయినను వైరులధిక సైన్య సహితులగుట చే నీతనిశౌర్య మేమియు వినియోగింప కుండెను. ఇట్లుకొంత వడి పోరాడితనకు జయము కలుగు నన్నయాస సున్నయగుట చే ఖడ్గతిక్కన యుద్ధభూమినుండి పాఱి తన గృహమునకు వచ్చెను.

పరులకోడి తనభర్త పాఱివచ్చుట విని మానవతి యగు నాతనికాంత మిగుల చింతించి సమయోచితబుద్ధి గలది యగుటచే పెనిమిటి వచ్చులోపల మఱుఁగు స్థలమునందు స్నానజలముంచి నీళ్లబిందెకు పసపుముద్ద యంటించెను. ఇట్లు స్త్రీలు స్నానముచేయుటకు నావశ్యకములగు వస్తువు లచ్చటనుంచి యామెభర్తరాఁగానే యాదరింపక తిరస్కారముగా స్నానము చేయుఁడని చెప్పెను.

తిక్కన తనభార్య ముఖమునందలితిరస్కారభావమును గని యప్పుడేమియుననక స్నానమునకరిగెను. అచట నాఁడువారికుంచునట్లొకమంచ మడ్డముగానుంచి నీళ్ళబిందెకు పసపు ముద్ద యదుటఁగని తిక్కన యది తాను యుద్ధమునుండి పాఱి వచ్చినందుకు భార్య తనను దిరస్కరించుటకై చేసినపనియని తెలిసికొనెను. అయినను ఆయన యంతటితో నూరకుండక తన భార్యను బిలిచి యిది యేమియని యడిగెను. అంత నా వీరపత్ని యాతనికి పౌరుషము కలుగుటకయి యీ పద్యముఁ జదివెను.

క. పగరకు వెన్నిచ్చినచో।

నగరే నిను మగతనంపు నాయకులందుర్ ?

ముగురాడువార మైతిమి ।
వగ పేటికి జలకమాడ వచ్చినచోటన్ ?

ఇదివఱకు అత్తకోడండ్ర మిద్దఱమె యింట స్త్రీలముంటిమి. ఇప్పుడు మీరు యుద్ధము వదలి పాఱివచ్చినందున స్త్రీసమానుల రయితిరిగాన నిందు ముగ్గురు స్త్రీలమయినా మన్న యర్థముగల యీవాక్యములు చెవిసోఁకిన వెంటనే ఖడ్గతిక్కన మిగుల లజ్జించి యపుడే మరల యుద్ధమున కరిగి మిగుల కీర్తి గాంచెను. కొంద ఱీదియంతయుఁ దిక్కన తల్లియొక్క పని యనియెదరు. ఇట్లు పూర్వమాంధ్ర దేశమునందు పూజనీయలగు వీరపత్నులు, వీరమాతలు వీరభగినులు అనేకులుండుట వలననే యాంధ్ర దేశములోని బ్రాహ్మణులలోఁగూడ క్షాత్రతేజ మత్యంత ప్రబలమయియుండెనని చెప్పుటకు సందేహము లేదు.

తఱిగొండ వెంగమాంబ.

క. కందువమాటల సామెత ।
లందముగాఁగూర్చి చెప్పనవి తెనుఁగునకుం
బొందై రుచియై వీనుల ।
విందై మఱికానిపించు విబుధుల కెల్లన్. మొల్ల.

తఱిగొండ వెంగమాంబ వసిష్ఠగోత్రికుఁడును, నందవరీక బ్రాహ్మణుఁడునునగు కృష్ణయ్యయను నాతనిపుత్రిక. ఈమె వాసస్థానము కడపమండలములోని తఱిగొండయని యూహింపఁబడుచున్నది. వెంగమాంబ తెలుఁగునందు విద్వాంసురాలని యామెచే రచియింపఁబడిన గ్రంథములే వేనోళ్లఁ దెలుపుచున్నవి. వేంకటాచలమాహాత్మ్యమునం దీమె ఆశ్వాసాదిని వేసిన శ్లోకములవలన సంస్కృతమునందును నీమెకుఁ గొంత పరిచయము గలదని తోఁచుచున్నది. ఈమె బాలవితంతువు. వేదాంతగ్రంథపఠనము వలనను, గ్రంథరచనవలనను కడపమండలములోనేగాక తెనుఁగుదేశము నంతంతటను వెంకమ్మగారి కీర్తి విస్తరిల్లెను. కాన జనులామెయం దధికవిశ్వాసముఁగలిగి దేశాచారప్రకార మామెపై ననేకకథలను జెప్పుకొనసాగిరి. అవి యన్నియు నిందుదాహరించుట యనావశ్యకము గాన నొకటి రెంటిని మాత్రమిందుదాహరించెదను.

వెంగమాంబ గ్రంథరచన చేయుచు నేకాంతముగా నొకగదిలో కూర్చుండుచుండెను. అచటినుండి యామె యా

వలికి రాఁగానే యామె ముఖమునం దానందమును, దేహము నందు సుగంధమును గానవచ్చుచుండెనఁట. ఇందువలననామె వదినలామెయందు దోషముకలదని తలఁచి దానిని గనిపెట్టుట కయి యాగదిద్వారముకడ కాచియుండిరఁట. అంతఁ గొంత సేపటికి లోపల నెవ్వరో పురుషుఁడు నవ్వినట్టును, నృత్యము చేసినట్టును వారికి వినఁబడెనఁట. అందుపై వారు తమభర్తలను బిలిచి తాము విన్నసంగతులను దెలిపిరఁట. అట్లందఱు గుమి గూడి వెంకమ్మను తలుపు తెఱువుమనఁగానామె నిర్భయముగాఁ దలుపు తీసెనఁట. అప్పుడు వారాయఱనంతను శోధించి పురుషుని నెవ్వనిని గానక యామె నడుగఁగా శ్రీకృష్ణుఁడుదప్ప నన్యపురుషుఁడేల వచ్చునని పలికెనఁట. ఇవి యన్నియునామె భక్తివిశేషమును దెలుపుకథలేగాని వేరుగాదు.

వెంగమాంబ తనజీవితకాలమునం దంతను శిరోజముల నుంచుకొనినందున జనులామె యన్నదమ్ములను బహిష్కరిం చెదమని బెదరించిరి. వారంతటితో నూరకుండక శంకర స్వాములవారు రాఁగా నాలోకగురున కీసంగతి విన్నవించిరి. అందుపై నాస్వాములవారు వెంకమ్మను బిలిచి నీశిరోజములు తీయించుకొమ్మని చెప్పెను. అందు కామె యుంచుకయు జంకక పరమేశ్వరుఁ డిచ్చినవి మనుజులేల తీయవలెననియు, అం దువలన పరపురుషస్పర్శదోషము కలుగుననియు, ఒకపర్యా యము తీసినవవి మరల రానియెడలనది పరమేశ్వరునకు సమ్మత మనియు, అట్లుగాక మఱుదినముననే మరలవెండ్రుకలు మొల చుటచే నది పరమేశ్వరునకు నసమ్మతమని స్పష్టముగాఁ దెలి యుచున్నదనియు, వాదించెను. అంతటితో నూరకుండక గురు

వాజ్ఞాపింపఁగా బంధువులామెను బట్టుకొని బలవంతముగా కేశవపనము చేయించిరనియు, అందుపై నామె నదికిపోయి స్నానముచేయఁగా వెంటనే పూర్వమువలెనే కేశములు మొలిచెననియు, అదిగని గురువులును, బంధువులును మిగుల నాశ్చర్యపడి యటుతరువాత నామెజోలి మానిరనియుఁ గొందఱు చెప్పెదరు. ఏది యెట్లున్నను వెంగమాంబగారికి వితంతు స్త్రీలకు కేశవపనము చేయుట కిష్టము లేదనుట వాస్తవము.

వెంగమాంబగారికి నిష్టములేని యీకృత్యము పస్త్రీలకును సమ్మతంబు కానేరదు. మన దేశమునందు నంధపరంపరగా వచ్చిన యీయాచారమునకుఁ గాదనలేక కొందఱు యువతులు సమ్మతించినటుల నగుపడినను వారి యంతరములయందు నపరిమితదుఃఖము కలిగియే యుండును. వారివారి భర్తల మరణ సమయమునకంటెను కేశవిసర్జన కాలములయందే వారధికదుఃఖితు లగుచుందురు. వపనక్రవలన దమకును దమభర్తలకునునిజముగాఁ బుణ్యలోకములు దొరుకునని వారికి నమ్మకమున్న యెడల వారాసమయములయందు దుఃఖించుటకు మారుగా నమితసంతోషమును బొందవలసినదే. స్త్రీలు పతివిహీనలై యలంకారరహితలై మంగళకార్యములకు దూరలై మితిమీరిన దుఃఖవహ్నిలోఁ బొరలుచుండ సుఖమునందున్నవారి బంధువులు మంచిమాటలతో వారిశోకాగ్ని నార్పుటకు మారుగా బరమేశ్వరుఁ డిచ్చినకిరీట మనఁదగిన కేశకలాపమును నేలపాలుచేసి యాదుఃఖాగ్నిలో నెయ్యిబోసి ప్రజ్వలింపఁ జేయుదురు. ఇది యెంతటి యన్యాయము! ఈ దురాచారము సహగమనమునకంటెను దక్కువ క్రూరమై

రది యయినను గొందఱు యువతుల కిది సహగమనమునకన్నను విశేషభయంకరము గనదని తోఁచుచున్నది. వారిట్టివిరూపులై నలుగురిలో నవమానకరమగు నిట్టిబ్రతుకు బ్రతుకుటకంటెను సహగమనముచేసి యొకగడియ దుఃఖముతో దేహము విడుచుట నూఱురెట్లెక్కువ సులభమని తలఁచుచున్నారు. వారు సహగమనము లేకపోవుటకు విశేషచింత నొంది దాని మాన్పిన వారినే క్రూరులని నిందింపుచున్నారు. సాధారణముగ పురుషుల కయినను దుస్సహమగు నవమానము కలిగి బ్రతుకుట కంటెను మరణమే సుఖదాయకముగ నుండునని తోఁచుట సహజము. ముందుగఁ దమ కవమానము కలుగునని తెలిసి యాత్మహత్య చేసికొనిన పురుషు లెందఱో కలరు. ఇందువలన సహితము నవమానముకంటె మరణమే మేలని జనులకుఁ దోఁచునని మనకు దెలియుచున్నది. కావున స్వదేశ బాంధవులందఱును మనదేశములోని స్త్రీలకుఁ గలుగుచున్న యీవ్యసనకరమగు నవమానమును దొలఁగింపఁ బ్రయత్నింతురు గాత.

ఈమె మిక్కిలి వృద్ధురాలయి కాలధర్మము నొందెను. ౧౮౪౦వ సంవత్సరము వఱ కీమె జీవించియున్నట్లు తెలియుచున్నది. బాలవితంతువైనందున నీమెభర్త నామగోత్రము లెచటనుఁ గానరావు. వెంగమాంబచే రచియింపఁబడిన గ్రంథములలో రాజయోగసార మనువేదాంతపరమయిన ద్విపద కావ్యమును, వెంకటాచలమాహాత్మ్యమును మాత్రము ముద్రింపఁబడి యున్నవి. వీనిలో రాజయోగసారము భాగవతము నందలి తృతీయ స్కంధాంతర్గతమైన కపిలదేవహూతి సంవాదమునుగొని మిగులరసవంతముగాను, సులభముగాను,

ద్విపదకావ్యముగా రచియింపఁబడినది. దీనిలో సామాన్య జనంబులకుఁ గూడ సులభముగా తెలియునటుల వేదాంతము వివరింపఁబడినది. వేంకటాచల మాహాత్మ్యమునందు విష్ణుమూర్తి పద్మావతిని వివాహమాడినకథ మిగుల చిత్రముగాఁ జెప్పఁబడియున్నది. కడమగ్రంథము లేవియు ముద్రింపఁబడనందున వానిని గురించి యేమియు వ్రాయుటకు వీలులేదు. "ఈమె కవిత్వమునం దల్పదోషము లక్కడక్కడఁ గానవచ్చుచున్నను మొత్తముమీఁద కవన మతికఠినముగాక మృదుమధురరచనను గలదియయి యున్నద"ని కవిచరిత్రమునందు రాయబహదూరు కందుకూరి వీరేశలింగము పంతులవారీమె కవిత్వమును బొగడిరి. ఇట్టివారిచేఁ బొగడఁబడఁ దగినవిద్యయుఁ గవిత్వశక్తియుఁ గలిగినను నీమె యిసుమంతయు గర్వములేక మిగుల వినయవతిగా నుండెనని రాజయోగసారములోని యీ క్రింది ద్విపదలు వెల్లడించుచున్నవి.

ద్వి. వినరయ్య కవులార విద్వాంసులార
వినరయ్య మీరెల్ల విమలాత్ములార
ఘనయతిప్రాస సంగతులు నేనెఱుఁగ
వరుస నాక్షేపింప వలదు సత్కృపను.

ఈమె రచియించిన గ్రంథములు తఱిగొండ నృసింహస్వామి కంకితములు చేయఁబడినవి. ఈమె శృంగారరసాధిదేవత యగుకృష్ణుని భక్తురాలయినను ఆమెకుఁ దనగ్రంథములయందెక్కడను శృంగారవాక్యములను జొప్పింప నిష్టము లేకయుండెను. అందువలన నామె కృష్ణుని నిట్లు స్తుతియించెను.

శా. శృంగారాకృతితోడ వచ్చి పదముల్ శృంగార
[సారంబుతో డంగూఢంబుగ
జెప్పు నీ వనిన నట్లేఁ జెప్పలే నన్నన న్ముంగోపంబున
[జూచి లేచి యటనే ప్రమొక్కి
మన్నించితచ్ఛృంగారోక్తులు తానే పల్కికొను న
[శ్రీకృష్ణు సేవించెదన్

ఇందువలనఁ దనగ్రంథములయందు శృంగారవాక్యముల నిముడ్చుటకుఁ దనకెంత మాత్రము నిష్టములేకుండఁగా సందర్భానుసారముగా నాగ్రంథములయం దక్కడక్కడ వచ్చిన శృంగారపద్యములను శ్రీకృష్ణుఁడే రచియించెనని యామె తెలుపుచున్నది. ఈ విద్యావతి కవనరీతినిఁ దెలుపుటకు ముద్రిత గ్రంథములోని కొన్నిపద్యము లిం దుదాహరించి యీమె చరితము ముగించెదను.

వేంకటాచలమాహాత్మ్యము.

ఉ. రామనృపాల ఘోరతరరావణ శౌర్యవిశాల భవ్య స
త్రామసురార్య యోగిజనతాపసపాల కృపాలవాల
భూమిసుతాత్మలోల పరిపూర్ణసుకీర్తివిశాల వానర
స్తోమముతోడ వచ్చి మిముఁ జూచి కృతార్థుల మై
మిద్ధరన్.—ఆ. ౧

చ. విని యది భీతి నొందుచు వివేకముతో ద్విజుమోము
జూచి ౧
ట్లనియెను జారకాంతను మహావిషసర్పమునంటిమెన్న

నను గడతేరినారె నినునమ్మినభార్యను వీడి నన్నుఁ బొం
దిన నిహమున్ బరంబు చెఱు ధీరతఁ బోఁ జను బ్రాహ్మ
ణోత్తమా. —ఆ. ర.

రాజయోగసారము

ద్వి. సంపద గలిగిన సామర్థ్య మనుచు
సొంపు మీఱిన తుచ్ఛసుఖ మిచ్ఛయించి
కామాంధులై తమగతిఁ గానలేక
భామల వలలోనఁ బడి లేవలేక
తఱగని యీషణత్రయవార్ధిలోను
మఱిమఱి మునుఁగుచు మమత రెట్టింప
నాలుబిడ్డల కని యర్థంబు గూర్చి
కాలంబు నూరకే గడపుచునుండి

* * * *

పుట్టుచు గిట్టుచుఁ బొరలు చుండెదరు.

వీరాబాయి.

సంగ్రామే సుభటేంద్రాణాం కవీనాం కవిమండలే
దీప్తిర్వా దీప్తిహానిర్వా ముహూర్తాదేవ జాయతే.*

వీరాబాయి చితూరు సంస్థానాధీశ్వరుని భార్య. ఈమె అక్బరుబాదుషా కాలమునం దుండినట్లితిహాసములవలనఁ దెలియుచున్నది. కాని యీమె జన్మమరణ సంవత్సరములును, జననీజనకుల నామములును దెలియు మార్గ మెందును గానరాదు.

వీరాబాయి స్వశౌర్యమువలన అక్బరు నోడించి తనభర్తను విడిపించెను. అక్బరుబాదుషా చితూరుపై రెండుపర్యాయములు దండెత్తినను ఫేరిస్తాయను ఇతిహాసకారుఁడు వ్రాసిన గ్రంథమునం దొకసారి దండు వెడలుటయే వర్ణింపఁబడియున్నది. స్వజాతీయుఁ డగు బాదుషాయొక్క పరాభవము నాతఁ డెట్లు వ్రాయఁగలఁడు? ఒకానొక రజపూతస్త్రీచే నోడింపఁబడి పలాయితుఁ డైనందున బాదుషాకీర్తికి సంభవించిన కలంకమగుపడకుండుటకయి తురుష్కులైన యితిహాసకారు లెవ్వరును చరిత్రములలో నీసంగతి వ్రాయనేలేదు. కాని యీసమయ

---

* యుద్ధమునందు వీరుల శౌర్యాశౌర్యములును, కవి సంఘమునందు కవులయొక్క చాతుర్యాచతుర్యములును ఒకక్షణమాత్రములో వెల్లడి యగును.

మునందు చిత్తూరుదర్బారునం దున్న వారప్పటి యుద్ధమును చక్కఁగా వర్ణించియున్నారు.

అక్బరుబాదుషా తనయమితసైన్యముతో చిత్తూరుపై దండు వెడలినప్పు డచట నుదయసింగుఁ డను రాణా రాజ్యముఁ జేయుచుండెను. ఉదయసింగు రాణా యంతటి పిఱికిరాజపుత్రుఁడు మఱియొకఁ డుండఁడు. అక్బరుబాదుషా దండెత్తివచ్చినవార్త విని రాణాగారికి భయమువలన దేహకంప మెత్తెను. కాన ఆయన విజయు లగుతురుష్కసేనలతోఁ బోర సాహసింప లేఁడయ్యె. అందుపై నాతని శూరులగు సరదార్లందఱు కుంభరాణా మొదలగు నాతని పూర్వుల ప్రతాపమునుఁ దెలిపి యుద్ధమునకుఁ బురికొల్పసాగిరి. కాని యతఁడు యుద్ధమునకు వెడలఁ డయ్యెను. రాణా సంగ్రామమునకు వెఱచుటఁ గని యాతని సరదార్లు మిగుల నాగ్రహించి "మీరు శత్రువుల నెదిరించి యుద్ధము చేయకుండినయెడల మిమ్మును రాజ్యభ్రష్టులను జేయుదుము" అనిరి.

ఇట్లందఱు నేకతీరుగాఁ జెప్పినందువలన విధిలేక భయముచే దేహము వడఁక నాయధైర్యశిరోమణి వీరులగు తనసైనికులతో యుద్ధభూమిని సమీపించెను. కానిసాగరమువలె నలుగడల నిండియున్న యవనసైన్యములంగని భీతిచేఁ గొంతవడి నేమియుఁ దోఁచక నిలుచుండెను. తదనంతర మెటులనో యా రాజు తనసైన్యములకు యుద్ధమున కనుజ్ఞయిచ్చెను. రజపూత శూరసైనికు లందఱు మిగుల శౌర్యముతోడఁ బెనఁగఁ జొచ్చిరి. వారు జయకాంక్షవలన నెంతపోరినను ముఖ్యనాయకుని యధైర్యమువలనను, పరబలాధిక్యమువలనను వారికి జయము క

లుగుమార్గము కానరాకుండెను. చితూరుకోట కాపూరు లెంత శౌర్యముం గనంబఱచినను అదియంతయు నిష్ఫలమై ఉదయసింహునకుం బరాభవము కలిగెను. అక్బరుబాదుషా తత్క్షణమే యాపిక్షకిరాజును బట్టి చెఱలో నుంచెను. అందుపైం జేయునది లేక రజపూతవీరులు గ్రామమునకుం దిరిగిపోయిరి. వారిలో కొందఱు తమయిండ్లకరుగంగా వారిస్త్రీలు పరాభవమునొందివచ్చినభర్తలను, పుత్రులను సోదరులను లోపలికి రాకుండ తలుపులు మూసి వారిని తిరస్కరించుచు నిట్లనిరి "రజపూతకులమునందు మీరేల జన్మించితిరి? సిగ్గులేక మీమొగములు మరల మాకుం జూపకుండు. సంగ్రామమరణముగాని, జయముగాని దొరికిననే మీకు కీర్తియు, యశమును కలుగును."

ఉదయసింహుని తురుష్కులు చెఱంబెట్టిరని తెలియంగా రాజభవనమునందంతట నెటుచూచినను దుఃఖమయముగానే యుండెను. అప్పుడు రజపూతు వీరులందఱు సభ చేసి "ఉదయసింహమహారాజుగారి నెట్లుల విడిపించనగు? శత్రువుల నోడించుటయెట్లు" అని చింతింపసాగిరి. ఇట్లు వారనేక తీరుల విచారించి, తోంచక చింతాక్రాంతులై కొంతవడి యూరకుండిరి. ఆసమయమునందా పట్టణమాతయు మిగుల నుదాసీనముగానుండెను. కాని మరల క్షణకాలములో నొక యువతి వారి నానందసాగరమునం దోలలాడించెను. ఆస్త్రీ ఉదయసింహునిపత్నియగువీరాబాయియే! నాభర్తను మ్లేచ్ఛులు కైదుచేసిరి. రజపూతు లోడిపోయిరి, చితూరింక తురకలయధీనమగును. మనముందఱమూ నిచుల స్వాధీనమగుదుము" ను నట్టివిచారము లనేకము లామె మనంబున నుద్భవింపసాగెను.

రాజభవనమునందు నిరుపయోగములై పడియున్న యనేకశస్త్రములామె కంటఁబడఁగా నామెయందు నడఁగియున్న శౌర్యాగ్ని ప్రజ్వలింపసాగెను. అంత నామె నిలువక, యుద్ధమునకనుకూలమగు పురుషవేషముఁ దాల్చి యనేకాస్త్ర శస్త్రములను ధరియించి కాళికాదేవి ప్రత్యక్షమైనది యనినట్టుగా రాజపుత్రుల సభలోకిఁ బ్రవేశించెను.

సుకుమారమగు మేనితోఁ బురుషవేషధారిణియు, శస్త్రధారిణియునై వచ్చినవిరాబాయినిఁ గనినతోడనే యచటి రజపూతువీరు లాశ్చర్యమగ్నమానసు లయిరి. స్వాతంత్ర్యేచ్ఛయు, స్వధర్మాభిమానమును హృదయమునం దుండుటవలన నామె కాంతి మిగుల ప్రజ్వరిల్లెను. ఆమె మిగుల రోషముతో నచటఁ గూడియున్న రాజపుత్రులతో నిట్లనెను, "శూరాగ్రేసరులగు రజపూతులారా! మీ రిట్లధోముఖులై చింతిల్లుచు నెవరి కొఱకు నిరీక్షించుచున్నారు. మీయందలి శౌర్యధైర్యాది క్షత్రియగుణము లెటుపోయెను? చితూరుసంస్థాన మిపుడే పౌరుషహీనమయ్యెనా? అచటి రజపూతవీరులందఱు కేవలము శ్వాసోచ్ఛ్వాసము గలపురుగులై పోయిరా? వీరమాత యగు భారతవర్షము నేఁడే నిస్తేజమై పోయెనా? మీరు శూరులవంశములయం దేల జన్మించితిరి? అటుల జన్మించినవారు వైరులకు వెన్నిచ్చి యేల పాఱివచ్చితిరి? ఇప్పు డింద ఱేకీభవించి యేమిచింతించెదరు? చితూరు నలంకరించువాఁడును, మనప్రాణసమానుఁడు నగుమహారాజును శత్రువులు కారాగృహబద్ధునిఁ జేయఁగా స్త్రీలవలె చేతులకు గాజులు తొడుగుకొని యింటనుండుట కేల సిగ్గుపడకున్నారు? నేనిట్లు బాహాటముగా మి

మ్ము నవమానపఱుచుచుండఁగా మీరు విని యెట్లు సహించెదరు? ఇంతకంటె యుద్ధముచేసి వైరులచేఁ జంపఁ బడుట సర్వోత్తమముకాదా? శూరాగ్రేసరులగు సరదారులారా! మీరిటుల నుపేక్షచేయకుఁడు! మీకుఁ గలిగిన పౌరుషహీనతయను కళంకమును సంపూర్ణముగాఁ గడుగుఁడు. మీకుఁగల శౌర్యధైర్యాదిగుణముల నగుపఱుప నిదియే సమయము. లెండు నడువుఁడు. మఱియొకరిరాకకు నిరీక్షింపనేల ? ఒరలనుండి మీమీఖడ్గములను తీయుఁడు. "జయహర ! జయమహాదేవ," యను రణఘోష మొనర్పుఁడు. తీవ్రగతినరిగి సంగ్రామరంగమునందు మీమీప్రతాపములను గనుపఱుపుఁడు! నేనిదే యుద్ధమునకుఁ బోవుచున్నదానను."

ఇట్లని యామె యొకగుఱ్ఱము నెక్కెను. అప్పుడు రజపూతులందఱు తమయౌదాసీన్యమును వదలి యుద్ధసన్నద్ధులైరి. మేకలుగానున్న యావీరులు వీరాబాయి ప్రోత్సాహముచే శార్దూలములుగా మాఱిరి ! అందువలన నాభీమపరాక్రములందఱును నేకవాక్యతగా జయఘోష మొనర్చిరి. అపుడు వారందఱు "యుద్ధమునందు శత్రువులను జంపెదము లేక వారిచేఁ జచ్చెదమే కాని పగఱకు వెన్నియ్యము"ని ప్రమాణములు చేసిరి.

వీరాబాయియు వారియావేశమును, దృఢనిశ్చయమును గని విశేష ప్రోత్సాహముగలదియై యుద్ధమునకు వెడలెను. ఆమె తనసైన్యముతో నాకస్మికముగా నాఁకొన్నయాఁడుసింగమువలె శత్రుసైన్యములపై నకస్మాత్తుగాఁ బడెను. అందువలన విజయానందమునం దోలలాడుచుండిన యక్బరుసైన్య మీ

ప్రళయమున కోర్వఁజాలక నలుదిక్కులకుఁ బాఱఁదొడఁగెను. వారినిఁ బోనియ్యక పట్టుకొని వీరాబాయిసైనికులు కాలాంతరుద్రులభంగి యంతము నొందింపసాగిరి వారికి నిరుత్సాహకరముగా వీరాబాయి తానును అనేకతురుష్కులను వీరస్వర్గమునకు నంపుచుండెను.

ప్రళయాగ్నిని బోలిన యామె పరాక్రమము గని యక్బరత్యాశ్చర్యమును బొందెను. ఆయన జడునివలె నేమియుఁ దోఁచక నిశ్చేష్టితుఁడయి నిలువఁబడెను. అప్పుడా క్షత్రియవీరుల యుత్సాహంబు రెట్టింపయవనసైన్యము ననేకరీతుల బాధింపఁ దొడఁగిరి. బాదుషా తనకు జయము కలుగుటమాఱుగా నపజయమగుటఁ గనిచేయునది లేకసంధినిఁ దెలుపుపతాక మెత్తెను. తత్క్షణమే ఉదయసింహుని సహితము బంధవిముక్తునిఁ జేసెను. పరాక్రమవంతురాలయిన వీరాబాయివలన మహాబలవంతుఁడైన అక్బరునంతటి తురుష్కప్రభువుసహితముజయకాంక్షనుమాని హతశేషులగువారింగొని మరల తనపురి కేగవలసినవాఁ డాయెను. తదనంతర మారజపూతు లందఱును విజయానందముతో సింహనాదములు చేయుచు వీరాబాయి ననేకవిధములఁ గొనియాడుచు వీరాబాయితోడను, ఉదయసింహునితోడను పురప్రవేశముచేసిరి. అంతకుఁ బూర్వము తేజోహీనమైనచితూరుపట్టణము రాణిగారి విజయ వార్తవిని మరల తనదివ్యతేజమునుబొందెను. జనులందఱును పరమానందభరితులయిరి. వీరాబాయి జయమునుగాంచి విశేష తేజస్వినియయ్యెను. పురవాసు లందఱా వీరరజపూతులను, రాణాగారిని, రాణిగారిని, మంగళ వాద్యములతో నెదుర్కొని వారిపై పుష్పవృష్టి చే

యుచు రాజభవనములోఁ బ్రవేశ పెట్టిరి! ఇట్లు జన్మమును దెప్పుదునుయుద్ధ మెఱుఁగని దయ్యాను ఒకక్షణములో తనశౌర్యముచే వీరాబాయి "గొప్పశూర స్త్రీ" యన్న బిరుదునుబొందె, ప్రస్తుతచరిత్రమునకు శిరోలేఖముగా నున్న శ్లోకార్థము నే స్థిరపఱచెను!

ఆ వ డా బా యి

విద్యా దదాతి వినయం వినయాద్యాతి పాత్రతాం.*

ఈమె మహారాష్ట్ర బ్రాహ్మణ స్త్రీ. ౧౮౬౫ వ సంవత్సరమునందు నీమె రత్నగిరిలో జన్మించెను. ఈమె తండ్రిపేరు రావుబహద్దరు విష్ణుమోరేశ్వరభిడే. ఆయన అసిస్టాంటు కలెక్టరు అధికారమునం దుండెను. ఆవడాబాయి జన్మించిన రెండు మూడు నెలలకే యామెతండ్రిగారి నచటనుండి నాసికకు మార్చిరి. ఆవడాబాయి బాల్యమునందలి మూడునాలుగు సంవత్సరము లచటనే గడచెను. అందుపై నామె తండ్రియగు విష్ణుపంతుగారి నచటినుండి సురతు అనుగ్రామమునకు మార్చిరి. సురతునందు కొద్దిదినము లుండినవెనుక నచటినీళ్ళు శరీరమునకుఁ బడనందున విష్ణుమోరేశ్వరుగారు తమకుటుంబమును పూనానగరమునకుఁ బంపిరి. నాటినుండి ఆవడాబాయి జన్మమంతయు నచటనేగడచెను. ఆవడాబాయి బాల్యమునందుఁ గొంచెము విద్యనభ్యసించెను కాని యామెయందుఁగల యపూర్వసద్గుణములన్నియు నప్పుడు పూర్ణముగా వికసించుటకు వీలు లేక యుండెను. అయినను సహనశీలత, శుభ్రతమాత్ర మామెయందు నతిబాల్యమునుండియుఁ గానఁబడుచుండెను.

---

* విద్యవలన వినయము ; వినయమువలన అర్హతయుఁ గలుగును.

౧౮౮౦వ సంవత్సరమునందు సోలాపురమునందుండు దాదా సాహెబుజోగుగారి జ్యేష్ఠపుత్రుఁడగు అప్పాసాహెబు అను నాతనిని ఆవడాబాయి వివాహమయ్యెను. వివాహానంతర మాఱుమాసములలోనే యత్తమామలు లోకాంతరగతులైరి. కాన ఆవడాబాయి పాదగుణఫల మిదియని లోకులామెను నిందింపనాగిరి. ఇట్టి నిందనలను లెక్కింపక యనాథబల పరమేశ్వరుని నమ్మియుండెను. తదనంతరము ౧౮౮౪వ సంవత్సరమునం దామెకు దుఃఖసహమగు వైధవ్యము ప్రాప్తించెను. పతిమరణసమయమునం దామెకు పదియేడేండ్ల ప్రాయముండెను ఇంత చిన్నతనమునందుఁ గూఁతున కిట్టిదురవస్థ ప్రాప్తించినందున రావుబహద్దరు భిడేగారు ఆవడబాయికి విద్యనేర్పి ఆవిద్యవలనఁ గలుగు ఆనందములో నామె వైధవ్యదుఃఖమును లోపింపఁదలఁచిరి.

హిందూదేశ హితచింతకులగు సర్ విల్యమ్ వెడర్‌బర్న్‌దొరగారు పూనానివాసులను ప్రోత్సాహపఱచి వారికి ననేకవిధసహాయములఁ జేసి స్త్రీలకొఱకు స్థాపించిన హాయిస్కూలులో ప్రథమమునం దావడాబాయియే విద్యార్థిని యయ్యెను. ఈమె యంతకుఁ బూర్వము మహారాష్ట్రభాష యందు నాలుగుపుస్తకములును, ఇంగ్లీషు మొదటిపుస్తకమును ఇంటనే చదివినదేగాన, పాఠశాలాధ్యక్షురాలామెను పరీక్షించి యింగ్లీషు రెండవతరగతిలోఁ జేర్చుకొనెను. అచట విద్య నభ్యసించుకాలమునం దామె తనసత్ప్రవర్తనవలనను, విద్యాభిరుచివలనను సహాధ్యాయినులకును, ఉపాధ్యాయినులకును మిగుల ప్రియురాలాయెను.

ఆవడాబాయి ప్రతిసంవత్సరము పరీక్షలయందుఁ దేరుచు తప్పక బహుమానములను బొందుచు వచ్చెను. తాను చదివినపుస్తకము లన్నియు తనకాపీపుస్తకము లన్నియు, తనవారపరీక్షలలోని ప్రశ్నోత్తరకాగితము లన్నియు నామె తనమరణకాలము వఱకును మిక్కిలి శ్రద్ధతో దాఁచియుంచెను. శ్రద్ధయను సద్గుణము బాల్యమునుండియే యీమెయందుఁ గానుపించుచుండెను. ౧౮౮౪వ సంవత్సరమునుండి ౧౮౮౮వ సంవత్సరమువఱకు నాలుగుసంవత్సరములలోనే యీమె ఇంగ్లీషు నాలవపాఠపుస్తకము ముగించెను. సాధారణముగా నొక్కొక్క పుస్తకము చదువుటకు నొక్కొక్క సంవత్సరము పట్టును; గాని ఆవడాబాయి రెండవ మూడవపాఠపుస్తకముల నొక్కసంవత్సరములోనే చదివెను. ఈమె యింగ్లీషు నాలవ పాఠపుస్తకమునందే సంస్కృతాధ్యయనము ప్రారంభించెను. ఈమె సంస్కృతమునం దధిక శ్రద్ధగలిగి పని చేయుచుండుటచే త్వరలోనే యాదేవభాషయందు నామెకుఁ గొంత వ్యుత్పత్తిజ్ఞానము గలిగి రఘువంశము, శాకుంతలము, వేణీసంహారము మొదలగు సంస్కృతగ్రంథము లామె చదివెను. పాఠశాలయందు ఆంగ్లేయ సంస్కృతభాషల నభ్యసించుచుఁగా మిగిలినకాలము నందీమె డ్రాయింగు (చిత్తరువు, పటములు వ్రాయుట) సహితము నేర్చుకొనుచుండెను. ౧౮౮౭వ సంవత్సరమునం దీమె డ్రాయింగునొక్క ఫస్టుగ్రేడుపరీక్షయందు కృతార్థురాలై ఫ్రీహ్యాండు, మాడెల్, డ్రాయింగులయం దధికప్రవీణురాలని బహుమానపత్రికలను బడయుటయేగాక కర్తవ్యరేఖాగణితము నందు గొప్ప బహుమతి వడసెను. రేఖాగణితము, ఫ్రీహ్యాండ్

డ్రాయింగు, ఈరెంటియం దధిక ప్రవీణురా లనియు, మాడెల్ డ్రాయింగు విషయమునం దీమెకు మిగుల చాతుర్యము గలదనియు, పరీక్షకులు వ్రాసిరి. ౧౮౮౨వ సంవత్సరమున స్కాలరుషిపుపరీక్షకు నింగ్లీషుపరీక్షకులుగా వామన ప్రభాకరభావే యను విద్వాంసుని దొరతనమువారు నియమించిరి. ఆసంవత్సరము ఆనందీబాయి యింగ్లీషు ఆరువదవపారపుస్తకము చదువుచుండెను. అప్పు డాయన వేసిన ప్రశ్నకు ఆనందీబాయి వ్రాసి యిచ్చినయుత్తర మింగ్లీషునం దెంతయు రసవంతముగా నున్నదని ఆంగ్లేయ భాషాపారంగతులు మెచ్చుకొనెదరు. అంతయుత్తమభాషయు, నుదాత్త విచారణములును గలవ్యాసమిప్పుడు ప్రవేశపరీక్షలోఁ జేరినవారుగూడ వ్రాయఁగలరాయని సంశయింపవలసి యున్నదఁట. (ఆవ్యాసముయొక్క తాత్పర్య మిచ్చట నాంధ్రమున వ్రాయుచున్నాను.

పరీక్షకులగు భావేగారడిగిన ప్రశ్న:—నీ పాఠశాలయందార్జించినవిద్యను గృహకృత్యములయం దెట్లుపయోగపఱుచెదవు ?

ఆనందీబాయి వ్రాసి యిచ్చిన యుత్తరము:—" నాకిచట నేర్పఁబడువిద్య ముందు నాకు నధికోపయోగకరముగు నని తలఁచెదను. నాసంసారపాశములఁ ద్రెంపునపు డీశ్వరునకధిక సమ్మత మగునందున నాజన్మమిఁక పరోపకారమునందే గడపఁ దలంచితిని. ఇట్టి నాతలంపున కిపు డే నభ్యసించు విద్య మిగుల సహాయకారి యగును. ఇంటిలెక్కలు వ్రాయుటకుఁ దల్లికిఁ దోడుపడుదును. ఇంగ్లీషుగ్రంథములను జదివి వానియర్థ మామెకుఁ దెలిపెదను. మహారాష్ట్రస్త్రీలకొఱకనేకాంగ్లేయ

గ్రంథములను మహారాష్ట్రమున వ్రాసెదను. మాయమ్మకు సంస్కృతగ్రంథముల యర్థము వివరించెదను. పురాణము లన్న నామె కధిక సంతోషముగాన నామెకొఱకు పురాణపఠనము చేసి యామెను తృప్తిపఱచెదను. నాకు సంతానము కలుగుట పరమేశ్వరున కసమ్మతమే యయినను నేను నాయక్కబిడ్డల కును, స్నేహితురాండ్రబిడ్డలకును విద్యాబుద్ధులు గఱపెదను. ఇట్లు నేను వారికి నుపయోగపడినయెడల నాజన్మము కొంత సార్థకమగును. నావలె సౌభాగ్యహీన లయ్యును విద్యాగంధములేని యనేక బాలికలు విద్యాయుతుఁ డయిన తండ్రితో నేమి తోఁబుట్టువులతో నేనే తగినవిషయములను గుఱించి యేమియు మాటాడుటకుఁ దోఁచక యూరకుండెదరు. నేనట్లు మౌనముద్ర వహింపనక్కఱలేనందున వారితో నాకుఁ దెలిసిన శాస్త్రవిషయములును, ఇతరవిషయములును ముచ్చటింతును. అందువలన వారికి సంతోషముకలుగును. కాన నాకది నొ విద్యవలనఁ గలిగెడి యొక మహానందము.

ఇదియుఁగాక ప్రస్తుత విద్యాభ్యాసమువలన నాకుఁ గొంత ద్రవ్యార్జనశక్తి కలుగును. ఆద్రవ్యమువలన బీదసాదలకు సహాయము చేయుదును. ఏతద్విషయమై నాకును స్వతంత్రత కలుగును.

నా స్వదేశ సోదరీమణు లేయేవిద్య నాయొద్ద నేర్చుకొనఁ గోరెదరో యాయా విద్య నేను వారికి మిగుల శ్రద్ధతో నేర్పెదను. నేను చేయఁదలఁచిన మంచికార్యములలో నిదియే ముఖ్యమైనది.

విద్య, డ్రాయింగు మొదలగు నితరవిషయములు నేర్చుకొనుటవలన నాకు మనోల్లాసము గలుగును. ఇట్లు సుఖసంతోషముతోను, స్వతంత్రముగాను అనఁగా నితరులపై భారము వేయక నాజీవితము గడపఁ గలశక్తి నాకిచట నేర్పఁబడు విద్య వలనఁ గలుగును."

(పైని వ్రాయఁబడిన వ్యాసమును జదివి పరీక్షకుఁడానును మిగుల మెచ్చుకొనెను. ఇందు కాయన ౪౦ మార్కులలో ౩౫ మార్కులిచ్చెను. ఈపరీక్షయందన్నియుఁ గలసి ౫౨౫ మార్కులుండెను. అందు ౪౩౦ మార్కు లీమెకుఁ దొరికెను. ఇట్లు నూటికి ౮౨ మార్కులు సంపాదించు విద్యార్థులు బహు అరుదని యందఱకును దెలిసినవిషయమే.

పైనుదాహరించిన ఆనడాబాయి వ్యాసము మూలభూతమయిన యింగ్లీషు వ్యాసమునుండి వ్రాయఁబడినదికాదు. ఇంగ్లీషునుండొక మహారాష్ట్ర అనువాదము ననుసరించి వ్రాయఁబడినది. కాన నిందు మూలములోనుండు భాషాశోభయంతయు లోపించి యుండవచ్చును. అయినను) ఆమెయొక్కయుదార కల్పనము, పరోపకారబుద్ధి యిందువలన వ్యక్తమగుచున్నది. ఆనడాబాయికిఁ దోఁచిన కల్పనలలో నెల్ల నొక్కటి మిగుల నాహ్లాదకరముగా నున్నది. అది యేదియన, విద్యావంతులయినతండ్రికోఁ బుట్టుపులకో వారికిసంతోషముఁ బుట్టించెడి గొప్ప గొప్ప సంగతులనుగుఱించి ముచ్చటించవలయునని యామెయిచ్చ. మనదేశమునందు మహావిద్వాంసులయి రాజకీయసాంఘిక సంస్కరణము మొదలయిన పరోపకారకృత్యములచే దేహము సమర్పించిన యనేక పురుషులకు

నింట కూరగాయ ముచ్చటలుతప్ప మఱియేమియు లేనందున వీధియే యెప్పుడును సుఖకరముగా నుండుటయు, అనేక విద్వాంసులతో ననేకప్రసంగములు చేసి యింటికిఁ బోఁగానే తా మొకక్రొత్తసృష్టిలోఁ బ్రవేశించితిమని తోఁచుటయు, సభలయందు పందొమ్మిదవశతాబ్దమునవలెఁ దోఁచినను నింటఁ బదునాల్గవశతాబ్దమువలెఁ గానుపించుటయు సర్వ సాధారణమే గదా! ఇందుకుఁ గారణము స్త్రీవిద్యాభావమే యని చెప్పవలసియున్నది. కాన నిట్టివిద్వాంసులకు ఆవడాబాయికిఁగలిగిన యిచ్ఛఁజూచి నాకం దాశ్చర్యము గలుగక మానదు. స్త్రీలకు విద్య గఱపినయెడల నెట్టిమంచియూహలు గల్గునో ఈయావడాబాయి వ్యాసమువలననే స్పష్టమగుచున్నది. కాన స్త్రీవిద్య వలన నష్టము కలుగునని భయపడుటకు నెంతమాత్రము కారణము లేదు.

స్త్రీవిద్య శత్రువుల కనఁగా స్త్రీలకు బొత్తుగా విద్య నేర్పఁ గూడదను వారికి పూనానగరమునందలి హాయిస్కూలొక గర్భశత్రువుగాఁ గానఁబడుచుండును. అచట విద్య నేర్చుకొను బాలికలను దూషించుటయే వారికి సత్కాలక్షేపముగాఁదోఁచుచుండెను. కాన నచట విద్యనభ్యసించువారిలో నెల్ల నాకాలమునం దగ్రగణ్యురాలుగా నుండిన ఆవడాబాయిని వారు బహుబాధలఁ బెట్టసాగిరి. వారామెను వీధుల్లో నెగతాళి చేసియు, తిట్టియు ననేకవిధముల నవమానపఱుపఁ జూచిరి. ఇంతటితోఁ దృప్తిచెందియుండక అనేక బీభత్సవచనములతో నాకాశరామన్న పేరుపెట్టి యనేకమైన యుత్తరములు నామె పేర వ్రాయుచుండిరి. వారామెను కనపడినచోటఁ గొట్టి చం

పుడమని బెదరించిరి. దుఃఖసముద్రమునందు మునిఁగియు, జంకక విద్యయను నొకయూఁతకోల నాధారము చేసికొని, యాసముద్రమునుండి వెల్వడఁ బ్రయత్నించుచున్న ఆవడాబాయిపై దుష్టుల కుశబ్దములను శిలావర్షము కురియఁగా నామె మనస్థితి యెట్లుండెనో చదువరులె యూహించుకొనఁగలరు. ఇట్లామె యెన్నికష్టములు వచ్చినను విద్యమాత్రము వదలక తనను రక్షింప న్యాయస్వరూపుఁడైన పరమేశ్వరుఁడే గలఁడని ధైర్యముతో నుండెను. ఇట్టినిరుపమానధైర్య మెంతయుఁ బ్రశంసనీయముగదా?

౧౮౮౭వ సంవత్సర మావడాబాయిని మిగుల ప్రేమించునట్టి యక్క చింగూబాయి క్షయరోగమువలన మృతిఁజెందెను. ఈమె తనముద్దుచెల్లెలికి ప్రాపించిన వైధవ్యదుఃఖమునకై మిగుల చింతించుచు నెల్లపుడు ఆవడాబాయికి దుఃఖోపశమనవచనములఁ జెప్పుచు విద్యయందు పరోపకారమునందును విశేషాసక్తి కలుగఁజేసెను. ఇట్లుమనసుగలిసి ప్రేమించునట్టి సహోదరియొక్క మరణమువలన ఆవడాబాయికి నత్యంతదుఃఖముకలిగెను. ఆదుఃఖమువలన నేకొన్నిరోజులువిద్యాభ్యాసము జరగక తుదకొక విధముగా మనస్సమాధానము చేసికొని మొదటియట్లు ఘనతలఁచిన సత్కార్యము విడువగూడదనియామె విద్య నధిక ప్రయత్నముతో నభ్యసింపసాగెను. ఇట్లామె దుస్సహదుఃఖములలో మునిఁగియుండియు నసమానధైర్యముతో విద్య నభ్యసింపుచుండఁగా ౧౮౮౭వ సంవత్సరాంతమున నామెకుఁ గొంచెము దేహమస్వస్థముగా నుండసాగెను. అందువలన నాయెండకాల మామె మహాబలేశ్వరమును ఆరోగ్యప్రదమైన

పర్వతప్రాంతమున కరిగెను. కాని యచటినుండివచ్చిన తదనంతర మేమియు సుగుణముగుపడక రుగ్ణత హెచ్చసాగెను. ఇట్లు రుగ్ణత హెచ్చినందువలన అక్టోబరునెలనుండి యామె విద్యాభ్యాసము బొత్తుగా మానవలసినదాయెను. ఇంగ్లీషు డాక్టర్లు హిందూవైద్యులు పరీక్షించి యెన్నిమందు లిచ్చినను రోగము నిమ్మళించక హెచ్చుచుండెను. కడుపులో శూలవిశేషముగాఁ బుట్టుచున్నందున నామెతాళఁజాలక మరణమునకుఁ బూర్వము కొన్నిరోజు లప్పుడప్పుడు కేకలు వేయుచుండెను. అందుకామె తండ్రి "బిడ్డా! నీకంటి కేమయినఁ దోఁచుచున్నదా? నీకు మరణభీతి కలుగుచున్నదా?" యని యడిగెను. అందు కామె "నాకు మరణమున్న నెంతమాత్రము భయములేదు. నేను పాపము చేయనప్పుడు పరలోకయాత్రకు భయమేలపడుదును? ప్రాణముతో సమానముగా నన్ను పెంచినట్టి మిమ్ము నెడబాయవలసినందునకును, నేను జన్మించినందుకు జనోపయోగకరమగునట్టి కార్యమేదియుఁ జేయకయే దేహము విసర్జించవలసినచ్చెఁగదాయనియు కొంచెము వ్యసనముగా నున్నది. కాని యీశ్వరాజ్ఞ శిరసావహించి సంతోషముతో నెడలుటయే మనకర్తవ్యము. నాకడుపులో దుఃఖసహమగు వేదనకుఁ దాళఁజాలక నేనట్లు అఱచెదనేగాని మరణభీతిచేతఁగాదు" అనెను. అందుపై భిడే "ఆవడా! నీమనసునం దెవ్వరికైన నేమేని యియ్యఁదలఁచితివేని ఆసంగతి నాకుఁ జెప్పుము" అని యడుగఁగా ఆవడాబాయి యిట్లనెను. "నేనీసంవత్సరము నన్ను చిన్నతనమునందుఁ బెంచిన గోవిందరావు చింధడేగారికి నేమియుఁ బంపలేదు. ప్రతిసంవత్సరము పాఠశాలయందు

నాకు బహుమానముగా దొరికినసొమ్మునే నాయనకుఁ బంపుచుంటిని. ఈసంవత్సరము మీరుగ్ణతవలన బహుమతి పొందలేదు. కాన పాప మాబీదవానికేమియుఁ బంపనైతిని. కనుక తామాతనికేదేనిఁ బంపిన నాకుఁ బరమసంతోషము కలుగును.” తత్క్షణమే భిడేగారు ౨౦ రూపాయలను ఆవడాబాయిపేరుఁ బెట్టి గోవిందరావు చింధడే గారికి హుండీ పంపిరి. తదనంతరము భిడేగారు తనముద్దుల కూఁతురిపేరు జనులకు జ్ఞాపక ముండునట్లుగా నామె చదువుకొను పాఠశాలలో నొకబహుమతి యుంచగోరి తనయభిప్రాయము ఆవడాబాయికిఁ జెప్పి నీకేవిషయము విశేషప్రీతికరమో చెప్పుమని యడిగెను. అందుకామె “ నాయనా! నాయనంతరము జనులు నన్నుఁ దలఁచుకొను నంతటి ఘనకార్య మేదియు నేను జేయలేదు. తమరు చేయు బహుమానమున కెంత మాత్రమును నేనర్హురాలనుకాను” అనెను. అందుకామెతండ్రి మఱింత వేగిరపడుచుఁగా తనకు గణితమునందును డ్రాయింగునందును విశేషప్రీతికలదనియామె చెప్పెను. అందుపై భిడేగా రపుడే వెయ్యిరూపాయలు పాఠశాలాధ్యక్షునికడకుఁ బంపి, అందుపై వచ్చెడి వడ్డీ ప్రతిసంవత్సరము గణితములో, డ్రాయింగులో నందఱికంటె నధికముగా పరీక్షయిచ్చిన కన్యకుఁబహుమాన మిచ్చునట్లు నియమించెను. ఈ సంభాషణ జరిగిన పిదప నిరువది నాలుగుగంటల కనఁగా ౧౮౮౯వ సంవత్సరము జనేవరి ౨౨వ తేది మంగళవారము మధ్యాహ్నము రెండుగంటలవేళ ఆవడాబాయి తనదేహ మీనశ్వర భూలోకమున విడిచి, తనకీర్తినిచట శాశ్వతముగానుండ నియమించి, దుష్టుల దుర్భాషణాల కెంతమాత్రమును నవకాశ

మియ్యనట్టి సదానందమయమైన పరలోకమునకుఁ జనెను. ఆహా! యిట్టిస్త్రీరత్న మింత యల్పకాలమునందే నష్టమగుట మనదేశముయొక్క దౌర్భాగ్యమనియే చెప్పవలయును. ఆమె మరణమువలన జననీజనకులకు నమితదుఃఖము కలుగుట యొక యాశ్చర్యముగాదు. ఎట్టియనామధేయులు చనిపోయినను వారి మాతాపితలకు దుఃఖము కలుగుటస్వభావమే కాని రక్తసంబంధములేని పరుల కనేకులకు నెవరిమరణమువలన దుఃఖము విశేషముగాఁగలుగునో వారే మనుష్యనామమునకర్హులు.

పాఠశాలయందు నామెకొఱకు దుఃఖించని పిల్లగాని, ఉపాధ్యాయినిగాని కానరాదయ్యెను. ఆమె సద్గుణములు దలఁచుకొని దుఃఖించుచు ననేకు లనేక లేఖలను ఆమె తలిదండ్రులకు వ్రాసిరి. వాని నన్నిఁటి నిట వ్రాయుటవలనఁ గ్రంథవిస్తారమగునని వానిలో నొకయుత్తర మిందు నుదాహరించెదను. ఇది యామె యుపాధ్యాయినులలో నొకతయగు నొకయాంగ్లేయ స్త్రీచే వ్రాయఁబడినది.

'మా ప్రియ శిష్యురాలగు ఆవడాబాయి దేవలోకమున కరిగెను గాని యామెకు విద్య నేర్పునట్టి యోగ్యాధికారము వడసిన వారి హృదయమున కామె యెప్పటికిని మఱపురాదు.

ఆమె ప్రారంభించినవాని నన్నిఁటిని మిగుల శ్రద్ధతోఁ దుదముట్టించుచుండెను. ఎన్నఁడు మధ్యవిడుచునదికాదు'

'నాయదృష్టవశమున రెండుసంవత్సరము లామెకు గణితము నేర్పుభాగ్యమునాకుఁ గలిగెను. ఈవిషయ మామె మిగుల శ్రద్ధతో నేర్చుకొనుచుండెను. ఈరెండు సంవత్సరము

లలో నామెదీనియందు విశేషప్రజ్ఞగలదియయ్యెను. ఆమెకు నేర్పవలసిన సమయ మెపుడు వచ్చునాయని నిరీక్షింపుచుండెడిదానను. ఆవిషయమామెకు నేర్పుటనాకు వినోదకరముగా నుండుచుండెను.')

ఆమెకు గానము, జలతారుపూలు, తీగెలు, కుట్టుపని నేర్పుటకు నామె చెల్లెలిని నియమించిరి. కాని యామెశరీర మస్వస్థముగా నుండినందున గానవిద్య నేర్చుకొనుట కవకాశము చిక్కదయ్యెను. జలతారుపూవులు వగయరాలపనియం దామెకుఁ గల నిపుణత్వ మామెచేఁ గుట్టఁబడిన జలతారుపని వలననే తెలియుచున్నది.

తన సుస్వభావమువలన నామె తన సహాధ్యాయినుల కెట్లు ప్రియురాలాయెనో, యదేప్రకారముగా నుపాధ్యాయినులకుఁగూడ ప్రియతమురాలయ్యెను. ఆమెయం దద్వితీయమగు వినయముగలదు. ఆగుణమె సర్వసద్గుణములలో శ్రేష్ఠమైనదని నాయభిప్రాయము. ఆమెయందు నీ యలౌకికగుణములుండినందుననే యామెను ఉపాధ్యాయినులు లెప్పుడును పొగడుచుండిరి. పాఠశాలఁ గనుఁగొనవచ్చిన సద్గృహస్థులనేకు లామెను ప్రశంసించెడివారు. ప్రతిసంవత్సరమును పరీక్షలయందు దేరి బహుమతుల నందుచుండెను. ఇట్లు గలిగియు తుదవఱ కామెయం దహంకార మన్నమాటయే కానిపించ లేదు. ఎంతవిద్య నేర్చెనో యంతవినయము నధికమగుచుండెను. ఆహా! విద్యాదదాతి వినయమ్ అను లక్షణమున కింతకంటె మఱియేమి లక్ష్యము కావలెను?

రుద్రమదేవి.

ఈసతీరత్న మాంధ్రదేశమునందలి యోరుగంటిరాజ్యమును మిక్కిలి చక్కఁగా నేలిన శూరవనిత. ఈమె కాకతీయగణపతిరాజుభార్య. దేవగిరిరాజు కూఁతురు. రుద్రమదేవి తనభర్త మరణానంతరము క్రీ. శ. ౧౨౫౭వ సంవత్సరము నుండి ౧౨౯౫వ సంవత్సరమువఱకును ముప్పదియెనిమిది సంవత్సరములు రాజ్యపాలనము చేసినట్లు దాన శాసనములవలనను, చరిత్రకారులు వ్రాసినదానివలనను స్పష్టముగాఁ దెలియుచున్నది. సోమదేవరాజీయమునందును రుద్రమదేవి ముప్పదియెనిమిదిసంవత్సరములు రాజ్యపాలనము చేసినట్లు క్రిందిపద్యమునఁ జెప్పఁబడినది.

> గీ. ఆ యనకు నప్పగించి యయ్యమ్మ యట్లు
> బుధజనంబులుఁ బ్రజలును బాగడ నవని
> ముప్పదియు నెన్మిదేఁడులు మోద మొదవ
> నేలి కైలాసశిఖరి నేఁగుటయును.

కాకతీయుగణపతి మరణానంతర మాతనిభార్య యగు రుద్రమదేవి దుఃఖసముద్రమున మునిఁగి యుండెను. అప్పుడు మంత్రియయిన శివదేవయ్యగారి హితవచనముల వలన నామె దుఃఖమును మఱచి రాజ్యమునకు వారసు లెవ్వరును లేక యుండినను కూఁతురగు ఉమ్మక్కకుఁ గలుగుసంతానమే సింహా

సనము నెక్కి నర్హులని కొంత మనస్సమాధానము చేసికొని రాజుయొక్క ఖడ్గమును ముద్రికను సింహాసనమునం దుంచి శివదేవయ్య సాహాయ్యమున రుద్రమదేవి రాజ్యము చేయసాగెను. ఆమె రాజ్యము బహు యోగ్యముగాఁ జేసెనని చెప్పుదురు. అప్పు డామె యోరుగంటి చుట్టును మూడునాలుగు ప్రాకారములు గలకోటను శత్రువుల కభేద్య మగునటులఁ గట్టి దానికిఁ దగినచోటుల సైన్యముల నుంచెను. అందువలన నారాజ్యమును గెలుచుట బహుదుస్తరమని పెరరాజులు వెఱచుచుండిరి. ఇదిగాక రుద్రమదేవి చేయు న్యాయపరిపాలనము వలన జనులామె రాజ్యమే శాశ్వతముగా నుండఁ గోరుచుండిరి.

ఈమె తనరాజధానిలో ననేకములైన చెఱువులు త్రవ్వించియు, సత్రములు కట్టించియు జనోపయోగ్యము లయిన యనేక కార్యములను చేసెను. బీదవిప్రులకు బంగారపు కొమ్ములు గలగోవుల ననేకములు దానమిచ్చెను. అనేక దేవస్థానములు కట్టించి వానికన్నిఁటికిని వృత్తుల నేర్పఱచెను.

ఒకసారి రుద్రమదేవి యుమ్మక్కసహిత యయి మొగలిచెర్లకుఁ బోయి యచట వీరాశక్తినిఁ బూజించుచు నైక దినసంబు లచట వసియించెను. అప్పు డామె పైకి హరిహరదేవుఁడును, మురారియుఁ దిరుగఁబడఁగా వారి నపుసు సానుంబునం దనలోనం జేర్చుకొనియె. తదనంతరము రుద్రమదేవి యోరుగంటికోటలోనికి వచ్చి హరిహరుఁడును మురారియును జేయుకపటము నెఱిఁగి యామెసైన్యము నంపి వారిని [illegible]ంచి వారి నందఱిని హతము గావించెను.

తదనంతర మామె కొన్ని దినములు సుఖముగా రాజ్యముచేసినపిదప దేవగిరి రాజు దళములతోడవచ్చి యోరుగంటికి ముట్టడివేసెను. దానిఁ గని రుద్రమదేవి యెంతమాత్రము జంకక పరమేశ్వరునిఁ దలఁచి మహారౌద్రముతో పగవారిని ప్రతిఘటించిపోరాడి వారిబలంబుల హీనంబులు గావించె. అంత వారుముట్టడినివిడిచి నలుగడలం బలాయితులు కాఁగా రుద్రమదేవి వారిని పోనియ్యక దేవగిరివఱకును దఱిమెను. వారును రుద్రమదేవి శౌర్యంబున కత్యంతాశ్చర్యముఁబొంది కోటిద్రవ్య మామెకిచ్చి శరణాగతులయి తమదేశమున కరిగిరి. అంత రుద్రమదేవిజయవాద్యములు మ్రోయ తననగరునకుఁ జను దెంచి సైనికులకుఁ దగిన బహుమతుల నొసఁగెను.

పిమ్మట నామెకూఁతురగు ఉమ్మక్కకు గర్భచిహ్నము లగుపడెను. వానిం గని రుద్రమదేవి యపరిమితానంద భరితయై పుంసవనము మొదలగు సంస్కారముల నొనరించి వినోదములతోఁ గాలము గడుపుచుండెను. ఇట్లుండఁగా ఉమ్మక్కకు పదినెలలు నిండినపిదప శా. శ. ౧౧౬౬న సంవత్సరమగు నందనసంవత్సర చైత్రశుద్ధ గురువారము నాఁ డుదయమున నొకపుత్రుఁ డుదయించెను. రుద్రమదేవి యా బాలకునిని స్నానముచేయించి సింహాసనమునందుఁ బరుండఁబెట్టి పౌరులను, సామంతులను రాఁబిలిచి వారందఱికిని మీప్రభు వితఁడని తెలిపెను. వారును మిగుల సంతసించిరి. తదనంతరమామె పుత్రోత్సవమునం దనేక దానధర్మములు చేసెను. బాలకునకు నామకరణ దివసంబున శివదేవయ్య పూజ్యురాలగు రుద్రమదేవిపేరు బాలకున కిడఁదలఁచి ప్రతాపరుద్రుఁడని నామకర

ణముచేసెను. తదనంతర మాబాలకుఁడు దినదిన ప్రవర్ధమా నుఁడై శివదేవయ్యవలన సకలవిద్యల నభ్యసించుచుండెను. ఈయన వెనుక ఉమ్మక్కకు మఱియొక పుత్త్రుఁడు కలిగెను. అతనికి అన్నమదేవుఁడని పేరిడిరి.

రుద్రమదేవునికి గర్భాష్టకంబున నుపనయనంబుచేసి విద్యలన్నియు నేర్పి రాజ్యమాతని కిమ్మని శివదేవయ్య కొప్పగించి క్రీ. శ. ౧౨౬౨వ సంవత్సరంబున రుద్రమదేవి దివి కరిగెను. ఈమె మనయాంధ్రదేశంబునకు శిరోరత్నమని చెప్పుట కెంతమాత్రమును సందియము లేదు. స్త్రీలలో నిట్టివా రుందురని ప్రత్యక్షప్రమాణమువలన నెఱిఁగియు మనవారు స్త్రీలను హీనముగాఁ జూచుట మిగుల శోచనీయము

డాక్టరు ఆనందీబాయి జోశి

స్త్రీవిద్యా విజయ దుందుభి ! ! !

గీ. తనసిరే వేల్పు లుదధిరత్నములచేత
వెఱచిరే ఘోరకాకోల విషముచేత
విడిచిరే యత్న మమృతంబు వొడము దనుక
నిశ్చితార్థంబు వదలరు నిపుణమతులు.

ఇయ్యుత్తమకాంత క్రీ. శ. ౧౮౬౫వ సంవత్సరము మార్చినెల ౩౧వ తేదిని పూనాపట్టణమునందు జన్మించెను. ఈమె తండ్రిపేరు గణపతిరావ్ అమృతేశ్వర జోశి. ఈయన పూర్వులార్జించిన యగ్రహారములోని ధనమువలనఁ జీవింపుచుండెను. వీరి నివాసస్థలము కళ్యాణపట్టణము. ఆయనభార్య పూనాకుఁ బుట్టినింటికి నీళ్ళాడఁబోయెను. కాన ఆనందీబాయి యచటనే జన్మించెను. మనదేశమునందలి యాచారమువలన నాఁడుబిడ్డ పుట్టుటవలనఁ దలిదండ్రుల కేమి బంధువుల కేమి మిగుల వ్యసనము కలుగును. అదేప్రకార మీమె జననీజనకులు ను విచారపడిరి ! అప్పుడీబిడ్డవలనఁ దాము ను ప్రసిద్ధుల మగు దుమని వారికేమి తెలియును ? దేశాచారప్రకారము పను నొకండు దినములు గడచినవెనుక పండ్రెండవదినము బారసాలచేసి పిల్లకు యమునయని నామకరణము చేసిరి. శిశువునకు మూఁడునెలలు వెళ్ళఁగానే, తల్లి కళ్యాణమునకు వెళ్లెను. య

మున క్రమక్రమముగా బాలలీలను చేయుచుఁ దల్లిదండ్రుల నానందసాగరమున ముంచుచుండెను. ఈమె నాలు గైదుసంవత్సరముల వయసునందుననే మిగుల తెలివి గలదిగా నుండెను. అటుపిమ్మట నాచిన్నది యింటిలో నుండినఁ జెఱుపుపనులు చేయునని తల్లి సమీపమునం దున్న బాలికాపాఠశాల కామెను బంపఁ దొడఁగెను. కాని చిన్నతనమువలన నాచిన్నది విద్యాభ్యాసమునందుఁ జిత్తము లేనిదయి యుండెను. ఆమె తల్లి బిడ్డలను గొడ్డువలె బాదు మూర్ఖస్త్రీలలోనిది యగుట వలన నామె చిన్నతనమున తల్లి చనువులేక యెప్పుడును శిక్షకుఁ బాత్రురా లగుచుండెను. ఆమెతల్లి తల్లియు గణపతిరావుగారి యింటనే యుండెను. కాన యమున నెప్వరేమనిన నామునలమ్మవారితోఁ దగవు లాడుచుండెను. యమున చిన్నతనమునుండియు నేదో యొకపనిలేక కూర్చుండు స్వభావము గలదిగాక సదా యేదో యొకపనిని చేయుచునే యుండెను. యమున యేడుసంవత్సరములది కాఁగానే తల్లిదండ్రుల కామె వివాహమును గుఱించి చింత కలిగెను. వా రనేకస్థలముల వెదకి యనుకూలుఁ డగు వరుని చింతించునెడ నొకగృహస్థుఁడు ఠాణా యనుగ్రామమునుండి కళ్యాణమునకు వచ్చెను. ఆయన తో గణపతిరావు కొమార్తె వివాహ చర్చ తేఁగా నాయన "ఠాణాలోని పోస్టుమాస్టరుగారిభార్య నివర్తించెను; మీరా యనకడకు వెళ్లి విచారింపుఁడ"ని చెప్పెను.

ఆయన చెప్పినవాఁడు గోపాలవినాయక జోశి సంగమనేర్కర్ గారు. ఈయనతనచిన్నతనములోఁ దనయక్కయుఁదానును జదువుకొను కాలములో స్త్రీలబుద్ధి పురుషులబుద్ధితో

సమానముగా నుండునని తెలిసికొనెను. గోపాలరావుగారికిఁ జిన్నతనముననే ప్రథమవివాహమాయెను. ఆయన తనభార్యకు విశేషవిద్యఁ గఱపి స్త్రీవిద్యవలనిలాభములను ప్రపంచమున కగుపఱచవలెనని దృఢముగా నిశ్చయించుకొనినవాఁడు. అందు వలన నాతఁడనేకప్రయత్నములచేఁ దనసతికి విద్యనేర్పఁ దొడఁగెను. కాని యాచిన్నదియత్త, యాఁడుబిడ్డల కోడంట్రికముచే నలుగుచుండినందున విశేషవిద్యాభ్యాసముచేయలేకుండెను. ఇట్లుండగా నాచిన్నదానికిఁ బదుమూడవయేట నొక కొమారుఁడు కలిగి తల్లిని స్వర్గమునకంపెను. ఆచిన్నవానిపేరుకృష్ణా; ఆతఁడిప్పటివఱకును సుఖముగానే యున్నాఁడు. ప్రథమభార్యచనిపోయిన పిదప గోపాలరావు నుదాసీనుడయి రెండవవివాహము జేసికొనను అని నిశ్చయించుకొనెను. ప్రథమపత్ని యున్నకాలములోనే యతనికి మొదటపునాలోనే పోస్టాఫీసులో నొకచిన్న జీతము గలపని దొరకి పిదప స్వతంత్రముగా ఠాణాలోని పోస్టుమాస్టరు పని దొరకెను. ఆయన తనప్రథమపత్నికిఁ గలిగిన కోడంట్రికముఁ గని చిన్నతనముననే వివాహములుచేసి పిల్లల నతిక్రూరముగాఁ జూచెడియత్తలను మిగుల దూషింపుచుండెను. ఇవన్నియు విచారించి యాయన ద్వితీయ వివాహము చేసికొనుటకు నిష్టములేనివాఁడయి యుండెను. కాని గణపతిరావు ఆయన వద్దికి వచ్చి తనకొమార్తెను చేసికొనవలసినదని యడుగఁగా నాతఁడు తానొకస్త్రీని పూర్ణవిద్యావతినిఁ జేసి ప్రపంచమునకు నుదాహరణము చూపఁ దలఁచినవాఁడగుటచే, 'నాభార్యకు నే నెట్టివిద్య గఱపినను మీ రడ్డుపడకుండెడియెడలనే

వివాహమున కొప్పుకొనెద" ననెను. గణపతిరావుగారం దున కొడంబడఁగా గొన్ని దినములకువివాహముజరిగెను. దేశాచార ప్రకారము వివాహానంతరము యమునాబాయికి 'ఆనందీబాయి' యని యత్తవారు పేరుబెట్టిరి. పెండ్లియైనపిదప గణపతిరావుగారి యనుమతి ప్రకారము, గోపాలరావు నిత్యము సాయంతనము కళ్యాణపట్టణమునకు వచ్చుచుండెను. ఆనందీబాయి కొంచెము చదువుకున్నదని తెలిసి గోపాలరావు మరాఠి పుస్తకములను కొన్ని తెచ్చి ముత్తవచేత నామెకిప్పించిచదువు నట్లు చేయుచుండెను. రెండవ పెండ్లివాఁ డగుటచే పిల్లదాని నిత్వరలో భర్తగారితో మాటలాడఁ బురికొల్పసాగిరి. కాని ఆనందీబాయి కాకాలము భర్తయనిన నొకవ్యాఘ్రమువలెఁ దోఁచుటచే నామెమిగుల భయపడుచుండెను. గోపాలరావామె నెంతమాత్రమును భయపెట్టక బుజ్జగించియే చదువు మొదలయినవి చెప్పుచుండెను.

గోపాలరావు ఆనందబాయికి విద్యనేర్పుట ఆయనమామగారి కెంతమాత్రమును సమాధానము లేదు. ఆయనతానందు కొడంబడినవాఁ డగుటవలన గలుగుచో నేమియు ననజాలలక యితరులచే స్త్రీవిద్యవలనం గలుగు నష్టములు చెప్పించి మాన్ప జూచెను, కాని గోపాలరావు వారికిఁ దగిన ప్రత్యుత్తరము చెప్పిపంపెను. మామగారియూరికి సమీపమునం దుండిన యెడల భార్యవిద్య సాగదని గోపాలరావు అల్లీబాగనుగ్రామమునకు మార్చుకొనెను. అచటికి ఆనందీబాయితోడనామెముత్తవ పోయియుండెను. కాన పిల్లకేవిధమయినభయము లేకయుండెను.

అటుపిమ్మట గోపాలరావామెకు విద్యవలని లాభముల నెఱిఁగింపఁగా నామెమిగుల శ్రద్ధతో ప్రతిదినముతప్పకపాఠములు చదువుచుండెను. ఆమె చురుకుదనమును జూచినకొలఁదిని గోపాలరావునకు మఱింత యుత్సాహము కలిగియాతఁడామెతో ననేకసంగతులను ముచ్చటించుచుండెను. అందువలననే ఆనందీబాయికి త్వరగా విద్యాసక్తి గలిగెను. పెండ్లియైనపిదప రెండుసంవత్సరములలో ఆనందీబాయికి మహారాష్ట్రభాష చక్కఁగాఁ జదువుటకును, వ్రాయుటకును వచ్చెను. అంతలో నామెకాభాషయందలి వ్యాకరణము, భూగోళము ప్రకృతిశాస్త్రము, గణితశాస్త్రము మొదలయినవి గోపాలరావుగారు చక్కఁగా నేర్పిరి. అల్లీ బాగునందుండుకాలమున ఆనందీబాయి ఋతుమతియైనందున భార్యాభర్తల నొకటి చేసిరి. వెంటనే ఆనందీబాయి గర్భవతియైనందున నామె కల్యాణమునకుఁ బోయెను. అచట నామెకు కొమారుఁడు కలిగి పదియవదిన సంబుననే చనిపోయెను. కాన ఆనందీబాయికిఁ జిన్నతనముననె పుత్రదుఃఖము కలిగెను. అందువలనఁ గొన్ని దినములవఱకును ఆమె విద్యాభ్యాసమునకు భంగము గలిగెను. కాని యటుపిమ్మట మరల నామె చదువు చక్కఁగా సాగుచుండెను. కొన్నిదినములలో నామెకుఁ దన మనోగతము బాగుగా వ్రాసి తెలుపునంతటి ప్రజ్ఞ గలిగెను. అల్లీ బాగులేని లోకు లానందీబాయికి వచ్చిన విద్యనుగని యోర్వలేక గోపాలరావు ననేకకష్టముల పెట్టుచుండిరి! కాన నచటనుండుట కిష్టములేక, కోలాపురమునందు స్త్రీవిద్య కనుకూలుఁడగువాఁ డున్నందున బహుప్రయత్నముతో

గోపాలరావుగా రచటికి మార్చుకొనిరి. కోలాపురములో బాలి
కాపాఠశాల వీరింటికి దూరమగుటచే ఆనందీబాయిని నొక్క
ర్తెనంతదూరము కాలినడకను బంప వీలులేక యుండెను.
పాఠశాలలో నుపాధ్యాయినిగా నుండిన మిస్ మాయసీ గారి
యిల్లు వీరియింటికి సమీపముననుండెను. ఆమె బహు
మంచిదని విని గోపాలరావుగారామెతోడ మాటాడ
నరిగెను. ఆయన ప్రసంగవశమున " నాభార్యను మీబండిలోఁ
గూర్చుండఁ బెట్టుకొని వెళ్ళెదరా" యని యడుగఁగా నామె
కొంత యోచించి మంచిదనియెను, అందుపై ఆనందీబాయి
కొన్నిదినములచటి పాఠశాల కరుగుచుండెను. కాని యటు
పిమ్మట మాయసీ తనబండిలో స్థల మియ్యనందున నామె
పాఠశాల కరుగుట మానుకొనవలసిన దాయెను.

కోలాపురమున నీదంపతులు పాద్రీల (క్రైస్తవధర్మగు
రువుల) యొద్ద కరుగుచుండిరి. పాద్రీయనువారు ఆనందీబా
యికి నింగ్లీషు రెండు మూడుపుస్తకములవఱకును నేర్పిరి. ఆనం
దీబాయి యల్పవయస్కురాలగుటను వారు చేయుమతబోధ
నుగ్రహింపక కేవల నీతివాక్యములనే గ్రహింపుచుండెను. వీరి
వలననే యీదంపతుల కమెరికాలోని సంగతులనేకములు తెలి
సెను. కాన నమెరికాలోని కరిగి విద్యనభ్యసింపవలయునని ఆ
నందీబాయి కప్పటినుండి యిచ్ఛగలిగెను.

౧౮౭౯వ సంవత్సరప్రారంభమున గోపాలరావుగారిని
బొంబాయికి మార్చిరి. అచట నుండుకాలములో ఆనందీబాయి
కొంతవఱ కింగ్లీషును సంస్కృతమును నేర్చుకొనెను. కాని
యచటను లోకు లామె విద్యాభ్యాసమున కనేక విఘ్నములు

తెచ్చుచుండిరి. ఇట్లుండఁగా ౧౮౮౦వ సంవత్సరమునచటినుండి భూజయను గ్రామమునకు మార్చినందున నాదంపతు లచటి కరిగిరి బొంబాయినుండి భూజకుఁ బోవునపుడు ఆనందీబాయి ముత్తవ యామెతోడ లేనందున నింటిపని యంతయు నామె యే చేయవలసియుండెను. ఇంటిపనినంతను చేసి యానందీబాయి భర్తకడ నింగ్లీషు సహితము నేర్చుకొనెను. అచటనే యామె యింగ్లీషు మాటలాడుట చక్కఁగా నేర్చుకొనెను.

గోపాలరావుగారికి భార్యను విశేష విద్యావతినిఁ జేయవలెనని యుండుట నొక వార్తాపత్రికలోఁ జదివి అమెరికాలోని న్యూయార్కు పట్టణవాసినియగు మిసెస్ బి. ఎఫ్. కార్పెంటర్ అను నామె ఆనందీబాయికి సహాయము చేయఁదలఁచి యామెకొక యుత్తరము వ్రాసెను. ఈమెయే ఆనందీబాయి కనేక విధములసహాయము చేసి యామెను కూఁతురివలెఁ జూచుచుండెను. కాన ఆనందీబాయియు నీమెయందధిక ప్రేమ గలదియై యీమెను పిన్ని యని పిలుచుచుండెను. ఈమెకు ఆనందీబాయి వ్రాసినయుత్తరములవలన మనదేశమునందలి స్త్రీలకుఁ గల పరతంత్రతయు, దానిని వదలించుటకై ఆనందీబాయికిఁ గలయభిప్రాయమును దెలియుచున్నవి. స్త్రీలకు విశేష విద్యగఱపినంగాని స్వహితము తెలియదని యామెమతము. ఇదియంతయు నామె స్వానుభవము వలననే తెలిసికొనెను. ఇట్లుత్తరప్రత్యుత్తరములవలన నాయిరువురకును సఖ్య మధికమయ్యెను.

తదనంతరము గోపాలరావుగారిని కలకత్తాకు మార్చిరి. అచ్చటనుండు కాలములో పోస్టుఆఫీసులో 30 రూపాయల వేతనముగల యుద్యోగము ఆనందీబాయికొఱకు సిద్ధమయ్యెను.

కాని యుద్యోగములోఁ బ్రవేశించి స్వతంత్రతను పోఁగొట్టుకొనుట కిష్టములేక యామె దానిని స్వీకరించకుండెను. తదనంతర మామెకు నమెరికాలో వైద్యవిద్య నభ్యసించుకోరిక యధికమయ్యెను.

కలకత్తానుండి శ్రీరామపురమను స్థలమునకు మార్చినందున నాదంపతు లచటికరిగిరి. అచటి కరిగినపిదపఁ గొన్నిదినములు సెలవుతీసికొని వారు సమీపముననుండుఁగల జయపూర్, అగ్రా, గ్వాలియర్, లఖనౌ, కాన్పూర్, ఢిల్లి, ప్రయాగ, కాశీ మొదలగు ప్రసిద్ధపట్టణములను జూడనరిగిరి. అందువలన ఆనందీబాయికిఁగొంతవరకు ప్రవాసస్థితి తెలిసెను. వారుమరలి శ్రీరామపురమునకు వచ్చినకొద్దిదినములలోనే రెండు సంవత్సరముల సెలవుతీసికొని అమెరికాదేశమునకరుగ నిశ్చయించిరి. కాని యింతలో నీకు సెలవియ్యఁజాలమని పైనుండి యుత్తరువు వచ్చెను. అందువలన ఆనందీబాయి నొక్కరనే యమెరికాకుఁ బంపఁదలఁచి గోపాలరావుగా రామెతో నొకదిన మిట్లు ప్రసంగించిరి:—

గోపాలరావు (చింతతో) నీవొంటరిగానే అమెరికాకు వెళ్ళెదవా? నాకిప్పుడు సెలవుదొరకదు. నీకిచటనుండినవిద్యాభ్యాసము కానేరదు. కాన నొంటరిగానైన నరుగుట యావశ్యకము. మనమిరువురము కలసి వెళ్ళవలెనననిచో నింకను రెండు సంవత్సరముల వ్యవధిపట్టును. ఇంతలో నీచదువచటఁ జాలవ అకగును.

ఆనందీబాయి ఏమియు ననక భర్తవంకచూచి మీరేమనెదరని యడిగినటుల నగుపడెను, దానింగని

గోపాలరావు, నేటివఱకును బ్రాహ్మణస్త్రీ పరదేశమున కరిగి విద్యనభ్యసించిన యుదాహరణ మెందునుగానరాదు. కాన నీవు వెళ్ళి విద్యనభ్యసించి యుదాహరణీయవగుము. స్త్రీలుసామర్థ్యహీన లన్న వాక్యమును నీవబద్ధము చేయుము. మననడవడిని విడువక అమెరికావారికి మన నడవడిని నేర్పుము, ప్రస్తుతము సంస్కరణము కావలయు ననువారు పెక్కండ్రు పురుషులుకలరు, కాని వారిచేతఁ గొంచమైనను సంస్కరణమగుటలేదు. నీవు స్త్రీవైకొంచెము సంస్కరణము చేసి చూపినను మిగుల నుపయోగకరముగా నుండును.

అందు కానందీబాయి సమ్మతించి యంతదూరదేశ ప్రయాణమునకు సాహసించెను ! ఆమెతన కెట్టికష్టములువచ్చినను వెనుకఁదీయక స్వదేశసోదరీమణుల కొక యుదాహరణము చూపి వారికి మేలుచేయఁ దలఁచెను! !

ఇట్లు వారు కృతనిశ్చయులయి ఆనందీబాయి కొఱక మేరికాలో ననుకూలములగు బట్టలనుకుట్టించి, సిద్ధపఱుచుచుండిరి. ఆనందీబాయి పరదేశపువస్త్రములు ధరియింపనని నిశ్చయించుకొని మనదేశమునందలి ముతక బనాతుగుడ్డలతోనే దుస్తులను కుట్టించుకొనెను. ఇట్టిదిగదా స్వదేశాభిమానము ! ఈమె అమెరికా కరుగునని విని యనేకు లనేకాక్షేపణలు చేసిరి. కాన వారి కందఱకును సమాధానకరముగా ఆనందీబాయి యొకపాఠశాలా మందిరమున సభచేసి గంటసేపు హూణభాషయందు నస్ఖలితముగా నుపన్యసించెను. అందువలననే యామెకు నింగ్లీషునందుఁగల ప్రజ్ఞయు, నామెయొక్క యప్రతిమానక్తృత్వశక్తియు వెల్లడియగుచున్నవి. ఆ యుప

న్యాస మత్యంత శ్రవణీయము. కాన జనానాపత్రికోక్తముగా నిచ్చట నుదాహరించుచున్నాను.

"నాయమేరికాదేశ యాత్రనుగుఱించి వందలకొలఁది ప్రశ్నలు నన్ననేకు లడుగుచున్నారు. కావున నే నిప్పుడు అవకాశముఁ గలుగఁజేసికొని వానిలోఁ గొన్నిటికిఁ బ్రత్యుత్తరములం జెప్పఁ దలంచితిని, అవి యెవ్వనఁగా:—

౧. నే నమేరికాదేశ మేల వెళ్ళవలెను?

౨. హిందూదేశమునందుఁ గృషిచేయుటకు నాకు సాధనములు లేవా?

౩. నే నొంటరిగా నేల వెళ్ళవలెను?

౪. నే నీదేశమునకు తిరిగివచ్చినప్పుడు జాతిలోనివారి నుండి నాకు బహిష్కారము గలుగదా?

౫. ఏదేని యాపద సంభవించినయెడల నే నేమిచేయవలెను?

౬. స్త్రీలలో నెవరును జేయని పనిని నే నెందులకుఁ జేయవలెను? అనునవి.

౧ మొదటి ప్రశ్నకుత్తరము:—నేను వైద్యము నేర్చుకొనఁ దలఁచి యమేరికాదేశమునకు వెళ్ళ నిశ్చయించితిని. ఈహిందూదేశమునందు స్త్రీలకుఁ జికిత్సఁ జేయఁదగిన సాధనకలాపము లేని కారణమువలనఁ గలిగెడి బాధలను ఇప్పుడిక్కడకు దయచేసిన నారీమణులు బాగుగాఁ దెలిసికొని యున్నారు. ప్రకృతిశాస్త్రములను, స్త్రీవిద్యను వెలయింపఁ జేయ నీదేశమున వెలయుచున్న సమాజము లెవ్వియు మనదేశపు యువతుల నేరినిఁగాని నాగరికతచేఁ బ్రతిష్ఠ గాంచిన ఖండాంతర

ములకంపించి వైద్యశాస్త్రప్రవీణలను గావించి, వారిచే నిచ్చటం బ్రమదలకా వైద్యశాస్త్రము చెప్పు కళాశాలలను స్థాపింపం దలంపమికి నేనత్యద్భుతము నొందుచున్నదానను. తనకుం గలలోపముల నెల్ల వెల్లడిసేయక తన్నివారణార్థమై యర్థింపక యుపేక్షించు నిందాస్పదమైనదియు ఈహిందూదేశమునకంటె మఱియొక్కటి యేదియు లేదు. ఈహిందూదేశమంతట స్త్రీవైద్యులులేని లోపము స్పష్టముగనున్నది. యూరపుదేశపునారులును, హిందూసుందరులును, అవసరము తటస్థించినప్పుడు పరపురుషులకు తమ దేహస్థితిని వివరించి వారిచేం జికిత్సం జేయించుకొనుటకు సహజముగా నిష్టపడక యున్నారు. యూరపు, అమెరికాదేశములనుండి యిక్కడకు కొందఱు స్త్రీవైద్యులు వచ్చుచున్నారు గాని, వారిభాషయు, నాచారమర్యాదలును మనవారికిం గొత్తలగుటచే, వారుమన స్త్రీలకంతగా నుపయోగపడక యున్నారు. తమదేశమందును దమవారియెడలను నైసర్గికమయినప్రేమగల హిందూసుందరులుపరదేశ యువతులతోం గలిసి మెలంగలేరు. కావున నావలన నేసహాయ లాభమును బడయంజాలక యున్నారు. ఈ హిందూదేశమున స్వదేశస్త్రీవైద్యుల యక్కఱ మిక్కిలిగా నున్నట్లు నాకుం దోంచుచున్నది.

౨. ఇంక నీహిందూదేశమునం దందులకుం దగినసాధనములు లేవా యను రెండవ ప్రశ్నమునకుత్తరము:—లేవని నిష్కర్షగా మనవి చేయుచున్నాను. అనంగా సాధనములు బొత్తిగా లేవని నామతము కాదు. కాని యున్నసాధనములు సులభసాధ్యములు గావని నాయభిప్రాయము. చెన్నపురియం

దు నొక సర్వకళాశాలయు నన్ని రాజధానులలోను మంత్రసాని తనము నేర్పు తరగతులును నుండుట సత్యమే. అయిన నందలి బోధకులు ప్రాచీనాచారప్రవిష్టు లగుటచేతను, కొంత వఱ కసహిష్ణు లగుటవలనను అచ్చట నొసఁగఁబడుచున్న విద్య యసంపూర్ణ మయినదిగాను లోపములతోఁ గూడినదిగాను నున్నది. ఇట్లనుట నే నాబోధకుల తప్పుల నెంచుటకుఁ గాదు సుఁడీ. అది పురుషుల స్వభావమని మనవిచేసితిని. వీరికి మాఱుగా నాస్థానములను స్త్రీలలంకరించువఱ కిట్టి యిబ్బందులకు మన మోర్చుకొనవలసి యున్నది.

నేను క్రైస్తవురాలను గాను; బ్రాహ్మమతావలంబినిని గాను. కాఁబట్టి హిందూమతాభిమానము గలిగి తద్ధర్మముల ననుష్ఠింపుచు విదేశమున నెందయినను పాఠశాలకుఁ బోయి విద్య గఱపుట నాఁబోటి బోఁటికి దుష్కరము. ఇంగ్లీషువారి యుడుపులఁ దొడిగికొని నడయాడుమతాంతరు లయినను ఇచటిప్రజలు నన్నుఁ జూచిన ట్లూరకయుండఁగఁ జూడరు. నగరులలోను, పల్లెలను, నావంటి హిందూయువతులకుఁ గలుగుచున్న పరాక్షేపణలు, దుర్వాదంతులు స్వదేశీయులైన క్రైస్తవస్త్రీలకు లేశమును గలుగుటలేదు. పొగబండిలోఁగాని, వీధుల వెంటగాని నేనొంటరిగాఁ బోవునపు డెల్లప్రజలు కొందఱు నన్నుఁ జేరి నామొగముపంక నట్టే చూచుచు కొంటెప్రశ్నలచే నన్నలయింపుచుందురు. ఈపాడిమాటలకంటె కొన్ని యుదాహరణములవలన నిజము మీమనసులకు నాటఁ జెప్పెదను చిత్తగింపుఁడు.

కొన్ని సంవత్సరములక్రిందట, నేను బొంబాయినగరమున నుండఁగా పాఠశాలకుఁ బోవుచుంటిని. చేతపుస్తకములం బట్టుకొని నేను బడికిఁ బోవుచుండునపుడు కొందరు కిటికీలగుండ నన్ను చూచువారును మఱికొందఱుబండ్లెక్కిపోవుచు, నన్ను పరికించువారును, వీథులలో ద్రిమ్మరుచుండు నిఁక కొందఱు పెద్దపెట్టున నవ్వుచు "ఇదేమివింత ! కాళ్ళకు మేజోళ్లను బూట్సులను దొడగికొని పాఠశాల కేగునీగరిత యెవ్వతె ! ఇందుమూలముగ కలి యప్పుడే ప్రజలమనసుల నావహించిన జాడలు పొడగట్టుచున్నవి గదా! "యనినాకు వినఁబడునట్టుగా కోలాహలముగాఁ బలుకువారుగనుండిరి.

ఓమాననీమణులారా? అట్టిప్రశ్నలను మి మ్మడిగినప్పుడు మీమనసెట్టిసంతాపమును బొందెడినో మీరేసులభముగా నూహించి తెలిసికొనఁ గలరు.

ఒకప్పుడు నేను కొంతకాలము పాఠశాలలో నుండవలసివచ్చి భోజనము నిమిత్తము దినమునకు రెండుసారులు బంధువులయింటికిఁ బోవలసివచ్చెను. నేనపుడట్లుపోవుచు వచ్చుచున్నప్పుడెల్ల వీథివెంట నేగువారు నాచుట్టును చేరికొందఱు ఎగతాళిచేయ నారంభించిరి. కొందఱు కడుపుబ్బనవ్వఁ జొచ్చిరి. తక్కినగృహస్థులుడాంబికముగాతమతమపంచలలోఁ గూర్చుండి నన్నుఁ గని వికృతాలాపము లాడుచునాపైని రాళ్లు రువ్వుట కెంతయు లజ్జింపరయిరి. ఇఁక నంగడివాండ్రు, బేరగాండ్రున్ను నన్ను వెక్కిరింపుచు అసహ్యకర మయిననైఁగలం జేయసాగిరి. అట్టిసమయములో నాస్థితి యెట్లుండెనో యిల్లు

చేరుకొనుటకు నామనస్సెట్లు త్వరపెట్టెనో దానినూహించి మీరే తెలిసికొనుఁడు.

బొంబాయి నగరవాస్తవ్యుల తీరిట్లుండఁగా, బంగాళీ వారిరీతి యింకఁజెప్పుటకే శక్యము గాకున్నది. ఇది యెల్ల కడుశోచనీయము. గాలిపట్టుల కెప్పుడయిన నేను వ్యాయామముకొఱకు పోయినప్పుడు ఇంగ్లీషువారయిన నన్నెప్పుడు కన్నెత్తి యంత నిబ్బరముగాఁ జూడరయిరి. కాని బంగాళీవారు తమదంభము నంతను వెల్లడిచేసి హాస్యాస్పదముగావించుకొన నన్నుఁ గని "నీవెవతెవు? నీపేరేమి ? నీస్థలమేది ?నీవెందుల కేగెదవు?" అని యపరిచితు లడుగఁగూడని ప్రశ్నలనడిగి యాగడ మొనర్చిరి. శ్రీరామపురములో విద్యావంతులని యెన్నికగన్నకొందఱు స్వదేశక్రైస్తవులు నేను వివాహితనో. వితంతువో; నాభర్త గలదాననో, కులభ్రష్టనో యని శంకింపుచుండిరి. ప్రియులయిన యోసభాజనులారా! యిట్టి యవినయప్రచారములు స్వదేశక్రైస్తవులు చేయఁగూడునా? ఎంతమాత్రము చేయఁగూడదు. వీనిని మీకిట్లు విన్నవించుట మీరట్టిలోపములను సవరణచేయఁ దివిరెదరనియు, మీలోని కష్టముల నెన్నఁడెఱుఁగని వారు వీనినెల్ల వినినపిమ్మట నమేరికాదేశమునకు నేను పోవయత్నించుట కేవలము వేడుకకయి గాదని యెంచెదరనియే కాని మఱియొకతలంపునఁ గాదు!

3. నేనొంటిరిగా నేల విదేశమునకుఁ బోవలెనను మూడవప్రశ్నకుత్తరమేమనఁగా:— తొలుత నేను నాపెనిమిటియును గలిసి వెళ్ళుటకే యుద్దేశించితిమి. పిదపస్థితిగతులను బట్టి యాతలంపు మానుకొనవలసివచ్చెను. మాయొద్దధనమా

చాలినంత లేదు. ఈహేతువొక్కటియేకాక యింతకంటె ముఖ్యములయినవి యందఱి నొప్పింపదగినవి మఱికొన్ని గలవు. అవి యేమనఁగా నాభర్తగారికి వయోవృద్ధయగు జననియు, పసివాండ్రుగనున్న తోఁబుట్టువులును తమ్ములునుగలరు. వారందఱికి సంరక్షకుఁడు నాభర్తగారే యగుటచేతనాయననాతో గూడవచ్చిరేని, వారునిక్కమాలిన వారలయి వారి బ్రతుకు భగ్నమగు, వారుతీరనిదారిద్ర్యబాధలకు లోనగుదురు. నాయొక్కతెకొఱకు పెక్కండ్రను మలమల మాడునట్లు చేయుట యెంత యమానుషకృత్యము! కాఁబట్టి నేనొంటరిగా నేగ నిశ్చయించితిని.

౮. నే నిండియాకు (హిందూదేశమునకు) మరలవచ్చినప్పుడు నాకు బహిష్కారము గలుగకయుండునా యనుదానికి సమాధానము:—అట్టిభయమువలన నేనుచలించెదననితలంతురా ? నేనందుకు నావంతయినను వెఱవను. ఇక్కడ నేవిధముగా నుంటినో యక్కడఁగూడ నాతీరున నేయుండనిశ్చయించుకొనియుండఁగా నాకు బహిష్కారమేల కలుగును నాయాచారవ్యవహారములయందుఁ గాని, ఆహారవిహారములలోఁగాని, వేషభాషలయందు గాని మార్పుగావింప నే నెంతయుఁ దలంపలేను. హిందూయువతిగ నేపోయి, మరల హిందూమానవతిగ నే వచ్చి యిక్కడ హిందూ సుందరులలోనే గలసియుండ నిశ్చయించితిని. ఇప్పుడును దానికంటె భిన్నముగానుండక నాపూర్వు లెట్లు సామాన్యముగా జీవించిరో నేనునట్లే యుండఁగలదానను. ఇప్పగిది నేను బ్రవర్తించునప్పుడు అస్మద్దేశీయులు నన్ను బహిష్కరింపఁ జూతురేని, అప్పు

డేల, ఆపని యిప్పుడే చేయరాదా? అందుకువారికి సర్వస్వా
తంత్ర్యము గలిగియే యున్నది. మామహారాష్ట్ర కుటుంబ
మొక్కటియైనను లేని యీ బంగాళాదేశమందలి యీస్థల
మున నే నిప్పుడు వాసము చేయుచుంటినిగదా! నే నియ్యెడ
నా దేశాచారధర్మముల ననుష్ఠించి ప్రవర్తింపుచుంటినో లేదో
యెవ్వ రెఱుఁగుదురు? కాఁబట్టి యెన్నఁడును సంభవింపఁగూడ
నట్టియు, సంభవించినప్పుడు మానుషప్రయత్నములకు లోఁ
బడనట్టియు వానినిగుఱించి చింతింపక యుండుటయే యుత్త
మము.

౫. నాకేది యయిన నిక్కట్టు తటస్థించిన నే నేమి
చేయుదు ననెడి ప్రశ్నకు సముత్తర మేమన్న:-కొందఱు మను
ష్యులు ప్రపంచములోఁ గనఁబడుదానికంటె నతిభయంకరము
గా గ్రంథములలోఁ గనఁబడు దురవస్థలను, దుర్దశలను
నుదాహరణముగాఁ జూపి భయము నతిశయిలఁ జేయఁ
బ్రయత్నింతురు; కాని యీ యాపద లెంత భయం
కరములో యంత యరుదుగా సంభవించునట్లుగ విధింపఁబడి
యున్నవి. పురుషులుగాని, స్త్రీలుగాని యెద్దియైని యొకకార్య
ముచేయఁబూనినప్పుడు తొలుత మేలెంచెదరుగాని కీడెప్పుడు
నెంచరు. ఒకానొకప్పుడు తప్పక కీడులు మూఁడి మగవారినిఁ
గాని యాఁడువారినిఁగాని భూమిలోని కడఁగఁ ద్రొక్కినయెడ
నింకప్పుడు వృథాచర్చలతోఁ బనియేమి? అవి వచ్చినప్పు డను
భవించి తీరవలసినదే. కాని యాయాపదలు రాఁబోవు నప్పు
డుండెడిబాధకంటె వాని ననుభవించునపు డుండెడిబాధ యల్ప
మనుట జగద్విదితమే. ఏవిధముననయినను ఈలోకమున శాశ్వ

తమయినసుఖమును బడయఁగలమా యనుశంకను నివృత్తి చేసికొనుటకీప్రపంచము మన కవకాశ మెన్నఁడును గలుగఁజేయనేరదు. కాని పయికగుపడుచున్న సాధనముల యంతరములకుఁ దగిన సౌఖ్యమును మనుజు లెల్లప్పుడును బొందుచుండుట లేదనిమాత్రము మనము చెప్పవచ్చును. అసౌఖ్య మనునది కొందఱు చేరి తమలోతాము విభాగించుకొనఁ దగినపదార్థము గాదు. అది మనమనసునుబట్టి యుండును. దురవస్థలలో కెల్ల మరణమే గొప్పదని యెంచెద మంటిమా కొందఱు దానిగాకకేల సంతోషింపరు? మఱికొంద రేల దుఃఖింతురు? వేఁగోల? మృత్యువును, దుర్దశయును, మంచివారికిని, పుణ్యాత్ములకును, పాపాత్ములకును, భాగ్యవంతులకును, దరిద్రులకును, దేశద్రిమ్మరులకును, గృహస్థులకును సమానముగనే వచ్చుచుండును. ఆపత్కాలమున నందఱు పిరికులగుటయు, కష్టవేళముచే నెవ్వరు ప్రతిభావంతులు గాకుండుటయును సుప్రసిద్ధమే. గానున్న విపత్తు నెంతటి మనుజుఁడైన నడ్డగింపలేఁడు. ఆపదలును, నెల్లప్పుడు మనల ననుసరించియే యున్నవి. కాఁబట్టి వానిరాకకు ప్రతిమనుష్యుఁడును పరీక్షించియే యున్నాఁడు. ఏదియయిన నొకయుత్కృష్టమైన పనియొక్క ఫలిత మనుకూలముగానుండెనా, దానిని పూనికతో నెరవేర్చినవారి పరిశ్రమము ఘనముగా ప్రశంసింతుము. లేక యది ప్రతికూలముగా పరిసమాప్తి నొందెనా తత్కార్యవాహకుల యజ్ఞతను నిందింతుము. ఈతీరుననే యదృష్టము మాఱిన, ఫలము విఫలమగునచో లోకమది యవివేకమని చాటుటకు సిద్ధముగ నుండును.

ఇఁక కొందఱు కూపస్థమండూకములవలె నింటి నంటి
పెట్టుకొనువారే సుఖభోగులందురు. కాని, వారికి సుఖభోగ
మేలాగునఁ గలుగునో తెలియదు. అదికోరినప్పుడనుభవింపఁ
దగినట్లు సిద్ధముగా సమర్పఁబడి యున్న పదార్థము కాదుగదా?
కొందఱికి నూతనప్రియత్వ మెంత యధికముగా నుండు ననఁగా
సౌఖ్యమయినను నెడతెగనిదిగానుండిన దానియందు రుచిలేదని
వారప్పుడప్పుడు కష్టములను గోరుచుందురు. విదేశమున కేఁగు
ట చెడుపనిగాదు. కొన్నియంశములనుబట్టి యొక్కచో నివ
సించియున్న దానికంటె మేలయినపని యనిచెప్పవచ్చును. దే
శాటనముననాదేశముల యొక్కయు, ప్రజలయొక్కయు స్థితిగ
తులు బాగుగ మనసునఁబట్టుగలవు. అట్టివానిఁ దెలిసికొనుటయం
దు విముఖులమయి యుండఁగూడదు. అవజ్ఞతను మనము బుద్ధి
పూర్వకముగా నవలంబించుట యనునది గొప్పదోషములలో
నొకటి. విదేశయాత్రలం గావించుటచే మనకు బుద్ధివికాసమును
జ్ఞానాభివృద్ధియుఁ గలుగును. ఎల్లవారును యుక్తమయిన దానిని
జేయవలసినదే. ప్రతిమనుష్యుఁడుతనసహజీవులకుఁ జేతనయినంత
యుపకారమునకుఁ బ్రత్యుపకారము చేసిఋణవిముక్తతనుబొం
దవలసినది. పరసీమలలో మనకుదిక్కెవ్వరని యడిగెదరా? ఏత
ద్విషయమున గోల్డుస్మిత్తను ఇంగ్లీషుకవి చేసిన మహోపదేశ
ము మనము గమనింతము. అది యెద్ది యనఁగా "అంధులబుద్ధి
విశేషమునను సరింప నేర్చుకొనుము. ఏలయనఁగా వారెన్నఁ
డు తమచేతి యూఁతకోలతో భూమినిదడవి తెలిసికొనకుండన
డుగు బెట్టరు." ఆతీరున నే నేను సర్వశక్తిసంపన్నుఁడయిన
నాపరమపితను నాకూఁతకోలగాఁ జేసికొనియెదను. ఆయన

యే నామార్గమును బరిశీలించి నన్ను ముందుకునడిపించుకొనిపోవును. దానికంటెను మహోత్తర మయినచేతియూత నాకన్య మేమియుఁ గనఁబడదు.

కొట్టకొనకు నాజాతివా రెవ్వరును జేయనిపని నేనేల చేయవలెను? అనుదానికి నే విన్నవించున దేమనఁగా మన మొక్కరొక్కరము సంఘమునకుఁ జెల్లింపవలసినఋణములు పెక్కులు గలవు. వీరిపనిచేసిన ఋణవిముక్తత కలుగునని వేర్వేరుగ వక్కాణించుట దుస్తరము. ఒక్కకార్యముచే నొక్కరి కెప్పుడు మేలు గలుగఁగలదో యందువలన నందఱికి మేలు కలుగుననియే యెంచవలసినది. సర్వత్రజనులందఱికి శ్రేయస్కర మని చెప్పఁదగినపనిని జేయుటకు మనలో నెల్లవారును బ్రయత్నపడవలసినది. మనుస్మృతియందు "చేయఁదగిన ధర్మమును జేయక యుపేక్షించువారు క్షమియింపబడఁగూడని మహాపాతకులు" అని చెప్పఁబడియున్నది. కావున నాదేశస్త్రీ లెవ్వరును నిదివఱకుఁ జేయనిపని నేనును జేయఁగూడ దనుట యాశ్చర్యజనకముగా నున్నది. మృతజీవులని ప్రసిద్ధిగాంచిన మనపూర్వుల కిట్టియూహ లెన్నఁడును బుట్టియుండలేదు. ఏదీ నాక్రైస్తవమిత్రులు నే నడుగబోవు నీక్రింది ప్రశ్నమున కేమియుత్తరము నిత్తురో చూచెదము. ఓ నెచ్చెలులారా! మీమతధర్మములను బట్టి యేసుక్రీస్తు మీయందఱికొఱకు తనప్రాణమును బలియొసంగక యుండిన మీకు పాపవిమోచనము గలుగునని తలంతురా? ఆయన యట్లు లోకోపకారమును జేయుచుండఁగా వారికిఁ గలిగిన ఘోరమయినదండనమున కేమయిన నామహానుభావుఁడు జంకెనా? లేదు. ఆయన జంకినట్టు మీరెప్పు

డొప్పుకొనునట్టివారు కారని నిశ్చయముగా నేను జెప్పఁగలను. మాపూర్వపురాజులలోనుగూడ శిబి, మయూరధ్వజుఁడు మొదలగువారు పరోపకారార్థమయి ప్రాణత్యాగము చేయ వెఱువరయిరి. మనకు విఘ్నమే కలుగునో, యాపదలె సంభవించునోయని చేయవలసిన ధర్మమును జేయకపోవుట న్యాయము కాదు. మనము చేయవలసినంత ప్రయత్నము చేసి తీరవలయును. మనకుఁ బిమ్మట జయమగుచున్నను సరె, యపజయమగుచున్నను సరె. మనుజులను మూఁడుతరగతుల వారినిగా విభజించెను. అందు అధములుఁ విఘ్నములు గలుగు ననెడి భయమువలన నేపనినిగాని పూనుకొనని వారు. మధ్యములు తామారంభించిన పనికి నడుమ నంతరాయము సంభవించినతోడనే యాపనిని విసర్జించువారు. ఉత్తములు ప్రారంభించిన దాని కెన్ని యడ్డములు వచ్చినను వాని నెల్లఁ బూనికతో నిదానించి విజయము గాంచువారు.

కష్టము లెంత యుత్కృష్టములుగా నుండునో మనకు ధైర్యస్థైర్యము లంత యధికముగా నుండును. కాఁబట్టి మన మారంభించినదాని నెన్నఁడును మానఁజనదు. ఇఁక నావిన్నపము ముగిసినది. ఇంతసేపు ప్రసంగించుటవలన మిమ్ము విసికించితి నేమోయని భయపడుచున్న దానను. అందులకు నన్ను మీరు క్షమింతురు గావుత."

ఈ యుపన్యాస మిచ్చినపిదప ఆనందీబాయి యొక క్రైస్తవగురువుల కుటుంబముతో అమెరికా కరుగ నిశ్చయించెను. ఒకానొక హిందూ బ్రాహ్మణస్త్రీ అమెరికా కరుగునని

విని రావ్‌సాహేబు దాండేకర్ అను నాతనికి మిగుల విచారము కలిగెను. అంత నాతఁ డనేకప్రయత్నములచే నామె యమేరికాప్రమాణ మాపవలెనని యత్నించిచూచెను. కాని యాతని ప్రయత్నములవలన నేమియు ఫలముకానరాకుండెను. అంత నాపూర్వాచారపరాయణుఁడు ఆనందీబాయి యాప్తులకువ్రాసి వారిచే నమేరికాకుఁ బోవలదని యానందీబాయికి ననేకము లయిన యుత్తరములను వ్రాయించెను. కానివానివలనను ఆమె ప్రయాణమాగదయ్యెను. రేపు ప్రయాణమనఁగ ఆనందీబాయి యక్కవద్దినుండి తమ్మునికి ప్రాణాంతముగా నున్నదనియు నీవుతక్షణము బయలుదేరి రావలసినదనియు నుత్తరమువచ్చెను. దానింగని ఆనందీబాయి కొంచెమాలోచింపఁగా నాయుత్తరము నీప్రయాణము నాపుటకే వ్రాసిరనియు నీతమ్మునికి నిజముగ ప్రాణాంతముగనుండిన నిప్పుపోయి చూచునంతకునుండఁడనియు ఇందువలన నీవు చేయఁబోవు మహాకార్యమును మానుట మంచిదికాదనియు నామెమనోదేవత యామెకుఁ జెప్పి యామె నిశ్చయముఁ దొలగకుండఁ జేసెను. ఆహా! దృఢనిశ్చయమన నిట్టిదిగదా? చిన్నచిన్న సంకటములు ప్రాప్తించినను భయపడి మనవారలంగీకృతకార్యమును పరిత్యజింతురు. కాని యట్టివారు ఆనందీబాయి చరిత్రఁ జదివి దృఢనిశ్చయ మనుసద్గుణమును నేర్చుకొనియెదరుగాక.

అంత ౧౮౮౩వ సంవత్సరము ఏప్రియల్ ౭వ తేదిని ఆనందీబాయి కలకత్తానగరమునుండి పాతాళలోకమున కరుఁగ బొగవోడ నెక్కెను. అప్పుడు ఆదంపతుల కిరువురకును గలిగిన వియోగదుఃఖ మిట్టిదని చెప్ప నెవ్వరితరము! అయిన

నువారు తమసుఖములను విడిచి, స్వదేశహితమునకై కష్టముల ననుభవించిరి. వారి స్వదేశభక్తి నెంతపొగడినను తీరదు. త్రోవలో సహవాసముగానుండిన క్రైస్తవస్త్రీ లామెను తమమతమునకుఁ ద్రిప్పవలయునని విశేషముగా బోధించిరి. కాని దృఢనిశ్చయురాలయిన యాయబల వారికిఁ దగినయుత్తరముల నిచ్చి యామతమును ఖండించెను. అందువలన నాయువతు లామెను మిగులతిరస్కారముగాఁ జూచియు,ఆమెకు శరీరమస్వస్థముగానుండినను విచారింపక ఉపోషము చేసినను భోజనముచేయుమనక ఆమె తినదని యెఱిఁగియు మాంసాహారములు తినెదవాయని యామెను కేరడములాడియు విశేషబాధపెట్టిరి. ఆనందీ బాయి వారింత చేసినను వారిపై కోపపడక స్వదేశవియోగము, స్వజన వియోగము వలనఁ గలిగిన దుఃఖమును తానే యాపుచు దొరకినచో ధాన్యాహారము చేసియు, దొరకనిచో నుపోషముండియుఁ గాలముగడుపుచు స్టీమరుపై వెళ్ళుచుండెను. ఆహా! ఇట్టిస్వదేశాభిమానమును, స్వధర్మాభిమానమును గలస్త్రీ సర్వజనవంద్యయనుటకు సందేహముగలదా? కొందఱు క్రైస్తవమతబోధకులు మొదట తాము మిగుల ప్రేమకలవారుగా నగుపడి, తమమతము నితరులకు బోధింతురు. వారు తమబోధవలనఁ దమమతము నవలంబింపరని వారికిఁ దెలియఁగా ననేకరీతుల వారి నవమానింతురు. ధర్మగురువు లగువారి కిది యెంతమాత్రమును తగినపని కాదు. తోడివారలు తన నట్లుచూచి సహాయ మేమియుఁ జేయకుండినను ఆనందీబాయి తనకుఁ బరమేశ్వరుఁడే సహాయుఁడని నమ్మియుండెను. పదినెనిమిది సంవత్సరముల వయసునందే

యింతటిదృఢనిశ్చయమును, ధైర్యమును, ఈశ్వరునియందునమ్మి కయుఁ గలిగి వర్తించుట మిగుల స్తుత్యముగదా!

ఇట్లు ధూమనౌకపైఁ బ్రయాణముచేయుచు ననేకద్వీపములనుగడచి జూ౯ ౧౮వ తేదిని ఆనందీబాయి అమేరికా చేరెను. అచటికి ఆనందీబాయి వచ్చుచున్న వార్తవిని యదివఱకే కార్పెంటరు దొరసాని యోడనద్దికివచ్చి ఆనందీబాయి నెదుర్కొనెను. అప్పు డాయిరువురికిని గలిగిన యానంద మింతంతయని చెప్పుటకు వీలులేదు. కార్పెంటరు దొరసాని ఆనందీబాయి సద్గుణములను నేటికిని మఱవలేదు. ఇట్టిస్త్రీలుబహుసంఖ్యలో నొకరుందురని యామె యనుచుండెను.

ఆనందీబాయి అమేరికాలోని న్యూజరసీపట్టణమునకేఁగ నచట కార్పెంటరు దొరసానిగారి కుటుంబీకులందఱును ఆమెను బహుమర్యాదచేసిరి. వీరింటనుండియే ఆనందీబాయి తనచదువున కనుకూలమగు తావు వెతకుకొనెను. ఆచటనున్న నాలుగు నెలలు వృథపుచ్చక ఆనందీబాయి కుట్టుపని, అల్లికపని జలతారుపని నేర్చుకొనెను. తదనంతర మామె ఫిలడెల్ఫియా యనుమహాపట్టణమున వైద్యవిద్య నభ్యసించునటుల స్థిరమయ్యెను.

కొందఱు పురుషులుగాని, స్త్రీలుగాని తమదేశమును వదలి పరదేశమున కరిగినపిదపఁ దమదేశాచారముల విడిచి విదేశాచారములనే స్వీకరింతురు. కాని మాచరిత్రనాయిక యట్లుకాక పాతాళలోకమున కరిగియుఁ దనదేశాచారముల మఱవక యాదేశపువారికిని వానిని నేర్పెను. ఆమె తనస్నేహితు

రాండ్రకును కార్పెంటరు నింటి వారికిని మహారాష్ట్ర స్త్రీల
వలె జడలువేసి చీరెలు కట్టించుచుండెను. తాను న్యూజరసీప
ట్టణమున కేఁగుటకు ముందు తనస్నేహితురాండ్ర కందఱకును
మహారాష్ట్రపద్ధతి ననుసరించి విందుచేసెను. ఆదిన మామె
తానే తమదేశపు పక్వాన్నములు వండి భోజనములకు కూర్చుం
డుటకు పీటలువేసి, తినుటకు విస్తరులును దొప్పలునుకుట్టి
మహారాష్ట్ర దేశాచారప్రకారము సకలపదార్థములును వడ్డిం
చి విందారగింపవచ్చిన యువతులకు మహారాష్ట్రస్త్రీవలెఁ
జీరలు, గాజులు, కుంకుము మొదలయిన వలంకరించి చేతితో
భోజనము చేయువిధ మంతయు వారికిఁ దెలిపి తానును వారితోఁ
గూర్చుండి భోజనము చేసెను.

తదనంతరమునఁ దామెను దీసికొని కార్పెంటరు దొర
సాని ఫిలడెల్ఫియా పట్టణమున కరిగి యచట నామె కనుకూల
మగునటుల నిల్లు మొదలయినవి విచారించి, మరలి తనగ్రామ
మునకు వచ్చెను. ఆనందీబాయియు నచట విద్య నభ్యసింపుచు
స్నేహితురాండ్రఁ గలసియుండెను. అచట నామె నాలుగుసం
వత్సరములు విద్యాభ్యాసముచేసెను. ఆవ్యవధిలో నామె కనేక
శారీరకమానసికదుఃఖములు కలిగి యామెదేహమునానాటికి
క్షీణింపసాగెను. ఆమె చదువుకొనుకాలములో హిందూదేశ
మునుండి యనేక స్త్రీవిద్యాశత్రువులు మిగుల హేయములగు
జాబులను వ్రాసి యామెకు మిగులవిచారము కలుగఁజేసిరి. కొం
ద ఱామె పరదేశమున కరిగి స్వధర్మమును విడిచెనని యామెభ
ర్తకుఁ జెప్పి యామెపై మనసు విఱుపఁజూచిరి. కాని వారిప్ర
యత్నము లెంతమాత్రమును కొనసాగినవికావు. ఇట్లు సత్కా-

ర్యములకు నెట్టియిన విఘ్నములు గావింపవలయునని తలఁపు గల ధర్మాచరణపరాయణులు మనదేశమునం దున్నందుకు నెంతయుఁ జింతిల్లవలసియున్నది. అమెరికాలో నుండఁగా ఆనందీబాయి యనేకోపన్యాసముల నిచ్చి యచ్చటి విద్వాంసులను మెప్పించెను.

భార్య వెళ్లిన రెండుసంవత్సరములకు గోపాలరావుగారు బయలుదేఱి కాలినడకతో నమేరికా కరిగెను. ఆయన తనభార్య నడవడిని గనుఁగొనఁదలఁచి యామెకుఁ దెలుపకయే యకస్మాత్తుగా నచటికిఁబోయెను. కాని యామె సత్ప్రవర్తనఁ గనిన పిదప గోపాలరావు తా నామెనుగూర్చి శంకించినందుకు పశ్చాత్తాపపడెను. ఇట్లు గొప్పవిద్య నేర్చుకొని అమేరికాదేశమునకుఁ జని, మహాగౌరవమును గాంచియు విశుద్ధచరితగా నుండి యెల్లప్పుడును సంశయముతోనే యుండెడిపతిని మెప్పించిన యీపతివ్రతాశిరోమణి ప్రాతస్స్మరణీయ యనుటకు సందేహము లేదు.

నాలుగుసంవత్సరములు చదివినపిదప ఆనందీబాయి వైద్యవిద్యయందు ప్రవీణురాలని మెప్పు పొందెను. తదనంతర మాదంపతులు అచటఁ జూడఁదగిన స్థలములనుజూచి కార్పెంటరు దొరసానివద్ద సెలవుపుచ్చుకొని స్వదేశమునకు వచ్చిరి. ఆనందీబాయి అమేరికాలో నుండినకాలముననె కొలాపురపు సర్కారువా రామెను తమ స్త్రీవైద్యశాల కధికారిణిగా నుండుమనియు, నెలకు మూఁడువందలరూపాయిలు వేతనమిత్తు మనియుఁ బిదప నైదువందలవఱకు వృద్ధిపొందింపఁగలమనియు నామెకుఁ దెలిపిరి. కాన నామె యందునకు నొప్పుకొనెను. కాని

దేశముయొక్కయు, స్త్రీలయొక్కయు దురదృష్టమువలనఁ జను వుకొనుకాలముననే యామెకు క్షయరోగ మంకురించి క్రమముగా వృద్ధియగుచుండెను. రోగముతోడనే యామె మనదేశమునకు వచ్చెను. సముద్రప్రయాణమువలన నామె దేహము మఱింత యస్వస్థ మయ్యెను. బొంబాయియందును, పూనాయందును, ఆమెకు ఔషధోపచారము లనేకములు చేసి చూచిరి కాని ఫలము లేకపోయెను. తుదకు ౧౮౮౭వ సంవత్సరము ఫిబ్రవరి ౨౬వ తేది రాత్రి పదిగంటలకుఁ దా జన్మించిన పూనాయందే యీయద్వితీయ స్త్రీ పరలోకమున కేగెను. మరణకాలమున "నాచేత నయినంతవఱకు నేనుచేసితి" నని పలికి యామె ప్రాణముల విడిచెను.

చూచితిరా? యీధైర్యవతి సాహసము! ఇట్టిరత్నము లనేకములు మనదేశమునందుఁ గలవు. కాని యారత్నములను సానఁబెట్టి ప్రకాశింపఁజేయుటకు గోపాలరావువంటివారు లేనందున నారత్నములును రాళ్ళవలె కానిపించుచున్నవి. ఆనందిబాయి సద్గుణములకును, సద్విద్యకును, గోపాలరావే ముఖ్యకారణుండనుట కొంతమాత్రము సందేహము లేదు. సాధారణముగా మొగపిల్లలును ఆఁడుపిల్లలును వారి చిన్నతనపు చేష్టలవలన మిగుల చెడ్డవారని యూహించుకొందురు. పురుషులు విద్యనేర్చిన పిదప తమ యజ్ఞానమును కొంతవఱకు విడిచి మంచివా రగుదురు. స్త్రీలో, విద్య నేర్పువారు లేక యింటియందుఁ దల్లి ముత్తవ మొదలగువారివలెనే జ్ఞానవంతులును సుగుణదుర్గుణములు కలవారును నగుదురు. ఆనందీబాయి చిన్నతనమునందు మిగుల చెడ్డదిగాఁ గానుపించుచుండెను గాని

విద్యాభ్యాస మధికమయినకొలఁదిని ఆమెమనసు మాఱెను. ఆమె పరద్వీపమున కేగి యిట్టివిద్యను నేర్చివచ్చినను, గర్వ మామె నంటఁజాలకుండెను. ఆమె చరితము గని వినినవారలు స్త్రీవిద్యాద్వేషు లయినను తమయభిప్రాయమును మాని స్త్రీ విద్యాభిమాను లగుదురనుటకు సందేహము లేదు. ఈమె చరితము అమేరికాలోనివారును వ్రాసి మిగుల పూజ్యభావముతోఁ జదువుచున్నారు.

ఇట్లీయుత్తమసతి దేశదేశాంతరములయందుఁ గీర్తిఁగాంచి విద్యచే స్త్రీలు బాగుపడుదురేగాని చెడిపోరనియు సద్గుణములకు విద్యకు విరోధమేగాని విడలేని మైత్రి లేదనియు, స్వచరిత్రమువలన స్థాపించి, విద్య నేర్చిన స్త్రీలందఱు ధర్మము విడుతురనియు, పతిని మన్నింపరనియు స్వచ్ఛంద లగుదురనియుఁ గొందఱు చెప్పెడిమాటలు ద్వేషజన్యములయిన యసత్యవాక్యము లనియు, స్థిరపఱచినందునను ఆనందీబాయి చరిత్రమునకు నేను "స్త్రీవిద్యావిజయదుందుభి" యని పేరుపెట్టితిని.

మహారాణీ ఝాన్సీలక్ష్మీబాయి.

భరతఖండమునందు శౌర్యమహిమవలనఁ బ్రఖ్యాతలయిన యువతీరత్నములలో ఝాన్సీలక్ష్మీబాయి యగ్రగణ్యురాలు. ఈమె శౌర్యాగ్ని ౧౮౫౭వ సంవత్సరమువఱకును దాఁగియుండి యాకస్మికముగాఁ బ్రజ్వలించెను. ఈమె రాజ్యముత్తరహిందూస్థానము నందలి బుందేలఖండ మను ప్రదేశము నందలి యొకభాగము. ఈరాజ్యము లక్ష్మీబాయిగారి మామగారి యన్నయగు రఘునాథరావుగారి ప్రతాపమునకు మెచ్చి పూర్వము ఈపూనా పేష్వాగా రిచ్చిరి. ఆయనకుఁ బుత్రులు లేనందున ఆయనతమ్ముఁడగు శివరాంభావుగారి నభిషిక్తునిఁ జేసిరి. ఈశివరాంభావుగారి కాలమున పూనాపేష్వాల ప్రతాపము మడుగంట నారంభించినందునను, రెండవ బాజీరావుగారి రాజకార్యనిపుణత్వశూన్యత వలనను ఈయనవారి నతిక్రమించి స్వతంత్రుఁడాయెను. కాని యింతలో నాంగ్లేయ ప్రభుత్వమెల్లెడలను వ్యాపించినందున శివరాంభావుగా రాంగ్లేయులతో సఖ్యము చేసి యనేక సమయములయం దింగ్లీషువారి కనేక విధముల తోడుపడెను. శివరాంభావుగారికి కృష్ణారావు, గంగాధరరావులను ముగ్గురుపుత్రు లుండిరి. వారిలోఁ బెద్దవాఁడగు కృష్ణరావు తండ్రి బ్రతికియున్న కాలముననే మృతిజెందినందున శివరాంభావుగారి యనంతర మాయనకొమారుఁడగు రామచంద్రరావుగారికి రాజ్యాధికారము దొరకెను. ఈయన పరిపాలన

కాలములో పేష్వాలరాజ్యాధికార మెల్ల నింగ్లీషువారి యధీన
మయినందున ఝాశీ సంస్థానాధీశునితో నాంగ్లేయ ప్రభుత్వము
వారికి విశేషస్నేహభావము గలిగెను. ఈయన పుత్రహీనుఁ
డగుటవలన నాయనంతర మాయనపినతండ్రియగు రఘునాథ
రావు, ఆయన యనంతర మాయనతమ్ముఁ డగుగంగాధరరా
వును రాజ్యమును పాలించిరి. ఈగంగాధరరావు చరిత్రనాయిక
యొక్క భర్త.

మోరోపంతు తాంబే యనుకరాడే బ్రాహ్మణుఁడు
పూనానగరమున వసియించుచుండెను. ఆయనయందు రెండవ
బాజీరావు సహోదరుఁ డగు చిమాజీయప్పాగారికి మిగుల
విశ్వాసమును స్నేహమును గలిగియుండెను. ౧౮౧౮వ సంవ
త్సరమున ౮ లక్షల పింఛను పుచ్చుకొని సర్వరాజ్యమును
ఇంగ్లీషువారి కిచ్చినట్లు పత్రము వ్రాసియిచ్చి రెండవ బాజీరా
వు బ్రహ్మావర్తమున వాసము చేయఁ జనెను. ఆసమయమునం
దాయన తమ్ముఁడగు అప్పాగారును తమకుఁ దొరకు పింఛ
నును సేవకులను తీసికొని కాశీక్షేత్రమున వసియింపఁ దలఁచి
దొరతనమువారి యనుజ్ఞవడసి కాశికిఁ బోయిరి. ఆయన పరివా
రములోనివాఁడు కాన మోరోపంతుతాంబే సహిత మచటికే
చనెను. ఈతనిని శ్రీమంతులగు నప్పాగారికి దివానుగా నుంచి,
తత్ప్రీత్యర్థము నెలకు ఏఁబదిరూపాయల వేతన మొసంగు
చుండిరి.

మోరోపంతుగారి భార్యయగు భాగిరథీబాయి సద్గు
ణమునందును సౌశీల్యమునందునుమిగుల ప్రఖ్యాతివడసెను. భా
ర్య యిట్టి దగుటవలననే మోరోపంతుగారికి సంసారయాత్ర

బహు సుఖకరముగాఁ గడచెను. ఆభార్యాభర్త లిరువురును పరస్పరానురాగము గలవారై కాశీక్షేత్రమున వసింపఁ గొన్ని దినములకు భాగీరథీబాయి గర్భముధరించి ౧౮౩౫ వ సంవత్సరము నవంబరు నెల ౧౯ వ తేదిని సుఖప్రసవమై స్త్రీశిశువును గనెను. తాంబేగారి శూరవంశమునఁ గాశీక్షేత్రమున జన్మించిన కన్యారత్నమే లక్ష్మీబాయి. జాతకర్మ నామకరణమహోత్సవములు బహు సంతోషముతో నడపి మోరోపంతుగా రాచిన్నదాని పేరు "మనూబాయి" యని పెట్టిరి. ఈ బాలిక దినదినప్రవర్ధమాన యగుచుఁ దనముద్దుమాటల వలనను, మనోహర మగుస్వరూపమువలనను జననీజనకులను, వారిపరివారమును మిగుల నానంద పఱుపుచుండెను. ఇట్టి బాలికారత్నంబు సకల జనాహ్లాదకరంబుగాఁ బెరుగుచుండ నామె మూఁడునాలుగు సంవత్సరములది యగువఱకు తన్మాత యగు భాగీరథీబాయి పరలోకగతురా లాయెను. ఈసమయముననే యప్పాగారును కైలాసవాసు లగుటవలన మోరోపంతుగా రచటినుండి బ్రహ్మావర్తమునకుఁ బోవ తటస్థించెను. అచట బాజీరా పీష్వాయును మిగుల ప్రేమించి కుటుంబసంరక్షణ చేయుచుండెను.

మనూబాయికి బాల్యముననే జననీవియోగము తటస్థించినందున నామె తండ్రిగారి పోషణలోనే యుండుచు, నెల్లప్పుడు ఆయనను విడువక పురుషులలోనే సదా తిరుగుచుండెను. తల్లిలేని పిల్ల యగుటవలనను, సుస్వరూప మధురభాషిణి యగుటవలనను శ్రీమంతులవద్ద నుండువా రందఱును మనూబాయిని మిగుల గారాబము చేయుచుండిరి. పేష్వాగారిదత్త

పుత్రులగు నానాసాహేబు, రావుసాహెబు లాకాలమునందు బాలురేగాన వారితో నీ చిన్నది సదా కలసి మెలసి యుండుచు వచ్చెను. నానాసాహేబేమి నేర్చిన నది మనూబాయి నేర్చుకొనుచు, వా రిద్ద అన్న చెల్లెలివరుసలతోఁ బిలుచుకొనుచుండిరి. చదువు, అశ్వారోహణము, ఖడ్గముత్రిప్పుట మొదలయిన వన్నియు మనూబాయి నానాసాహేబుగారితోడనే నేర్చుకొనెను. ఈమె స్వభావము బాల్యమునుండియే శౌర్యగుణప్రధానముగా నుండెను. దీని కంతకు క్షత్రియాగ్రగణ్య గుణములు గలశూరుల సంసర్గమే కారణము. ఇందువలన స్త్రీలు స్వభావముచేతనే పిఱికివారనియు, వారికి శౌర్యధైర్యము లెన్నివిధములను పట్టువడనేర వనియు వాదించు విద్వాంసులకు సంశయనివృత్తి కాఁగలదు. స్త్రీలకును పురుషులవలెనే బాల్యమునుండి యెట్టిసంస్కరణ జరుగునో యట్టిగుణములే యబ్బునని సిద్ధమగును.

ఇట్లుండ నొకనాఁ డాకస్మికముగా ఝాఁశీ సంస్థానమునందలి జ్యోతిష్కుఁడగు తాత్యాదీక్షితులు బాజీరావును సందర్శింపవచ్చెను. ఆదీక్షితులతో సందర్భానుసారముగా మోరోపంతుగారు ఝాఁశీవైపున నొకచిన్నదానికి వరుఁడు కుదురునాయని విచారించెను. అందు కాయన "ఝాఁశీ సంస్థానాధీశ్వరుఁ డగు గంగాధరరావు బాబాసాహేబుగారికిఁ బ్రథమపత్ని యగురమాబాయి కాలధర్మము నొందెను. కాన నీ కొమార్తె కాసంబంధము విచారింపు" మని చెప్పెను. తదనంతర మీవివాహమునుగుఱించి బాజీరావు గంగాధరరావునకుఁ దెలుపఁగా నాతఁడు సమ్మతించెను. లగ్ననిశ్చయమైన పిదపఁ

గొందణాప్తులతో మోరోపంతుగారు ఝాన్సీకి వెళ్ళిరి. అచ
టనే ౧౮౪౨ వ సంవత్సరమున మనూబాయి వివాహము
మిగుల వైభవముతో జరిగెను. వివాహానంతరమునందు దేశా
చారప్రకారము అత్తవారు చిన్నదానికి 'లక్ష్మీబాయి' యను
పేరుపెట్టిరి. మామగారగు మోరోపంతు తాంబేగారికి ౩౦౦
రూపాయల వేతన మిచ్చి గంగాధరరావుగారు తమయాస్థాన
మునందొక సరదారుగా నుంచినందున లక్ష్మీబాయి మరల
బ్రహ్మావర్తమున కరుగుట తటస్థించినది కాదు.

గంగాధరరావుగారి యన్నగారగు రఘునాథరావుగారి
పరిపాలనలో రాజ్యము విశేష దుస్స్థితికి వచ్చినందున నారా
జ్యాధికారమును పూర్ణముగా దొరతనమువారే స్వాధీనపఱచు
కొని రాజ్యమునకుఁ గల ఋణములను దీర్చుచుండిరి. లక్ష్మీ
బాయి వివాహానంతరము గంగాధరరావుగారి యోగ్యతను
గని బుందేలుఖండముయొక్క పొలిటికల్ యేజంటగు కిర్నల్
స్లీమన్ దొరగారు సర్వ రాజ్యపాలనమును గంగాధరరావు
గారి స్వాధీనము చేయించిరి.

గంగాధరరావు తనప్రజలను సుఖులనుగాఁ జేయనెంచి
రాజ్యమును బహునిపుణముగాఁ బాలించుచుండెను. ఈయన
కాలమునందు ఋణము లన్నియుఁ దీఱి భాండాగారమున
ధనము దినదినాభివృద్ధిఁ బొందుచుండెను. ప్రజలును మిగుల
సుఖులై యుండి సదా రాజును, రాణిని దీవించుచుండిరి.

ఇట్లు కొన్నిరోజులు సౌఖ్యములోఁ గడచిన పిదప
లక్ష్మీబాయిగారి దుఃఖమునకుఁ బ్రారంభ మయ్యెను. ఆమె
కొకపుత్రుఁడు గలిగి మూఁడుమాసములు జీవించి మృతిఁ జెం

దెను. గంగాధరరావు మహారాజుగారి మనస్సునందు పుత్రశోక మధికమయినందున ఆయన నానాటికి క్షీణించి, వైద్యోపచారములవల్ల నసుమనసుమ కొంచెము స్వస్థపడుచుండెను. ఇట్లు కొన్ని దినములు గడచినపిదప ౧౮౫౩ వ సంవత్సరము అక్టోబరు నెల నుండియు నాతనిశరీరము మఱింత క్షీణింపసాగెను. అనేక రాజవైద్యులు సదా సమీపముననుండి యౌషధోపచారములు చేయుచుండిరి. కాని యెంతమాత్రమును సుగుణమగుపడు జాడ గానరాకపోయెను. నవంబరు ౧౯ వ తేది నుండి గంగాధరరావు ప్రకృతియందు వికారచేష్టలనేకములు కానిపించుచువచ్చెను. అందువలన సంస్థానపుమంత్రి యగు నరసింహారావును మోరోపంతు తాంబేగారును గలిసి ముందు సంస్థానవ్యవస్థనుగూర్చి మహారాజులంగారితో ముచ్చటించిరి. వారి ప్రసంగమును వినినపిదపఁ దనకిప్పుడే రోగ మసాధ్యముగా లేదనియు, ముందసాధ్యమగునేని తమవంశమునందలి ఆనందరావును తనకుఁ దత్తపుత్రునిగాఁ జేసి యనంతరం మా చిన్నవాఁడు స్వరాజ్యభారశకుఁ డగువఱకును వానిపేరిట లక్ష్మీబాయియే రాజ్యముఁ బాలింపవలయుననియుఁ జెప్పెను. అందుపై వారందఱాక్షణముననే ముహూర్తనిశ్చయము చేసి త్వరలోనే శాస్త్రోక్తముగా దత్తవిధి నడిపిరి. ఆమహోత్సవమునకు ఝాన్సీయందలి యనేకప్రముఖులను బిలిచిరి. వారితోడనే బుందేలఖండు పొలిటికల్ అసిస్టెంటు యేజంటగు మేజర్ యేలీసు దొరగారిని, సేనాధిపతియగు క్యాప్టెన్ మార్టిన్ దొరగారిని బిలిచిరి. వీరందఱ సముఖముననే దత్తవిధానము జరిగి ఆనందరావుపేరు దామోదరరావని పెట్టిరి.

ఇట్లు దత్తవిధానమయినపిదప గంగాధరరావుగారు దివానుగారిచే నొకవిజ్ఞాపనపత్రము హిందూస్థానపు దొరతనమువారికి వ్రాయించి దానిపై తమవ్రాలు చేసి దానినితమ హస్తములతో పొలిటికల్ అసిస్టెంటుగారి కిచ్చిరి. అందులోఁ బూర్వ మింగ్లీషు వారు తన తండ్రిగారితోఁ జేసిన కరారు ప్రకారము తమ వంశపారంపర్యముగా రాజ్యము దొరకవలయుననియు, తనకు సొంతసంతతి లేనందున నొక దత్తపుత్రుని స్వీకరించితిననియు, దొరతనమువా రాదత్తు విధానమునకు సమ్మతించి వానికి రాజ్యమొసంగి వాఁడు పెద్దవాఁడగువఱకు వానిపేర తన పత్నియగు లక్ష్మీబాయి పాలించునట్లు చేయుఁడనియు వ్రాసిరి. విజ్ఞాపనపత్రిక వ్రాసిన దినముననే గంగాధరరావు పరలోకగతుఁడయ్యెను. కులాచారప్రకారము రాజుగారికి ప్రేతవిధులన్నియు జరుపఁబడెను. తదనంతరమునఁ గొన్ని దినంబులకు లక్ష్మీబాయి సర్వానుమతంబునం దనపుత్రునకు రాజ్యమిమ్మని దొరతనమువారికొక విజ్ఞాపనపత్రికను వ్రాసెనుకాని యామె యుద్దేశ్యము సిద్ధించినదికాదు.

ఆవిజ్ఞాపనప్రకారము దొరతనమువారు దమదత్తతను స్వీకరించి రాజ్యమిత్తురని ఝాన్సీసంస్థానమున నందఱునుకొండంతయాసతోడ నుండఁగా ౧౮౫౪వ సంవత్సరము మార్చినెల ౧౫వ తేదిని దత్తవిధానము దొరతనమువా రంగీకరింపక రాజ్యమును తామె స్వాధీనపరచుకొనిరనిన సంగతి తెలిసెను. కాన లక్ష్మీబాయికిఁ బతివియోగ దుఃఖమునకుఁ దోడు రాజ్యవియోగ వ్యసనము సంప్రాప్తమాయెను. దొరతనము

వారు రాజ్యమును తాముస్వాధీన పఱుచుకొని పశ్చిమోత్తర పరగణా గవర్నరుగారికచటి రాజ్యము నడుప ననుజ్ఞ ఇచ్చిరి. వారు రాజ్యము స్వాధీనపరచుకొని రాజ్యమునకును రాజ కుటుంబమునకు నిట్లు కట్టుబాట్లు చేసిరి.

గ్రామమునం దున్న రాజభవనము రాణిగారి కుండుటకుఁగా నిచ్చి కిల్లా తాముతీసికొనిరి. మిగిలినసంస్థానమునందలి నగలు మొదలగు ధనమంతయుదత్తపుత్రునకు మైనారిటీ తీరిన వెనుక నిచ్చుటకుగాను తమయొద్దనే దాఁచిరి. రాణిగారు జీవించియుండునంతవఱకు (౫౦౦౦ అయిదువేలరూపాయ) లామెకు నెలవేతనముగా నేర్పరచి యంతవఱకును ఆమెపైఁ గానిఁ యామె యితర భృత్యవర్గము పైఁగాని తమచట్టములు నడువఁగూడ దనియు వ్రాసియిచ్చిరి.

అందుకు ముందున్న రాణిగారి సైనికులకు విశ్రాంతిఁ గలుగఁజేసి వారికి బదులుగాదమసేన నుంచిరి.

రాణిగారికి అయిదువేలరూపాయల వేతనమిత్తుమని దొరతనమువారు వ్రాయుటయేగాని తనరాజ్యముతనకు దొరకవలయు నన్నయుత్కంఠచేఁగల రాణిగా రాయల్పవేతనమును మరణపర్యంతమును స్వీకరించినవారు కారు. అంత నంతకుండక లక్ష్మీబాయి సీమలో నపీలు చేయఁ దలఁచి ఉమేశచంద్ర బానర్జీయనువంగదేశీయునిని మఱియొక ఆంగ్లేయప్లీడరును అఱులక్షలరూపాయ లిచ్చి యింగ్లండునకుఁ బంపెను. కాని, వారచటికరిగి యేమి చేసినదియు నెచట నున్నదియు నేఁటివఱకును దెలియదు. వారచట ననేకోపాయములఁ జేసెదరనియు వారి

ప్రయత్నములవలనఁ దనకు రాజ్యము మరల ప్రాప్తించుననియు రాణిగారికి మిగుల నమ్మిక ముండెను.

౧౮౫౪వ సంవత్సరమున దామోదరరావుగారికి నుపనయనము చేయఁదలఁచి ఆపిల్లవానిపేర దొరతనమువారు దాఁచియుంచిన ౬ లక్షల రూపాయలలోనుండి యొకలక్ష రూపాయలిండని రాణిగారు దొరతనమువారిని నడిగిరి. అందుకువారు నీవు దీనికొఱ కెవరినైన జామీనుంచినంగాని యియ్యమనఁగా నదేప్రకారము వారుకోరినవారి జామీనిచ్చి లక్షరూపాయలు తీసికొని, యాసంవత్సర మాఘమాసమున మహావైభవముతోఁ గుమారుని యుపనయనము చేసెను. తన భర్తసొత్తు పుత్రుని యుపనయనమునకుఁ దీసికొనుటకుఁగాను పరుల జామీను కావలసినందుకు రాణిగారి మనస్సెంత ఖేదపడి యుండెనో చదువరులే యోచింపఁగలరు.

ఇట్లు రాణిగా రత్యంతదుఃఖముతోఁ గాలము గడుపుచుండఁగా ౧౮౫౭వ సంవత్సరమున హిందూపటాలము లింగ్లీషువారిపైఁ దిరుగఁబడిన భయంకరకాలము ప్రాప్తించెను. ఈ యుద్ధ మితిహాసప్రసిద్ధమేగా నితిహాసజ్ఞుల కందఱకు విదితమే.

పటాలములు తిరగఁబడిన యీవర్తమానము ఝాంశీలోని హిందూపటాలములకుఁ దెలిసి యదివఱకె డఁగియున్న ద్వేషాగ్ని ప్రజ్వలింప జూన్ నెల ౧వ తేదిని వారును బందిపోటునకు ప్రారంభించిరి. వారి సేనానాయకుఁడు వారిని సన్మార్గమునకుఁ ద్రిప్ప నెంతయత్నించినను వారు తిరుగకుండిరి. అదిగని యతఁడు గ్రామమునందలి యాంగ్లేయుల నందఱును మిగుల భద్రమగు కిల్లాలోని కరుగుఁడని గుప్తరీతినిఁ దెలుపఁగా వారా

ప్రాకార మచటి కరిగి కోటద్వారముల మూసికొనిరి. కాని మరుసటిదినముననే యా తిరుగబడిన పటాలములవారు సేనలో మొనగానిఁ జంపి యుప్పొంగి కిల్లాను చుట్టుముట్టి బహుప్రయత్నముల నచటివారి నీవలకుఁదీసి యతిక్రూరులై వారినందఱి నేకక్షణముననే యమసదనమున కంపిరి. వారట్లాయూర నొక యాంగ్లేయ శిశువు సహితము లేకుండఁ జేసి ఝాఁశీరాజ్యము మహారాణీ లక్ష్మీబాయిగారిదని ధ్వజమెత్తిరి. అప్పటినుండి రాణిగారు పటాలములతోఁగలిసి స్వతంత్రించి ఝాఁశీసంస్థానమున తనరాజ్యమును స్థాపింప యత్నించఁ దొడఁగెను. ఆనాలుగు రోజుల నయినరాణిగారు రాజ్యవ్యవస్థ మిగుల నిపుణతఁ జేసిరి. ఆమె తననేర్పువలననే యెవనుల కెవ్వరెవ్వరు యోగ్యులో యాయాపనులకు వారివారిని నియమించెను. కాని పూర్వపు ఉద్యోగస్థులను దొరతనమువారిదివఱకే తీసివేసినందున రాణిగారికిఁ దగినయుద్యోగస్థులాసమయమున దొరకకుండిరి. అయినను ఆమె తనవలన నగునంతవఱకును సిద్ధపఱచి మార్గసంరక్షణనిమిత్తము క్రొత్తసైన్యమును సిద్ధపఱచెను.

ఝాఁశీరాజ్యము మహారాణి లక్ష్మీబాయిగారు పాలింపుచున్న సంగతి విని వారి వంశీకుఁడగు సదాశివనాధాయణ యనునాతఁడు ఝాఁశీ సమీపముననున్న కరేరాయను దుర్గమును వశపఱచుకొని యచటఁ దాను ఝాఁశీరాజ్యాభిషేకముఁ గావించుకొనెను. అబలయగు రాణిగారు రాణివాసమునందుండునదిగాన నామె తనకు లొంగునని తలఁచెను. కాని రాణిగారు సబలయై సైన్యమునంపి యాతనిఁబట్టి తెప్పించి ఝాఁశీ కిల్లాలో బంధించి యుంచెను.

ఇట్లొకశత్రునిఁ బరిమార్చునంతలో రెండవశత్రుఁడుత్పన్నమాయెను. ఝాంశీకి సమీపమునందున్న ఓరచాసంస్థానపు దివాను, నధేఖా యనువాఁడు విశేషసైన్యముతోఁడ దాడివెడలి రాణిగారి కిట్లు వర్తమాన మంపెను "మీకిదివఱకాంగ్లేయప్రభువు లిచ్చుజీతము మే మిచ్చెదముగాన రాజ్యమును మా స్వాధీనము చేయుఁడు" ఈవార్త విని రాణిగారి ప్రధాన సామంతు లందఱును భయభీతులయి మనకు ఫించెను నిచ్చిన యెడల సంగ్రామముతోఁ బనిలేదనియు వారితో యుద్ధము చేసి గెలుచుట సాధ్యము కాదనియుఁ జెప్పిరి. కాని యసామాన్యశౌర్యముగల రాణిగారు వారిమాటలను వినక యాశత్రువున కిట్లు వర్తమానమంపెను. "ఆంగ్లేయులు సార్వభౌములు. వారు నిగ్రహానుగ్రహములకు సమర్థులు. వారితో సమానులు గానెంచి యాజీత మిచ్చెదన నెదవు. కాన నివంటి వారింక పదుగురు వచ్చినను స్త్రీనగు నేను వారినందఱిని పౌరుషహీనులఁ జేయఁజాలుదు ననఁగా నిన్ను లెక్కింపనేల" ఇట్టివార్త నధేఖానుఁ దెలిసినవెంటనే పట్టరానిరోష ముప్పొత్తిల్ల నతివేగముగా వాఁడు ఝాంశీని సమీపించెను. లక్ష్మీబాయిగారును నట్లు వర్తమానమంపి సంగ్రామమునకు సిద్ధముగానుండెను. అపు డామె తాను పురుషవేషముతో సేనాపతిత్వము వహించి ఘోరయుద్ధముచేసి నధేఖాను నోడించి వానియొద్దనుండి లక్షలకొలఁది ధనముగొని వానితో సంధి చేసెను.

మహారాణి లక్ష్మీబాయిగారి పరిపాలన మల్పకాలమె యైనను ప్రజలకు మిగుల సుఖకరముగా నుండెనఁట. కాన

వారును రాణిగారి శుభమునే కాంక్షించుచుండిరి. లక్ష్మీబాయి గారికి పురుషవేషముతో దరబారుచేయుట, అశ్వారోహణము చేయుట మిగుల ప్రియము. కాన నామె యనేకసమయముల యందుఁ బురుషవేషముతోడనే యుండుచుండెను. సాధారణ ముగా నామె స్త్రీవేషముతో నుండినను అలంకారము లేమి యు ధరియింపక స్వేతవస్త్రము నే కట్టుకొనుచుండెను.

రాణిగారికి బీదలపై నధికప్రేమ యుండెను. ఒకనాఁ డామె మహాలక్ష్మీదర్శనమునకుఁ బోయి వచ్చునపుడు కొందఱు బీదలు మూఁకలుగా నామె నడ్డగించిరి. దానికారణ మడుగఁ గా వారు మిక్కిలి చలివలన బాధపడుచుండినందున వస్త్రదా నము నపేక్షించి వచ్చిరని రాణిగారికిఁ దెలిసెను. అందుపై నామె వా రందఱికిని టోపీలు, అంగీలు, గొంగళ్లు మొదలగు నవి యిప్పించెను.

మధ్య హిందూస్థానమంతయు నించుమించుగా బండి పోటు సైన్యముల స్వాధీనమయినందున నప్పటి హిందూస్థాన పు గవర్నర్ జనరల్ లార్డు క్యానింగు దొరగారు ఇంగ్లండు దొరతనమువారి యనుమతిఁగొని యింగ్లండునందలియు, హిం దూస్థానమునందలియు ప్రవీణులగు సేనానాయకులను రప్పించి రాజభక్తిగల యితర సైన్యములను, సహాయార్థ మరుదెంచిన యితర భూపతుల సైన్యములను వారిపరముచేసి యాప్రచండ సేనను నడుపుటకు యుద్ధకళావిశారదుఁడగు సర్ హ్యూరోజ్ దొరగారిని నియమించి ఆయనకు సర్వసేనాధిపత్య మిచ్చెను.

౧౮౫౭వ డిసెంబరు ౧౭వ తేదిని సర్ హ్యూరోజ్ దొరగారు సేనానాయకత్వము స్వీకరించిరి. యుద్ధమునకుఁ

బోవుమార్గమును విచారించి వేరువేరుమార్గముల సైన్యములు నడువవలసిన క్రమమును దెలిపెను క్రమక్రమముగా సర్ హ్యూరోజ్ దొరగారు తమసంగ్రామ కౌశలమందఱునుం గొని యూఁడ బందిపోటుసైన్యముల పాలయిన భూము లనేకములు గెలిచి, ఝాఁశీని గెలుచుతలంపున నచటికి ౧౪ మైళ్ళ సమీపమున తనసైన్యములను విడియించిరి. వారచటనుండి ఝాఁశీ వర్తమానముల నరయుచు, ౧౮౫౮వ మార్చి ౨౦వ తేదిని ఝాఁశీ పొలిమేరం బ్రవేశించి పురరచన నరసి తదనుసారముగా సైన్యములను యుద్ధమున కాయత్తము చేసిరి.

అప్పుడు శౌర్యరాశియగు రాణిగారాగ్రహించి యిఁక నింగ్లీషువారితోఁ పొసఁగదని తెలిసికొని యుద్ధసన్నాహము చేయసాగెను. నథేఖాంతోఁడ రణ మొనర్చునపుడుంచిన విశేష సైన్యమున కనేకస్థలములనుండి పరతెంచివచ్చిన బందిపోటు సైన్యములు తోడుపడెను. రాణిగారి సైనికులలో శూరులగు ఠాకురులోకులును, విశ్వాసార్హులగు పఠాణులును విశేషముండిరి. ఆసేనాధిపత్యమునంతను రాణిగారు తామే స్వీకరించి తగినబందోబస్తు చేయసాగిరి. ఝాఁశీకోట మిగుల విశాలమైనదియు, నభేద్య మగునదియునై యుండెను. అచట గొప్ప గొప్పబురుజు లుండెను. ఆకిల్లాలో విశేషదినములనుండి నిరుపయోగములై యున్న యనేకఫిరంగులను రాణిగారు బాగుపఱచి బురుజులపై కెక్కించిరి. ఒక్కొక్కఫిరంగి కొక్కొక్కయుద్ధకలానిపుణుని నియమించిరి ఇట్లామె తననేర్పుమెయి సేనలను నడుపుచు యుద్ధసన్నద్ధురాలాయెను.

ఈప్రకార ముభయసైన్యములును యుద్ధసన్నద్ధములై ౨౩వ తేదిని సంగ్రామమున కారంభించిరి. ఆదినము శత్రువులు ఝాంశీకిల్లాను సమీపింప యత్నించిరి. కాని కోటలోని వారి యాగ్నేయ బాణప్రవృష్టి వారి కసహ్యమయినందున సమీపింపఁజాలక పోయిరి. ఆరాత్రి యింగ్లీషు సైనికులు కొందఱు గ్రామము సమీపించి యచట నాలుగుస్థలముల బురుజు లేర్పఱచి వానిపై పిరంగుల నునిచిరి. ఝాంశీలోనివారును ఆరాత్రి యంతయు యుద్ధప్రయత్నమే చేయుచుండిరి. ౨౪వ తేదినాఁడు సహిత యింగ్లీషుసైన్యంబులే దైన్యంబు నొందెను. ౨౫వ తేది ప్రాతఃకాలముననే యింగ్లీషు సైన్యంబులనుండి కిల్లాపైనిని, పురముపైనిని శతముఖ బాణవృష్టి కాసాఁగెను. ఆగోళమొకటి వచ్చి శత్రుసైన్యములోఁబడి పగిలి నలుగు రైదుగురినిఁజంపి పదిమందిని గాయపఱచుచుండెను. కాన నాదిన మాపట్టణము నందెచటఁజూచినను హాహాకారములే వినఁబడుచుండెను. ప్రజలన్నాహారములకై తిరుగఁ జాలకుండిరి. వారి దైన్యమును గని రాణిగారు వారికొఱ కొకయన్నసత్రము నేర్పఱిచిరి. ఆంగ్లేయ సైన్యంబులనుండి నారాయణాస్త్ర తుల్యములగు గోరములవలన తనసైన్యంబులు దీనముఖంబు లగుటఁగని లక్ష్మీబాయి యింతటికిని ధైర్యమువదలక సైనికుల కుత్సాహమును గలుగఁజేసి యాంగ్లేయసైన్యములను ధిక్కరించెను. ఇట్లీయుభయ సైన్యములును బీరువోవక మార్చి ౩౦వ తేదివఱకును సంగ్రామం బొనర్చుచుండెను. ప్రతిపక్షులగు ఆంగ్లేయసైన్యమున కనేక సేనానాయకులుండి నడుపుటవలనను, సైనికు లధికులగుటవలనను

యుద్ధమున కనుకూలమగు శిక్షను గఱచియుండుటచేతను వారి సైన్యములు చెదరక యుద్ధముచే గెలుపొందుట యొక వింత కాదు. ఇఁక రాణిగారిసైన్యము లన్ననో యుద్ధశిక్ష నెఱుఁగనట్టి బందిపోటు వారితోఁ గలిసి జనసంఖ్య కెక్కువగాఁ గానుపించినను, వారలంద ఱొక ప్రకారము యుద్ధము చేయఁజాలనందున విశేషముగాఁ జెదరుచుండిరి. ఇంతటి విశేషసైన్యమున కంతకును రాణిగారే సేనా నాయకత్వము వహించి నడుపుట బహుదుర్ఘటమని యందఱకును దెలిసినదే. అయినను ఆవీర వనిత తనబుద్ధిచాతుర్యమువలనను, శౌర్యసంపదవలనను ప్రఖ్యాతులగు ఆంగ్లేయ సేనా నాయకులతోఁ బ్రతిఘటించి యుద్ధభూమిని నిలిచి యనేకదినములు సంగ్రామము సల్పి వారిచే 'ఈమెను గెలుచుట దుర్ఘట' మనిపించుట మిగుల వింతగదా?

ఆ యుద్ధసమయమునందు రాణిగారు సైన్యమం దంతటనుతనదృష్టి నిగిడింపుచు నచటఁ గలకొదవలనుదొలఁగింపుచు సైనికుల కనేక బహుమానము లిచ్చుచు, యుద్ధధర్మములను దెలుపుచు వారిని యుద్ధమునకుఁ బురికొల్పి వారి మనంబుల వీరరస ముద్భవిల్లఁ జేయుచుండెను. అప్పు డామె మిగుల జాలిపడి వచ్చినవారికి కామె సమక్షముననే చికిత్స జరిగింపుచుండెను. అప్పు డామె మిగుల జాలిపడి వారిపైనుండి తన హస్తమును ద్రిప్పఁగా నాసైనికు లధికావేశపరవశులయియుద్ధముచేయ నుంకింపుచుండిరి. ఇట్టిస్త్రీరత్నములు జన్మించుటవలననే కదా స్త్రీలకును, పురుషులను బోలిన ధైరశౌర్యములు గలవని యందఱకును దెల్లంబయ్యె.

ఇట్లు 3౧వ తేదివఱకును యుద్ధము జరగినను ఆంగ్లేయ బలంబులు రాణిగారికోటను భేదింపఁ జాలవయ్యె. ఈరణరంగ మునందు వారియుద్ధసామగ్రి యంతకంతకుఁ దక్కు వగుట వలన వారు జయమునం దంతగా నమ్మకములేక యుండిరి. ఇంతలో నానాసాహేబు* పేష్వాయొక్క సేనానాయకుఁడగు తాతాటోపేయను వీరుఁడు లెక్క కెక్కువయగు సైన్యముతో రాణిగారికిఁ దోడుపడుటకై కాల్పీనుండి వచ్చుచుండెను. ఆసైన్యము బహుదూరమున నుండఁగానే యాంగ్లేయ సేనా నాయకులు దూరదర్శకయంత్రమువలనఁ గనిరి. అంత నగ్ని దేవునకు వాయుదేవుఁడు సహాయ మగునటుల నీరాణిగారికి నాసైన్యమువచ్చి తోడుపడిన మనజయ మసత్య మనుకొనిరి. సర్ హ్యూరోజ్ దొర యంతమాత్రమున జంకక యిచట రాణిగారితోఁ బెనఁగఁ గొంతసైన్యమును నియమించి కోట లోనివా రెఱుఁగకుండఁ గొంతసైన్యమును కాల్పీమార్గమున కంపెను. వారు చని యాత్రోవ వచ్చుచున్న విపులసైన్య ములతోఁ బెనఁగి తమయుద్ధ సామర్థ్యమువలన వానినిఁబాఱఁ దోలిరి. తాతాటోపేసైన్యముల బారికోర్వఁజాలక తమ యుద్ధసాహిత్యము నచటనే విడిచి పలాయితము లయ్యెను. కాన నాసాహిత్య మనాయాసముగా దొరకినందున సర్ హ్యూరోజ్ గారి బలంబులు మిగుల నుత్సాహము గలవయ్యె.

---

* నానాసాహేబు (రెండవ) బాజీరావు దత్తపుత్రుఁడు. ౧౮౫౭వ సంవత్సరపు సిపాయిల స్వామిద్రోహమునకు నితఁడే పురస్కర్త. ఇంగ్లీషు వారియొద్దనుండి తన పూనారాజ్యము మరల సంపాదింపవలయునని యితని యత్నముండెను.

వారికి నిదివఱకుఁ గలయధైర్యమంతయు నడుగంట శత్రువుల పై నధికోత్సాహముతో తప్తగోలవర్షముఁ గురిపింపసాగిరి.

ఏప్రియల్ ౨వ తేది వఱకును యుద్ధము చేసియుఁ దాము పురప్రవేశము చేయలేకుండుటకు మిగుల చింతిల్లి సర్ హ్యూరోజ్ దొరగారు తనబుద్ధి ప్రవీణతవలన నాడిన మున నాకిల్లాను చేకొనఁదలఁచిరి. ఆయన తదనుసారముగా బలంబుల నంప వారును మిగుల నుత్సాహముతో శత్రుపక్షమునుండి వచ్చుబాణములను సైచి గ్రామద్వారములనుండియుఁ, గోటగోడనుండియుఁ బురముఁ జొరసాగిరి. తాంతాటోపే గారి పరాభవమును విని రాణిగారి సైనికులు మిగులనిరుత్సాహులైరి. అయినను యుద్ధమునందుఁ దెగఁగా మిగిలినవారికి రాణిగారుతనువాక్యమువలన శౌర్యముపుట్టించి సంగ్రామము నడుపుచుండిరి. ౩వ తేదని తమ్ము నెదిరించువారు లేక హూణబలంబులు పురమంతటను వ్యాపించెను. ౪వ తేదిని పట్టణమంతయు వారి స్వాధీనమాయెను.

తానిన్ని దినంబులు చేసినశ్రమ వ్యర్థమైపోవ శత్రువులు తననగరము నాక్రమించుటఁగని రాణిగారు మిగుల విచారపడిరి. కాని యామె యంతటిలోనైన ధైర్యము విడువక కర్తవ్యము నాలోచించి జయోత్సాహులగు శత్రువులిఁక తన కిల్లా నాక్రమించి తనను బాధింతురని కని యామె యెట్లయిన రణరంగమున ప్రాణములు విడువ నిశ్చయించెను. అంత నామె పురుషవేషముతో బయలుదేర నిశ్చయించి తనదత్తపుత్రుని యందధికప్రీతి గలదిగాన నాచిన్నవానిని తనమూపునఁ గట్టుకొని అశ్వారోహణముచేసి నాల్గవతేదిరాత్రి స్వల్పసైన్యము

తో నాంగ్లేయసైన్యంబులంతోఁ బెనఁగుచు దానిఁ బాయఁగాఁ జీల్చికొని కాల్పిమార్గమున నరిగెను.

రాణీగారు తనసైన్యములలో నుండి కాల్పిమార్గమున వెళ్లిన సంగతి విని సర్ హ్యూరోజ్ దొరగారు సఖేదాశ్చర్యమగ్నులయిరి. ఆయన యంతటితో నూరకుండక యొకసేనానాయకునిఁ గొంత సైన్యసహితముగా నామెను వెంబడింప నంపెను. కాని రాణిగారు వారికి దృగ్గోచరముగాక తనగుఱ్ఱము నతిత్వరగా నడుపుచుండెను. జన్మాదిగా యుద్ధమన్నమాట యెఱుఁగక సదా రాణివాసమునందు వసియించు బ్రాహ్మణవితంతువు వీరుల కభేద్యమగుహూణసైన్యమును భేదించుకొని క్షణములో నదృశ్యయగుట కెవ్వ రాశ్చర్యపడకుందురు ?

మహారాణీ లక్ష్మీబాయిగా రా రాత్రి బయలుదేరి తనను బట్టవచ్చువారికిదృగ్గోచరయుఁగాక సూర్యోదయమునకుఁ ఝాంశీ సంస్థానమునకు సరిహద్దయిన భాండేరయను గ్రామముఁ బ్రవేశించెను అచట నామె గుఱ్ఱమును దిగి కొమారునకు ఫలాహారముఁ బెట్టి మరల నశ్వారోహణము చేసెను. ఇంతలో నాంగ్లేయసైన్యాధిపతి కొంతసైన్యముతోఁ దనను బట్టవచ్చెననియామె వినెను. ఆసమయమునం దామెయొద్దఁ బదునైదుగురుశూరులు దప్ప వేరుసైన్యము లేదు. అట్లయ్యును ఆశూరశిరోమణి జంకక తనఖడ్గము నొరనుండి తీసి యుద్ధసన్నద్ధయై చనుచుండెను. ఇంతలో నాసైనికు లామెనుముట్టడించిరి. కాని యామె తనయుద్ధనైపుణ్యమువలన నాసైనికులను వీకాకు పఱచి కొందఱిని యమసదమున కనిచి క్షణములో నదృశ్య యయ్యెను. బహుసైన్యసమేతముగా నున్నయాంగ్లేయ సేనాధ్యక్షుని

స్వల్పసైనికులతో నొకయుబలమోడించి పంపుటయెంతయు విం తగదా! అచటినుండి బయలుదేరి యూరాత్రియామె కాల్పీనగరమున నానాసాహేబునొద్దఁ బ్రవేశించెను. ఇట్లు నిద్రాహారములు లేక యామె యశ్వారోహణము చేసి ౧౦౮ మైళ్ళు ప్రయాణముచేసెను. దీనినిబట్టిచూడఁగా నామెధైర్యమును అశ్వారోహణశక్తియు నందఱికి నత్యద్భుతమని తోఁచక మానదు.

రాణీలక్ష్మీబాయిగారు కాల్పికి వచ్చినసంగతి విని బందేవాలానవాబుసహితము తనసైన్యములతో రావుసాహెబు పేష్వాగారికి సహాయుఁడయ్యెను. వీఱందఱునుతమసైన్యముల యుద్ధసన్నద్ధములుగాఁ జేయుచుండిరి. రాణిగారిశౌర్యము నెఱిగియు రావుసాహెబు పేష్వా గారు తనకుఁ కలస్వాభిమానము వలనఁ దనసర్వసేనాధిపత్యమును నొకస్త్రీ కిచ్చుటకు సమాధానపడఁడయ్యె. కాన రాణిగారు కొంతవఱకు యుద్ధమునందు నిరుత్సాహురాలయియుండిరి.

సర్ హ్యూరోజ్ దొరగారు ఝాంశీనుండి బయలుదేరి కాల్పిని గెలుచుటకై యుసైన్యసమేతముగా రాత్రిం దివప్రయాణములు చేయుచు కాల్పి సమీపమునందలి కూచయనుగ్రామమున పేష్వాగారి సైన్యముల నెదిరించిక్షణములో నోడించిరి. కాన పేష్వా, బందేసంస్థానపు నవాబు మొదలగువారితో రాణిగారు కాల్పికి వెళ్ళవలసివచ్చెను. ఆసమయమునం దామె సొంత సైన్యము లేనందున పేష్వాగా రామెను మన్నింప నందునను ఈయుద్ధమునం దామె ప్రతాప మేమియుఁ దెలిసినదికాదు. కాని కాల్పికి వెళ్లినపిదప నామెసైన్యము బందోబస్తునుగుఱించి తనయభిప్రాయము పేష్వాగారికిఁ దెలిపెను. అప్పుడాతఁడు

లక్ష్మీబాయిగారి తెలివిని గని తాతాటోపిని లక్ష్మీబాయిని సర్వసైన్యాధిపత్యమునకు నియమించెను. అందుపై వారిరువురు మిగుల దక్షతతో సైనికులకు యుద్ధము గఱపుచుండిరి. ఇంతలో నాంగ్లేయసైన్యంబులు కాల్పీనగరము నలుప్రక్కల ముట్టడించెను. అప్పుడు రెండువందలగుఱ్ఱపుబలము నిచ్చి యమునానదివైపున యుద్ధముచేయ రాణిగారి నంపిరి. ఆమెయుఁ గడమసైన్యము మిగులజాగ్రతగా నుండుటఁ గని తనస్థలమునకుఁ బోయెను. కాని యుద్ధమునం దసమానప్రజ్ఞగల హూణసైన్యంబు లల్పకాలములోనే పేష్వాగారి సైన్యంబుల దైన్యంబు నొందించెను. అది గని రావుసాహెబు పేష్వా మొదలగువా రధికవిచారమున మునుంగ రాణిగారు వారికి ధైర్యపుమాటలు చెప్పి తనస్వల్పసైన్యముతో శత్రువులను చీకాకుపఱచెను. కాని వెనుకనుండి వచ్చుశత్రు సైన్యములవలనను, తనసైన్యమునందలి యితరసేనాధిపతులు పలాయితు లగుటవలనను రాణిగారు యుద్ధమునుండి తొలఁగవలసినవా రయిరి.

ఇట్లు కాల్పియందు దపజయమును బొందిన యీప్రముఖులందఱును గ్వాలేరువైపునఁ గలగోపాలపురమునందుఁ జేరి ముందు చేయవలసినదానినిగూర్చి విచారింపుచుండిరి. వారెంత విచారించినను సైన్యమత్యల్ప మగుటచే యుద్ధము చేయుటకుఁ దోఁచకుండెను. రాణిగారును వారితోడనే యుండెఁగాన నామె యాయల్పసైన్యముతో గ్వాలేరున కరిగి సిందేగారిని తమకుఁ దోడుపడ వేఁడుకొనవలయు ననియును, అందు కాయన సమ్మతించినయెడల యుద్ధము చేయవలయుననియు నాలోచన చెప్పెను.

ఆమె గఱపిన యాలోచన పేష్వాగా రంగీకరించి దిన ప్రయాణములు చేసి ౧౮౫౮వ సంవత్సరము మేనెల ౩౦వ తేదిని గ్వాలేరునకు సమీపమునం దున్న మురారిపుర సమీపమునఁ బ్రవేశించిరి. అంత వారందఱును విచారించి సిందేగారిని తమకు సహాయు లగుటకుగాను వర్తమాన మంపిరి.

ఆవార్త సిందేగారి దరబారున కరగఁగా నదివఱకుఁ దాత్యాటోపే బోధవలన నాతనికి వశులైన సరదార్లందఱును పేష్వాగారికి సహాయము చేయుదమని చెప్పిరి; కాని ప్రభుభక్తి గల జయాజీరావు సిందేగారును, దివాను దినకరరావుగారును వారివాక్యములను లెక్కింపక మిగుల యుక్తిగా మఱునటిదినము పేష్వాసైన్యములను బాఱఁదోల నిశ్చయించిరి. కాని ఆ రాత్రి దివానుగారు లేని సమయమున నెవరో మహారాజుగారిని యుద్ధమునకుఁ బురికొల్పిరి. అంత నాయన తన కధిక విశ్వాసపాత్రములగు సైన్యములం గొని సూర్యోదయమునకు మురారి కీవల రెండుమైళ్ళ దూరమునఁ గల బహదురపురము నందుఁ దన దండును నిలిపి యుద్ధ మారంభించెను. ప్రథమమునందు పేష్వాసైన్యములపైఁ బహుగుండ్లను గని సిందే పూర్వము పేష్వాల బంటగుటవలనఁ దమ కనుకూలుఁడై తమ నెదుర్కొన వచ్చుచున్నాఁడని తలఁచిరి కాని యాబాణవృష్టి యంతకంతకెక్కువగుటవలన పేష్వా మొదలగు పురుషశ్రేష్ఠులందఱు రిచ్చవడి యేమియుఁ దోఁచకుండిరి కాని వారు తాను చెప్పినటుల సైన్యపు బందోబస్తు చేయకున్నను, కోపముంచక రాణీ లక్ష్మీబాయిగారు తగినయుక్తిఁ గఱపి యుద్ధమారంభము చేసెను. అందువలన నారెండుసైన్యములును కొంతవఱకు సమానము

గాఁ బోరి పిదప సిందే సైన్యములకే గెలుపు దొరకు నట్లయ్యెను. అదిగని రాణిగారు తాను ధైర్యముతోఁ గొందఱాశ్వికులనుగొని సిందేగారి ఫిరంగిలపై నాకస్మికముగా నడరి మహాఘోరముగాఁబోర సిందే సైనికులు పాఱఁజొచ్చిరి. అదిగని తాత్యాటోపే సైనికులు మఱింత యుత్సాహముగలవారయి శత్రుసైన్యములను నదలింపసాగిరి. కాన సిందేగారి పరాక్రమమంతయువృథపోవ నాతఁడును, దివాను దినకర్ రావును మఱికొందఱు సరదార్లతోఁ దనకుసహాయులగుఁడని యడుగుటకుగాను ఆగ్రా కిల్లాలోనున్న ఆంగ్లేయుల యొద్దికరిగెను. విపుల సైన్యసమేతుఁడగు నొకతరుణ నృపుని నల్పసైన్యముఁగల యొకయబల తనశౌర్యముచేఁ బాఱఁదోలెను. ఇందువలననే యొకకవి యిట్లు నుడివెను:—

* 'క్రియాసిద్ధిః సత్త్వేభవతి మహతాం నోపకరణే'

సిందేగారు పురము విడిచి చనినవెనుక నాతని రాణివాసపుస్త్రీలందఱు ఆత్మసంరక్షణముకొఱకు నరవర యనుపురమున కరిగిరి. వీరందఱు బయలుదేరి కొంచెముదూర మరిగిన పిదప సిందేశత్రువులచేఁ బడెనని విని గజరాయను నొకస్త్రీచేత ఖడ్గముధరించి రాజభవనమునకు వచ్చి రాజు సురక్షితముగా వెళ్లినవార్త విని వెనుక మరలెను. ఆహా యాస్త్రీయొక్క ధైర్యము అసామాన్యముగదా ?

రాజు పలాయితుఁడయిన వెనుక సకల సైన్యములు తమ కనుకూలములయినందున పేష్వాగారికి నగరు ప్రవేశిం

---

* 'గొప్పవారి కార్యసిద్ధి వారిపరాక్రమమువలననే యగును; కేవల సామగ్రి బలమువలనఁ గాదు.'

చుట కెంతమాత్రము ప్రయాసము కాలేదు. పేష్వాగా రంతటి తోఁ దాము సార్వభౌముల మయితిమని తలఁచి పట్టాభిషేక మహోత్సవము గావించుకొని బ్రాహ్మణసంతర్పణలు చేయ సాగిరి. లక్ష్మీబాయి యివన్నియు రాజ్యనాశన హేతువులని యు, ఈయాడంబరమును వదలి సైన్యపు బందోబస్తు చక్కఁ గాఁ జేసి యుద్ధసన్నద్ధులమయి యుండవలసిన దనియుఁ జెప్పె ను. కాని యవి స్త్రీవాక్యములని పేష్వాగారును, ఆయన సేనా నాయకుఁ డగు తాత్యాటోపేగారును మన్నింపక మహోత్స వములలోను, బ్రాహ్మణ సంతర్పణములలోను మునిఁగి యుండిరి.

జూన్ నెల ౧౬వ తేదిని సర్ హ్యూరోజ్ గారు సైన్య సహితులయి బహద్దరు పురము చేరిరి. కాని భోగపరాయణు లగు పేష్వాగారి కాసంగతియే తెలియకుండెను. ఆంగ్లేయసే నానాయకు లచటినుండి మురారికోట చేకొనిరని వినియును పేష్వాగారు చింతదక్కి పుణ్యకృత్యములు చేయుచునేయుం డిరి. ఆయన యనుజ్ఞ వడిసి తాత్యాటోపే సైన్యవ్యవస్థ చేయురీతి గానక లక్ష్మీబాయి గారిని వేఁడుకొనెను. జయము కలుగు నాస లేదని తెలిసికొనియు రాణీగారు సమరమునఁ దెగి స్వర్గ ముఁ గాంచ నపేక్షించి యాయన మనవి చిత్తగించెను. తదనం తర మామె కొంతసైన్యమును చక్కఁబఱచి మిగత నితర సేనానాయకులను జూడని యమించెను. ఆమెతన సేన ననేకభా గములు విభజించి మిగుల భద్రముగా యుద్ధసన్నద్ధురాలై నిలి చెను. ఇతర సైన్యాధిపతులును తమతమ శక్త్యనుసారముగా

వ్యూహములు వన్ని నిలిచిరి. రాణిగారు గ్వాలేరు పూర్వదిక్కు-
సంరక్షింతుమని తనసైన్యమునచటనే మోహరించి నిలిచిరి.

౧౭వ తేదిని బ్రిగోడియర్ స్మిథ్ అనుసైన్యాధిపతి గ్వాలేరు పూర్వదిక్కు-ననున్న సైన్యములపై బాణవృష్టి చేయసాగెను. అది రాణిగారి బలమగుటవలన నాసైనికులింగ్లీషు వారిబలములనాదినమున ధైర్యముతో మార్కొని నిలిచిరి. రెండవదినమును లక్ష్మీబాయిగారి పరోత్సాహవచనములవలన నాసైన్యములు పరబలంబులం బొడిచి తామును మృతులగుచుండిరి. లక్ష్మీబాయిగారి శౌర్యముం గని యాంగ్లేయ సేనానాయకులు మిగుల నద్భుతపడి యామె నోడింప నిశ్చయించిరి. ఇట్లు వారు నిశ్చయించి నలుదిక్కు-లనుండి యామె సైన్యముపై బాణపరంపరలు పఱపుటచే నా సైన్యంబులు నిలువక పాఱఁజొచ్చెను. ఇట్లు తన ముఖ్యసేవకులు కొందఱుదప్ప నందఱును తనను విడిచినందునను. అంతకుముందే యితరసేనాధిపతు లపజయమునుబొంది పలాయితులగుటవలనను, లక్ష్మీబాయి తనఖడ్గబలముచే శత్రుసైన్యములలోనుండి యనేకశూరులం బొడుచుచు నావలకుఁ బోవుచుండెను. ఇట్లామె బహుదూరము వెళ్ళిన పిదప నామెతో పురుషవేషము ధరించియున్న 'ముందర' యను దాసియొక్క- యంతిమశబ్ద మామె చెవినిబడెను. అందువలన నామె వెనుక తిరిగి తన ప్రియదాసినిఁ జంపినవానిని యమపురమున కనిపి ముందుకుసాగెను. ఇట్లు ముందతిత్వరగా నరుగుచుండ నొక జలప్రవాహ మడ్డపడినందున ననేక గాయములచే క్షీణించియున్న యామె గుఱ్ఱ మాప్రవాహమును దాటఁజాలక నిలిచెను! లక్ష్మీబాయిగా రాగుఱ్ఱము నావలకుఁ దీసికొని

పోవ ప్రయత్నించెనుగాని యాపని సిద్ధించినదికాదు. ఇంతలో శత్రుసైనికులు కొంద ఱామెను చేరరాఁగా నాయువతి మిగుల శౌర్యముతో వారిలో ననేకుల నంతకపురంబున కనిచెను! ! వారు బహు జనులును ఈమె యొంటరిది, కాన వారిలో నొకఁ డామె వాలునకు జంకక పక్కగా నిలిచి యామె తలకుడివైపుగా నఱికెను. బంధింపఁబడిన సింహముపై మత్తగజమాండు నట్లాభటుఁడు చేసిన ఖడ్గప్రహారమువలన నామె తల కుడివైపంతయు తరగఁబడి రక్తము ప్రవహింపసాగెను. ఇంతలో నాయాశ్వికుఁడు తన ఖడ్గము రాణిగారి యురమునందు గ్రుచ్చెను. పురుష వేషముతో నుండుటవలన నీమె రాణిగారని పగవారికి గుర్తింప రాకున్నను, శత్రుపక్షమునందలి యొకానొకసైన్యాధిపతియగునని వారికిఁ దోఁచెను. ఈదెబ్బతో రాణిగా రాసన్నస్థితిని బొందెను. కాని యావీరయువతి యట్టి సమయమునందును ధైర్యము విడువక తన నట్టిస్థితికిఁ దెచ్చిన యాశ్వికునిఁ బరలోకమున కనిచెను!

ఇట్లామె వానినిఁజంపి బొత్తుగా శక్తిహీన మయ్యెను. అంతవఱ కామెను విడువకున్న రామచంద్రరావు దేశముఖు సగము ముఖము కోయఁబడిన రాణిగారిని శత్రువులచేతఁ బడకుండ సమీపమునందున్న పర్ణకుటిలోనికిఁ గొని చనెను. ఆయన మిగుల దుఃఖించి రాణిగారికి నుపచారములు చేయుచుండెను. కాని ౧౮౫౮వ సంవత్సరము జూను నెల ౧౮వ తేదిని అద్వితీయశౌర్యగుణ మండితురాలగు ఝాన్సీ మహారాణి లక్ష్మీబాయిగా రీలోకమును విడిచి శాశ్వతసుఖప్రదమగు లోకమున కరిగెను! రామచంద్రరావు దేశముఖుగారును

రాణిగారి యాజ్ఞప్రకార మామెశరీరము శత్రువులచేఁ బడకుండ గుప్తముగా నగ్ని సంస్కారము చేసెను.

అటు పిమ్మట నాయుద్ధమునందు జయమొంది ఆంగ్లేయ సేనాధిపతులు సిందేగారికి మరల రాజ్యము నిచ్చిరి. తదనంతరు మాసేనానాయకులు క్రమముగా బందిపోటు వారి నడంచి క్రమముగా తాత్యాటోపేను నితర సైన్యాధీశ్వరులను నురితీయించిరి. బందేవాలా నవాబు శరణుచొచ్చి క్షమకుఁ బాత్రుఁడయ్యెను!

ఇంగ్లీషుప్రభువు లిట్లు విజయులయినందున మనకు స్త్రీవిద్యాదికములచే నత్యంత లాభప్రదమైన విక్టోరియా మహారాజ్ఞిగారి రాజ్యము ప్రాప్తించెను.

రాణిగారి దత్తపుత్రుఁడు తల్లి యనంతర మనేకకష్టము అనుభవించి ప్రస్తుతము నెల కేఁబదిరూపాయల జీవనము గలిగి సామాన్యమానవునిరీతి ఇందోరుపట్టణములోఁ గాలము గడపుచున్నాఁడు. ! ! !

లక్ష్మీబాయి యింగ్లీషువారితోఁ బోరాడినప్పటికి ననే కాంగ్లేయు లామె శౌర్యాతిశయముల ననేకరీతులఁ గొనియాడినారు. వానిలోఁ గొన్నిఁటి నిచ్చట నుదాహరించుచున్నాను:—

(౧). రాణిగారికిఁ బ్రతిపక్షియై ఆమె నోడించిన సర్ హ్యూరోజ్, సైన్యాధిపతియే 'గుణీగుణం వేత్తి' యన్న న్యాయమున రాణిగారినిగుఱించి యిట్లువ్రాసెను.

"రాణీలక్ష్మిబాయియొక్క అత్యున్నతమైన కులీనత వలనను, ఆమె యాశ్రితజనులవిషయమయి మఱియు సైనికుల,

విషయమై చూపిన యపారమయిన యౌదార్యమువలనను, గొప్పగొప్ప సంకటసమయములయందును చలింపని ధైర్యము గలదియై యుండినందునను, సైనికులలో నామెనుగుఱించి పూజ్యభావము హెచ్చి యామెపక్షము మాకు భయంకర మయ్యెను."

"గ్వాలేరులో జరగిన యుద్ధముయొక్క గొప్పపరిణామ ము ఝాంశీరాణియొక్క మృత్యువు. ఆమె యబలయయినను మాతోఁ దిరుగఁబడిన వారిలో నతిశూరయు నత్యుత్తమసేనాగ్రణియునై యుండెను"

(౨) "ఆయుద్ధమునందు నత్యంత దృఢనిశ్చయమును, తేజమును, జనానురాగమును గలిగినట్టి సైన్యాధ్యక్షురాలయిన ఝాంశీరాణి చంపఁబడెను." డాక్టరు లో.

(౩). "లక్ష్మీబాయి నడితారుణ్యములో నుండినందున నత్యంత సుందరముగా నుండెను. ఆమెమనసు ఉత్సాహపూర్ణముగాను, శరీరము మిక్కిలి సశక్తముగాను నుండెను, ఆమె యందు, ప్రాణముపోయినను చింతలేదుగాని మానహాని సహింపనన్న యభిమానముండెను." మార్టిన్‌దొర.

(౪). "ఏస్త్రీని రాజ్యతంత్రము నడుపుటకు నసమర్థురాలనియెంచి, మేము రాజ్యభ్రష్టముగాఁ జేసితిమో యాస్త్రీయే ప్రచండసైన్యముయొక్క యాధిపత్యమును స్వీకరించుటకు సంపూర్ణముగా సమర్థురాలని మాకు నిప్పుడు తెలిసెను." ఎడ్వాను ఆర్నోల్డుదొర.

(౫). "శత్రువులలో నత్యుత్తమమనిషి ఝాంశీయొక్క మహారాణియే" జస్టిన్ మ్యాకర్తిదొర.

విమలదేవి

(అచ్చ తెనుఁగు.)

ఈమె మార్వాడలోని రూపనగరమునకు ఱేఁడుగా నుండిన అమరసింగుని కూఁతురు. అప్పుడు డిల్లీలో నుండిన రారాజుపేరు ఔరంగజేబు. రజపూతదొరలు కొందఱు ఔరంగజేబునకు జడిసి తమబిడ్డల నతనికిచ్చి యాతని కనికరమునకుఁ దగినవారయిరి. విమలదేవి తండ్రియుఁ దన పెద్దకూఁతు నౌరంగజేబునకిచ్చి పెండ్లిచేసెను. రాచకన్నియల నిట్లు తురకల కిచ్చుటకు విమలదేవి యిచ్చ మెచ్చక, తనయుసురులుపోయినను తురకను పెండ్లాడననియుఁ దల్లిదండ్రులు తనకు మంచి రాచకొమరుని వెదకి కూర్చనియెడలఁ దనపాయమంతయుఁ గన్నియగనే గడపెద ననియుఁ దలఁచెను. ఇట్లుండ నౌరంగజేబునకిల్లాలగు కేసరిబాయను విమలయొక్క యక్క పుట్టినింటికి వచ్చెను. అప్పుడు విమలదేవి తల్లియగు కౌమారదేవి మొదలయినవారంద ఱామె రారాజునకునింతి యగుటవలన నామెను మిగుల గారవించిరి. కాని విమలదేవిమాత్ర మామె మొగమునుజూడక యేకతమున నుండి ముక్కంటిని గొలుచుచుండెను. అప్పుడచటికి కేసరిబాయి చెలియలినిఁ జూడవచ్చి యామె గొలుచు బూచుల దొరను దూఱసాగెను. అప్పుడు విమలదేవి మిగుల కోపగించి తోఁబుట్టువునుజూచి "యచ్చపు రాచకులంబునఁ బుట్టి మిగుల పనికిమాలిన కులమువానిఁ జేప

ట్టిన నిన్నుఁ జూచినదోసమువచ్చును. నేను నాయుసురులుబోం డిని విడిచిపోయినను తురకల చెట్టఁబట్టక మేటిమగండగు రజపూత పుడమిఱేనిఁ బెండ్లియాడెద" ననియుఁ బ్రతినవట్టెను. అందుకామెయక్క "నిన్నుఁ దురకలకిప్పించకుండిన నేను ఔరంగజేబున కింతినేకాను" అని ఢిల్లీకరిగి తనమగని కాకతయంతయుఁ జెప్పి యతనిచే విమల నిమ్మని తన తల్లిదండ్రులకు జాబు వ్రాయించెను.

విమలదేవియుఁ దాఁ జేసిన ప్రతినఁ దల్లిదండ్రులకుఁ జెప్పఁగా వారు మెచ్చి యామెను గొనియాడిరి. కాని యౌరంగజేబువద్దనుండి వచ్చినజాబునుచూచుకొనిన పిదప వారు మిగుల వెఱచి విమల నతని కియ్యఁదలఁచిరి. దీనింగని విమల మిక్కిలి నాగిలి సిసోదియా రాచకొలంబునఁ బుట్టిన రాజసింహుఁడు నాఁబరఁగు రాచకొమరుని బీరమ్మునదివఱకువినియున్నదిగాన నతని కొకజాబువ్రాసి తమయొజ్జలచేత నతనికిఁ బంపెను. ఆజాబులో నామె 'ఆఁడయంచ కాకికి నాతియగుట దగునా? దోసమెఱుఁగని దొరకొలంబునఁ బుట్టిన కన్నియకోఁతిమూతివాఁడును బోడితలవాఁడును నైన తురకఁ గూడుట యింపగునా? వెన్నుఁడు రుక్మిణిం దీసికొనిపోయినటుల నన్నుఁ గొనిపొండు. మీ రొకవేళ నన్నుఁ గాపాడ రాకుండిన నేను నామేనుం జాలించెదను. ఇది నిజము' అని వ్రాసెను. ఈజాబుంగొనిచనిన పుడమివేల్పు విమలయొక్క మంచి గొనముల నా రాచసింగంబునకుం జెప్పఁగా నతఁడు తురకలపై కరం బలిగి గొప్ప దండుతో రూపనగరమునకు బయలుదేరెను. ఈలోపలఁ బెండ్లిమూర్తము దగ్గర వచ్చి నందున నౌరంగజేబు పెండ్లికొ

మారుఁ డగుటకై యారాజుకుం దగినదండంబుతోఁ గూడి రూప నగరమునకుఁ బయలుదేరెను. ఔరంగజేబు రాకడ విని విమలదేవి డెందమున నిగులఁ గుంది చచ్చుటకు నుంకించుచునంతలో రాజసింహుఁడు వచ్చి యామెను చేపట్టి మరలఁ దనసీమకుఁ దీసికొని పోవఁ దొడఁగె. ఇట్లు పోవుచు నొకప్పుడు గొన్ని కొండల నడుమకు వచ్చిరి. అప్పు డచట వారు కొంతసేపు డప్పి దీర్చుకొనుటకై కూర్చుండిరి. అప్పటికిఁ గొంచెముదవ్వున నౌరంగజేబు తనమూఁకలతో విడిసియుండెను. అప్పు డౌరంగజేబు నాతియు విమలదేవియక్కయు నగు కేసరిబాను ఒకచెంచువాఁ డెట్టులనో పట్టుకొని తెచ్చి వీరు దిగిన కొండత్రోవనందొక పొదచాటున నుంచెను. అప్పు డామె "నన్నెవరయినఁ గాపాడుఁడ"ని యాకారడవిలో మొఱ్ఱపెట్టఁగా విని విమల తనమగని నంపఁగా నారాచపట్టి యాచెంచువానిచేతినుండి కేసరిబాను విడిపించి తనయుంటియొద్దికిఁ దీసికొనివచ్చెను. కేసరిబా చెల్లెలి మొగముచూడ సిగ్గుపడి యామె తనకుఁ జేసినసాయమునకుఁ గరంబు సంతసించి తాను విమలకుఁ జేసిన యెగ్గునకుఁ దన్నుఁ మన్నింపుమని చెలియలిని వేఁడుకొనియెను. అప్పుడు విమలదేవి తనయక్కను వెలవవలదని చెప్పి* కొందఱుబంటుల వెంటనిచ్చి యామెను నౌరంగజేబువద్దికంపెను. కేసరిబా సెప్పఁగా నౌరంగజేబు జరిగినకత యంతయు విని రాజసింహునిపైఁ గల పగమాని ఢిల్లీకిఁ బోయెను. రాజసింహుఁడును నెలఁతతో ఉదేపురమున కరిగి సుఖంబుండె.

లీలావతి

ఉ. వింతగ వాదమేల యవివేకుల పోలిక? స్త్రీలవిద్య సి
ద్ధాంతమె చేసినారు మనతజ్ఞులు పూర్వులు.—వీరేశలింగకవి.

గణితశాస్త్రపండితుఁడని ప్రసిద్ధిఁగాంచిన భాస్కరాచా
ర్యుల కొక కూఁతురుండెను. ఆమెపేరు లీలావతి. సిద్ధాంత
శిరోమణియందు భాస్కరాచార్యులవారు తా నాగ్రంథము
౧౦౭౨వ శాలివాహన శకసంవత్సరమునందు రచియించితి
నని వ్రాసినందున లీలావతి ౧౨వ శతాబ్దమున నుండినట్లు తేలు
చున్నది. లీలావతి బాలవితంతువైనందున నామె భర్తృనామ
మేదియో తెలియదు. మనదేశమునందుఁ జరిత్రములు వ్రాసి
యుంచుపద్ధతి పూర్వమునుండి లేనందున గణితశాస్త్రమునం
దసమానపండితయైన లీలావతినిగుఱించి కొన్ని సంభవాసం
భవములగు కథలుదప్ప మఱియేమియుఁ దెలియదు. ఐనను దం
తకథలుదప్ప చరిత్రమునకితరసాధనంబు లేవియు లేనందున
నాదంతకథలే యిచ్చట వ్రాసెదను. భాస్కరాచార్యులవారు
జ్యోతిషమునందు మిగుల ప్రవీణులు. కాన లీలావతికి వైధవ్య
ము ప్రాప్తించునని జాతకమువలనఁ దెలిసికొనెనఁట. అందు
వలన భాస్కరాచార్యులు పూర్ణాయుష్కు గలవరుని వెదకి తెచ్చి
యొకమంచిముహూర్తమునందు లీలావతికి వివాహము చేయ
నిశ్చయించిరి. వివాహమునకుఁ బూర్వము చేయవలసిన విధుల
జరిపి కన్యావరులను మండపమునందుఁ గూర్చుండఁబెట్టెను.

ముహూర్తము తెలియుటకయి నీటిలో ఘటికాయంత్రము (సన్నచిల్లి గలగిన్నె) నొకదాని నునిచి, పురోహితసమేతుఁడయి ముహూర్తము నెదురు చూచుచుండెను. అంతఁ గొంత సేపటికి లీలావతి యాగిన్నెలోనికి నీరు వచ్చువిధము చూడఁ గోరి కొంచెము జరిగి చూచుచుండెను. అట్లు చూచునపు డామె శిరోభూషణమునం దుండిన యొకసన్ననిముత్య మాగిన్నెలోఁబడి నీరు వచ్చుమార్గము నరికట్టెను. ముత్యము పడిన సంగతి యెవరును చూచినవారు కారు. ఎంతసేపు చూచినను గిన్నె మునుఁగకుండుటఁ గని దానికారణము నెఱిఁగి ఆచార్యులవారు హతాశులయి యేదో యొకముహూర్తమునందు లీలావతి వివాహము గావించిరి.

వివాహానంతరము స్వల్పకాలములోనే లీలావతికి వైధవ్యము ప్రాప్తించెను కూఁతున కిట్టిదురవస్థ సంభవించినందునఁ దండ్రి మిగుల పరితపించెను. కాని యాయన యంతటితోఁ దన కొమార్తె జన్మమునిరర్థకమని తలఁపడయ్యెను. లీలావతికిసంసార సౌఖ్యము లేకపోయినను ఆచార్యులవా రామెకు విద్యానందమొసంగఁ దలఁచిరి. లీలావతి యదివఱకే విద్యావతి యగుటవలన నామెకుఁ దండ్రి గణితశాస్త్రమును నేర్పసాగెను. లీలావతియు విద్యాభిరుచి గలదై తనదుఃఖమును మఱచి సదా గణితాభ్యాసమే చేయుచుండెను. కొన్నిరోజులకా మెకు గణితశాస్త్రమునం దపారపాండిత్యము గలిగెను. ఈమె తనగణిత ప్రావీణ్యముచేత గణించి యరగంటలో వృక్షమునకుఁ గల యాకులసంఖ్య చెప్పుచుండెనని యొకలోకవార్త గలదు. ఈలోకవార్త యెంతమాత్రమును నమ్మఁదగినది గాకపోయినను,

లీలావతికి గణితశాస్త్రమునందుఁ గలయసామాన్య ప్రజ్ఞను
చూచి లోకులీవార్త పుట్టించి రనుటకు సందేహము లేదు.
ఆమెకు గణితము చెప్పునెడ వేసిన ప్రశ్నలును, వానియుత్తర
ములును నొకటిగాఁ జేసి భాస్కరాచార్యులు లీలావతి గణిత
మనుపేరఁ బ్రసిద్ధిఁ జేసెనని యందురు. ఈసంగతి లీలావతి
గణితములోన "బాలే బాలకురంగలోలనయనే లీలావతీ
ప్రోచ్యతాం" "అయే బాలే లీలావతిమతిమతి బ్రూహి"(లీలా
వతి యనుబాల యీలెక్క చెప్పుము అనియర్థము) అనిన
వాక్యములవలన నీసంగతినిజమేయయియుండవచ్చునని తోఁచు
చున్నది. లీలావతి గణితమువలననే బాలవితంతువయిన లీలా
వతియొక్క కీర్తి సకలదేశములయందును నిండియున్నది. లీలా
వతి గణితము, ఫారసీ, యింగ్లీషు మొదలయిన పరభాషల
యందుఁగూడ భాషాంతరీకరింపఁబడినది లీలావతి గణితము
లోని లెక్కలన్నియుఁ జేయుటకుఁ బురుషులకే మహాప్రయా
సముగా నుండును. కాన నిట్టికఠినపు లెక్కలను నేర్చిన స్త్రీ
యొక్క బుద్ధికుశలత యెంత యుండవలయునో చదువరులే
యూహింపఁ గలరు.

ఈలీలావతి చరిత్రమువలనఁ బూర్వకాలమున ఈదేశ
మునందు స్త్రీవిద్య సర్వసాధారణమయి యుండెనని తెలియు
చున్నది.

సత్యవతి

బంగాళాయిలాకాలోని మాల్ హదనీ యను ప్రాంతము లోనిదగు గాడమగ్రాము నివాసియగు రామానందగోస్వామికి నీమె కోడలు. గోస్వామిభార్యపేరు సునీతి. ఈమె మిగుల దయగలది యయి యింటిపని నంతను జేసి యూర నెవ్వరును క్షుత్తుచే బాధపడుచుండలేదుగదా యని తెలిసికొనినపిదప పతి సుతులకుఁ గుడువఁబెట్టి పిదపఁదాను భుజించును. రామానందుఁడు భగవద్భక్తుఁడు, పాపభీతుఁడునై తనకుఁ గలమాన్యములో వచ్చినవానితో జీవనము చేయుచు సంతుష్టుఁడయి యుండెను. రామానందుఁడు తనపుత్రుడగు ప్రేమానందునికి విద్యాబుద్ధులు గఱపి సద్గుణవంతునిగాఁ జేసెను. వారికోడలగు సత్యవతి మిగుల రూపవతి యగుటయేగాక విద్యావతియయి వినయ వివేకాదిసద్గుణనిధిగా నుండెను. ఈమె రాణీభవాని కాలమునందుండినట్లు తెలియుచున్నది. సత్యవతియత్తమామలను సేవచేయుచుఁ బతియాజ్ఞను శిరసావహించి మిగుల నమ్రతతో నుండుటవలన వారును ఆమెయం దధికాదరము కలవారలయిరి. ఇట్టికుటుంబమధిక సుఖములో నుండఁగా వారి కకస్మాత్తుగా నొకగొప్పయాపద సంభవించెను. ఆయాపదవలననే సత్యవతి యొక్క ధైర్యస్థైర్యములు బాగుగా బయలుపడి యామె కీర్తి శాశ్వతపఱచెను.

ఆకాలమునం దాదేశమున కంపనీవారి ప్రభుత్వము క్రొత్తగాఁ బ్రారంభ మయ్యెను. ఆసమయమున ననావృష్టి దోషమువలన నాదేశమున నొకగొప్పక్షామంబు సంభవించె. ఆక్షామంబున పంటలులేక కాపులు మిగుల హీనస్థితికి వచ్చిరి. కాని దొరతనమువారి యుద్యోగస్థులు, దొరతనమువారి కియ్యవలసిన పన్ను కొఱకయి కాపుల యిండ్లనమ్మియు, పొలములను విక్రయించియు పన్ను దీసికొని వారి ననేక బాధలఁ బెట్టుచుండిరి. వాండ్రను రక్షకభటుల కొప్పగింపఁగా వారు వారిని, వారి స్త్రీలను సకలబాధలపఱిచి సభలలో నవమానింపుచుండిరి. ఇట్టిసమయములో నదివఱకు మాన్యముగా నిచ్చిన రామానందుని భూమికి నచటి యుద్యోగస్థుఁడగు దేవీసింహుఁ డన్యాయముగా పన్ను నడిగెను. అప్పుడు రామానందునివద్ద ద్రవ్యమేమియు లేనందున నాయధికారి వారి యింటనున్న వస్తువులన్నియు వేలము వాడెను. అట్టియాపత్సమయములో రామానందుఁడు తనపరివారముతోడ రంగపురమున తనశిష్యు లుండినందున, నచటికిఁ బోవుచుండెను. కాని రాజభటులు వారి నందఱిని త్రోవలోఁ బట్టుకొని రాజస్థానమునకుఁ దీసికొనిపోయిరి. అచటఁ గులాంగనల లొందు నవమానమును జూచి సహింపలేక ప్రేమానందుఁడు దీని కంతకును కారణుఁ డగుదేవీసింహుని తనచేతికత్తితో నఱకఁబోయెను. కాని యింతలో రాజభటుఁ డొకఁడు వచ్చి యతని చేయి పట్టుకొనియెను. అంత నా రాజభటుఁ డొకగదిలోని కతనిఁ దీసికొనిపోయి వీపుపైని లెక్కలేని దెబ్బలను గొట్టెను. అదివఱకట్టి దెబ్బలచేత నలుగురుమనుష్యులచట మృతు లయిరి.

ఆవార్త విని రామానందుఁడును, సత్యవతియు, ప్రేమానం
దుఁడు చచ్చెనని వగచిరి. తదనంతరము రామానందుఁడు కారా
గృహములోని కరిగి యచట దెబ్బలచేత విరూపియయి
మూర్ఛఁజెందిన పుత్రుని గుర్తింపక చచ్చెనని తలఁచెను. అంత
నతఁడీవలకు వచ్చి కోడలి కాదుఃఖవార్త నెఱిఁగించి యామెను
దీసికొని యరణ్యమార్గమునఁ బోవుచుండెను. సత్యవతి
పతి మరణమున కధిక దుఃఖితయయి యనుగమనము చేయ
నిశ్చయించెను. కాని రామానందు లామె నట్లు చేయనియ్య
కుండెను. వీరిట్లరుగుచుండ దేవీసింహుఁడు సుహాసవతు లగు
సతులను బట్టి తెప్పించి వారిని దొరల కర్పించి యాదొరల
యనుగ్రహము సంపాదించుచుండు నని వార్త వీరికిఁ దెలిసెను.
నాఁటినుండియు వారు గ్రామమునం దెప్పుడును సంచరింపక
అరణ్యముననే తిరుగుచుండిరి. కాన వారు రాజభటులకు
జిక్కలేదు. ఇట్లు వీరు నడుచుచు నొకగ్రామ సమీపారణ్యము
నకు రాఁగా నాగ్రామమున నొకసౌందర్యవతిని వెదకుచు
రక్షకభటులు వచ్చి రనినవార్త వారికిఁ దెలిసెను. అప్పుడు
రామానందుఁడు కోడలినిఁ జూచి ‘అమ్మా! నీవు నాతో
నుండిన నీకు విశేషసంకటములు కలుగును. కాన నీ వీవృద్ధ
దాసిని నొకసేవకునినిఁ దీసికొని కాశీక్షేత్రమున కరుగుము’
అనిపలికెను. అందుకు సత్యవతి ‘మీరు నాకు మామగారై
నను నన్ను మీకన్యకకంటె నెక్కుడుగాఁ జూచెదరు. మిమ్మ
ను విడిచిపోవుటకు నే నెప్పుడును సమ్మతింపను. మన మిరు
వురము కలిసియుండుటయే నాకు దుఃఖములో సహితము
సుఖముగానుండును. పతివ్రతల నెవ్వరును జెఱుపలేరు. మనో

నిశ్చయముగల నాతుల నెవ్వరును నవమానింప శక్తులుకారు'
అని పలికి దుఃఖాతిరేకమువలన సత్యవతి మూర్ఛిల్లెను. కొంత
సేపటికామె సేదతేరి 'హా పరమేశ్వరా! నన్ను నాప్రాణ
నాథునితోడఁ గొనిపోవక యేల బ్రతికించితివి? బ్రతికించినను
నాకీసౌందర్య మేల యిచ్చితివి. దీనివలన సుఖము ననుభవించు
వారు లేరైరి. ఇఁక దీనితోడి ప్రయోజన మేమి? సంకట
మూలమగు నీసౌందర్యముతో నీప్రపంచమున నుండుటకష్టము
కాన ముక్కు, చెవులుగోసికొని విరూపి నయ్యెద' ననియామె
యట్లు చేయఁబోఁగా రామానందు లామె నట్లు చేయనియ్యక
ననేకహితులను చెప్పి వృద్ధదాసిని విశ్వాసార్హుఁడగు భృత్యుని
నిచ్చి యామె నరణ్యమార్గమునఁ బంపెను అప్పుడామెకుఁ
గట్టువస్త్రము దప్ప నన్యవస్త్రముగాని దగ్గర ధనముగాని
లేదయ్యెను.

కోడలినంపి రామానందులు భగవన్నామ సంకీర్తన
చేయుచుండఁగా రాజభటు లచటికి వచ్చి యతనిని బట్టుకొని
పోయి కారాగృహమునం దుంచిరి. సత్యవతి కొంతదూర
మరిగి ముందుపోవ మనసొప్పక మరలి మామగారున్న స్థలము
నకువచ్చి యతనిని రాజభటులుగొనిపోయి కారాగృహమునం
దుంచిరని వినెను. అప్పుడామె మిగులదుఃఖించి యూరకుం
డక మరల ధైర్యమువలంబించి మామగారిని విడిపించు నుపా
యము వెదకి, తాను పురుషవేషమును ధరియించి బంధఖా
నాను సమీపించి తనసేవకుల నచటనే యునిచి తాను ముం
దుకువచ్చెను. అచట నధికారియగు రామసింహ జమాదారా
బాలునిఁజూచి నీ వెవ్వఁడవనియు, నేలవచ్చితివనియు నడుగఁ

గా నతఁడు తనపేరు 'నాన'కనియుఁ, దన నివాసస్థలము గయా జిల్లాలోని పూర్ణియా యనుగ్రామమనియుఁ దా నుద్యోగము నిమిత్తము వచ్చితిననియుఁ జెప్పెను. అందుపైనతఁడా బాలునిఁ దనయొద్ద నల్పజీతమున కుంచుకొనియెను. ఈ వేషధారిబాలకుఁడు నిత్యముయజమానునిసేవ బాగుగాఁజేసి యతనికృపకుఁ బాత్రుఁడయ్యెను. అంతనొకనాఁడతఁడు కైదుఖానాలోనికి యజమానునియనుజ్ఞ వలన నరిగి మిగుల యుక్తిగా రామానందుల నచటినుండివిడిపించి విపినమార్గమున నరణ్యమధ్యమున నున్న యొకయోగిని*గృహమునకుఁదీసికొనిపోయెను. వారచటి కరిగి యామెతోఁ గొంత ప్రసంగించునంతలోఁ జచ్చిపోయెననుకొనిన ప్రేమానందుఁడు బ్రతికి కలకత్తాలో కారాగృహమునందుండినట్లు తెలిసెను. అప్పుడు సత్యవతి యొకభృత్యుని వెంటఁదీసికొని భర్తను విడిపింతునని పురుషవేషముతో రామకృష్ణుఁడనునామమునఁ గలకత్తాకుఁ బయలుదేరెను. ఆపదలు మనుష్యులకు శత్రువులని తలఁచెదరుగాని నిజముగా విచారింపఁగా గొప్పవారి కవి మిత్రులనియే చెప్పవచ్చును. ఆపత్కాలము వలననె గొప్పవారిపవిత్రచరిత్రము, చాతుర్యము ధైర్యము మొదలైనగుణములు వెల్లడియగుట కవకాశము కలిగి వారికీర్తి జగద్విఖ్యాతమగును.

---

* ఈయోగిని యవతియో తెలియదు ; కాని యాకాలమునందే యుండి యాదేవీసింహుని భయముచేతనే యరణ్యమునందు యోగినిగా వాసము చేయుచుండిన 'కమలాదేవి'యే యైయుండవచ్చునని యూహింపఁబడుచున్నది. కమలాదేవిచరిత్రము చూచునది.

సత్యవతి రాత్రిందివములు నడచి మూఁడుదినములకు కలకత్తానగరము ప్రవేశించెను. అచట బందిఖానా రామానందులను బట్టిన యధికారి చేతిదిగాక యతనికంటె గొప్ప యధికారిచేతిలో నుండెను. అందువలన నచటవ్యాజ్యమునకుఁ బోయినచోఁ బ్రేమానందుఁడు విముక్తుఁడగునని తెలిసెను. కాని యాకోర్టు వ్యాజ్యమునకువిశేషద్రవ్యముకావలసియుండెను. ద్రవ్యముకొఱకు సత్యవతి విచారింపుచుండఁగా, నాగ్రామమునందు గంగాగోవిందసింహుఁ డనుగృహస్థునింటికి యాచనార్థము కొందఱు బ్రాహ్మణు లరుగుచున్నట్టామెకుఁ దెలిసెను. అప్పు డామెయు బురుషవేషముతో నచటికరిగెను. కానియచట నేమియుఁ దొరకదయ్యె. అంత నాసాధ్వి మిగులచింతించి రాజవీధిలోనొకవృక్షచ్ఛాయనుగూర్చుండినిద్రాహారములు లేక కొన్నిదినములు గడపెను. అంత నొకదినమాత్రోవ నొకగొప్ప యుద్యోగస్థుఁ డరుగుచుండెను. ఆయన చేతిలోనుండి యతనికిఁ దెలియకయే కొన్ని యగత్యములైన కాగితములు క్రిందఁ బడెను. అవి పడుటనుగని త్వరగాసత్యవతి వానినెత్తి తెచ్చి యాగృహస్థున కిచ్చెను. వానిని దీసికొనియాతఁడాబాలకునికిమిగుల కృతజ్ఞుఁడయి "నీవు నాకువచ్చు గొప్ప యాపదలను దొలఁగించితివి. నీకేమికావలయునో యడుగు"మనెను. అందుకు నామె తనబంధుఁడొకఁ డాయూర బందివాసములో నుండినందున నతని విడిపింపవచ్చి ద్రవ్యహీనతవలన నాపని సాధ్యముకాక యుండెననియు, తమ రాకార్యమునకుఁ దోడుపడ వలెననియు వేడుకొనెను. అందు కాగృహస్థుఁడు సమ్మతించి రామకృష్ణుని (సత్యవతినామము) యిచ్ఛప్రకార

ము ప్రేమానందును విడిపించెను. కారాగృహమునుండి బైటికి వచ్చినపిదప పురుషవేషధారిణియగు తనసతినిఁజూచి ప్రేమానందుఁడు గుర్తింపక తనబంధువుఁ డెవఁడో తనను విడిపించెనని తలఁచెను. తదనంతరము వారు గృహమునకు వచ్చినపిమ్మట సత్యవతి భర్తకుఁ దన నెఱిఁగించి యతని పాదములపైఁబడెను. అంత ప్రేమానందుఁడును తనసతి చేసిన యద్భుతకృత్యమున కచ్చెరువంది యామె నాలింగనము చేసికొనియెను. మృతుఁడయ్యె నను కొనిన ప్రియభర్తను పండ్రెండుసంవత్సరములకుఁ గాంచెనుగాన సత్యవతి సంతోషమునకుఁ బారము లేదయ్యె. తదనంతరము వారిరువురును భృత్యుని వెంటఁ దీసికొని కొన్నిదినములకు రామానందుఁడును యోగినియు నున్నస్థలమునకు వచ్చిరి. అప్పుడు రామానందుఁడు పరమానందమగ్నుఁడయి కోడలిని బహువిధముల నుతియించెను. అంత వారందఱును రంగపురమున కరిగి సుఖముగా నుండిరి.

మహారాణీ త్రిపురసుందరి

ఈమె నేపాలాధీశ్వరుఁడగు రాణాబహదురుని పెద్దభార్య. ఈరాజు ౧౭౭౭గవ సంవత్సరమున సింహాసనారూఢుఁ డయ్యెను. ఈయనకు నిద్దఱుభార్య లుండిరి. వారిలోఁ బెద్దదియు, మహారాణి బిరుదుఁ బొందినదియునైన త్రిపురసుందరి గుల్మీరాజుబిడ్డ. ఈమె యత్యంత సద్గుణవతియు, నమితయౌదార్యవతియునై యుండెనని చరిత్రకారులు వ్రాసియున్నారు. కాని యీమెకు సంతానము లేనందువలన రాజీమెను నొల్లకయుండెను. అయినను నాసాధ్వి పతిభక్తిపరాయణయై యుండెను.

౧౮౦౦వ సంవత్సరమునందు రాజుకు మతిభ్రమ కలిగి రాజ్యమంతయు రెండవ భార్యకుమారున కిచ్చి, రెండవభార్యను నాచిన్నవానికిఁ బాలనకర్త్రిగా నేర్పఱచి కాశీవాసముఁ జేయఁబోయెను. పతివ్రతాతిలకమగు త్రిపురసుందరియుఁ బతివెంట నతనిసేవకొఱకు కాశికిఁబోయెను. కాని యారాజీమెను మిగుల బాధపెట్టి, యిల్లు వెడలఁగొట్టి మరల పాళమునకుఁ దిరిగి పోవలసినదానినిగాఁ జేసెను.

ఇట్లు నేపాళమునకు వచ్చినప్పుడు ఆమెకుఁ దనకు హక్కుగల బాలరాజుయొక్క పాలనకర్తృత్వము వహించవలయుననిన యిచ్ఛ కలిగెను. బాలరాజుకుఁ బాలనకర్త్రిగా నుండవలసిన హక్కు పట్టపురాణి(రాజుయొక్క పెద్దభార్య) ది కాని యితరులది కాదు. కాన తనకా యధికారము రావలయునని త్రిపురసుందరియిచ్ఛ న్యాయమయినదియేకాని యన్యాయమయినది

కాదు. కాన నిందానుగుఱించి యీమెను నిందించుటకు వీలు లేదు. రాణిగారు తనయధికారమును సంపాదించుకొనుటకయి సైన్యములను పోగుచేసి నేపాళదేశము సరిహద్దు సమీపమునకు వచ్చెను. ప్రజలందఱీమెకే యనుకూలు రయినందున నప్పుడు రాజ్యము చేయుచుండిన రెండవరాణికి మిగుల చింతకలిగెను.

౧౮౦౨వ సంవత్సరము నవంబరు నెలలో మహారాణి త్రిపురసుందరి, పొలిమెర దాఁటి నేపాళదేశములోనికిఁ జొరఁబడెను. కాని త్రోవలోనే యీమె సైన్యమును రెండవరాణి యొక్క సైన్యము కొల్లఁగొట్టెను. కాని యీపరాభవమువలన ధైర్యమువిడువక మహారాణి మరల సైన్యమును జతపఱుచుకొని ౧౮౦౩వ సంవత్సరము ఫిబ్రవరి నెలలో నేపాళమునకు వచ్చెను. చిన్నరాణిగారి సైన్యములు వచ్చి యీమెను నెదిరించెను; కాని యీమె సైన్యములచే నవి యోడింపఁబడి మహారాణి మహావైభవముతో ఖటమండూ యను నిజరాజధానిఁ బ్రవేశించెను. అచ్చటనున్న చిన్నరాణి బాలరాజును వెంటఁ దీసికొని పాఱిపోయెను. కాని మహారాణిగా రారాజపుత్రుని మరలఁ దెప్పించి రాజ్యముపైఁ గూర్చుండఁ బెట్టి తాను పాలనకర్త్రిగానుండెను. మహారాణిగారు న్యాయప్రవర్తన గలదియైనందున నోడిపోయిన చిన్నరాణి నేమి, యీమె పక్షమువారి నేమి, యొంతమాత్రమును బాధపెట్టక వారి యపరాధముల నన్నిఁటిని క్షమించెను. ఆహా! ఈమె క్షమాగుణం బందఱికిని ననుకరణీయముగదా? రక్తపాతము లేక ప్రభుత్వములలో నిట్టిమార్పులు గలిగిన యుదాహరణ మిది యొక్కటియే యని చెప్పెదను. ఈమె యచ్చటనున్న యింగ్లీషువారి రాయబారితో

విశేషస్నేహముగా లేనందున నాతఁడాదేశమున్నందలి యింగ్లీషువారి యిలాకకుఁ బోవలసినవాఁ డాయెను.*

ఈమహారాణి బహుఖ్యాతిగాను, ఘనతగాను రాజకార్యముల నన్నిఁటిని నిర్వహించుచుండెను. జనులందఱును పరరాజులును మిగులఁ గొనియాడ నీమె బహుదీర్ఘకాలమువఱకు రాజ్యముఁ జేసెను. బుద్ధిసామర్థ్యము విషయముననే గాకుండ సద్గుణములనుగుఱించియు నీమె విఖ్యాతిఁ జెందెనని చరిత్రకారులు వ్రాసియున్నారు. మతిభ్రమ బాగయిన పిదప నీమె పెనిమిటివచ్చి మరలఁ గొన్నిరోజులు రాజ్యము చేసెను. అప్పుడును నీమె భర్తసేవయందుఁ దత్పరురాలయి యుండెను. ఈమె పెనిమిటి ౧౮౦౬వ సంవత్సరములోఁ గాలముచేసెను. తదనంతర మీమె భీమసేనుఁ డనువానిని మంత్రిగా నేర్పఱచుకొని మిక్కిలి చాతుర్యముతోఁ జక్కఁగా రాజ్యపరిపాలనము చేసెను. ఈమె ౧౮౩౨వ సంవత్సరములో మృతిఁ జెందెను. పతిచేఁ దిరస్కరింపఁబడియు, సవతులచే నవమానింపఁబడియు, పాతివ్రత్యము, క్షాత్రగుణము మొదలయిన సద్గుణములను వదలక ధైర్యమునుండి యోగ్యమైన తనహక్కులను శౌర్యముచే సంపాదించుకొని, శత్రులనుగూడ దయార్ద్రదృష్టిఁ జూచుచు జనులు గొనియాడ రాజ్యపరిపాలనము చేసిన యీసతీమణిని నెవరు గొనియాడక యుందురు?

---

* హిందూదేశములోని ప్రాంతముల నొక్క నేపాళదేశము స్వాతంత్రతగలదియై యున్నదనినమాట చదువరులకుఁ దెలిసియేయుండును. ప్రస్తుత మింగ్లీషువారును, నేపాళమువారును నన్యోన్యస్నేహభావముతో నుండుట యెంతయు శ్లాఘనీయము గదా!

సావిత్రీబాయి తాణేకరీణ్.

ఈశూరనారి కర్ణాటకములోని బెళగాముజిల్లాయందుండు బేలవాడీయందలి భుయికోటకు నధపతిగానుండిన యేసాజీభార్య. ఈమె శివాజీ మహారాజు సైన్యములతో యుద్ధము చేసెను.

శివాజీ యొకప్పుడు కర్ణాటకముపైకి దండువెడలెను. అప్పుడాయన తనసైన్యాధిపతియగు దాదోజీ నచటిదుర్గములు గెలువ నియమించి తాను తనదేశమున నెరింగ కేబు సైన్యములను గెలుచునిమిత్త మరిగెను. దాదోజీ తాను భుయికోటను గెలిచినచో దాని చుట్టుపట్టులనుండు దుర్గము లల్పశ్రమతోఁ దనకుఁ జిక్కఁగలవని యనుకొని ప్రథమమునందు దానిని ముట్టడించెను. కాని దానిసంరక్షకుఁడగు యేసాజీ వారికి లోఁబడక వారితో ఘోరముగాఁ బోరెను. ఇట్లు కొంతసేపు సంగ్రామము జరిగినపిదప నేసాజీయుద్ధరంగమునం బడియె. అంత నతని సైన్యములు విచ్చలవిడిగా నలువంకలకుఁ బాఱసాగెను. భర్త యుద్ధమునఁ జచ్చుట విని యతనిపత్ని కొందఱు దాసీలతోడ యుద్ధభూమికి వచ్చెను. ఆమె యచటికివచ్చి గతప్రాణుఁడైనను చేతిపలుకయు, వాలునువిడువని తనపతిని గాంచెను. అప్పుడామె మనంబున శౌర్యాగ్ని ప్రజ్వలింపఁగా నామె పతివియోగదుఃఖమును మ్రింగి భర్తచేతివాలును, బలుకయుఁ దనకేల నమర్చి పతిసన్నిధిని నిలిచి తనసైనికులతో నిట్లనియె.

‘ఓసిరవరులారా! స్త్రీలవలె నేల పాఱిపోయెదరు? మీరు మిగుల పరాక్రమవంతులసియు, శత్రువులకు వెన్నియ్యనివారనియు మిగుల కీర్తిగాంచితిరి. ఆకీర్తికిదియేనా లక్షణము? మీకధిపతియగు వాఁడిచటఁ బడియుండఁగా నతని శత్రువులస్వాధీనమున విడిచి చనుటయేనా శూరధర్మము ? మీతండ్రులు, తాతలు రాజభక్తులై తమప్రాణములను రాజుకొఱకు విడిచి స్వర్గమునకరిగి యుండఁగా మీరు రాజద్రోహులై నరకమునకుఁబోవ యత్నించుట యుచితమా? మీశత్రువులు మీయజమానునియొక్కయు, మీసహచరులయొక్కయు, మీబాంధవులయొక్కయు మృతశరీరములకు నిర్దయులై గోడనిప్పు విధమున నిప్పుకోటక్రిందఁ బాఱవేయుదురో లేక అంత్యజులచేత వారిశరీరముల నొకపల్లములోఁ బాఱవేయింతురో, అట్లుగాక కుక్కలనక్కల కాహారముగానిచ్చి మిగిలిన యస్థిమాంసముల నరణ్యమునఁ బాఱవేయుదురో! ఇందుకైనను మీకు సిగ్గుకాదా? తిరుగుఁడు; మరలిరండు. మీచేత పరాక్రమమేమియుఁ గాకున్నను నాయొక్కయు, నాదాసీజనముయొక్కయుఁ బరాక్రమము చూచుచుండుఁడు! ఇట్టివాక్యముల నుచ్చరించి కేవలము మహిషాసురమర్దనుని యవతారమును బోలియున్న యావీరయువతి తానశ్వారోహణముచేసెను. వెంటనే యామెదాసీలును ఆయుధహస్తులై తమతమ గుఱ్ఱముల నెక్కిరి. దీనింగని పాఱిపోవు సైన్యములు సిగ్గుపడి మరలి సావిత్రీబాయి యాజ్ఞను మన్నించి యుద్ధముచేయుటకు సిద్ధమయ్యెను.

సావిత్రీబాయి తనసైనికుల నందఱిఁ జేర్చి కోటను మరలఁగొన నిశ్చయించెను. ఈసంగతి దాదోజీకిఁ దెలియఁగా

నతఁడధికాశ్చర్యముం బొంది స్త్రీ లిట్టిసాహసకార్యములలో నికిఁ జొరఁగూడదనియు మీజీవనమునకై శివాజీగారు చాల భూమిని మీ కిచ్చెద రనియు, గాన మీరు సాహసించి మీయొక్కయు మీసైనికుల యొక్కయు ప్రాణములకుఁ దెగించకుఁడని యతఁడు సావిత్రీబాయికి వర్తమాన మంపెను. కాని యావచనములా శూరయువతికి రుచియింపక మరల నిట్లు చెప్పిపంపెను. 'నా ప్రాణముల కాధారమగు ప్రాణనాథుఁ డిదివఱకే స్వర్గమున కరిగెను. కాన నిఁక నేను నాప్రాణముల కెంతమాత్రమును భయపడను. నాపుట్టినింటివారును, చొచ్చినయింటివారును ప్రాణములకన్న స్వకర్తవ్యమునే యధికముగా నెంచెడివారుగా నుండిరి. నాభర్త నెఱవేర్పఁదలఁచినకార్యము నతఁడు నెఱవేర్పకయే పరలోకమున కేగెను. కాననది నెఱవేర్చుట నాకర్తవ్యము. ఇందువలన మీరు వెంటనే కోటను నాస్వాధీనము చేసిపొండు. లేదా యుద్ధమునకు సిద్ధముగుఁడు. ఈరెండు వాక్యములు దప్ప మూడవవాక్యము నేనెన్నఁటికి నొప్పను.'

ఈమె చెప్పినమాటలు దాదోజీకి నసమ్మతములైనను విధిలేక యతఁడు సంగ్రామరంగమునకు రావలసినవాఁడాయెను. అప్పుడు సావిత్రీబాయి నాలుగైదువందల సైనికులతో వేలకొలఁది సైనికులు గలదాదోజీసైన్యములను దైన్యంబు నొందించి వారివ్యూహములను చిందరవందఱగఁ జేసి యనేకులను దనకత్తివాతంబడ వేసి కొందఱిని మూర్ఛనొందించి, కొందఱిని గాయపఱచి యానిన యాఁడుసింగమువలె నా రణరంగమున నెటు చూచినను దానెయై యందఱకును భయము పుట్టించుచుండెను.

ఇట్లామె మూడువేలసైనికులను లక్ష్యముచేయక రెండుజాముల సంగ్రామములో వారిలో ననేకులను జంపియుఁ, గొందఱిని పాఱఁగొట్టియుఁ గోటాద్వారములను దెఱచెను. దీనింగని దాదోజీ మిగులదిగులొంది యింకను గొన్ని వేలసైన్యమును దెచ్చి యామెను చుట్టుముట్టెను. అప్పుడును నామె ధైర్యమును విడువక శత్రుసైన్యములతోడఁ బోరి తన శౌర్యము నందఱకును విదితపఱుపుచుండెను. ఆసమయమునందామె సైనికులుకొంచె మధైర్యపడిన ట్లగుపడఁగా వెంటనే యామె ముందుకువచ్చి తన మెడలోని హారములను దెంపి సైనికులకు బహుమానములిచ్చి వారి కుత్సాహము కలిగించెను. అందువలన వారు మిగుల శౌర్యముతోడఁ బోరి యుద్ధమునఁబడిరి. తదనంతరము దాదోజీ యెనిమిదివేలసైనికులతోడ నామెను ముట్టడించి యామెవెనుకకుఁ బోయి యామె గుఱ్ఱపుకాలిని నఱికెను. అందువలన నామె క్రిందికి రావలసినదాయెను. ఆమె క్రిందదిగిన వెంటనే యామె కుడిచేతిని దాదోజీ నఱికెను. అంతతో నామెయొక్క ఖడ్గముతోడఁ గూడ ధరణిపైఁ బడియెను. అప్పుడు చేయి పోయినందునకంటెను చేతిలోని ఖడ్గముపోయినందునకే సావిత్రీబాయి కధిక దుఃఖము కలిగెను. తదనంతర మాయన యాకిల్లాపైని శివాజీ పతాకమును నాటి విజయమును చాటి యచటినుండి సావిత్రీబాయిని దనతోఁ దీసికొని శివాజీ కోలాపురమునం దుండఁగా నచటికివచ్చెను. అచట దాదోజీ సావిత్రీ బాయి ధైర్యస్థైర్యములను, యుద్ధవిశారదత్వమును శౌర్యమును, దృఢనిశ్చయమును మొదలగు గుణములను చాలవర్ణించెను. వానిని విని శివాజీమిగుల

నాశ్చర్యమునుబొంది యామెను తనసన్నిధికిఁ దెప్పించెను. ఆమె ముఖావలోకనము చేసినతోడనే శివాజీకి మిగుల పశ్చాత్తాపము కలిగెను. అందువలన నతఁ డామె కనేక సమాధాన వచనములనుఁ జెప్పి తాను గొనిన కోటను మరల నిచ్చెదననియె. కానిసావిత్రీబాయి యామాటలను చెవిని బెట్టక 'నాకివన్నియు నక్కఱలేదు. వంశమునం దెవ్వరును లేని యపకీర్తిని నేను శౌర్యహీనతవలనఁ దెచ్చితిని. కాన నాఖడ్గమును, నాశత్రువును నాకొప్పగింపుఁడు ఇదియే నాకోరిక. ఇట్లుచేయని యెడలఁ దమ రిప్పుడేనాశిరస్సునుఛేదించి పుణ్యము కట్టుకొనుఁడు' ఇదియేగదా నిజమయిన శౌర్యలక్షణము. శివాజీయామె యడిగినవాని నియ్యఁజాలక యామె నామెయింటికంపెను కాని యావీరవనిత తనకుఁ గలిగిన యపజయమునకు సహింపక దిగులొంది రెండు మూడుమాసములకే పరలోకమున కరిగెను.

వాక్పుష్టా

ఈ పుణ్యశీల కాశ్మీరాధిపతిగా నుండిన తుంజీనునికిం బత్ని. ఈరాజు మిగుల ప్రజావాత్సల్యము గలవాఁడనియు, ధర్మాత్ముఁడనియుఁ గీర్తిఁ గాంచెను. ఆయన భార్యమిగులధర్మాత్మురాలును, ధైర్యవతియునయి యుండెను. తుంజీనుఁడు తనసతి సహాయమువలన రాజ్యము నేలుచుఁ బ్రజలను సుఖులనుజేయుచుండెను. కాని యొకానొకసమయమునం దాదేశమునందలి ప్రజలకు క్షామమువలన గొప్పయాపద సంభవించెను. అట్టిసంకటసమయమునందా సుశీలచూపిన ధైర్యమును స్వప్రజారక్షణమునకయి పడిన పాట్లును మిగులస్తుత్యములు.

కాశ్మీరదేశము తుంజీనుని పరిపాలనదినములలో సర్వైశ్వర్యయుతమయి యుండియుచటి ప్రజలకు మిగుల సుఖకరంబై యుండె. తుంజీనుఁడును న్యాయపరిపాలనము చేయుచుఁ దనప్రజల నానందింపఁ జేయుచుండెను. ఇట్లుండఁగా నొకసంవత్సరము ఫాల్గుణమాసమునం దాదేశమునం దంతటను మంచు కురిసి కోఁతకు సిద్ధము లయిన పొలములపై నంతటను మంచు గట్టిగాఁ బేరెను. అందువలన ధాన్య మంతయు నాశ మొంది యాదేశమున గొప్ప కాటకము సంభవించెను. అందువలన జనులన్నార్తులై తిరుగుచుండిరి. రాజు తనపత్ని సహాయవలన క్షుద్బాధాపీడితు లగుజనుల నాదరింపుచు, వారి కందఱకు నన్నము పెట్టింపుచుండెను. అప్పుడు వాక్పుష్టయను గలదయా

రసమును జూచి యచటి ప్రజలు మిగుల నానందపరవశులయి తమ దుఃఖములను మఱచిరి.

ఇట్లు కొన్ని దినములు గడచినపిదప రాజు బొక్కస మంతయు నోడిసెను. అప్పుడు రాజు, మంత్రి మొదలగువారి సహాయమువలనఁ గొన్ని దినములు ప్రజల యాఁకలివాపి తుదకు ద్రవ్యహీనుఁడును, ధాన్య రహితుఁడునునై ప్రజలబాధలు చూచుచు నుండవలసినవాఁడాయెను. అప్పుడు రాణి తమ ప్రజలబాధలు తొలఁగుటకయి యనేకోపాయములను చేసెను. తుద కామె తననగల నన్నిఁటిని నమ్మి యాద్రవ్యముతో నితర దేశములనుండి ధాన్యము తెప్పించి యన్నార్తుల కన్నము పెట్టుచుండెను. ఆహా! యీమె యౌదార్యము నేమని కొనియాడవలయును? కాని యా స్వల్పద్రవ్యముతోఁ గొనిన ధాన్యము ప్రజల కెన్నిదినములు చాలును? ఇంతటితో నా దేశపుక్షామము వదలనందున జనులలో ననేకోపద్రవములు గలుగసాగెను. జననీజనకులు తమ పిల్లలపయి నిర్దయులైరి. భార్యాభర్తలొండొరులపైఁగల పవిత్రమగుదాంపత్యప్రేమను విడనాడిరి. సహోదరప్రేమలు రూపుమాసె నందఱును దమతమ పొట్టకూటికయి నలువంకల విచ్చలవిడిగా దిరుగ సాగిరి. అన్నాభావమువలన ననేకజనులు మృతులయిరి. వృద్ధులు, బాలురు, తరుణులు ననుభేద మిసుమంతయును లేక యందఱును యమపురమునకు విందులయి చనిరి పోఁగా మిగిలిన యల్పజనులును చూచుట కతి వికారరూపులయి మనమున నొక విధమగు భయము పుట్టించువారయి యుండిరి. అప్పు డాకాశ్మీరదేశము కేవలము దండధరుపురమును బోలి

యుండెె. ఇట్టివిపద్దశయందొకరాత్రి పురజను లన్నమునకయి రాజగృహమును ముట్టడించి యాక్రందనము చేయసాగిరి. క్షామమువలనను గత్తరవలనను పీడింపఁబడిన యాదీనజనుల దురవస్థనుగని వాక్పుష్ట మిగుల చింతాక్రాంతయయ్యు, నివారించు నుపాయము గానక సదయాంతఃకరణయై తనపతి బుజముపైఁ దలవాల్చి యిష్టదేవతను ప్రార్థింపుచుండెను. ఆసమయమున దుఃఖమువలన చిత్తవ్యాకులుఁడయిన తుంజీనుఁడు తన పత్నితో ' కాంతామణీ! మనము చేసిన పాపమువలన మన ప్రజల కిట్టికష్టములు సంభవించె. నాదురదృష్టమువలన ధనమంతయు వ్యయమయ్యె. ప్రజల యాఁకలి నివారించుటకెన్ని యుపాయములుచేసిన నవన్నియువృథలయ్యె; నిట్టి నరాధముఁడనగు నాజన్మము కాల్పనా? నేను బ్రతికి యుండఁగానే నా ప్రజలు చచ్చుచున్నవారు. మనముచేసిన ప్రయత్నములన్ని యు నిష్ఫలములయ్యె. మనగర్భమునఁ గన్నవారివలెఁ గాపాడిన యసంఖ్యప్రజనాశ మొందెను. ఇంకను నాశ మొందనున్నది. రాజ్యమునందెటు చూచినను పతులకయి విలపించు సతులును పుత్రులకయి శోకించు జననీజనకులును, అన్నమునకయి యారాటపడు జనులును నమితముగా నగుపడుచుండెదరు. ప్రపంచమునందింతకంటెను దుఃఖకరమగు సమయము వేఱుగ నుండునా? రత్నములతోడను, సువర్ణరజతాది ద్రవ్యముతోడను ధాన్యసమృద్ధితోడను, నొప్పి సుందరముగాఁ గానుపించు నీకాశ్మీరదేశము నేఁడు శ్మశానతుల్యముగాఁ గానుపించెడిని. నలుదిక్కులనుండి విపత్సముద్రములో మునుఁగుచున్న యీ ప్రజలకుఁ దరుణోపాయ మెయ్యది? ఈమనస్సహ మగు ప్రజా

దుఃఖమును జూడనోప. కాన నగ్నికుండములో నుమికి ప్రాణములను విడిచి నాఖేదమును బాపుకొనియెదను. తన ప్రజలు సుఖులై రాత్రి నిద్రింపఁగాఁ జూచి సంతోషించు నాకెంత ధన్యుఁడో! ప్రాణేశ్వరీ! మన కిట్టిదురవస్థ కలుగుట కెట్టి ఘోరపాతకము చేసితిమో చెప్పుము.

ఇట్లు వాక్రుచ్చి యానరేంద్రుఁడు మూర్ఛితుఁడయి నేలం బడియెను. అంతకుమునుపంతయు భర్తృవాక్యములను చెవియొగ్గి వినుచున్న వాక్పుష్ట తన నాథుండు తుదివాక్యము నుచ్చరించి మూర్ఛిలుటఁ గని తాను ధైర్యమవలంబించి శైత్యోపచారముల నతనిని సేదఁదేర్చి యతనితో నిట్లనియె. "తా మింత శోకమునకుఁ జోటీల నొసఁగదగు! ఇట్టిసమయమున ధైర్యము విడుచుట యుచితమా? ఇట్టిసమయమున నధైర్యపడిన నింక తమయాధిక్య మెట్లు నిలుచును? తమ రజ్ఞానులవలె దిగులొందిన నేమిలాభము? ఇంద్రుఁడు గాని, బ్రహ్మగాని, యముఁడుగాని, మరియేదైవముగాని సత్యశీలుఁడగు రాజును జెఱుపఁ జాలఁడు. రాజు ప్రజలకు పితృతుల్యుఁడు, చావసిద్ధముగా నున్న సుతులను విడిచిపోవుట తండ్రికిఁ దగదు. పతిభక్తికలిగియుండుట సతులకర్తవ్యము. అట్లే విపన్నులగు ప్రజలను విడువకుండుట భూపాలుని కర్తవ్యంబు. ఆత్మహత్య చేసికొనుట గొప్పపాతకములలో నొకటిగా నెన్నఁబడును. అట్టిపాతకమున కొడిఁగట్టుట మిగుల నధర్మము. ఆశాంకురను నెప్పుడును చంపఁగూడదు. ఒక్క ప్రాణియైనను జీవించియుండినంతవఱకు ప్రాణత్యాగముచేయ నిశ్చయించుట యుచితముగాదు. మనము బ్రతికించుటకును మనల నాశ్రయించుట

కును నిఁక నెవ్వరును లేనిసమయమున నగ్నియందు ప్రాణముల నాహుతిచేసినఁ జేయవచ్చును."

ఈవాక్యముల నుడువునప్పుడు వాక్పుష్ట శరీరమునం దొకకాంతి కలిగి మిగుల ప్రకాశించెను. అప్పు డామెకు మిగుల నుత్సాహము కలిగెను. ఆమె యేకాగ్రచిత్తముతోఁ బరమేశ్వరునిఁ బ్రార్థించి పతితోఁ మరల "లెండి తమ రిఁక చింతింపఁ బనిలేదు. మనప్రజ లిఁక కాటకమునుండి రక్షింపఁబడి యెద రని నాకుఁ దోఁచె." అనిచెప్పెను.

పరమపతివ్రత వాక్య మెప్పుడు నసత్యము కాఁజాల దనియెదరు. అట్టి పవిత్రురాలగు వాక్పుష్ట నుడువులును నసత్యములు కానయ్యె. మఱునాఁడు వేలకొలఁది పావురములు చచ్చి యాపురమునఁ బడియెను. అందువలన లోకులు వానినే తిని బ్రతికిరి. ఇతిహాసజ్ఞులగువారు స్కాట్లండ్ చరిత్రమునం దిట్టి యద్భుతము జరుగుట నెఱిఁగియుందురు. కాన నిది వారికసంభవమని తోఁచకుండెడిని. రాజు తనభార్యయం దిట్టి యసామాన్యసద్గుణములు వసియించుటఁ గని యాత్మహత్య చేసికొనుట మానెను. కాశ్మీరవాసులు సుస్థిరులైరి. వాక్పుష్ట యొక్క పుణ్యచరితమువలన కాశ్మీరదేశము త్వరలోనే ధనధాన్యసమృద్ధమై యచటఁ బ్రజలు సుఖసంపద నొప్పియుండిరి.

తుంజీనుఁడు బహుదినములు రాజ్యభోగముల ననుభవింపక ముప్పదియాఱవ యేటనే కాలధర్మము నొందెను. వాక్పుష్ట సహగమనము చేసెను.

రాణి జౌస్కువరు

ఈమె పంజాబుదేశములోని పటియాల సంస్థానమును ౧౮వ శతాబ్దాంతమునను ౧౯వ శతాబ్దారంభమునను నేలుచుండిన రాజాసాహెబు సింహుని భార్య. ఈమె తనపతి రాజ్యపాలన కర్హుఁడు కానందునవలనఁ గొన్నిదినములును, అతని పిదపఁ గొమారుఁ డల్పవయస్కుఁ డయినందునవలనఁ గొన్ని దినములును పటియాల సంస్థానమును జక్కఁగాఁ బాలించి కీర్తిఁ గాంచెను! రాజీమె సొంతవ్యయమునకై యీమెకుఁ గొంత భూమినిచ్చెను. గొప్పరాజ్యభారమును వహింప సమర్థయగు నామె యీ యల్పభూభాగములోఁ దృప్తినొంది యుండక మనమున రాజ్యమునంతను దానేల నిచ్ఛ గలిగియుండెను. రాజు విచారశూన్యుఁడును, రాజ్యపాలన యందసమర్థుఁడును, దుస్సాంగత్యము గలవాఁడుగాను నుండినందున సంస్థానము మిగుల హీనస్థితికి వచ్చెను. రైతులు రాజును లెక్కింపక పన్నుల నెగఁగొట్టుచుండిరి. ఉద్యోగస్థులందఱు తమతమ స్వార్థకార్యములఁ జేయుక, తమపైవారిని ధిక్కరింపఁదొడఁగిరి! రాజ్యమిట్లధికదుర్దశకు వచ్చుట నెఱిఁగి రాజు తాను దానిఁ జక్కఁబఱుపలేనని తెలిసికొని తనసవతి తల్లియగు ఖేమ్కువరు తనకై రాజ్యము చేయునట్లు నియమింపఁ దలఁచెను. కాని యీమె సవతితల్లి యగుటవలన, నామె హితమును రాజుహితమును నొక్కటి కాదనియును, ఆమెచేతికి రాజ్యతంత్రము నిచ్చినచో రాజునకు

ను, సతనిపుత్రునకును సహితము జరుగుట యసంభవ నీయ మనియును, నూహించి సామంతరాజులును, బ్రిటీషు (ఇంగ్లీషు) వారును రాజ్యము నాతని పత్నియగు జొస్కువరు కియ్య నిశ్చయించిరి. బ్రిటీషువారి యేజంటు సమయము తటస్థించినచోఁ దాను రాణికి రాజ్యమిచ్చునట్టుల దొరతనము వారి యనుజ్ఞ వడసియుండెను. ఇది యంతయు విని రాజు సహచరులగు దుష్టు లందఱు రాణి రాజ్యము నేలినచోఁ దమదుశ్చేష్ట లేమియు సాగవుగదా యని చింతించి రాణిపై ననేక నేరములు నిర్మించి రాజునకుఁ జెప్పి యతని కామెపై ద్వేషముఁ గలుగఁ జేసిరి. కాని యేజంటొకప్పుడు పటియాలకువచ్చి సంస్థానమునకుఁ గలుగు నష్టము లనేకములఁగని రాజునకుఁ బోధించి రాజ్యము రాణి స్వాధీనము చేసెను. ఈమె రాజ్యమునకు వచ్చినవెంట నే రాజ్యమునందంతటను మిగుల స్వస్థతగానిపించె. ఆమె సత్యవంతుఁడగు నొక బుద్ధిమంతుని మంత్రిగా నేర్పఱచి, యతని సహాయమువలనను, తనబుద్ధిబలమువలనను రాజ్యము నేలు చుండెను. అదివఱకనేక వత్సరములనుండి పన్నులు రాని గ్రామ ములనుండి వెనుకటి యంతయంతను రాఁబట్టెను. సామంతు లియ్యవలసిన ధనమును సైన్యమును మంచితనముననే చేకొని యెను. ఇందువలన నదివఱకప్పులలో నుండిన సంస్థానమప్పుడు అప్పుల నన్నిటిని దీర్చి బొక్కసములో లక్షధనము కలిగియుం డెను. రాజు పాలనదినములలో నూఱుగురుసైనికులను పోగుచే యుట దుస్తరముగా నుండెను. కాని రాణిరాజ్యమునకువచ్చిన సంవత్సరముననే రెండువేలగుఱ్ఱపురౌతులను రెండువేల పదాతి సంఘమును నొడఁగూర్చెను. ఈమె పాలనమునకుఁ గాపులు

ను, ప్రజలును మిగుల సంతసించిరి. ఉద్యోగస్థు లందఱు తమ తమ నియమితకార్యములఁ దప్పక చేయుచు రాజభక్తి కలిగి యుండిరి. ఇట్లీమె మిగుల దక్షతతో రాజ్యము నేలుటఁ గని రాజు సంతసించెను. కాని దుష్టులగు నతని చెలికాండ్ర కీమెరాజ్యము మిగుల దుఃఖకరముగాఁ దోఁచి, వారిలో ముఖ్యులగుఆల్బల్ సింగు గుర్జరసింగులనువారురాజుతో రాణినిన్ను విషమిడిచంప యత్నించుచున్నదియని మనసునకు నాఁట దెలిపిరి. వారికి రాణితో నంతవైరమేల కలిగెననఁగా నింగు ప్రథముఁడగు ఆల్బల్ సింగు కొంతభూమి కౌలుకుఁగొని దానిసంవత్సరమున కేడు వేల రూపాయలను కొంత సైన్యమునురాజున కిచ్చునట్లేర్పాటు చేసికొనియెను. ఆభూమికి ౧౦ వేలరూపాయ లిమ్మని రాణి యతని నడుగఁగా నతఁ డియ్యక యాభూమిని విడుదలచేసెను. ఆమె యాభూమిపై సాలుంటికి ౧౦ వేల రూపాయలను రాఁబట్టెను. రెండవవాఁడగు గుర్జరసింగుఁడును నిట్లేకొంతభూమిని కౌలుకుఁ దీసికొని ౨ వందలరూప్యములను రాజునకు నిచ్చుచుండెను. వానినిసహితము ౧౦ వేలరూపాయ లిమ్మని రాణి యడుగఁగా వాఁ డియ్యకుండెను. అందుపై నామె యాపుడమి నింకొకని కిచ్చి ౧౦ వేల రూపాయలను గొనియెను.

రాజు కొంచెము మతిభ్రమ కలవాఁ డగుటచేసిన వారిమాటలు విని మిగుల నాగ్రహించి రాణిని, యువరాజగు నామె కొమరుని, సత్యరతుఁడగు నామె మంత్రిని కారాగృహమునం దుంచెను. కాని యతఁడు ధైర్యహీనుఁడైనందున తాఁ జేసినకార్యమువలన నేమి యుపద్రవము సంభవించునో యని భయపడఁ దొడఁగెను. రాణిని కారాగృహమునం దుంచినతో

డనే రాజ్యము మరల సుస్థితికి రాసాగెను. సైనికులందఱుఁ జెదరిపోయిరి. అందుకు రాజు మిగుల చింతించి రాణిని యామెపుత్రుని, మంత్రిని చెఱవిడిపించి రాజ్యమును మరలఁ జక్కఁ జేయుమని భార్యను వేఁడఁదొడఁగెను. అప్పు డామె తనను మరల చెఱసాలలోఁ బెట్టకుండఁ గట్టుదిట్టములు చేయుఁడనియుఁ దేప తేష తను నిక్లే కారాగృహమునం దుంచినచో జనులు తన్ను మన్నింపరనియుఁ జెప్పి యందుకు జామీ నెవ్వరినైనను చుమనియెను. అమె యంతటితో నూరకుండక యేజంటును బిలిపించెను ఏజంటు రాకడఁ గనినంతనే రాజు మరల కోపించెను. ఎట్టకేల కా యేజంటు రాణికిఁ బట్టముకట్టి చనియెను. ఈతడవ రాణి రాజ్యమని పేరేకాని దానియం దామె యధికార మెంతమాత్రము జరగకుండెను. రాణిప్రాణముల కే గొప్పయాపద వచ్చునట్లుండెను. రాజ్యమునందలి దుష్టులందఱు రాణికి వైరులయిరి, రాజు కొంతసైన్యము పోగుచేసి రాణినిఁ జంప యత్నించెను. ఆమె పేరోలగమున కెవ్వరును రాకయుండిరి. దీని నంతను రాణి యేజంటునకుఁ దెలుపఁగా నతఁడు కొంత సేనతో వచ్చి మహాప్రయత్నముమీఁద సర్వాధికారము రాణిగారికి నిచ్చి రాజుచేతినుండు గురుముఖి రాజముద్రయును నామెకిప్పించెను. రాజునకుఁ గొంచెము భూమియు నెల వేతనమును నేర్పఱచెను. రాణి సర్వాధికారిణి యయినను ఆమె తన భర్త యనుమతి వడయనిది యేకార్యము చేసెడిదికాదు. ఆమె రాజ్యమువలన రాజునకు స్వతంత్రత స్థిరముగానే యుండెను. కాని యాత్రభమిష్టున కీస్వతంత్రత కలుగుటవలన నష్టమే కలిగెను. అతఁడు నాతదనంతరము నాపుత్రునిన కేమియు లేకుండఁ జేసెద

నని ధనమును విచ్చలవిడిగా వెచ్చింపఁ దొడఁగెను. అందువలన నాతని సొంతధనము సహితము సంస్థానపు బొక్కసములో భద్రపఱచవలసి వచ్చెను. ౧౮౧౩వ సంవత్సరము రాజు కాలము చేసెను. తదనంతర మతనిపుత్రుఁడగు కర్మసింహుఁడు రాజ్యారూఢుఁ డయ్యెను. కర్మసింహుఁడు బాలుఁడని యాతని పేర రాణి కొన్ని దినములు రాజ్యము నేలెను. కాని కొమారుఁడు పెద్దవాఁడయినపిదప నతఁడు రాజ్యమును తన్నేలనిమ్మనఁగా రాణియందుకు సమ్మతింపక పుత్రునితోఁ గలహించెను అంత నామెపుత్రుఁడామెకుఁ గొంతధన మిచ్చి సమాధానపఱచి యామెను వేఱొకచోట కనిచి తాను రాజ్యము నేలుచుండెను. ఇంతటితో నీమె రాజ్యపాలనచరిత్రము ముగిసెను. ఈరాణికొంచెము మహత్త్వాకాంక్ష గలదియైనను నది సమర్థులకు సహజగుణము గాన నొకదోషము కాదు. ఇదిగాక నీమెయందు వసియించు ధర్మనీతి సత్యములును, స్వాభిమానమును, పరహితేచ్ఛయు, రాజ్యపాలనసామర్థ్యము మొదలగు సద్గుణములు మిగుల శ్లాఘనీయములు.

ఈచరిత్రమువలనను, నిదివఱకు వ్రాయఁబడిన రాజ్యపరిపాలనమునం దధికనిపుణురాండ్రయిన రాణుల చరిత్రమువలనను, నిఁక ముందువచ్చునట్టి చరితములవలనను స్త్రీలు రాజ్యపాలనమునం దధికసమర్థురాండ్రనియు, వా రనేకపర్యాయములు పురుషులు తమబుద్ధిహీనతవలనఁ జెడఁగొట్టిన కొన్ని సంస్థానములను బాగుపఱచి రనియును దెల్లముగాఁ దెలియుచున్నది. ఇందును గుఱించి యీశతాబ్దమునం దుండి పోయిన యింగ్లండులోని యొకతత్త్వవేత్త యిట్లు నుడివెను:—

"ఇందునగురించి యేషియాఖండమునందును, యూరోపుఖండమునందును, విచారించినచో రాజ్యపాలన మధిక దక్షతతోఁ జేసిన స్త్రీలసంఖ్యయే లెక్క కెక్కువై యున్నది. హిందూస్థానమునం దొకానొక సంస్థానమునందు రాజ్యమతి వ్యవస్థగాను, మితవ్యయముగాను, నియమితముగాను, కలుగుచుండి రైతుకు నన్యాయముజరుగక, సంస్థానమునకు నానాఁటికి నాదాయము హెచ్చుచుఁ బ్రజలు సుఖులై యుండిరనినచో నిట్టి సంస్థానములలో నాలుగింటిలో మూడుసంస్థానములు స్త్రీలపాలనలో నున్నవని నిశ్చయముగాఁ దెలిసికొనవచ్చును. ఈసంగతి పూర్వము నా కనుభవసిద్ధము కాకున్నను, హిందూస్థానమునందలి ప్రధాన రాజ్యవ్యవస్థ సమాజముతో నాకుఁ గలిగిన సంబంధమువలన హిందూస్థానమునందలి యనేక రాజ్యములలోని కాగితపత్రములు నాకుదొరకెను; వానివలన నేనిమాటను స్థాపించఁ గలిగితిని. ఇట్టి యుదాహరణములనేకములు దొరకును. హిందువుల యాచార ప్రకారమును. వారి మతప్రకారమును స్త్రీలకు రాజ్యార్హత లేదు. అట్లయినను రాజ్యమునకు వారసుఁడగువాఁ డజ్ఞానదశయందుండుటయు, వారి తల్లులు వారిపేర ననేక పర్యాయములు రాజ్యము నేలుటయుఁ దటస్థింపుచుండును. అదేలయన, రాజులనేకులు సోమరులుగాను, విషయాసక్తులుగాను నుండుటవలనవారల్పవయసుననే మృతులగుదురు. ఈరాణులు లేక రాజపుత్రికలు ప్రజలయెదుటి కెన్నఁడును రారు, వారు తమకుటుంబమునందలి పురుషులతోఁ దప్ప నన్యపురుషులతో సంభాషింపనైననుసంభాషింపరు. భాషించినను దెరలోనుండి భాషించెదరు. వా

రికివిద్య యే రాదు. వచ్చినను రాజ్యపాలనవిషయములుగల పుస్తకము వారిభాషలో నొకటి యైనను లేదు. ఈయిబ్బందులన్నియు విచారించిన యెడల నీయుదాహరణములవలన స్త్రీలయందు రాజ్యపాలనమునకుఁ దగినగుణములు స్వాభావికముగానే యుండునని చక్కఁగా మనసునకు నాఁటును." *

---

* జాన్‌స్టూ అర్టుమిల్ కృతమైన సబ్జక్షన్ ఆఫ్ విమెన్ నాఁబరఁగు గ్రంథరాజముయొక్క భాషాంతరంబైన 'స్త్రియాంచీపరవశతా' 'స్త్రీలపరవశత' యను మహారాష్ట్రగ్రంథమునుండి యిది తెనుఁగు చేయఁబడినది.

రాణీ సాహేబ్ కువరు

ఈమె పంజాబుదేశములోని పటియాలసంస్థా నాధీశ్వరుఁడగు రాజా సాహేబ్ సింహుని సహోదరి. బారీదు వాబులో నధిక భాగము కధీశ్వరుఁ డగుసరదార్ జయమల్ సింహునిపత్ని. ఈమె తనసహోదరుని రాజ్యమును చక్కఁగా నేలి రెండుమూఁడుసార్లు యుద్ధములలో జయముఁ గాంచి మిగుల శూర యనియును రాజకార్యనిపుణ యనియును బేర్కొనంబడియె.

౧౭౯౩వ సంవత్సరము మంత్రులును, ఉద్యోగస్థులును దనకు వైరు లైనందున రాజ్యముఁ దాను జక్కఁబఱుపఁజాల నని రాజాసాహెబు సింహుఁడు దెలిసికొనియెను. అంత నతఁడు తనయనుజను దనవద్దికిఁ బిలిపించుకొని యామెకు ముఖ్యప్రధానిత్వమునిచ్చెను. తదనంతరమామె కొందఱువిశ్వాసార్హులగు నుద్యోగస్థుల సహాయమువలన రాజ్యమునం దంతటను గలుగుచున్న యన్యాయముల నుడిపి న్యాయముగాఁ బాలింపుచుఁ బ్రజలకు మిగుల హితురాలాయెను. అంతలో నామెభర్త పై నతని పాలివాఁడగు ఫతేసింహుఁడు వైరముఁ బూని యతనిని జాల తొందర పెట్టుచున్నట్టు లామెకుఁ దెలిసెను. అప్పు డామె తనసహోదరున కామాట నెఱిఁగించి యచటినుండి కొంత సైన్యమును దీసికొని దాని యాధిపత్యమును దానే స్వీకరించి ఫత్తేపురమున కరిగెను. అచట నామెకును ఫతేసింహునకు

గొప్పయుద్ధము జరిగిన పిదప రాణిజయముఁగాంచి యచటఁ జెఱలో నుండిన భర్తను విడిపించి మరల జయఘోషములతో పటియాలఁ బ్రవేశించెను.

౧౭౯౪రవ సంవత్సరమున ఆనందరావు, లక్ష్మణరావులను మరాఠా సైన్యాధిపతులు విపులసైన్యసహితులగు యమునానదిను త్తరించి పటియాలసంస్థానమును గెలుచుటకై వచ్చుచుండిరి. వారువచ్చునపుడు వారిశౌర్యమునకు వెఱచి కొందఱు సామంతరాజులు వారికి ధనము నిచ్చిరి. మఱికొందఱు వారి కనుకూలవచనములఁ బలుకుచు ననేకవస్తువాహనములను వారి కర్పించిరి. కాని యసమర్థుఁ డగురాజునకుమంత్రిగానుండినయింతిమాత్రము వారికి వెఱచి లోఁబడునట్టిది కాక పోయెను. ఆమెమరాఠీవారిరాకనువిని మిగుల నాగ్రహించివారిని గెలుచుటకయి యత్నింపసాగెను. ఆమెశౌర్యధైర్యములం గని చుట్టుపట్ట నుండురాజులును జమీందారులు గొంతసేనలతో నామెకుఁ దోడుపడిరి. ఇది యంతయు గలిసి ౭ వేలసైన్య మయ్యెను. దాని కంతకును దానే యాధిపత్యము వహించి రాణీసాహెబు కువరు అంబాల యనుపట్టణ సమీపమునం దున్న మర్దనపుర సమీపమున శత్రువుల నెదిరించి నిలిచి వారిత్రోవ నరికట్టెను. అచ్చట నారెండు సైన్యములవారికిని ఘోరసంగ్రామము జరిగెను. రాణిసైన్య మల్పమగుటవలనను యుద్ధవిద్యాభ్యాసము వారి కంతగా లేనందునను గొంతసేపు యుద్ధము జరిగిన పిదప వారు శత్రువుల దెబ్బలకు నాఁగియుండ నేరక నలువైపులకుఁ జెదరునట్లగుపడిరి. అప్పుడు ధైర్యవతియగు నారాణి రథమునుండి దిగి ఖడ్గమును ఒఱలో నుండి తీసి ఝళిపించుచు శౌర్యోత్పాదకము లగువచ

నముల నాసైనికులతో నిట్లనియె. "సైనికులారా! నేను నా ప్రాణములు పోవునంతకు నిచటనే యుండి పోరాడెదను. నేను మీ రాజునకు సహోదరిని; స్త్రీని; నన్ను విడిచిపోవుట శూరులగు మీకు ధర్మము కాదు. యుద్ధమును విడిచిపోయినను మీకొకనాఁటికి మృత్యువు సిద్ధముగయే యున్నది. మీరిదివఱకు సంపాదించిన కీర్తి నేల మాపెదరు? ధైర్య మవలంబింపుఁడు. శత్రువులతోఁ బోరుఁడు." ఇట్లాడిన యామెవాక్యములవలన సైనికులకు శౌర్యస్ఫురణము కలిగి యాదినమంతయు యుద్ధము చేసిరి. నాఁ డుభయపక్షములయందును జాల ప్రజానాశము కలిగెను. ఆదిన మెవరికిని గెలుపు దొరకెనని నిశ్చయించుటకు శక్యము కాక యుండెను. నాఁటి రాత్రి రాణీసాహెబుకువరు సైనికులామెతోఁ 'మన కిఁక జయము కలుగదనియు నీరాత్రి మన మెచటికైనను బాఱిపోయి ప్రాణములను రక్షించుకొందమనియుఁ జెప్పిరి. కాని యా శూరనారి కావచనములు రుచింపక యారాత్రి శత్రువులపై నకస్మాత్తుగాఁ బడి వారిని వెళ్ళఁగొట్టుదమని తనసైనికులను బురికొల్పెను. అంత వారందఱును వేకువజామున సన్నద్ధులై నిర్భయముగా నుండిన మరాఠావారి శిబిరముపైకిఁ బోయిరి. ఈసైనికు లచటి కరిగి వారికేమి యపాయము చేయకున్నను వారిసైన్యముల జాగ్రతగా నుండినందున వీరిఁ జూచినంత మాత్రముననే మిగుల వెఱచి మరాఠావారిసైన్యము పాఱఁ దొడఁగెను. అప్పుడు రాణి తనకుఁ దోడుగా గొప్ప సైన్యము

వెనుకనుండి వచ్చుచున్నదనిన వదంతి నొకదానిని మరాఠా వారి సైనికులకుఁ దెలియునట్లుచేసెను. అందువలన వారు తమకు గెలుపు దొరకుట దుస్తరమని యనుకొని తెల్లవారిన తోడనే తమసైన్యమును వచ్చినత్రోవనే మరలఁ గొనిపోయిరి. రాణీసాహెబుకువరు జయము గాంచి విశేషవైభవముతో మరలి పటియాలకు వచ్చి మహావైభవముతో రాజ్యపరిపాలనము చేయుచుండెను. కొన్నిదినములు నడచినపిదప నారాజ్యమునందు కొందఱు రాజద్రోహులై రాజ్యమునందంతట ననేకయుపద్రవములను జేయుచుండిరి. అప్పుడు రాణీసాహెబుకువరు తానుగొంతసైన్యసహితయయి నహానను పట్టణమున కరిగి యచట మూడునెలలు వసియించి యారాజద్రోహుల నందఱిని రూపడంగించి రాజ్యమును సుఖప్రదముగాఁ జేసి మరలి పటియాలకు వచ్చి యెప్పటివలె రాజ్యపాలనము చేయుచుండెను.

ఈమె రాజ్యము నేలుటవలన రాజునకు, సహచరులగు దుష్టులకుతంత్రము లేమియు సాగవయ్యె అందువలన వా రామెకు శత్రువులయిరి. చట్టాసంస్థానాధీశ్వరుఁడగు సరదార్ గురుదాసు సింహునిబిడ్డయు, రాజునకుఁ బత్నియునైన ఔస్కువరు రాజ్యము నేల సమర్థురాలును యువరాజునకుఁ దల్లియు నైనందువలన నామెయు నాఁడుబిడ్డ రాజ్యమేలుటకు సమ్మతింపదయ్యె. రాజ్యమునందంతటను రాణీసాహెబు కువరకు విరోధులు బహుజను లగుటవలన వా రామెపై ననేకదోషములను మోపసాగిరి. వారామెయందు ముఖ్యముగాఁ గనిపెట్టిన గొప్ప నేర మేదనఁగా నహానుపట్టణములో జరిగిన మహాయుద్ధమునందు జయము గాంచినందుకై యచటిసామంత రాజావె

కిచ్చిన మత్తగజము నామె రాజున కియ్యక తానే యుంచుకొనుట ఆమె శౌర్యమహిమవలన దొరకిన బహుమతి నామె యుంచుకొనఁదగదఁట. ఆమె సహోదరుని యాజ్ఞను బొందకయే తనజహాగిరిలో నొకకోటను గట్టెను. ఇవి రాజునకుఁ గోపము వచ్చుటకుఁ గారణమయ్యెను. రాజల్పబుద్ధి గలవాఁడు గాన తనకామె చేసినమేలును మఱచి యామె నాశుభర్తకడ కరుగునని చెప్పెను. అందువలన నామె రాజధానిని విడిచి తనజహాగిరిలోనున్న కోటలోనికిఁ బోయి యచటనే వసియించెను. యామె యచటనుండి తనకేమి యపాయము చేయునో యని భయపడి రాజు కొంతసైన్యము తీసికొని యామెతో యుద్ధమునకరిగెను. కాని బుద్ధిమంతులు కొందఱతనితో స్త్రీతోడి కలహమున కరుగుట యుచితము గాదని చెప్పి యతని ప్రయత్నమును మాన్పి వారిరువురకును సంధిచేయ నెంచి రాణిని పటియాలకుఁ బిలువనంపిరి. కాని యామె పటియాలకు వచ్చుచుండఁగా రాజు తనను పిలిపించి చంపునని యామెకుఁ దెలిసినందున నామె మరలి తనకోటలోనికిఁ బోయెను. కాని రాజు మరల నామెను నమ్మించి తననగరమునకుఁ బిలిపించి కారాగృహమున నుంచెను. ఆమె యచటఁ గొన్నిదినములుండి యొకదినము తనబట్టలను దనదాసికి నిచ్చి దాసిబట్టలను దాను గట్టుకొని యుపాయముగా నచ్చోడి బయలుదేరి తనకోటలోనికి వచ్చిచేరెను. తదనంతర మామె ౧౭౯౯వ సంవత్సరమునందు పరలోకమున కేఁగెను.

కమలాదేవి

ఈమె సత్యవతి కాలము (సత్యవతి చరిత్ర చూచునది) నందే యుండెనని యూహింపఁబడుచున్నది. ఈమె భర్త ముర్షిదాబాదు సమీపమునం దొకగ్రామవాసియగు బ్రాహ్మణుఁడు; ఆయనపేరు జగన్నాథభట్టాచార్యుఁడు. ఈదంపతులకు ముగ్గురుపుత్రులుండిరి. మానసింహుఁడనెడివాఁడు వీరికిఁ గొంత భూమి ధర్మార్థముగా నిచ్చినందున వారు దానివలననే సుఖజీవనము చేయుచుండిరి. కమలాదేవి శాంతసుశీలాది గుణములు గలదైనందున నాయూరివారందఱు నామెను మిగుల మన్నించుచుండిరి అప్పుడాదేశపు ప్రభుత్వము కంపెనీవారిచేతికిఁ గ్రొత్తఁగా వచ్చెను. ఆసమయమున నొకగొప్పక్షామము సంభవించి నందువలన పంటలు పండక జనులు మిగుల హీనస్థితికి వచ్చిరి. ఇదే సమయమని తలఁచి దొరతనమువారి యుద్యోగస్థులు కొందఱు క్షామమువలనఁ బీడింపఁబడిన జనులను వారు విశేషముగాఁ బీడించి, మిగుల బాధ పెట్టుచుండిరి. అప్పటి దొరతనమువారికి నింకను మనదేశభాష తెలియనందున వారు ప్రజలకుఁ గలుగుబాధలను తెలిసికొనఁజాల కుండిరి. ఇట్టి సమయమున ముర్షిదాబాదున గంగాగోవిందసింహుఁ డనుదుష్టుని యధికారము చెల్లుచుండెను. నాఁడుసుఖముగాఁ గాలము గడపుచున్న జగన్నాథుని కుటుంబము నొక్కసారిగా దుఃఖసముద్రములోనికిఁ ద్రోచెను. అదెట్లనిన, వారి కాసంవత్సరము పంట

బొత్తుగాఁ బండనందున దొరతనమువారి కియ్యవలసిన పన్ని
చ్చుటకు వారికి శక్తిలేక యుండెను. అట్టిసమయమున గంగా
గోవింద సింహుఁడు పొలముపన్ను నెపమిడి వారింటఁగల సమ
స్తవస్తువులను వేలముపాడించెను. అందువలన వారికిఁ గట్టువస్త్ర
ములుదప్ప రెండవవస్త్రమయినను లేకపోయెను. సద్గుణవతియ
గు నాకమలాదేవికి నొడలంతయు మూయుటకుఁ జాలినంతవస్త్ర
మైనను లేకయున్నందున నామెయింటినుండి బైటికి వెడలఁజాలకుం
డెను. ముగ్గురు పిల్లలును దెచ్చిన భిక్షాటనపుగింజలు వారికే కడు
పునిండకుండెను. ఈదుఃఖమునంతను గని జగన్నాథభట్టాచా
ర్యుఁడు ప్రాణత్యాగము చేయ నిశ్చయించెను. కాని కమలా
దేవియతనికిఁ గొంతధైర్యము సెప్పినందున నతఁడు కొన్ని దినము
లాఁగియుండెను. తుదకు దారపుత్రాదులదుఃఖముఁ జూడఁజా
లక జగన్నాథభట్టాచార్యుఁ డెవ్వరికిని దెలియకుండ నొకదినము
రివేసికొని ప్రాణములను విడిచెను. అప్పుడు కమలాదేవి యపా
రమగు దుఃఖసముద్రమున మునిఁగియుండియుఁ దనపుత్రులు
బెంగ పెట్టుకొనకుండ వారి నోదార్చుచుండెను. ఇట్లుండఁగా
వారిలోఁ బెదవాఁడగు క్షేత్రనాథుఁడను వాఁడు తనపొలముల
విడుదలకై ఢిల్లీకిఁ బోవలయునని తండ్రి చెప్పఁగా వినినందున ఢిల్లీ
కిఁ బ్రయాణముకాఁగా, కమలాదేవి పోవలదని చెప్పి యాపెను.
కాని యాపండ్రెండు సంవత్సరములబాలుఁ డామాటలను వినక
యొకనాటిరాత్రి లేచి ఢిల్లీకిఁ బ్రయాణమయిపోయెను. కమలా
దేవికి దుఃఖములపై దుఃఖములే వచ్చుచుండెను. కాని యామె
మిక్కిలి ధైర్యవతిగాన నాయిరువురు పుత్రులను రక్షించుచు ప్రా
ణములతోనుండెను. ఇట్లుండఁ గొన్ని దినములకు నాబాలకులు

అన్నము లేనందున మృతులైరి. అంత నామె కడుపులోనుండి వచ్చుదుఃఖమును బట్టజాలక మృతులైన బాలకుల నిద్దఱిని రెండు భుజములపై వేసికొని చేత నొకచిన్న కత్తినిఁ బట్టుకొని గంగా గోవిందసింహునిసమీపమునకుఁబోయి మిగుల కోపమురాఁగా నాకత్తితో నతనినిఁజంప నుంకించెను. అప్పు డామె జగన్నాథు ని భార్య యని తెలిసికొని గంగా గోవిందసింహుఁడు మిగుల భయముచే దిగులొందెను. కాని యతనిసమీపమున నుండు బంట్రోతు లామెచేతికత్తినిఁదీసికొనియాబాలకులనొకరి కొప్ప గించి యామె నచటనుండి వెడలఁగొట్టిరి. అప్పు డామె దుఃఖా తిరేకమువలన మతిభ్రమ కలదియై యన్నపానాదులను మఱచి వీధులలోఁ దిరుగు చుండెను.

గంగా గోవిందసింహుని క్రింది యధికారియగు దేవీసిం హుఁడు సుందరులగు స్త్రీలనందఱినిఁబట్టి తెప్పించి యొకగృ హమునం దునిచి, వారిని దొరలకడకంపి వారిశీలమును గొని దొరలయనుగ్రహము సంపాదింపుచుండెను. ఇందువలన కమ లాదేవిని సహితము దేవీసింహుని చారులు పట్టుకొనిపోయి యాగృహమునం దునిచిరి. అచట నామెదేవీసింహుని కపటము నెఱిఁగి యొక చిన్నకత్తిని దనయొద్ద దాఁచియుంచెను. ఒకదిన మామెను దేవీసింహుఁ డొకదొరయింటికి నంపెను. ఆదొర కమలాదేవి నంటరాఁగానామె కత్తితోనతని యురమునఁ బొడి చెను. కాని యతనియొడల దుస్తులు దళముగానుండినందున నతనికి విశేషాపాయముగాక కొంచెము గాయమయ్యెను. అంత నాదొర కమలాదేవి నంపి యట్టి స్త్రీనిఁ బంపినందుకు దేవీసిం హునిపై మిగుల కోపపడెను. దేవీసింహుఁడు కమలాదేవిని

మరల నాగృహమునందే యుంచి యామె కనేక దుర్బోధలను జేయించుచుండెను.

ఇట్లుండ దేవీసింహుని జమాదారగు లక్ష్మణసింహునకు కమలాదేవిపై మిగుల దయగలిగి యామెవృత్తాంతమునంతను నడిగి తెలిసికొని యామెయందు మాతృభావముగలవాఁడయి గుప్తముగా నామె నచటనుండి తీసికొనిపోయి దీనాజ్‌పురమునందున్న తనతమ్ముఁడగు రామసింహునివద్ద నుంచెను. తదనంతరము లక్ష్మణసింహుఁడును నుద్యోగము చాలించుకొని దీనాజ్‌పురమునకు వచ్చి కమలాదేవికి సేవచేయుచు క్షేత్రనాథుని వెదకుటకు మనుష్యుల నంపెను. ఇంతలో దేవీసింహునిచారులు కమలాదేవిని వెదకెదరని వీరికిఁ దెలియఁగా, సమీపారణ్యమున నొక కుటీరమును నిర్మించి యందుకమలాదేవిని యోగినివేషముతో నుంచిరి. అచట నామె కొన్నిరోజులున్నపిదప క్షేత్రనాథుఁడు పొలములను విడుదల చేయించుకొని తల్లికడకు వచ్చెను. అప్పుడాతల్లికొడుకులు కొంతసేపు దుఃఖించి లక్ష్మణసింహునియందు మిగుల కృతజ్ఞత గలవారలై తమగ్రామమున కరిగిరి.

తారాబాయి

మహారాష్ట్రరాజ్య సంస్థాపకుఁడయిన శివాజీకిఁ బుత్రుఁడగు రాజారామున కీమె జ్యేష్ఠభార్య. తారాబాయి రాజ్యపాలనమునందు బహు నిపుణురాలని ప్రసిద్ధిఁగాంచెను. శివాజీ మరణానంతరము కొన్నిదినము లాతని ప్రథమ పుత్రుఁడగు సంభాజీ రాజ్యముచేసెను. కాని కొన్నిరోజులకు సంభాజీని ఢిల్లీశ్వరుఁడగు ఔరంగజేబుపట్టుకొనిపోయి బహుక్రూరముగా వధియించి యాతనిపుత్రునిని భార్యను తనయొద్దనే కైదులో నుంచెను. కాన సంభాజీ తమ్ముఁడగు రాజారాము రాజ్యము పాలింపుచునుండెను. రాజారాము పరిపాలనదినములు ప్రజల కతిసంతోషకరములై యుండెను. కాని క్రీ. శ. ౧౭౦౦వ సంవత్సరమునం దతఁడు దీర్ఘవ్యాధిచే మృతుఁడగుట తటస్థించెను. మరణకాలమునందు రాజారామునకు జ్యేష్ఠభార్యయగు తారాబాయియందుఁ గలిగిన శివాజీయను ౧౦ సంవత్సరముల పుత్రుఁడును, ద్వితీయభార్యయగు రాజసాబాయి యందుద్భవించిన సంభాజీయను 3 సంవత్సరముల సుతుఁడునునుండిరి.

రాజారాముగారి యనంతరమునందు తారాబాయి తనపుత్రునిని సింహాసనమునం దునిచి, తాను రామచంద్రపంతు, శంకరాజీ, నారాయణ, దనాజీ, జాధవ్ మొదలగు ప్రధానుల సహాయమున రాజ్యము చేయుచుండెను. ఆమెయొక్క స్థలముననే కూర్చుండియుండక ప్రతికోటకును దానే

స్వయముగాఁబోయి యచట నావశ్యకములయిన వాని నరసి తగిన బందోబస్తు చేయుచుండెను. ఇదిగాక యామె సైన్యముల నంపి మహమ్మదీయ సైన్యములను గెలుచుట కారంభించెను. ఔరంగజే బొకవైపున సిమెక్కోట నొకదానిని గెలువఁ బ్రయత్నించుచునంతలో రెండవ వైపాతని స్వాధీనములో నుండిన కోటల నైదాఱింటిని తారాబాయి గెలుచుచునుండెను. రామచంద్ర పంతొకపర్యాయము మహమ్మదీయులకు సహాయము చేయుచున్నాఁడని తోఁచి తారాబాయి కాతనియందు కొంచె మనుమానము కలిగియుండెను. కాని పిదప నాతఁడు పన్హాళ పావనగడ లనుదుర్గములను బహు శౌర్యముతో గెలుచుటఁ గని యామెకు నాతనిపైఁ గలిగిన యనుమానమును వదలి అత్యంత విశ్వాసపాత్రునిగా నతనినే స్వీకరించి విశేష బహుమానము చేసెను. పిమ్మట నామె పన్హాళ కిల్లాలోని కరిగి యచటనే యుండెను.

ఇట్లు కొన్ని సంవత్సరములు గడచిన పిదప ఔరంగజేబు మరణానంతరము సంభాజీ కొమారుఁడగు శాహు విముక్తుఁ డయ్యెను అతఁడు తన రాజ్యమునకువచ్చి పినతల్లిని తన రాజ్యము తన కిమ్మని యడిగెను. అప్పుడు రాజ్యపాలనదక్షురాలగు తారాబాయి రాజ్యమిచ్చుటకు సమ్మతింపక నీవు నిజమైన శాహువు కావనియు వేషధారివనియు కొన్ని యాటంకములు చెప్పెను. కాని శాహునకుఁ గొందఱు సరదార్లు స్వాధీనులయినందున తారాబాయికిని, శాహుకును యుద్ధము జరిగెను. అప్పుడు తారాబాయి సాతారాపట్టణమును దన బావకొడుకగు శాహునకు వదలి కోలాపురమున తన కొమా

రుఁడగు శివాజీకొఱకు రెండవరాజ్యము స్థాపింపవలసిన దయ్యెను. ఆరాజ్యము నేఁటివఱకును నడుచుచున్నది.

కోలాపురమున తారాబాయి శివాజీకి రాజ్యముకట్టి రామచంద్రపంతు సంక్రాజీ నారాయణులను మంత్రులు తన పక్షము నవలంబించి తనకు సహాయులయియుండ రాజ్యము నేలసాగెను. కోలాపురమునకు సమీపమునందుండిన రాయగడ కిల్లా మహారాష్ట్రరాజ్యమునకు మూలస్థానమైనందున దానిని గెలువవలయునని శాహు ప్రయత్నించుచుండెను. ఈ సమయమునందనఁగా క్రీ. శ ౧౭౧౨ వ సంవత్సరమునందు మశూచికా జాడ్యమువలన తారాబాయి కొమారుఁడగు శివాజీ మృతుఁడయ్యెను. ఈ దుఃఖములో నామె యుండఁగా తారాబాయిని రాజ్యమునుండి తీసి యామె సవతి కొమారుఁడగు సంభాజీకి రాజ్యము నిచ్చి రామచంద్రపంతు తానే రాజ్యము నడుపుచుండెను. ఆసమయమున తారాబాయి గర్భిణిగా నుండిన తనకోడలిని శత్రుభయముచేత నజ్ఞాతవాసములో నుంచెను. అక్కడనే యామె ప్రసవమై మగశిశువును గనెను. ఆశిశువుగూడ నజ్ఞాతవాసములోనే పెరుగుచుండెను.

క్రీ. శ. ౧౭౪౯ వ సంవత్సరప్రాంతమున శాహు విధికరిగెను. అతనికిఁ బుత్రసంతానము లేనందున నజ్ఞాతవాసములో నుండిన తారాబాయి మనుమఁడగు రామరాజును సాతారాకు రాజునుజేసి తారాబాయి యతని పేరిట తాను రాజ్యము నేలసాగెను. కాని యీరాజ్యమునకు వంశపరంపరాగత మంత్రియగు బాలాజీ బాజీరావ్ పేష్వా ప్రబలుఁ

డయి రాజుపేరిట తానే రాజ్యము నేల యత్నించెను. ఇందు వలనఁ దారాబాయికిని పేష్వాకును ప్రబలవైరము సంభవించెను. అందుపై తారాబాయి సింహగడయందుండిన తన పతియొక్క సమాధిని దర్శించు మిషతో నచటి కరిగి యచటి యామాత్యుని సహాయమువలన రాజ్యమును తానేల యత్నించెను. అప్పు డాసంగతి నెఱిఁగి బాలాజీ పేష్వా వైరముచే నీమె చిక్కదని తలఁచి మంచిమాటలచే నామెను పూనాకుఁ దీసికొనిపోయి రాజ్యమునందలి యనేకసంగతులు నీ యాజ్ఞప్రకారమే చేసెదనని చెప్పి యామెను సమాధాన పఱచుకొని రాజు నా యాజ్ఞప్రకారము నడువ వలయునని చెప్పెను.

ఈ సమయమునందు రామరాజు (తారాబాయి మనుమనిపేరు) సాంగోళేయను గ్రామమునందుండెను. రామరాజునకు రాజ్యవ్యవస్థ తెలియనందునవలన తనకుఁ గొంత జహగిరి వదలి రాజ్యమునంతను పేష్వాను చేయుమని యతఁడు వ్రాసి పంపెను. ఆప్రకారమే పేష్వా రాజయ్యెనుగాని యతనికి జహగిరి యియ్యకుండెను. తదనంతరము రామరాజును కొంత సైన్యముతోడ సాతారకంపెను. అచట నతనికిఁ బట్టణపుం తయుఁ దిరుగుట కనుజ్ఞమాత్ర మిచ్చెను. అటుపిమ్మట పేష్వా ఔరంగబాదునకుఁ బోవుట తటస్థమయ్యెను. ఆసమయమునఁ దారాబాయి రామరాజు నడిగి యతనికి స్వతంత్రేచ్ఛ లేదని తెలిసికొనియెను. వెంటనే యావృద్ధనారి దామాజీగాయిక్వాడునకు "ఇచట నీకుఁ బ్రతిపక్షులు లేరుగాన మహారాష్ట్ర రాజ్యము బ్రాహ్మణుల (పేష్వాల) పాలుగాకుండఁ గాపాడవల

యును” అని యుత్తరము వ్రాసియంపి రాజును పట్టణములో నుండి కిల్లాలోనికిం బిలిపించి యిట్లు తిరస్కారోక్తులం బల్కెను. “ఓరీ! నీవు శివాజీవంశీకుఁడవుకావు. నేను నాకుమారునిని హీనులయింట దాఁచితిని. కాని వారు నాపిల్లని నుంచుకొని తమపిల్లని నే నాకిచ్చిరి కాఁబోలును. నేనది విచారింపక నిన్నింతటి పదవికి నెక్కించి మిగుల వ్యసన పడవలసినదాన నయితిని. హీనకులుని శివాజీవంశస్థునిగాఁ జేసిన పాపమున కిఁక నేను కృష్ణాతీరమునకునరిగి ప్రాయశ్చిత్తముచేసికొనవలయును” ఇట్లని యామె రాజును వెంటనే కారాగృహవాసినిఁ జేసెను. పిమ్మట నాయువతికిల్లా యధికారినిఁబిలిచి రాజుసహచరులపైని, గ్రామములోఁగ, కోకణస్థబ్రాహ్మణ (పేష్వా) పక్షపాతులకు వారిగృహములపైని పిరంగిగుండ్లనువేసి నిర్మూలము చేయుమని యాజ్ఞాపించెను. ఈవార్త నాపురమునంగల కొందఱు పేష్వా పక్షము వారు విని ఈముసలమ్మకు మతిచెదిరి యేదియో యనుచున్నదని తలఁచిరి. కాని సైన్య సహితుఁడయి గాయికివాడ్ వచ్చుటను విని వారందఱును కొంతసైన్యము సిద్ధపఱచి కృష్ణాతీరమునందుండిన పాంలేయను గ్రామమునందు యుద్ధసన్నద్ధులై యుండిరి. దమాజీగాయకవాడ్ పదునైదువేలసైన్యముతోఁ బాంలేయను గ్రామమును సమీపించెను. అప్పుడా యుభయసైన్యములకుఁ గొంతకలహము జరిగినపిమ్మట దమాజీ ప్రతిపక్షబలంబుల నోడించి సాతారాలోనికిఁ బ్రవేశించెను. ఈయనపోయి తారాబాయినిం గలిసినవెంటనే యీమె సాతారాసమీపమునందలి రెండుమూఁడు దుర్గములను వశపఱచుకొనియెను. ప్రతినిధి తారాబాయి కనుకూలుఁడగుటవిని పేష్వా

బహుత్వరగా సాతారాకు రావలసినవాఁ డయ్యెను. పేష్వా సాతారాను సమీపించి దామాజీ గాయికవాఁడను ఓడించి యతనిని బాధించి పూనాకుఁబంపెను. తదనంతరము తారా బాయితనకు వశపడుటకై పేష్వా పెక్కుపాయములనుబన్నెను. కాని యీ స్వాభిమానముగల వనిత యెంతకును స్వాధీనపడకుండెను. సరదార్లంద ఱామె కనుకూలురై యుండినందున బలాత్కారముగా నామె నీవలకుఁదీయుట యుచితముగాదని పేష్వాకుఁ దెలిసియుండెను. అందువలన నతఁడు మరాఠీవాని (సాతారాకోలాపురపు) రాజ్యములలోని కనేక పర్యాయములు బందిపోట్ల నంపి గ్రామములు కొల్లగొట్టించి తారాబాయిని, కోలాపురాధిపతియగు సంభాజీని వశపఱచుకొనెను.

పేష్వా గాజియుద్దీనుపనికొఱకు ఔరంగబాదున కరుగఁగా నా సమయమున తారాబాయి అయిదువేలసైన్యమును పోగుచేసివాయి, సాతారాలను రెండుపరగణాలను తన స్వాధీనము చేసికొనెను. పిమ్మట బాలాజీ పేష్వాపూనాకువచ్చి కర్ణాటకముపైకి దండువెడలుటకంటెను తారాబాయిచేఁ జిక్కిన కోటలను గెలుచుట యావశ్యకమని తలఁచెను. అంత నతఁడు సాతారాకు విశేషసైన్యములనంపి కిల్లాలోనికి నన్నసామగ్రి పోవకుండ నాపెను. అప్పు డచటి దుర్గాధిపతి యుద్ధము చేసినందున ఫలము లేదనుకొని రాజును తారాబాయియొక్క కిల్లాబెటికిఁ దీసికొనిపోవయత్నించెను. ఈసంగతి యేలాగుననో తారాబాయికిఁ దెలిసి వెంటనే యతనిని మరణదండనకు గురి చేసెను. అంత పేష్వా తారాబాయిని గెలుచుట దుస్తరమని తలఁచి అప్పటి కాసంగతిని విడిచి కర్నాటకముపై కరిగెను.

ఇట్లీశూరవనిత మొదట తనకొమారుని పేరిటను, పిదప మనుమని పేరిటను రాజ్యంబు జేసి ఔరంగజేబువంటి సార్వభౌమునితోడను, పేష్వాలవంటి మహాబలవంతులతోడను సమానముగాఁ బోరాడి స్వాభిమానమునకయి ప్రసిద్ధిపడసి యెనుబదియాఱు సంవత్సరములవఱకుఁ బ్రతికి క్రీ. శ. ౧౭౬౧వ సంవత్సరమునందు మృతిఁజెందెను.

గనోరుసంస్థానపురాణి

ఈ శౌర్యశాలినియగు సతీరత్నము చేసిన శౌర్యసాహసములు దక్క విశేషచరిత మేమియుఁ దెలియదు. ఈమెపేరేమియో, జననిజనకుల పేళ్ళేమియో తెలిసికొనుటకుఁ బ్రస్తుతమేమియు సాధనములు కానరానందున నామె స్వల్పచరితము నిందుఁ దెల్పెదను.

మధ్యహిందూస్థానము నందలి భోపాలసమీపమున పూర్వము గనోరుసంస్థానమను నొకహిందూరాజ్య ముండెను. మహమ్మదీయులు హిందూస్థానమునకు వచ్చి స్వదేశపురాజుల పాలనలో నుండిన రాజ్యములను తాము స్వాధీనపఱచుకొను కాలములో నీ చిన్నసంస్థానము కొంతవఱకు ధైర్య మవలంబించి స్వతంత్రముగా నుండెను. మొగలులు ఢిల్లీ ప్రవేశించి యచటి తురుష్కులను వెడలఁగొట్టఁగా వారు హిందూస్థానము నలుగడలం జేరి వారివారిశక్త్యనుసారముగా రాజ్యములం గెలిచి జనుల ననేకబాధలకు లోను జేసిరి. ఇట్టివారిలోఁ జేరిన యొక మహమ్మదీయుఁడు మధ్యహిందూస్థానమునకు వచ్చి గనోరు రాజ్యమును గెలిచి యచట తనరాజ్యమును నిలుపవలయునని యత్నించెను. కాని యాసంస్థానమును గెలుచుట యాతఁ డనుకొనినట్లు సులభముగాక మిగుల దుస్తరమాయెను. తురకలు తనరాజ్యముపై యుద్ధమునకు వచ్చుట విని గనోరురాజు మిగుల రోషముతో వారితోడ యుద్ధమునకుఁ జనెను. అందు

వలన రక్తప్రవాహము కానిదీ గనోరురాజ్యమొక యడుగయి నను వారికిఁ జిక్కదయ్యెను. గనోరురాజాసంగ్రామమున తన శౌర్యసాహసములనంతను వినియోగించి చూచెను. కాని యా దినములు మహమ్మదీయులకు సుదినము లగుటవలన నాశౌర్య నిధియగు భూపాలుఁడు వీరస్వర్గమునకుఁ జని తురకలకే జయము ప్రాప్తించెను.

రాజు శూరసైన్యసహితముగా హతుఁ డగుట విని యాతని రాణి మిగుల దుఃఖించెను. కాని యాధైర్యవతి తన దుఃఖమునంతను మ్రింగి మరల క్రొత్తసైన్యమును సిద్ధపఱచి తా నాసైన్యాధిపత్యమును స్వీకరించి హతశేషులగు తమసైనికులుమహమ్మదీయులతోఁ బోరాడుచున్న స్థలమునకుఁ జనెను. రాణిగారు సైన్యసహితముగాఁ దమకు సహాయమునకు వచ్చుటఁగని యావీరులు మఱింత శౌర్యముతోఁ బోరఁ దొడఁగిరి. రాణిగారును తనభర్తవలెనే యుద్ధమునందు మిగుల నేర్పుగలది యగుటవలన నామెధైర్యమువలన గనోరుసైన్యము మిగుల సంపుతోఁ బగర నడపఁ దొడఁగెను. కాని మ్లేచ్ఛసైన్యమధికమగుట వలన వారిప్రయత్నమంతయు వృథయై రాణిగారు కోటలలో నైదుకోటలు తురకల పరంబులయ్యెను. తుదకల్పసైన్యముతో రాణిగారుమాత్రము జీవించియుండెను. అప్పటికిని నామెధైర్యమువిడనాడక యుద్ధము చేయుచుండెను. మఱికొంతసేపటికి మహమ్మదీయులు మనసు పట్టుకొందురని రాణిగారికిఁ దోఁచి తన స్వాధీనములో మిగిలియున్న నర్మదాతీరపుకోటలోనికిఁబోయెను. ఆమె నర్మదాదాఁటి కిల్లాలోనికిఁ బోయినవెంటనే మహమ్మదీయు లాకోటను చుట్టుముట్టిరి. పగవారు సమీపించినందున

రాణి తీవ్రముగాఁ గోటలోని కరిగి ద్వారముల నన్నిఁటిని మూసికొనెను. ఈతొందరలో సైనికు లనేకులు కోటబయిట నుండుటచేఁ బగవారిచే నతిక్రూరముగాఁ జంపఁబడిరి.

కోటలో నత్యల్పసైన్యము రాణిగారితోడ నుండెను. ఆస్వల్పసైన్యముతోడ రాణి కొంతవఱకు సంగ్రామము నడపెను. కాని దానిని లక్ష్యపెట్టక విజయులగు నామ్లేచ్ఛులు కోటకు నిచ్చెనలు వేసి వేలకొలఁది కోటలోనికిఁ జొచ్చిరి. ఆసమయమునందు రాణిగారికి శరణు చొచ్చుటకంటె నొండుమార్గము లేనందున "కోటను మీస్వాధీనము చేసెదను; యుద్ధము నాపు" డని యాసైన్యాధిపతియగు తురుష్కునకు నొకదూత పరమున నంపెను.

రాణిగారివద్దినుండి వచ్చినకబురువిని యాఖానుసాహెబు మిగుల సంతసించెను. వాఁడిదివఱకు రాణిగారి యసమానరూపమునువిని యామెపై నధికమోహము కలిగియుండెను. కానవాఁడు సంకోచపడక ఆవచ్చినదూతతోడ నిట్లని చెప్పిపంపెను. "తమ యధిక సౌందర్యమునకు నేను మెచ్చితిని. మీ రిదివఱకు మహారాజ్ఞీపదవియందుంటిరి. కాన నేను జీవించియుండు నంతవఱకు నా పదవియే కలిగి యుండవలయును. నేను సేవకునివలె నీ గనోరురాజ్యము నేలెదను." ఈవాక్యములు వినఁగానే రాణిగారా దుష్టుని యభిప్రాయ మెఱిఁగెను. కాని యామె తానేమి చేయుటకును దోఁచక కొంతసే పేమియో యోచించి తురుష్కులపై నామెకుఁ గలకోపవశమున నొక్కనుపాయము నొండు గానక నామ్లేచ్ఛుని నొకకపటోపాయముతోఁ జంప నిశ్చయించెను. ఇట్లు కృతనిశ్చయయయి యాదూతతోడనే ఖానున

కిట్లు చెప్పి పంపెను. "నేనును మీయతుల పరాక్రమము విన్నది మొదలు మీభార్య నగుటకుఁ దొందర పడుచున్న దానను. క్షత్రియస్త్రీలు పరాక్రమవంతులనె మెచ్చెదరు. నావంటి స్త్రీని వివాహ మగుటకుఁగా మీ రొప్పినదే నా కొక సన్మానమని తలఁచెదను. కాని మనవివాహప్రయత్నము చక్కఁగా జేయుటకయి నాకు కొంత యవకాశ మియ్యవలయును."

ఖానుసాహేబు మిగుల సంతోషముతో రాణిగారు చెప్పినట్లంతయు నొప్పుకొనెను. వానికి నాటిని బోలినసంతోష దినము జన్మించినది మొదలు ప్రాప్తించకుండెను. కాన నాఁడు రాఁబోవు సౌఖ్యసముద్రములో మునిఁగియుండెను. ఇట్లాతఁడానందమగ్నుఁడయియున్న కాలములో లగ్ననిశ్చయమునకని రాణిగారివద్దనుండి రత్నఖచితమగు దుసు ఖానునకు వచ్చెను. దానిం గనినపిదప నాతని సంతోషమునకుఁ బారము లేదయ్యెను. అప్పుడు రణవాద్యములును, ఘోరనాదములును నెచ్చటలేని మంగళవాద్యములును, శుభవాక్యములును నలుగడల వినఁబడుచుండెను.తమసైన్యాధిపతి వివాహదినము గాన నామ్లేచ్ఛసైనికులు మదిరాపానముచే శరీరభ్రాంతి లేక యుండిరి. ఖానుసాహేబు మిగుల నానందముతో రాణిగారంపిన దుసు ధరించి వివాహమున కెప్పుడు పిలుపు వచ్చునాయని నిరీక్షించుచుండెను.

ఇంతలో రాణిగారివద్దనుండి పిలుపురాఁగాఁ బరమానందముతోఁ దురుష్కుఁడు వివాహమంటపముకడకు వచ్చెను. అచటికి వచ్చి యాతఁడు రాణిగారినిఁ గని తానదివఱకు వినిక దానికంటె నామె విశేషసౌందర్యవతిగా నుండుటవలన నాతనికి

విశేషానందము కలిగెను. నర్మదయొడ్డు నంటియున్న యొక విశాలభవనమునం దీవివాహప్రయత్నము చేయఁబడెను. రాణి సర్వాలంకారయుత యయి యొకమంచముపయి కూర్చుండి యుండెను. ఇతర రాజస్త్రీలును, దాసీలును పైని మంచి తివాచిపఱచిన యొకయుచ్చస్థలమునఁ గూర్చుండి చేత నొక్కొక గివిటీలను పట్టుకొనిరి. ఖాను రాఁగానే రాణిగా రాతని నొక మంచముపై కూర్చుండ నియమించెను. ఖానుసాహేబు రాణి గారి వాక్యములను శిరసావహించి మంచ మెక్కెను. ఆమంచముపై కూర్చుండి రాణిగారితో నేమో కొంతసేపు మాటాడిన పిదప నాదుష్టుని శరీరమునం దంతటను తాపముపుట్టి శరీరము నల్లఁబడి నాలుక లోనికి గుంజసాగెను. వాఁడు మరణవేదనకుఁ దాళఁజాలక నేలఁబడి పొరలఁదొడఁగెను. అప్పుడు రాణి వాని సమీపమున కరిగి మిగుల కఠినముగా వాని కిట్లనియె. “పాపీ! నీపాపఫల మనుభవింపుము. ఓ చెడుగా! నీకు మృత్యువు సమీపించెను. నీవు గోరుకొనిన నా స్తనంతయు విషముపూసినది. కాన నావిషమంతయు నీశరీరమున నిండెను. కనుక నిఁక నీవు జీవితాశను వదలుము. నాపాతివ్రత్య రక్షణమునకు వేఱుపాయము గానక యీనింద్యకార్యమునకుఁ దెంపుచేయవలసె” ఖానుసాహేబుగారి యవస్థంగని యాతని సేవకులు కొంతవడి రిచ్చవడి యూరకుండిరి. వారు తెలివి తెచ్చుకొని యాగడము చేయ నెంచునంతలో రాణిగారు గవాక్షములోనుండి నర్మద లోనికిఁ దుమికిరి. అంత నామ్లేచ్ఛభటు లేమిచేయుటకుఁ దోఁచక నచటనున్న యితరస్త్రీలను బాధింప నెంచిరి. కాని యాస్త్రీలు తుపాకిమందు గోనెలపైఁ గూర్చుండి యుం

డినందున వారు తమచేతి దివిటీలతో నామందు గాల్చిరి. అంత నగ్ని ప్రజ్వరిల్లి యాస్త్రీలును అచట నుండిన మ్లేచ్ఛభటులును నొక్కసారిగా నాశమొందిరి!!

ఇట్లు తేజోమయురాలగు రాణి పరాజయ మొందియు, పగవానిచేఁ జిక్కియుమిగుల యుక్తిగా నాపగతునిఁ జంపి పాతివ్రత్యమును గాపాడుకొనెను!! ఇట్టిపతివ్రతలే ధన్యలుగదా?

జనరేశ్వరి

ఈయువతీరత్నము ప్రసిద్ధుఁడగు అక్బరుకాలమునం దుండెను. ఈమె వాస్తవమయిన నామ మెవ్వరికిని దెలియదు; గాని యామెను లోకులు గ్రామదేవతయగు జనరేశ్వరి పేరనే పిలుచుచుండిరి. ఆకాలమునందు బంగాలీదేశమున మాండలికులుగానుండి యక్బరునకు కప్పము నిచ్చుచుండిన రాజులలో జనరేశ్వరికి భర్తయు, జేసోర్ సంస్థానికుఁడును నగు విక్రమాదిత్యుని పుత్రుండయిన ప్రతాపాదిత్యుఁ డొకఁ డయియుండెను.

ప్రతాపాదిత్యుఁడు మిగులబలవంతుఁడేగాని యాతనిబలశౌర్యములకుఁ దోడుసద్గుణము లలవడక జన్మములో దుష్కారములే వృద్ధియగుచుండెను. ఈయన పూర్వుల కెవ్వరికో గ్రామదేవతయగు జనరేశ్వరి ప్రత్యక్షమయి మావంశమున నెన్నఁడేని పాపాచరణ జరిగిన నేను గ్రామము విడుతుననియు, నా విగ్రహపుముఖము మఱియొక వైపునకుఁ దిరిగిన నేను గ్రామమును విడిచితినని తెలిసికొనవలెననియుఁ జెప్పెనని యొకవాడుక కలదు. ప్రతాపాదిత్యుని దుష్ప్రవర్తనఁ గనినవా రందఱును త్వరలోనే గ్రామదేవత గ్రామమును విడిచి పోవునని భయపడుచుండిరి. రాణి జనరేశ్వరి తనభర్త యిట్టి దుష్టుఁడయినను నాతనియెడ నిసుమంతయుఁ దిరస్కారభావము లేనిదయి సదా యాతనిని సన్మార్గమునకుఁ ద్రిప్ప యత్నించుచుండెను.

సుగుణమణియగు పత్ని యనేకవిధముల హితములు బోధించుచున్నను ప్రతాపాదిత్యుఁడు వాని నన్నిఁటిని పెడచెవులఁ బెట్టి దుష్ప్రవర్తనమును మానకుండెను. ఆతఁడు ద్రవ్యాశచే మిగుల సైన్యమును గూడుకొని పల్లెలు, పట్టణములు కొల్లగొట్టసాగెను. ఆతని వర్తనము నెఱిఁగి కొందఱు బందిపోటు దొంగ లాతనికి సహాయులు కాఁగా నాతఁడు దక్షిణ బంగాళాదేశమునం గలసామంతరాజులను, జమీన్దార్లను, కొల్లగొట్టి తాను వారికి ప్రభువనని వారిచేఁ గప్పములఁ గొనుచుండెను. ఆయనకు బుడత కీచులు (పోరుచుగీజులు)ను తోడ్పడుటచే నాతఁడు బంగాళా ప్రాంతమునకు సుబేదారుగా నుండిన మహమ్మదీయునికి సహితము మిగుల దుస్సాధ్యుఁడుగా నుండెను. తుదకాతఁడు బాదుషాకు పన్ను గట్టక స్వతంత్రతను వహించెను.

ఆదుష్టుఁ డంతటితో నయిన నూరకుండక పినతండ్రియగు బసంతరాయుల యెడ ద్రోహము తలఁచెను. బసంతరాయులు మిగుల సజ్జనుఁడును రాజవంశమునందలి వృద్ధుఁడును నగుటచే ప్రజ లాతనియం దధిక భక్తిగలవారై యాతనిని విశేషముగా గౌరవించుచుండిరి. ఆభీష్ముఁడు తనయన్న కుమారుని చేష్ట లెంతమాత్రమును నిష్టము లేక యనేక పర్యాయము లాతనికి బుద్ధిచెప్పి చూచెను కాని, యందువలన ఫల మెంతమాత్రమును గలిగినది కాదు. ప్రతాపాదిత్యుని కాతని మాటలవలన ద్వేషము గలిగి తన ప్రజలు పినతండ్రియొక్క సత్స్వభావము నెఱిఁగి తనను పదచ్యుతులను జేసి రాజ్యమాతని కిచ్చెదరేమోయని తలఁచి యాతనిఁ జంప నిశ్చయించెను.

జనరేశ్వరికి భర్తచేయు దురాలోచన తెలిసి తన్నివారణార్థమై యామెయాతని కనేక హితబోధ లొనర్చియు, వేడుకొనియుఁ జూచెను. కాని యందువలన ఫలమెంత మాత్రమును గలుగుజాడ కానరాదయ్యెను. జనరేశ్వరియందును కొంతయు జింతింపక పతిచేత నట్టిదుష్కార్యము కాకుండ నొక యుపాయముఁ యోచించెను.

బంగాళాదేశమునందు బహుదినములనుండి నడుచుచుండిన యొకయాచారము కలదు. అది యిప్పటికిని ఆదేశమునందచ్చటచ్చట నడుచుచున్నదఁట. అది యేదనగా నొకస్త్రీ తన కార్యము నొకశూరపురుషునిచేఁ జేయించఁగోరినప్పు డామె తనచేతికంకణము నొకదాసిని శూరులసభకు బంపును. దానిం గొని చని యొకదాసి యాశూరులమధ్యం బడవేయును. తదనంతర మాసభలోని శూరులలో నొకఁ డాకంకణమును తీసికొని కంకణమంపిన స్త్రీ యెట్టిదుర్ఘటమైన కార్యము నిర్వహింప నంపినను నిర్వహించెదనని ప్రతినచేయును. జనరేశ్వరి దీనినంతను విచారించి తన నాయుపాయముచేయ నెంచెను. తదనంతర మొకదినము రాణిగారి యాజ్ఞవలన నామె కంకణమును దాసికొనివచ్చి ప్రతాపాదిత్యుని కొలువుకూటమునం బడవేసెను. దానిగని సభికులందఱు మిగుల వింతపడి రాజువంకఁ జూచుచుండిరి. ప్రతాపాదిత్యుఁడు తిరస్కారముగా దానికేయి చూడకుండెను. తుదకాసభయందలి శూరుఁడొకఁడు లేచి మెల్లఁగా ముందడుగిడెను. ఆలేచినవాఁడు రాణిగారి సహోదరుఁడును, ప్రతాపాదిత్యుని సేనానియునై యుండెను. ఆతఁడప్పుడు లేచి కంకణమునెత్తి రాజువంకఁ దిరిగి యిట్లని వక్కా-

ణించెను. "ఈ కంకణము తమపత్ని కడనుండి వచ్చెను. రాణిగారి కిట్టిసంకటమేమి వచ్చినదో తెలియదు. ఆమె సంకటమును నివర్తింప తమరే దీని నెత్తెదరని యెదురు చూచుచుంటిని. కాని తాము దాని నెత్తుజాడ కానరానందున నేనెత్తవలసినవాఁడనయితిని. అదేలననఁగా యెవ్వరును నెత్తకుండిన నింతసభయందు శూరుఁడు లేనట్లర్థమగును. కాన నేనెత్తి యిట్లు ప్రతిజ్ఞఁ జేయుచున్నాను. నాబొందిలో ప్రాణమున్నంతవఱకు రాణిగారి యిచ్ఛితకార్యమును నెరవేర్పక మానను."

సేనాపతి ప్రతిజ్ఞవిని రాజు మనమునందు మిగుల కోపించెను. కాని యాతఁడు తనమఱఁది కేమియు ననుటకు సాహసింపఁడయ్యె. దీనినంతను గని కంకణము తెచ్చినదాని మిగుల సంభ్రమముతో రాణిగారియిచ్ఛితకార్యమును సభవారి కిట్లు నివేదించెను. "రాణిగారి యిచ్ఛితకార్యమును వినుఁడు ఈకంకణము నెత్తిన వీరపురుషుఁడు రాజావసంతరాయులను, ఆతని కుటుంబమును రక్షించుటకయి తమప్రాణమున్నంత వఱకును ప్రయత్నింపవలయును" "ఆమె యిచ్ఛ ప్రకారమే జరుగును"ని యాసేనాధిపతి తనసంస్థానమునఁ గూర్చుండెను.

ఆదినము సభచాలించి రాజు రాణినగరునకు వచ్చెను. ప్రతాపాదిత్యుఁ డితరుల కెంతభయంకరుఁడయినను తనపత్ని ముందర నాభయంకరత యేమియు లేక మిగుల సాత్వికుఁడుగా నుండుచుండెను. ఇదియంతయు జనకేశ్వరియొక్క నేర్పుచాతుర్యమువలననే కాని మఱివేరుకారణముచేఁ గాదు. ఎట్టిదుష్టులును ఆమెను గనిన సమయమునందు శిష్టులుగా నుండుచుండిరి.

ప్రతాపాదిత్యుఁడు రాణిమనస్సు మరల్ప ననేకయుక్తులను బన్నెను కాని వానివలనఁ బ్రయోజన మెంతమాత్రమును కానరాకుండెను. అందుపైనాతఁడామెనుభయపెట్టియు, బలిమాలియు, వసంతరాయులను జంపినయెడలఁ దమకుఁ గలుగులాభములనుదెలిపి వసంతరాయులు బ్రతికియుండఁగానాకుసుఖము కలుగదని చెప్పెను. కాని రాణి తననిశ్చయమును విడువక "మీకు సుఖము కలిగినను దుఃఖము కలిగినను మీచే నట్టి పాపకార్యము జరుగనియ్యన" నిస్పష్టముగాఁ దెలియఁజెప్పెను.

బహిరంగముగాఁ బినతండ్రినిఁ జాపుట దుర్ఘటమని తలఁచి ప్రతాపాదిత్యుఁడు కపటమును బన్నెను. అతఁడు తానదివఱకు చేసిన దుష్కార్యమునకుఁ బశ్చాత్తాపపడినటుల నటించి వసంతరాయుల సన్నిధికరిగి మిగుల వినయముతో నాతనికి నమస్కరించిక్షమియింపుఁడని వేఁడుకొనెను. కొమారునిపశ్చాత్తాపమున కెంతయు సంతసించి వసంతరాయులాతని మిగుల గారవించెను. అందుపై రాజు పినతండ్రిని నేఁడు తమరు నాతోడభోజనమునకు వేంచేయుఁడని వేఁడుకొనఁగాఁ గపట మెఱుఁగనియావృద్ధ రాజందుకు సమ్మతించెను.

ప్రతాపాదిత్యుఁడు పై కెంతసాధుస్వభావముఁ దాల్చినను అతని దుస్స్వభావము నెఱిఁగిన రాణి వసంతరాయుల పుత్రునిఁ దెచ్చి తనవద్ద దాచియుంచినపిదప భర్తను పినమామగారి వద్దికి పోవ నిచ్చెను. తదనంతరము వసంతరాయులువిందారగింప బయలుదేరెను. అప్పు డాయనకుప్రతాపాదిత్యుపై యించుక సంశయముకలిగి యొకపావురమును తన తోడఁ గొనిపోవుచు తనభార్య కిట్లని చెప్పెను. "ఈపావురము

నను వదలియిటకు వచ్చునేని నాకు కారాగృహవాసమో, స్వర్గవాసమో కలిగెనని తెలిసికొనుము.”

ఇట్లాయన తనపత్నిని వీడ్కొని అశ్వారోహణముచేసి మితపరివారముతో జేసోరునకుఁ బయలుదేరెను. ఇంతలో నాతని నెదుర్కొనుటకయి ప్రతాపాదిత్యుఁడు పంపిన సేన లాతనిని దారి తప్పించి యొకయరణ్యమధ్యమునకుఁ గొని చని యచట నతనిని జంపిరి. ఆయనప్రాణము విడిచినతోడనే పావుర మాతని భార్యసన్నిధి కరిగెను. ఆపక్షినిం గనినతోడనే యాసతి మానహానికి వెఱచి తనపరివారముతో సమీపమునందున్న చెఱువునం బడి ప్రాణములు విడిచెను. ఆమె పుత్రుఁడుమాత్రము జనరేశ్వరియొక్క సంరక్షణలో సురక్షితుఁడై యుండెను.

పినతండ్రినిఁ జంపి తాను సుఖింతునని ప్రతాపాదిత్యుఁడు తలఁచెను. కాని యాతని పాపఫల మధికమైనందున నాతని కట్టిసుఖము దొరకదయ్యెను. వసంతరాయుల మరణానంతర మల్పకాలములోనే రాజామానసింహుఁడను, అగ్బరు సేనాధిపతి విపులసైన్యముతో ప్రతాపాదిత్యునిపై యుద్ధయాత్ర వెడలెను. ప్రతాపాదిత్యుఁడును ఆతనితోఁ బోరుటకు శక్తుఁడుగా నుండుటవలన యుద్ధసన్నద్ధుఁడయ్యెను. ఆసమయమున నాతనియొద్ద నెనుబదివేలకాల్బలములును, పదివేల అశ్వములును, ఇన్నూరు గజములును నూరుతోఁపులు యుద్ధమునకయిసిద్ధముగానుండెను ఇదిగాక బుడతకీచులును ఆతనికి సహాయులై యుండిరి. కానియింత కలిగియుఁ తుద కాతనికే యపజయము కలిగెను. దీనికొక కారణము కలదు. అచటి గ్రామదేవతయగు జనరేశ్వరియొక్క ముఖము మఱియొకవైపునకుఁ దిరిగెనఁట. యుద్ధసమయమున

నీవార్త సైనికులకుఁ దెలియఁగా తమరాజు దుష్ప్రవర్తనము వలన దేవిగ్రామమును విడిచిపోయెను గాన జయము కలుగదని తలఁచి వారు నిరుత్సాహులైరి. తదనంతరము వారి పిచ్చి నమ్మకమును పోఁగొట్టవలయునని రాజనేకరీతుల యత్నించెను. కాని వారందఱు తమరాజు దుష్టత్వము నెఱిఁగినవారలే కాన నాతనిమాటలను నమ్మక సంగ్రామరంగమును విడిచి పాఱిపోవఁదొడఁగిరి. కానఁ బ్రతాపాదిత్యుఁ డల్పకాలములోనే పగఱచేఁ జిక్కి కారాగృహవాసి యయ్యెను.

ప్రతాపాదిత్యుఁడు చేతఁ జిక్కిన తదనంతరము మానసింహుఁడు రాజధానియగు జెస్సోరుపట్టణముం గొను వేడ్కనాపట్టణమును సమీపించెను. కాని పట్టణము నలుదిక్కుల సంరక్షకులచే రక్షింపఁబడుచుండుటఁ గని యాతఁడు మిగుల వింత పడెను. దాని నెవరు రక్షించెదరని విచారింపఁగా ప్రతాపాదిత్యుని భార్యయగు జనకేశ్వరి తాను సైన్యాధిపత్యమును స్వీకరించి గ్రామసంరక్షణ మొనర్చుచున్నదని తెలిసెను. అందుపై నాతఁడు గ్రామము తనస్వాధీనపఱుపుమని జనకేశ్వరికి వర్తమాన మంపెను. అందుపయి నామె స్వపరబల తారతమ్యముల నెఱిఁగి మిగుల చాతుర్యముగా నిట్లు ప్రత్యుత్తర మంపెను. "నేను కోరిన కొన్ని సంగతులను మీ రొప్పుకొనిన నగరము మీ కొప్పగించెదను. నగరరక్షణమునకై రక్తధార లొలుకుట నిష్ప్రయోజన మని నే నెఱుఁగుదును. మీరు మా గ్రామమును కొల్లగొట్టుట మొదలగు బాధలఁ జరుపకుండిన పక్షమునను, నాభర్త యెచ్చటనుండునో యచ్చటనే నన్ను నుంచుటకు సమ్మతించిన పక్షమునను నిరాటంకముగా నీయూరు

మీస్వాధీనపఱచెదను. ఇది మీకసమ్మతమేని నాబొందిలోఁ బ్రాణము లున్నంతవఱకును యుద్ధము చేయఁ గలదానను".

రాజామానసింహుఁడాను కోరినసంగతుల కనుమతించి పట్టణము వశపఱచుకొని ప్రతాపాదిత్యునిఁ గొని ఢిల్లీకుఁ బ్రయాణ మయ్యెను. రాణి ప్రసరేశ్వరి భర్తయం దధికభక్తి గలదిగాన నట్టిసంకట సమయమునందు నాతని విడువక వెంబడించెను. కాని ప్రతాపాదిత్యుఁడు కారాగృహవాసదుఃఖము నోర్వఁజాలక ఢిల్లీమార్గముననే గతప్రాణుఁ డయ్యెను. కాన నా కాలమునం గలయాచారప్రకారము జసరేశ్వరి సహగమనము చేసెను.

ఇట్టి స్త్రీలేకదా సాధ్వీమణులనం దగియుందురు. జసరేశ్వరివంటి రూపగుణములు గలశూరస్త్రీ దొరికినను నిర్భాగ్యుఁడగు ప్రతాపాదిత్యుఁడామె సహవాసము వలని ఫలము నెంతమాత్రమును బొందకుండగా తనదుష్కర్మమువలన నామెకు దుఃఖముకలుగఁ జేసెను. జసరేశ్వరి కట్టిదుష్టుఁడు భర్తయయినను అతనియం దెంతమాత్రమును దిరస్కారబుద్ధిలేక సన్మార్గప్రవర్తకునిఁ జేయ యత్నింపుచుండెను. ఇదియే భార్యధర్మము; గాని యది భర్తధర్మము గాదు.

జోధపురపురాణి

ఈరాణి ఔరంగజేబుబాదుషా రాజ్యారంభమునందు ననఁగాఁ బదినేడవశతాబ్దమధ్యమున నుండెను. శహాజహాన్ బాదుషా రాజ్యదినములలో మార్వాడ దేశమునందలి జోధపుర రాజ్యమును జసవంతసింగుఁడను రాఠోడవంశీయుఁ డగురాజు పాలించుచుండెను. ఈయన పత్ని యొక్క ధైర్యస్థైర్యములును స్వాభిమానమును మిగుల శ్లాఘనీయములు ఆమెపే రెచటను కానరాదు. కానియామె చేసినకార్యము లనేకదిక్కుల వర్ణింపఁ బడినవి.

ఈజసవంతసింగు ఢిల్లీపతియగు శహాజహానునకు సామంతుఁడయి యుండెను. జసవంతసింగు మిగుల పరాక్రమవంతుఁడయి ఔరంగజేబును ఉత్తరమునకు రానియ్యక మాళ్వా ప్రాంతముననే బహుదినములవఱకు సంగ్రామము చేయుచు నాపెను. అప్పుడాయవరంగజేబు తండ్రియగు శహాజహానుని పదచ్యుతినిఁ జేయు తలంపుతో సహోదరసహితుఁ డయి ఢిల్లీకిఁ జనుచుండెను. త్రోవలో నుజ్జయనీయం దాతనిని జసవంతసింగు డాపఁదలఁపఁగా నాయిరువురకును ఘోరయుద్ధము జరిగెను. ఆయుద్ధమునందు సైనికులందఱు సమయుట వలన జయము కలుగునను ఆశ లేక జసవంతసింగు మరలి తన నగరమునకు వచ్చుచుండెను. గ్రామమును సమీపించినకొలఁదిని ఆతని కొకవిధమయిన భీతి జనించెను. ఏలయనఁగా తాను పరా

జయము నొందక పలాయితుఁడయి వచ్చినవార్తవిని రాణి తన సేమకునో ముఖమయినను జూచునో లేదో యని స్వభార్య యొక్క క్షాత్రతేజము నెఱిఁగినవాఁడుగాన నాతనికి శంక కలిగెను. అదేప్రకార మాయన గ్రామమును సమీపించినతోడనే రాణి పట్టణపు సింహద్వారములు మూయించి యాతనిని పట్టణములోనికి రానియ్యకపోయెను.

నగరద్వారములను మూయించి యామెభర్త కిట్లు వర్తమానము పంపెను:—"జోధపు రాధీశ్వరుఁ డపజయమునుబొంది తనదీనముఖము నగరవాసులకుఁ గనుపఱుపకుండిన నేమంచిది. ఇట్టిపిఱికికి నాసికి భార్యనైతినని నాకే మిగుల సిగ్గుగా నున్నది. జోధపురాధిపతియై మేవాడరాణాకు అల్లుఁడును నగువాఁడొకని పరాజయమును బొందిపాఱివచ్చుటకంటె హీనత యేమున్నది?" ఇట్లని యామె యంతటితో నూరకుండక సేవకులతో "చితిఁ బేర్పుఁడు. జోధపురాధిపతి పరాజయమునుబొంది తిరిగి వచ్చుట సంభవింపదు. ఆయన యుద్ధమునందే శత్రువులచేఁ జంపఁబడియుండును. నేనుత్వరగా నాభర్తను గలియఁ బరలోకమున కేఁగెదను" అని చెప్పెను.

ఈప్రకారము వారముదినములు గడచినపిదప నీసంగతి సంతను విని యామె తల్లి జోదపురమునకు వచ్చెను. ఆమె వచ్చి కొమార్తె కనేకవిధముల బోధించి యిప్పు డపజయము పొంది వచ్చినను జసవంతసింగు మరల సైన్యసహితుఁ డయి పోయి శత్రువులతో సంగ్రామ మొనరించునని చెప్పెను. ఇట్లు తల్లిచేఁ బ్రబోధిత యయి యారాణి నగరద్వారములు తీయుట కాజ్ఞ యిచ్చెను. జసవంతసింగుఁ డింటికి వచ్చినపిదప నాతని

పత్ని భర్తకుఁ దగిలిన దెబ్బలను, గాయములను గని మిగుల విచారపడి వానికిఁ దగు నౌషధము రాచి మాన్పు ప్రయత్నములు చేసెను.

ఔరంగజేబు ఢిల్లీకరిగి తండ్రిని కారాగృహమునం దుంచి సహోదరుల నంతమునొందించి, రాజ్యము నపహరించిన పిదప జసవంతసింగుని వైపు దృష్టి సారించెను. జసవంతసింగు నొకని నంతము నొందించిన తనరాజ్యము నిష్కంటక మగునని యాతఁ డనుకొనుచుండెను. కాన నాతని నుపాయాంతరమునఁ జంప నెంచి యాసమయమున కాబూలు దేశమున జరుగుచుండిన ప్రజాయుద్ధము నాపుటకయి జసవంతసింగునికి సైన్యాధిపత్య మొసఁగి యాతని నచ్చటికిఁ బంపెను. కాని కపట మెఱుఁగని జసవంతసింగు తన కంతటి సైన్యాధిపత్యము దొరకినందున కెంతయు నుప్పొంగుచు రాజాజ్ఞ శిరసావహించి యాతఁడు దండయాత్రకు బయలు వెడలెను. అప్పు డాతని శూరపత్నియు నాతనితోడఁ గాబూలు దేశమునకు యుద్ధార్థము వెడలెను. ఆదంపతు లిరువురును దమ కిదివఱకుఁ బరాజయమువలనఁ గలిగిన యపకీర్తి నణఁచి శాశ్వతకీర్తిని సంపాదింపఁ గృతనిశ్చయు లయి పృథివిసింగుఁ డను పుత్రునకు రాజ్యము నిచ్చి సైన్యసహితు లయివెడలిరి.

ఆసమయమునందు రాణిగారు పురుష వేషమును ధరియించి యొకానొక శూరుని పగిది భర్తతోడన యుండి యాతనికి సహాయురాలయి యనేకపర్వత ప్రదేశములను మిగుల కష్టముతో గడచి కొన్ని దినములకు కాబూలుపట్టణమును సమీపించిరి. వారచటికి వెళ్లినప్పటి కాదేశమంతయు రాజద్రో

హులచే వ్యాపింపఁబడి యుండెను. కాన నాదంపతుల కచటి కరిగినపిదప విశ్రాంతి యన్నమాటయె తెలియదు. ఇట్లు జసవంతసింగు తనసైనికుల సహాయముచే నారాజద్రోహులను శాసింపఁ బ్రయత్నింపుచుండెను. ఆకష్టములలో వారి కెటు చూచినను శత్రువుల భయము దప్ప మఱియేమియుం గానరాకుండెను. అచటి పర్వతజలమును, వాయువును వారిశరీరములకు సరిపడకపోవుటవలన వారికి మిగుల ప్రయాసమయ్యెను. ఇట్టిభయంకర సంగ్రామదివసంబులలో నాపతిభక్తిపరాయణయగు రాణి గర్భవతిగా నుండియు భర్తను ఛాయవలె ననుసరించియుండి శూరపురుషునివలె నాతనికి సర్వవిధములఁ దోడ్పడుచుండెను. ఆమె శౌర్యధైర్యములం గని రజపూతవీరులు మిగుల నాశ్చర్యపడుచుండిరి.

ఇన్నికష్టములు పడినను రాణిగారికి సుఖప్రాప్తి లేదయ్యెను. కుటిలుఁడగు అవరంగజేబు జసవంతసింగు కాబూలులోనున్న కాలముననే విషప్రయోగము చేయించి యాతనిని చంపించెను. అదేప్రకారము పృథివీసింగును జోదపురమునుండి డిల్లీకి రప్పించి విషమిడి చంపించెను. జసవంతసింగుని వంశము మూలముతో నాశ మొందెనని ఔరంగజేబు సంతసింపుచుండెను. కాని యొకచిన్న యంకురము గలదని యెఱుంగఁడయ్యె.

జసవంతసింగుని మరణానంతరము పరదేశము నందుండిన రాణి కష్టము లిట్టివని చెప్ప నెవ్వారివశము ? పతి మృతుఁడయినతోడనే సహగమనము చేయుట యాకాలమునం దుత్తమముగా నెన్నఁబడుచుండెను. ఈరాణియు నట్లే చేసియుండు

ను. కాని గర్భవతియగుటచే యనుగమనమును మానవలసిన దాయెను. అట్టియసహ్యాదుఃఖకాలమునం దామె బొత్తుగా ధైర్యమువదలక నిండుగర్భవతియైనను తానే రజపూత సేనాధ్యక్షతను వహించి హిందూస్థానమునకు మరలెను. కాని యింతలో కాబూలుదేశములోనే యామె ప్రసవమయి యొకపుత్రరత్నముం గనెను. ఈశిశుసింహుండే తనతండ్రిని సహోదరునిం జంపిన ఔరంగజేబు పగతీర్చుకొన సమర్థుండయ్యెను! ప్రసూత్యనంతరము కొంచెముశక్తి రాఁగానే రాణిగారు మరల ప్రయాణముచేసిరి. వారు పేశావరీనగరమునకు వచ్చువఱకు శత్రువులచే మిగుల నడ్డగింపఁబడుచుండిరి. కాని యాత్రాగామమునకు రాఁగానే జోధపురమునుండి వారికి సహాయార్థము బయలుదేఱిన రజపూత సైన్యము వారినిం గలసెను. కాన నచటినుండి వారికిం బగరచే నంతగా బాధగలుగకుండెను. వారందఱు ఢిల్లీని సమీపించఁగానే మరల పెక్కుచిక్కులు ప్రాప్తించెను. జసవంతసింహునిభార్య అజితసింగ కుమారునితో సుఖముగ ఢిల్లీవఱకు వచ్చుటవిని పాదుషా మిగుల క్రోధించి నీకొమారుని నాకడ కంపుమని రాణికి వర్తమానముంపెను. ఈ సంగతివిని రాణిగారు తనకొమారుని నంపుటకు సమ్మతింపక తనసైన్యబలముచేఁ బోరాడియైనను, తనబాలకుని సంరక్షించుకొన నిశ్చయించెను. అంత నామె తనశిశువు నొక పెట్టెలోనుంచి యాపెట్టె నొకవిశ్వాసపాత్రుఁడగు తురుకిచ్చి దానినొకసురక్షితమగు చోటికిఁ గొనిపొమ్మని చెప్పెను. వాఁడును అదేప్రకార మాబుట్టనుగొని పండ్లు కొమిషచెప్పి నియమితస్థలమునకుం గొనిచనెను.

రాణిగారు ఢిల్లీపట్టణమునుండి బయలుదేరుట మిగుల దుర్ఘటముగా నుండెను. అయినను శూరవనితయగు రాణియు నామె సైనికులును మిగుల శౌర్యముతోఁ బాదుషాసైన్యముల నోడించి మేవాడదేశపు మార్గమునంబడిరి. ఆసమయమునం దారాణియనేక వీరభటులశిరములు తనచేతి ఖడ్గముతోఁ డో నేసిన నవి ఢిల్లీయంతట వెదచల్లబడియెనఁట. ఇట్లు వారందఱు మేవాడ మార్గమున నడచుచు రాజపుత్రుఁడగు అజితసింహుఁ డున్నస్థలమునకు వచ్చిరి. తనపుత్రుని కొంతమాత్రము ప్రాణభయములేక సురక్షితుఁడయి యుండుటఁగని రాణిపరమానందభరిత యయ్యెను. అంత నామెపుత్రసహితయయి మేవాడయందున్న తనసహోదరునికడ కేగెను. తనకొమారుఁడు పెద్దవాఁడగునంతవఱకు విద్యాబుద్ధులు చెప్పి సంరక్షించునటులఁ దనతోఁబుట్టువుచే నొప్పించుకొని యాశిశువు నాతని స్వాధీనము చేసెను.

అజితసింగు పెద్దవాఁడయినపిదప తనశౌర్యముచే మహమ్మదీయుల ననేకపర్యాయము లోడించిపంపెను. రాణియుఁ దనపుత్రుని సంగ్రామకేళి కొంతయు సంతోషించి కన్నఋణము తీఱెనని చెప్పుచుండెను. ఈరాణి వృద్ధయై కాలధర్మము నొందెను.

విమల

ఈ పతివ్రత ఘూర్జరాధిపతియగు జయశిఖరునికి సహోదరి. ఈజయశిఖరుఁడు క్రీ. శ. ౬౯౬వ సంవత్సరప్రాంతమున పంచాసర మనుపట్టణము రాజధానిగా ఘూర్జరదేశము పాలించినట్లు తెలియుచున్నది. ఆసమయమున ఘూర్జరదేశము మిగుల నున్నతదశయం దుండెను. విమల మిగుల రూపవతి యగుటయే గాక, సద్గుణవతియై యుండెను. సకల దేశముల రాజపుత్రులును తమ్మ యామె వరియింపవలెనని కోరుచుండిరి. కాని విమల యైశ్వర్యభోగములయం దిచ్ఛలేనిదియై గుణవంతుఁడగు శౌర్యనిధిని వరియింప నిచ్ఛగలిగియుండెను.

ఇట్లుండఁగాఁ గొన్ని దినములకు ముల్తానను పట్టణము నందు రాజు భార్యాపుత్రసహితుఁడయి ప్రభాసక్షేత్రము దర్శించుటకుఁ బోవుచుఁ ద్రోవలో నుండినందున పంచాసరము నకు వచ్చెను. అప్పుడు జయశిఖరుఁడు వారినితనకోటలోనికిఁ గొనిపోయి తగిన మర్యాదలుచేసి కొన్నిదినములు వారి నచట నుంచుకొనియెను. వారచటనుండిన దినములలో నా రాజునకుఁ బుత్రుఁడగు సురపాలునితో జయశిఖరుఁడు క్రీడాయుద్ధము చేయుచుండెను. నంతఃపురకాంత లందఱును చూచుచుండిరి. అప్పుడు సురపాలుని శౌర్యసద్గుణములు విమలకుఁ దెలిసెను. అంత నొకదిన మా రాజపుత్రులు సింహము వేట కరుగుచు దానిఁ జూచుటకై విమలతోఁగూడ నంతఃపురకాంతల నందఱి నరణ్య

మునకుఁ దీసికొనిపోయి యచట నొకమంచముపైఁ గూర్చుండఁ బెట్టిరి. అప్పు డొకసింహము జయశిఖరునిపైకి రాఁగా దానిని సురపాలుఁడు మిగుల శౌర్యముతోఁ జంపెను. దానింగని నప్పటి నుండియు విమల సురపాలుని శౌర్యధైర్యములకు మెచ్చి యతనిని భర్తనుగా వరియింప నిశ్చయించెను.

అటుపిమ్మట జయశిఖరుని వీడ్కొని సురపాలుని తండ్రి పత్నీ పుత్రసహితుఁ డయిపోయెను. పిదపఁ గొన్ని దినములకు సురపాలుని చెలియలగు రూపసుందరిని తనకొడుకు భార్యగా నిశ్చయించు నిమిత్తము జయశిఖరుఁ డొక బ్రాహ్మణుని ముల్తానాకుఁ బంపెను. అపుడా బ్రాహ్మణుచేతికి విమల యొక యుత్తరమిచ్చి దానిని సురపాలున కిమ్మని చెప్పెను. వాఁడు దానిని సురపాలున కిచ్చెను. తరువాత రూపసుందరిని వివాహమాడుటకు జయశిఖరుఁడు ముల్తానాకుఁ బోయెను. వివాహానంతరము రూపసుందరికిని దోడు సురపాలునిం దీసికొని జయశిఖరుఁడు తన దేశమునకు వచ్చుచుండెను. అప్పు డాప్రాంతమున లాటదేశాధీశుఁడు తనకుఁ జెల్లింపవలసిన పైకము బహుసంవత్సరములనుండియుఁ జెల్లించనందున జయశిఖరుఁడు వానిపైకి సైన్యమునంపెను. ఆ సైన్యాధిపతి వెంట నతనికి సహాయునిగా సురపాలునిఁ దోడిచ్చెను. లాటదేశమున వారికిని, వీరికిని గొప్పయుద్ధము జరిగి జయశిఖరుని సైన్యాధిపతి చావఁగా సురపాలుఁడు వారిని గెలిచి యారాజును దెచ్చి జయశిఖరునకు నొప్పగించెను. అప్పుడుసురపాలుని శౌర్యమునకుమెచ్చి జయశిఖరుఁ డాతనికిఁ దన సేనానాయకత్వమునిచ్చి నగరమునకువచ్చినపిదపఁ దన చెల్లెలగు విమల నాతని కిచ్చి వివాహము చేసెను. విమల వివాహానంతరము పతి

యం దధికప్రేమ గలదియయి పతివ్రతాధర్మములను దప్పక నడుపుచుండెను.

అంతఁ గొన్ని దినములకు ఘూర్జరదేశపు ఖ్యాతినివిని * కళ్యాణాధిపతి దానిపైకి దాడివెడలివచ్చెను. కాని సురపాలునివంటి శౌర్యనిధి సేనాదియగుటవలన నతనిబలంబుల ధైర్యంబు లుడిగి మరల తనదేశమున కరుగవలసినవాఁడాయెను. తన యపజయమునకు సురపాలుఁడే కారణుఁడుగాన నతనిని జయశేఖరుని సమీపమునుండి చీలఁదీయవలయునని తలఁచి కళ్యాణరాజు "నీవు జయశేఖరుని విడిచిపోయినచో విశేష ధనమిచ్చెద" ననియు, "రాజ్యమిచ్చెద" ననియు నాసచూపి సురపాలున కొక జాబువ్రాసెను. ఆజాబొక భృత్యుఁడు తెచ్చి విమలతోనున్న సురపాలుని కిచ్చెను. అతఁడు దానిం జదివికొని మిగుల క్రోధము గలవాఁడయ్యెను. కాని తనపత్నినిఁ బరీక్షింప సమయ మిదియే యని తలఁచి యామె కాసంగతిఁ దెలిపి "నీవు మిగుల వైభవముగ రాణివయిభోగముల ననుభవించెదవా! నే నీయుత్తర ప్రకారము చేసెద" నని చెప్పెను. అదివిని మిగుల తిరస్కారముగా నిట్లనియె 'నీవు సత్యవ్రతుఁడవనియు, కృతజ్ఞుఁడవనియు, ననుకొని నిన్ను వివాహమాడితినేగాని, యిట్టి కృతఘ్నుఁడవని తెలియకుంటిని. నేనిదివఱ కెన్నఁడును దుస్సాంగత్యము చేయలేదు ఇకముందును చేయను. మీరు మీతలఁచినట్లు చేయుదురేని మీకును నాకును ఋణ మింతటితోనే సరి. సతిపతినే దైవముగాఁ జూడవలెను. పతి దుష్కార్యము చేయుచుని నప్పుడు

* ఇతఁడు కళ్యాణపురమున స్థాపింపఁబడిన పశ్చిమ చాళుక్యవంశము లోనివాఁడయి యుండవచ్చును.

పతికంటె నధికుండగు పరమేశ్వరుండు గలండని తలంచి యా పరమేశ్వరునకు భయపడ వలయును. కాన నేను మీతోడ దుష్కార్యమున కొడిగట్టి జగదీశ్వరుని శిక్షకు లోనుగాను."

భార్య చెప్పిన నీతికిని, నామెకుంగల ధర్మబుద్ధికిని మిక్కిలి సంతసించి సురపాలుం డామె నాలింగనము చేసికొని తననిజ మయిన యభిప్రాయ మామెకుం జెప్పెను. అప్పు డారంపతు లిరువురు నాలోచించి తిరస్కారోక్తులతో నొకజాబును కళ్యాణరాజునకు వ్రాసిరి. జాబు తెచ్చిన దూతను శిక్షించె దనని సురపాలుం డనగా దూతనుశిక్షించుట ధర్మము గాదని చెప్పి విమల వాని నంపించెను.

సురపాలుం డంపిన జాబును జూచుకొని భూవరుండు (కళ్యాణరాజు) మిగుల క్రోధించి విశేషసైన్యములతో మరల ఘూర్జరపతితోడి రణమునకు వచ్చెను. ఈపర్యాయము కొంత యుద్ధము జరిగిన వెనుక జయశిఖరునకు జయము దొరకునను నాసతగ్గెను. కాన నాతండు గర్భవతిగానున్న తన భార్యను, చెలియలిని నరణ్యమునం దెచటనైనను గుప్తముగానుంచి రమ్మని సురపాలుని నంపెను. అట్లు సురపాలుండు వారిలను కిరాతులకు స్వాధీనముచేసి వారికిం గొందఱు వీరభటులను సహాయమున కుంచి మరల పట్టణము వైపునకుం బోవుచుండెను. ఇంతలో సురపాలుండు లేనందున భూవరుసైన్యములు మిగుల ధైర్యముతోం బోరాడి జయశిఖరుని జంపి పట్టణము నాక్రమించెను. అచట సురపాలుండు దొరకనందున సతనిని వెదకుటకయి కొంతసైన్యముతో భూవరుని కొమారుండు కర్ణుం డనువాండు బయలుదేఱెను. కాని సురపాలుండు వేరు

మార్గమునఁ బోయినందున కర్ణునకుఁ జిక్కుఁడయ్యె. కర్ణుఁడు
అరణ్యమున నతనిని వెదకుచుంబోయి విమలా రూపసుందరు
లున్న స్థలమునకుఁ బోయెను. అల్పులగు వీరభటులను విపుల
సైన్యసహితుఁ డగు కర్ణుఁడు వధియించి విమలయొక్క రూప
మునకు మోహితుఁడయి యామెను బలాత్కారముగా తన
శిబిరములోనికిఁ గొనితెచ్చెను. అప్పు డామె రోదనమును విని
కర్ణుఁడు దప్పక యతని సైనికుల కందఱకును నామెపై మిగుల
దయగలిగెను. కర్ణుఁడు బలాత్కారముచేయు ననుకొని
యుంతు ప్రాణములను విడువ నిశ్చయించెను. కాని నీసమ్మతి
లేనిది నిన్ను నేను బలాత్కారము చేయునని యతఁడు
పల్కఁగా నామె ప్రాణత్యాగము చేసికొనుట మానెను. కర్ణుఁ
డామెను తనవైపునకుఁ ద్రిప్పుటకు నలుగురైదుగురు దాసీ
లను నియమించెను కాని వారామె దృఢనిశ్చయమును, పాతి
వ్రత్యమునందలి యభీష్టమును మరల్పలేక యుండిరి. అంతఁ
గర్ణుఁ డచటనుండిన నామె తనకు వశవర్తి గాదని తన రాజ్య
ములోని దిసుపోరట్ నగరమున కామెను తీసికొనిపోయెను.
అచట నామె కనేకప్రకారముల బోధించినను ఆమె కర్ణు
నకు వశపడకుండెను. కాన కర్ణుఁడు సురపాలుఁడు చనిపోయె
నని యామె భృత్యుని కొకనికి లంచమిచ్చి వానిచే నామెకుఁ
జెప్పించెను. అట్లు చెప్పుటవలన నామె భర్తయాసను విడిచి
తనకు వశపడునని కర్ణుఁడు తలఁచెను. కాని యట్లుగాక వెం
టనే యామె సహగమనమునకుఁ బ్రయత్నముచేసెను. అప్పుడు
కర్ణుఁ డామె కట్టుచేయవలదనియును, ధర్మశాస్త్ర ప్రకారముతనను
వివాహము చేసికొనుమనియు ననేకవిధములఁ జెప్పి సహగమ

నము చేయ నియ్యకుండెను. కాని యామెసద్గుణముల వలన సైనికులంద ఱామెపక్షమునే స్వీకరించి కర్ణుని చీవాట్లు పెట్టి యామెను సహగమనమునకు సిద్ధము చేసిరి. ఆమె చితి యొక గట్టుపైన నుండెను. విమల యచటి కరిగి తనను చూడ వచ్చి తనకు నమస్కరించిన స్త్రీలకు పాతివ్రత్యధర్మముల నుపదేశించి సైనికులకు బుద్ధులు గఱపెను. అంతవఱకుఁ బశ్చాత్తాప మను మాటలేని కర్ణుఁడు మిగులఁ బశ్చాత్తాపమును బొంది యామెను క్షమవేఁడెను. అప్పుడు విమల 'నీవు పరమేశ్వరుని క్షమ వేఁడుకొని మరల నిట్టి పాపకార్యములు చేయకుమ'ని యతనికిఁ బోధించి చితి నెక్కెను.

అచట సురపాలుఁడు గ్రామమును సమీపించి గ్రామము శత్రువులస్వాధీన మగుటయు రాజు యుద్ధమునఁ జచ్చుటయు విని మరల నరణ్యమునకు వచ్చెను. కాని యతని కచటఁ దన వారెవ్వరును గానిపించలేదు. కాని జరిగినవృత్తాంత మంతయు నొకకిరాతుని వలన విని యతఁడు కర్ణునివద్ద చెఱలో నున్న తనసతిని విడిపింపనరిగెను. సురపాలుఁ డల్పవీరులతో సోరట్ నగర సమీపముననుండి కర్ణుని గెలుచు నుపాయము చింతించుచుండఁగా తనపత్ని సహగమనవార్త వినెను. అప్పుడాయన తానొక్కఁడును మాఱువేషముతో నామూకలోఁ బ్రవేశించి చితిపై నెక్కి యగ్నిరవులు కొల్పుచున్న విమల నదాటున నెత్తుకొని యతివేగమున నరిగెను. సురపాలుఁడు విమల నెత్తుకొనిపోయి యొకగుఱ్ఱముపై నెక్కించుకొని యరణ్యమార్గమునఁ బోవుచుండెను. విమల కర్ణుఁడే తన నిట్లు తెప్పించెనని తలఁచెను. కాని కొంతసేపటికి సురపాలుని

వచనములవలన తనభర్త చచ్చుట యబద్ధమనియు నతఁడే తనను తీసికొనివచ్చె ననియుఁ దెలిసికొనియెను. తదనంతర మాదంపతులు మాఱువేషములతో రూపసుందరి యున్న యరణ్యమునకుఁ బోయిరి. రూపసుందరి, యచట నిదివఱకే ప్రసవమయి మొగశిశువును గనెను. ఆబాలుని పేరా చెంచులు వనరాజని పెట్టిరి. విమల వదినెను పుత్రసహితముగాఁ జూచి యపరిమితానందభరిత యయ్యెను. వారాయరణ్యముననే గుప్తముగా కాలము గడపుచుండిరి. కాని విమల కచటి యరణ్యాజలముపడక క్షీణించి కొన్నిదినములకు నామె దివికరిగెను.

పద్మావతి

సా భార్యా యా శుచి ర్దక్షా సా భార్యా యా పతివ్రతా
సా భార్యా యా పతిప్రీతా సా భార్యా సత్యవాదినీ.*

పద్మావతి జగన్నాథ నివాసస్థుఁడగు అగ్నిహోత్రుఁడను విప్రుని కూఁతురు. జయదేవుఁడను మహాకవి భార్య. ఈమె పాతివ్రత్యమునందు మిగుల ప్రసిద్ధిఁ గాంచెను. పద్మావతి మిగుల సౌందర్యవతియు గుణవతియు నైనందున నామెజనకుఁ డామెకుఁ దగినవరుని విచారించి వివాహము చేయ నిశ్చయించెను. అంతఁ గొన్ని దినములకు జగన్నాథమునకు బిల్వ యను గ్రామములో నుండిన నారాయణభట్టను బ్రాహ్మణుని కుమారుఁడగు జయదేవుఁడు సకల సద్గుణపరిపూర్ణుఁ డనియుఁ దగినవరుఁ డనియుఁ దెలిసినందున బీదవాఁడని శంకింపక యాయగ్నిహోత్రి పద్మావతి నాతని కిచ్చి వివాహము చేసెను. వివాహానంతర మాదంపతులు మిగుల నైక్యము గలిగి కాపురము చేయుచుండిరి. పద్మావతి తమకుఁ గలదానిలోనే కాపురము మిగుల చక్కఁగాఁ గడపుచుండెను. ఆమె పూర్వకాలపు పతివ్రతలకథలు చదివియు వినియుఁ దాను వారివలెనే ప్రవర్తించుటకు నెల్లప్పుడు యత్నించుచుండెను. కాన పరమభక్తుఁడగు

---

* పవిత్రురాలును చాతుర్యవతియు నై పతిప్రేమయు భర్తృనిగ్రహము వడసి సత్యము పలుకునట్టిదియే సద్భార్య యనఁదగు.

జయదేవునకు సంసార మసారమని తోఁచక మిగుల సారముగాఁ గానుపించుచుండెను. జయదేవుఁడు పీయూషవర్షుఁడగు కవియని ప్రసిద్ధిఁ గాంచెను. ఆయన సాహిత్యసంగీత విద్యలయందు దస మానపాండిత్యము గలవాఁడై ప్రసన్నరాఘవ మనునాటక మును గీతగోవిందమను సంగీతగ్రంథము రచియించెను.

ఇట్లా దంపతులు సుఖముగా నుండఁ గొన్నిదినంబుల కొకయూరి సాహుకారు జయదేవుని మిగుల వేఁడుకొని సమీ పమునం దున్న తనగ్రామమునకుఁ గొనిపోయెను. జయదేవుఁ డచటఁ గొన్నిదినంబు లుండి యాగ్రామమునం దంతటను ననేకులను భక్తులనుగాఁ జేసెను. తదనంతర మాయన స్వగ్రా మమునకుఁ బ్రయాణ మగుటఁ గని యాసాహుకా రాయన కుఁ దెలుపక గుప్తముగా నాబండియడుగున కొంత ద్రవ్యము నునిచి యింటికేఁగినవెనుక పద్మావతిగారి కిమ్మని తనబంటుగు బండితోలువానితోఁ జెప్పెను.

ఇట్లు బయలుదేరి జయదేవులు కొంతదూర మరిగినపిదప నతనిబండిలో ధనమున్న సంగతి యరణ్యవాసులగు దొంగ లకుఁ దెలిసి వా రాబండిని నాపి సకలధనమును దోఁచుకొని జయదేవుని వదలినఁ దమకు నతఁడు రాజభటులచే నపాయ ముఁ జేయించునని తలఁచి, కాలు సేతులు కొట్టి జయదేవులను నొకపాడు నూతిలోఁ బాఱవేసిరి. అందుపైఁ గొంతసేపటికి క్రౌంచ దేశాధీశ్వరుఁ డచటికి వేఁటాడ వచ్చి జయదేవునిఁ గని తన నగరమునకుఁ గొనిపోయెను అచట రాజవైద్యులచే ననేకౌషధోపాయములు చేయించఁగా జయదేవుల కాలు సేతుల గాయములు మానెను. జయదేవుల యపారపాండిత్య

మును. నిర్మల దైవభక్తియు, నప్రతిమసాధువృత్తిం గని క్రౌంచరాజాతనిని గురువుగా భావించి సేవింపుచుండెను.

ఇచటఁ బద్మావతి భర్తకొఱకు ననేకస్థలముల వెదకించియు వెదకియు జాడఁగానక మిగుల దుఃఖముతోఁ బుట్టినింటనేయుండి భర్తజాడ లరయుచుండెను. ఇట్లు కొన్ని దినములు గడచినవెనుక క్రౌంచాధీశ్వరుఁడు జయదేవుల వార్తఁ దెలిపి పద్మావతినిఁ దోడుకొని వచ్చుటకయి తనపరివారమును బంపెను. వారు చెప్పినవార్త విని పద్మావతి మిగుల సంతోషముతో భర్తకడ కేఁగెను.

పద్మావతి గురుభార్య యగుటవలనను మిగుల పతివ్రత యని ప్రసిద్ధిగాంచుటవలనను రాజపత్ని మిగుల శ్రద్ధతో నామెవలన ననేకనీతులు వినుచుండెను. ఇట్లొకనాఁడు పద్మావతి పాతివ్రత్యమునుగూర్చి యుపన్యసింపుచుండఁగా నచటికి నొక సేవకుఁడు వచ్చి రాజపత్ని సమీపబంధువుఁ డెవఁడో యొకఁడు లోకాంతరగతుఁ డాయెననియు, ఆయన వియోగము సహింపలేక యాతని భార్య సహగమనము చేయఁబోవుచున్నదనియుఁ దెలిపెను. ఆసంగతి విని యచటి స్త్రీలందఱు మిగుల నాశ్చర్యపడఁజొచ్చిరి. కాని పద్మావతికి నాసంగతి యొక విశేషముగాఁ దోఁచకపోవుటవలన నామె ముఖమునం దాశ్చర్యభావ మించుకయుఁ గానుపించదయ్యె. అందుకు రాజపత్ని పద్మావతిని "అమ్మా! ఆమహాపతివ్రత సకల సుఖములను విడిచి భర్తతో సహగమనము చేయు నన్న వార్త విని మీకాశ్చర్యము కలుగలేదా? దయచేసి మీమనోగతము నెఱిఁగింపుఁడ"ని వేఁడుకొనెను. అందుకుఁ బద్మావతి రాజపత్నితో నిట్లు

నియె, "భర్త ప్రాణములు పోయినవెంటనే ప్రేమగల పత్ని యొక్క ప్రాణములు బొందినుండి వెడలును. ఇదియె నిజమైన ప్రేమయొక్క లక్షణము. అట్లు వెంటనే బొందిని విడువక తరువాత ప్రాణత్యాగము చేయుట యాత్మఘాతయెగాని పత్నీ ధర్మముగాదు."

పద్మావతియొక్క శుద్ధాంతఃకరణమునుండి వెడలిన యీవాక్యములు ప్రభుపత్ని చెవులకు ములుకులవలెఁ దోఁచగాఁ నామె పద్మావతి తాను నిజమైన పతివ్రతను అనివెల్లడించుటకై యీడంబములు పలికెనని యెంచి పద్మావతి నామె పరీక్షించి భంగపఱచవలయునని నిశ్చయించెను.

అటుపైఁ గొన్ని రోజు లయినపిదప రాజుతో జయదేవు లరణ్యమున కరుగుట సంభవించెను. ఆప్పుడు రాజపత్ని తన మంత్రిని బిలిచి తనకుఁగల యభిప్రాయ మాతనికిఁ దెలిపి తదనుసారముగా కార్యము నిర్వహింప నాతనిని నియమించెను. అట్లు కుతంత్రము పన్ని యారాజకాంత యారోజునఁ గూడఁ దన నియమప్రకారము పద్మావతి గృహమున కరిగి యామెతోఁ బ్రసంగించుచుండెను! అంతలో దూతిక యొకత యతి దీనవదనయై వచ్చి కారడవిలో నాకస్మికముగా జయదేవుఁడు పులినోటఁ బడి ప్రాణములను విడిచెనని గద్గదస్వరముతోఁ జెప్పెను! ఆ పిడుగువంటివార్త చెవిసోఁకినతోడనే పద్మావతి నిశ్చేష్టితయై కొంతవడి దేహము తెలియకుండి మరల దేహస్మారకము గలిగి దుఃఖాతిరేకము పట్టఁజాలక పతినామము నుచ్చరించి మరణతుల్యమగు మూర్ఛనొందెను. కాని యచ్చటి వారందఱును నామె మృతిఁజెందెనని యనుకొనిరి.

ఆమె పాతివ్రత్యమును బరీక్షింపవలెనని యీతంత్రమును బన్నిన రాణిగారు పద్మావతి మరణమును గని యేమి చేయుటకుఁ దోఁచక దుఃఖింపసాగెను. అదివఱకామె కీకార్యమునందుఁ దోడుపడినవారిపు డామెనే నిందింపసాగిరి. ఇట్లు రాణిగారు సపరివారముగా శోకింపుచుండ నంతలో రాజుగారును జయదేవుఁడును పురమునకు వచ్చిరి వారిల్లుజొచ్చి పద్మావతి గతించుట విని యామెను సమీపించిరి. అంత జయదేవులు భార్యను గని తనదుఃఖము నాపఁజాలక కొంతవఱకు దుఃఖించిన పిదప ధైర్యము నవలంబించి తనసంగీతము పద్మావతికి మిగుల ప్రియమగుట యెఱిఁగినవాఁడు గావున నామె ముందు రసవంతమయిన సంగీతము పాడ నిశ్చయించి తనవీణెఁ దెప్పించి తాను రచియించిన గీతగోవిందమును మిగుల మనోహరముగాఁ బాడఁ జొచ్చెను. ఇట్లు సంగీతమున కుపక్రమించిన కొంతసేపటికిఁ బద్మావతి మొగముపైఁ గొంచెము తెలివి గానుపించెను. ఇరువదియొదవ అష్టపది ముగియఁగానే పద్మావతి [illegible] కనులు విప్పి తనముందుఁ గూర్చున్న జయదేవునిఁ గాంచెను. అంత నామె మిగుల నానందముతో భర్తకు నమస్కరించి యానందబాష్పములతో నతని పదములను గడిగెను.

ఈయవసరమున కంతకుఁ దనపత్నియే కారకురాలని క్రౌంచరాజు మిగుల కోపించి యామెను విసర్జింపఁదలఁచెను. కాని దయామయురాలగు పద్మావతి రాజును సమాధానపఱచి భార్యాభర్త లెడఁబాయకుండఁ జేసెను. తదనంతరము పద్మావతీ జయదేవులు కాశీక్షేత్రమున కరిగి యచటి పురుషులకు భక్తియు స్త్రీలకు పాతివ్రత్యమును ఉపదేశింపుచు

తమ ప్రవర్తనవలన నారికి దారిఁజూపుచుండిరి. కొంతకాల మచటనుండి స్వగ్రామమునకుఁ బోయి యచ్చటనే కొన్ని రోజులకు వారు కాలధర్మము నొందిరి.

పద్మావతీదేవి రాజుభార్య కుపదేశించిన యుపన్యాస మొకటి యాంధ్రమహాభక్త విజయమునందుఁ గానుపించు చున్నది; గాని మహారాష్ట్రభక్తవిజయమునందు లేదు. ఆంధ్ర భక్తవిజయకారుఁ డీయుపన్యాసము నెచ్చటినుండి సంగ్రహించెనో తెలియదు. అయినను నాయుపన్యాసము స్త్రీలకుఁ బాతివ్రత్యంబు గఱపుటకు సత్యంతోపయుక్తముగా నుండుట వలన దాని నిందుఁ బొందుపఱచుచున్నాను.

"అమ్మా! లోకములో సతులకు ముఖ్యముగాఁ గావలసిన ధర్మ మొక్కటిగలదు. పతికంటె వేఱుదైవముగాని, పతికంటె వేఱు గతిగాని పతికంటె వేఱు చుట్టముగాని, పతికంటె వేఱుసంపదగాని, పతిసేవకంటె నుత్కృష్టమగు పూజగాని పతి యనుమతి నతిక్రమించుటకంటె పరమ సాధనముగాని లేదనియు, పాతివ్రత్యమున కెప్పుడును భంగము రాకుండ కాపాడుకొనుచుండుటే బ్రహ్మజ్ఞానమనియు, పతి నామముననవరతము సంస్మరించుటే బ్రహ్మధ్యానమనియు, పతి నెడఁబాయకుండుటే బ్రహ్మనందమనియు, పతిమృతి నొందినతోడనే ప్రాణములు విడుచుటె మోక్షమనియు, నిశ్చయించుకొని వర్తించుచున్న సతికి సర్వశుభములును సులభముగా సిద్ధించును. పాతివ్రత్యమున కన్న నుత్తమమయిన వ్రతము మఱేదియును లేదు. లోకమునంగల జపతపో నియమాదు లేవియుఁ బాతివ్రత్యమునకు సమానములు కావు.

పాతివ్రత్యమును బాధ చేసికొనక మిగుల జాగ్రత్తతోఁ గాపాడు కొన్న గుణవతి భాగీరథి యనఁబడును. పాతివ్రత్యము గల వనితకు పరమపద మఱచేతిలోనిదని పెద్దలు పలుకుదురు. పాతివ్రత్యమును రక్షించుకొన్న వనితలకు నేలోపములును రావు. పాతివ్రత్యమునకు భంగము కలిగించుకొన్న చో బహు విధములయిన బాధ లనుభవింపవలసి వచ్చును. ప్రాణమున కంటె పదిమడుగు లెక్కుడుగాఁ బాతివ్రత్యమునందు ప్రీతి గలిగి కాపాడుకోవలసినది. భూషణముల కెల్ల భూషణము పాతివ్రత్యమే సుమీ! పాతివ్రత్యమున కెంచఁబడఁ దులకుఁ బాలింప వలసిన పదార్థ మొక్కటి లేదు. పాతివ్రత్యమును బాడు చేసికొనిన పాపాత్మురా లొకవేళ సత్కర్మములను జేసినను అవి నష్కర్మముల క్రింద మారి తుదకు దుఃఖమును గలిగించునుగాని లేశమయినను సుఖమును గలిగింపవు. పతివ్రతలయొక్క ప్రభావముచేతనే భూతల మంతయు నంతరమున నిలిచియున్నదనియు, పతివ్రతలవిషయ మున బ్రహ్మాదిదేవతలు సహితము భయపడుచుందురనియు పెద్దలు పలుకుదురు. పూర్వము మృతినొందిన తనపతిని సావిత్రీదేవి మరల బ్రతికించుకొన్నది కాదా? తనచిత్తశుద్ధినిఁ దెలుపుటకై సీతాదేవి యగ్నిలో మునికినది గాదా? తనకు హాని చేయవచ్చిన కిరాతుని దమయంతీదేవి భస్మము చేసినది గాదా? తనమాంగల్యము నితరులకుఁ దెలియనీయక చంద్ర మతీదేవి రక్షించుకొన్నది గాదా? రేణుకాదేవి యిసుకతోఁ గుండను జేసి జలమును దెచ్చినదిగాదా? బృంద తన భర్తవలె ననువర్తింపవచ్చిన విష్ణుమూర్తియొక్క మాయను దెలిసికొన్నది

గాదా? అనసూయాదేవి నారదు లిచ్చిన యినుపసెనగలను బొరుగులగునట్లు వేఁచినది కాదా? ఆమెయే బ్రహ్మ, విష్ణు, మహేశ్వరులను తనకు బిడ్డలనుగాఁ జేసికొన్నది కాదా? అరుంధతీదేవి యిసుకను నిమిషములోపల వండినది కాదా? లక్ష్మీదేవి పరమశివునిఁ బట్టుకొన్న బ్రహ్మహత్యను వదలఁ గొట్టినది కాదా? పార్వతీదేవి పరమేశ్వరుని యర్ధాంగమును సంపాదించుకొన్నదిగాదా? ఇటువంటి మహత్వమంతయు వారికి పాతివ్రత్యమువలననే గదా గలిగినది. చూడుము; అరుంధతీదేవి తక్కువజాతిలోఁ బుట్టినదయ్యును తన పాతివ్రత్యముచేత సప్తర్షిమండలమున వసిష్ఠులవారిదండను నిండుకాంతితో వెలయుచు లోకమునకు కన్నులపండువు చేయుచున్నది. ఒక్కపర్యాయము పత్నులమీఁది మోహముచేత మిక్కిలియార్తిచెందిన తనభర్తయగు అగ్నిహోత్రునియొక్క యిష్టాపూర్తి చేయునిమిత్తము స్వాహాదేవి తనమాహాత్మ్యమువలన ఆర్గురు ఋషిపత్నులరూపములఁ దాల్చియు, పరమపవిత్రురాలన్న హేతువుచేత నరుంధతీదేవిరూపమును మాత్రము ధరించుటకు శంకించినదిగాదా? సత్కులప్రసూతయు సకలసంపన్నయు నయిన అహల్యాదేవి మనోవైకల్యముచేత పాతివ్రత్యమును పాడుచేసికొన్నందుననే గదా పాషాణమయి పడియుండి చిరకాలము దుఃఖమనుభవించినది? ఇప్పటికిని వివాహసమయములయందు సన్నికల్లుమీఁదను అహల్యను కన్యచేతఁ ద్రొక్కించుటయు, నరుంధతీదేవి నగుపఱచి భక్తిపూర్వకముగా మ్రొక్కించుటయు, వాడుకగానున్నది కాదా? చక్కఁగాఁ బాతివ్రత్యము నొక్కటినిఁ గాపాడుకొన్నచో బహువిధము

లయిన యుపవాసాదివ్రతములచే నేమి ప్రయోజనము లేదు. పాతి వ్రత్యరక్షణ మొక్కటే పడఁతులకు పరమోత్కృష్టవ్రతమని ధర్మశాస్త్రములు విధించుచున్నవి. దేవతాచార్యుని భార్య యైన తారాదేవి బుద్ధిమాంద్యముచేత చంద్రునితో వ్యభి చరించినందునఁగదా శాశ్వతమగునపనింద ననుభవింపుచున్నది? చేడియలతోఁగూడి జలక్రీడసలుపుచున్న చిత్రరథుని జూచి భ్రమసినందునఁగదా రేణుకాదేవి తనపాతివ్రత్యమును భంగము చేసికొని యిసుకతోఁ గుండను జేయలేక తుదకు ఱట్టు పడి పరశురామునిచేత ఖండింపఁబడెను? ద్రౌపదీదేవి కర్ణుని యందుఁ గన్నిడినందునఁగదా తపోధనున కుపయోగపడు ఫలమును వృక్షమున కెక్కింపలేక సిగ్గుపడినది? కాఁబట్టి యత్న పూర్వకముగాఁ బాతివ్రత్యమును రక్షించుకొనవలసినది స్త్రీలకు ముఖ్యకర్తవ్యము. మృతులయినవారిని మరల బ్రతికింపవలె నన్నను హరిహరబ్రహ్మలను రక్షించవలెనన్నను భూతముల నెల్లఁ దలక్రిందులుగాఁ జేయవలెనన్నను పతివ్రతల కొక లక్ష్యము కాదు. పాతివ్రత్యము బ్రహ్మనిష్ఠతో సమానమని పెద్దలు పలుకుదురు. సర్వోత్కృష్ట మగు బ్రహ్మనిష్ఠ పురుషులకుఁ జిత్తశుద్ధిని గలిగించి పూజ్యమగు మోక్షసామ్రాజ్యము నను గ్రహించునట్లే పాతివ్రత్యము సతులకు పరమపదము నొసఁ గూర్చును. ఏకపత్నీవ్రతు లగువారికి నన్యస్త్రీసహవాస మెట్లు విసర్జనీయమో ఆప్రకారమే పతివ్రతలకు సహితము పరపురుష సాంగత్యము సర్వదావర్జనీయము. ఏకాంతమున నేకాసనమున నిండు కొమారునితో నైనను గూర్చుండుట కులభామినికి యుక్తముగాదు. ధనికుఁడయినను, నిర్ధనుఁడయినను, రూప

వంతుఁడయినను, రూపహీనుఁడయినను, వివేకియయినను, అవి
వేకియయినను, రోగియయినను, నిరోగుఁడయినను, మఱి యెట్టి
వాఁడయినను, చేపట్టిన పెనిమిటివిషయమున లేశమయిన పార
పాచ్చ్యములులేక మిక్కిలి మచ్చికగలిగి యనువర్తింప వలసినది
భార్యకు ముఖ్యధర్మము. భర్త తన కేమిచ్చినను మిక్కిలి సం
తోషపడవలెనుగాని చాలదని యెప్పుడును దుఃఖపడఁగూడదు.
పతి తెచ్చియిచ్చిన వస్తువులను పదిలముగా దాచి యుంచి మరల
నాతఁడడిగినప్పుడు నిష్కపటముగా నిచ్చివేయవలెను. బలిభిక్షు
లెప్పుడును దప్పక పెట్టుచుండవలెను. దేవ పితృపూజాకాల
ములయందుఁ దనపతికి ననవరతము శుభములు గలుగునట్లుగాఁ
బ్రార్థింపవలెను. పతియనుమతిలేక దేవతలనుగాని పితరులను
గాని యతిథులనుగాని పూజింపరాదు. పూజించినచో నది
సద్గతి నొందనేరదు. ఈవిషయమున పార్వతీదేవి చెప్పిన యితి
హాసము చెప్పెదను. పూర్వ మొకబ్రాహ్మణున కిద్దఱుముద్ది
యలు గలరు. వారిలో నొక్కతె తన పెనిమిటి యనుమతిప్రకార
ముడఁకువగలిగి నడచుకొనుచుండెను. మఱియొక్కతె స్వతం
త్రతను వహించి తనయిష్టప్రకారము పితృదేవతాతిథి పూజ
లను జేయుచుండెను. కొంతకాలమునకు పిమ్మట విధివశమున
వారు మువ్వురును నొక్కపర్యాయమే మృతినొందిరి. అప్పుడు
పతికి హితముగా నడచుకొన్న సతి పతిపోయిన సుగతికిఁ
బోయెను. పతిసమ్మతికి విరోధముగా నడచుకొన్న రెండవ
పడఁతిని యముఁడు పోఁగూడదని యాటంకపఱచినందున
వెనుకనే నిలిచి కన్నుల నీరు పెట్టుకొని యేడువ మొదలు
పెట్టెను. అది చూచి యతఁడు దయార్ద్రహృదయుఁడయి యా

మును గనుంగొని "పతికిసమ్మతిలేని ధర్మము నెప్పుడును సతి చేయఁగూడదు. చేసినయెడల దుర్గతికిఁ బాత్రమగుదువు ఇఁక మీఁద నయినను నీవు బుద్ధి తెచ్చుకొని పతికి హితములగు వానినిఁ జేసినచో నాతనిగతి నొందఁగల" వని చెప్పఁగా నామె మరలిపోయెను. కాఁబట్టి పతికిసమ్మతముగా ననువర్తింపవలసినదే సతికి పరమధర్మము. అధర్మవర్తనఁగల వనితలు అసురులని పైశాచులని రాక్షసులని చెప్పఁబడు మూఁడుతెగల వారికిని సాధారణముగా వ్యభిచారమునం దనవరతము నిష్టము గలిగియుండును. వారిలో నాసురీవర్గమువారు సదా హృదయమునందు కౌర్యము నుంచుకొనియుండుట, ధనధాన్యములను నాశచేయుట, భోగములయందు కేవల మనురాగము కలిగి యుండుట అసూయపడుట, మొదలగు దుర్గుణములు కలిగిఁ వర్తింతురు. పైశాచికావర్గమువారు మనసునందు క్రోధమును సాధించుట, పతిసుతులయందు ద్వేషము కలిగియుండుట, గృహకృత్య వర్తనముల నేర్పుచాలకుండుట, కలహములయందిచ్ఛ గలిగియుండుట, మొదలగు దుర్గుణములు గలిగినడుచు కొనుచుందురు. రాక్షసీవర్గమువారు లేశమైనను సహనము లేకుండుట, యెల్లప్పుడు కల్లలాడుట, విశేషముగా నిద్ర పోవుట సిగ్గులేక యుండుట మొదలగు దుర్గుణములు గలిగి నడుచుకొనుచుందురు. వీరందఱు నిస్సంశయముగాఁ బతివంశమువారిని నరకమునకుఁ బాపి తాము నరకమునకుఁ బోవుదురు. అట్టి దుష్ప్రవర్తనగల వనితలయినను తుదను తెలివి తెచ్చుకొని పతిభక్తిఁ గలిగి మిక్కిలి యనురక్తితో సత్కృత్యములుచేసి శాంతినివహించి వర్తించుచున్నచో మునుపుచేసిన

పాపములనుండి తొలఁగిపోయి పురుషునితోఁగూడ స్వర్గలోకమునకుఁ బోవఁగలుగుదురు. అట్లు వర్తింపక పోయినను పతుల యవసానకాలమునం దయినను ఇతర చింత లేకయను మరణము చేసిన పక్షమున వారికి పతి సహితముగా సద్గతి సిద్ధించును"

కృష్ణాకుమారి

ఈవీరబాల మేవాడ దేశాధిపతి యగు మహారాణా భీమసింహుని కూఁతురు. ఈమె ౧౭౯౨వ సంవత్సరమున మేవాడదేశపు రాజధాని యగు ఉదేపూరున జన్మించెను. జాతకర్మాది సంస్కారములు జరిగినపిదప నాబాలకుఁ గృష్ణ యని నామకరణము చేసిరి. కృష్ణయందామెజనని కధికప్రీతి యగుటచే నామె మిక్కిలి గారాబముతోఁ బెరుగుచుండెను. కృష్ణాకుమారి అత్యంత రూపవతిగా నుండెను. ఆమె పెరిగిన కొలఁదిని నామె యందలి యనేక సద్గుణములచే నామె విశేషకీర్తిం గనెను. ఇట్లుండఁగాఁ గొన్ని సంవత్సరముల కాబాల వివాహయోగ్య యయ్యెను. కాన రాణీగారికి గూఁతు వివాహచింత విశేషమయ్యెను. ఆమెయొక్క యసమానరూపమును మృదుమధుర భాషణములును నదివఱకే దేశమంతటను వ్యాపించెను. కాన జనులామెను రాజస్థానమను కొలనిలో నామె యపూర్వపద్మమని పొగడుచుండిరి.

ఇట్టి కన్యారత్నము నెవరునకు నియ్యవలయునని భీమరాణా మిగుల విచారసాగరమున మునింగెను. ఆయన కిట్టి చింత గలుగుట కొకకారణము కలదు. ఆ కాలమునందు రజపుత్రస్థానమునం గల రాజులందఱిలో ఉదేపురపు రాణాలు శ్రేష్ఠకులీనులుగా నెన్నఁబడుచుండిరి. తమకంటె నుచ్చవంశీకులకుఁ గన్య నిచ్చిన సరి. లేనియెడల రజపూతులలో మిగుల

నవమానకరముగా నుండును. కాన రాణాగారు సమానవంశీకుని వెదకుచుండిరి. కాని యట్టి వరునకు విద్యాగుణములు సరిపడవయ్యెను. విద్యాగుణైశ్వర్యములు కలవరుని వెతకినచో వాఁడు కులీనుఁడు గాక పోవుచుండెను. ఇందువలనఁ గన్య నెవ్వరి కిచ్చుటకును కొంతవడి నిశ్చయింపనేరక తుదకు మార్వాడదేశపు రాణాయగు భీమసింహునకుఁ గన్య నియ్య నిశ్చయించెను. కాని ప్రారబ్ధవశమున నల్పకాలములోనే మార్వాడ భీమసింహుఁడు స్వర్గస్థుఁడయ్యెను.

తదనంతరము జయపురాధీశ్వరుఁ డగు రాణాజయసింహుఁడు కృష్ణాకుమారిని తనకిమ్మని యడుగుట కొకదూత నంపెను. ఉదేపురాధీశ్వరుఁడును అందుకు సమ్మతించి కన్యను జయసింహునకిత్తునని చెప్పెను. ఇంతలో మార్వాడ దేశపు సింహాసనము నెక్కిన రాజామానసింహుఁడు భీమసింగున కిటు చెప్పి పంపెను. 'ఇదివఱకు సింహాసనముపై నున్నవానికి కన్య నిచ్చుటకు నిశ్చయించితిరి. విధివశమున నాతఁడు కాలధర్మము నొందెను. అయినను నీకన్య యీసింహాసనమునకు వాగ్దత్తయయి యున్నది. కాన నాకియ్యవలయును. రాణాభీమసింగుఁడు మార్వాడ రాజాదూతతో' మీరాజునకు నాకూఁతు నియ్యనని స్పష్టముగాఁ దెలియఁ జెప్పి పంపెను. ఇందువలన మార్వాడ దేశమునకును మేవాడదేశమునకును వైరము సంప్రాప్తమాయెను. ఆరెండుదేశములయందును సంగ్రామ సన్నాహములు జరుగుచుండెను. ఆసమయమునందు గ్వాలేరురాజగు సిందే జయపురాధీశ్వరునిపై మిగుల వైరము కలవాఁడగుచు భీమసింగున కిట్లు వర్తమానమంపెను "కృష్ణాకుమారిని జయపురపు

రాణా కిచ్చినయెడల నేను మానసింహునకుఁ దోడుపోయి నీతో యుద్ధము చేయుదును” ఈవార్త విన్నంతమాత్రమున భీమసింహుఁడు తననిశ్చయమును మరల్పుకొనెను. తనమాటను ఉదేపూరు రాణా లక్ష్యపెట్టకుండుటఁ గని సిందే మిగుల కోపించి యుద్ధసన్నాహముతో బయలుదేరి యుదయపురమును సమీపించెను. సిందే ఉదయపుర ప్రాంతమున విడిసినపిదప కొన్ని దినములకు భీమసింగుఁడును సిందేయును నొక దేవాలయమునఁ గలిసి యేమో యాలోచించి జయసింహునకుఁ గన్య నియ్యనని భీమసింగు వర్తమానము పంపెను. జయపురాధిపతి తనయాసలన్నియు నిరాశ లగుటవలన మిగుల కోపగించుకొని మానసింహునితో యుద్ధము చేయుటకై సైన్యము సిద్ధపఱుప నాజ్ఞాపించెను. మానసింహుఁడును యుద్ధమునకు కాలుద్రవ్వుచునే యుండెను. అతని శత్రువులు కొందఱు లక్ష యిరువదివేల సైన్యము పోగుచేసి జయసింహునకు సహాయులైరి. అప్పు డారాజుల కిరువురకును పర్వతశిఖర సమస్థలమున ఘోరసంగ్రామము జరిగెను. ఆ యుద్ధమునందు మానసింహుని సైనికులనేకులు జయసింహుని పక్షమునఁ గలియుటవలన మానసింహుఁడు యుద్ధమునుండి పలాయితుఁ డయ్యెను. ఇట్లు పాఱిపోయి యాతఁడు యోధగడయను దుర్గములో దాఁగియుండెను. జయసింహునిసేన యోధగడను ముట్టడించి భేదింపఁ దొడఁగెను. కాని యాదుర్గ మభేద్య మగుటచే వారు దానిని భేదింపనేరక మరలిపోయిరి. ఈయుద్ధమునందు జయసింహుని సైన్యము మిగుల నాశమొందెను. కాఁగ జయపురాధీశ్వరుఁడు తనపురమునకుఁ బాఱిపోయెను. మానసింహుని శత్రుఁడయిన రాజొకఁడు

తనసైన్యములోని నవాబు అమీర్ ఖానను మ్లేచ్ఛునిచే చంపఁబడెను. ఈవిశ్వాసఘాతకుఁడగు దుష్టుఁడే పిదప ననేక యుక్తులచే నుదేపూర్ రాణాకు ముఖ్యస్నేహితుఁడయి అజితసింహుఁడను నాతనిచేఁ గృష్ణాకుమారి తండ్రికడ సేవకునిగా నుంచెను

ఇంత సంగ్రామము జరిగినను జయసింహ మానసింహుల కంకెను యుద్ధమునందలి యిచ్ఛ తగ్గదయ్యెను. అందువలన వారిరువురును దళములతోడ ఉదేపురమునకు వచ్చుచుండిరి. కాన నానగరమందలి భీమసింహ రాణా మిగుల చింతతో నాయుభయులను సమాధానపఱచు నుపాయము విచారింపు చుండెను. ఆయన కేమియుఁ దోచక అమీర్ ఖానును నేకాంతముగాఁ బిలిచి యాలోచన యడిగెను. అప్పుడా దుష్టుఁడు కృష్ణాకుమారిని మానసింహున కిచ్చుటకంటె, చంపుట మెంతో యుక్తమని చెప్పెను. ఈరెంటిలో కృష్ణాకుమారిని చంపుటయే యుక్తమని రాణాకుఁ దోచెను. కాని స్త్రీహత్య జేయుట కాతని సేవకులలో నొకఁడును నొడఁబడఁడయ్యెను. భీమసింగుఁడు దౌలతసింగుఁడను సేవకుని బిలిచి కొమార్తెను జంప నాజ్ఞాపించెను. కాదు కాభృత్యుఁడు ప్రభువును తిరస్కరించి తానట్టిపనిని చేయనని నిశ్చయముగాఁ జెప్పెను. పిదప తనను రాణాగారు మానవసింహుఁడనువాని బిలిచి యీ ఘోర కర్మ చేయుమని చెప్పెను. ఈమానవసింహుఁ డట్టికార్యము చేయుటకుఁ దనకిష్టము లేకున్నను రాజాజ్ఞకు వెఱచి దానికియ్యకొనెను. అంతనాతఁడు చేత ఖడ్గము ధరియించి యాకన్య నిద్రించు గృహమునకుఁ జనెను. కాని యానిద్రించు సౌం

ద్రవ్యరాశిం గనినతోడనే యాతని చేతులాడక ఖడ్గము చేతి నుండి జారి క్రిందఁబడ నాతఁ డాకార్యమును మాని మిగుల దుఃఖముతో మరలిపోయెను. తదుపరి అమీర్ ఖాను స్వతం త్రము వెల్లడిసేయఁగా రాజసతి దుఃఖమున కమితము లేదయ్యెను.

రాజభవనమునం దంతటను దుఃఖసంతాపముగా నున్న ను కృష్ణాకుమారి ముఖమునం దెంతమాత్రమును మృత్యుభీతి కానరాదయ్యెను. ఆమె యెప్పటివలె సంతోషముగా నాడుచు, పాడుచుఁ జెలులకు నీతులను బోధించుచుఁ గాలము గడుపు చుండెను. నీకూఁతును విషప్రయోగమువలనఁ జంపుమని రాణా గారికి అమీర్ ఖా నాలోచన చెప్పెను. అట్టినీచకృత్యము రాణా గారికి సమ్మత మగుటవలన నొకబంగారుగిన్నెలో విషము పోసి దాని నాయనబిడ్డకడ కంపెను. దానిని కృష్ణాకుమారి సన్నిధికిఁ దెచ్చిన సేవకుఁ డీవిషము మీతండ్రి మీకొఱకుఁ బంపెనుగాన దీనినిమీరు స్వీకరింపవలయునని చెప్పఁగా నాబాల తండ్రియాజ్ఞ శిరసావహించి యావిషపాత్ర నాభృత్యుని చేతినుండి తీసికొని పరమేశ్వరునిఁ బ్రార్థించి తండ్రికి ధనాయుష్య సమృద్ధియగుఁగాత యని యావిషము నామె త్రాగెను. విషప్రాశనానంతరమునందు సహితమామె మరణభయము నొందక తనయిష్టదైవమునుఁ బ్రార్థించుచుండెను. ఇంతలో నామెతల్లి శోకించుట విని యాబాల తల్లి కిట్లు సమాధానము చెప్పెను. "అమ్మా! నీవేల శోకించెదవు ? దుఃఖమెంత త్వరగాఁ దగ్గినయంత మంచిది. నేను క్షత్రియవీరుని బిడ్డనుగాన మరణమునకు వెఱవను. ఈశరీరము పుట్టినప్పుడే చావు సిద్ధము. ఇఁక నాచావునకై వగచిన నేమిఫలము" ఇట్టివాక్యములచేఁ దల్లికి

సమాధానము చెప్పుచు నవ్వుచు నుండునేకాని యాబాల యావిషముచే మృతి చెందదాయె. అంత రెండవభృత్యుఁడు మఱియొకపాత్రలో విషము పోసికొని వచ్చి యామెచే త్రాగించెను. కాని యందువలనను ఆమె మరణ చిహ్నము కానరా దయ్యెను.

తుద కామె చావనందునను సమరసమును నొకభయంకరమగున విష మామె కిచ్చిరి. దానిని త్రాగిన వెంటనే యాకన్యారత్నముయొక్క పవిత్రచరితము ముగిసెను. కాని కృష్ణాకుమారి ధైర్యము, నిర్భయత్వము, సత్యశీలయు, దేశముకొఱకుఁ దండ్రికొఱకుఁ జూపిన యాత్మత్యాగమును మొదలగునవి యీప్రపంచమునం దుండి యామె కీర్తిని నజరామరము చేయుచున్నవి.

మైనలదేవి

ఈయుదాత్తచరిత ౧౦౭౨-వ సంవత్సరప్రాంతమునం దుండెను. విదర్భదేశమున చంద్రపురంబు గలదు. ఆచటి రాజగు జయకేశునకు మైనలదేవియను కూఁతురు కలదు. ఈమె యుక్తవయస్కురాలు కాఁగా తండ్రి యామెకొఱకు సకల రాజపుత్రుల పటములను తెప్పించెను. వానిలో ఘూర్జరా (గుజరాతి) ధిపతియును, చాళుక్యవంశజుఁడునగు కర్ణరాజు రూపమామెకధిక ప్రియమగుటవలన నామె తనపటము నొక విప్రునకిచ్చి యారాజునకంపెను. కర్ణుఁడును మైనలదేవి సౌందర్యమును మెచ్చుకొని యావిప్రుని వెంగల సన్మానించి యామెను వివాహమాడ సమ్మతించెను. ఆవార్త దెలిసినవెంటనే మైనలదేవి ఘూర్జరదేశమున కరుగఁగా నచటనే కర్ణరాజునకు నామెకు వివాహమయ్యెను. వివాహానంతరము రాజు క్రొత్త పుష్పము నాఘ్రాణించు పురుషస్వభావము ననుసరించి కర్ణరాజునకు మైనలదేవియందలి ప్రేమ తగ్గెను. అట్టిసమయమునందు మైనలదేవికిఁ గలిగిన దుఃఖమువలన నామె యనేక పర్యాయములు జీవితముపై రోసెనుగాని యత్తగారి ఆత్మబోధ వలనను, ఆత్మహత్యా దోషమని యెఱింగిన దగుటవలనను ఆమె యెన్నఁడును తనమరణమునకుఁ బ్రయత్నము చేసినది కాదు. ఇట్లు కొన్ని దినములరిగినపిదప ముంజలాయను భోగకాంతపై రాజునకు మక్కువగలదని ముంజలుఁడను మంత్రికిఁ దెలియఁగా నాతఁ

డు మైనలదేవియొక్క సద్గుణములం గని మిగుల కనికరించి ముంజలా యను నెపమున రాణినే యాతనికడ కంపెను. రాజును వేషాంతరములో నున్న భార్యను భోగభామినిగా నెంచి నాఁ డాపెతో మిక్కిలి సంతోషముగాఁ గాలముఁ గడపెను. మైనలదేవియు నాతని యుంగరమును గుర్తుగాఁ గొనెను. పరమేశ్వరుని యనుగ్రహమువలన నాఁటికి మైనలదేవి గర్భమును ధరియించెను. తదనంతరము కొన్ని కారణములచే వేశ్యాసంభోగము చేసితి ననుకొని రాజు మిగుల పశ్చాత్తాపము నొందెను. తద్దోషపరిహారార్థ మాతఁడు బ్రాహ్మణానుమతంబున నెనుము తప్తప్రతిమల నాలింగనము చేసికొనుటకు సహితము సిద్ధమయ్యెను. కాని మంత్రి నిజముగా జరిగిన సంగతిఁ దెలుపఁగా రాజు మనసు శాంతిఁ బొందెను. అటుపిమ్మట రాణి ప్రసవమై కొమరునిఁ గనెను. ఈచిన్నవానిపేరు సిద్ధరాజ జయసింగని పెట్టిరి.

ఈచిన్నవాఁడు బాలుఁడయి యున్నసమయముననే కర్ణరాజు ౧౦౯౪ వ సంవత్సరమున మృతినొందెను. పతిమరణము వలన మైనలదేవికిఁ గలిగిన దుఃఖమునకుఁ బారము లేదు. కాని యట్టిసమయముననే యామె తనదుఃఖమును దిగమ్రింగి రాజ్యభారమును వహించి ప్రజలను సుఖపెట్టవలసిన దయ్యెను. ఆపె లయన కర్ణరాజు ననంతరము బాలుఁడగు సిద్ధరాజ జయసింగునికిఁ బట్టము గట్టి యాతనిపేర కర్ణరాజునకు మాతులుఁడగు మదనపాలుఁ డనువాఁడు రాజ్యము నడుపుచుండెను. కాని యాతఁడు విచారశూన్యుఁ డయినందున ప్రజలకు న్యాయము దొరకకుండెను కాన సామంతుఁడను ప్రధానుఁ డొకఁడు బాలరాజును తనస్వాధీనము చేసికొని మిగులచాతుర్య

ముతో మదనపాలుని నొక సేవకునిచేఁ జంపించెను. ఇందువలన రాజ్యపాలనము మైనలదేవిపైఁ బడెను. మైనలదేవియు మిగుల దక్షతతో రాజ్యము నడుపుచు ప్రజలను బిడ్డలవలె నేలుచుండెను. మైనలదేవి, సామంత, ముంజ, ఉదా యను ముగ్గురు జైనమంత్రుల సహాయముచే న్యాయముగా రాజ్యశాసనముల నేర్పఱచి ప్రజలను తదనుసారముగాఁ బ్రవర్తింపఁజేసెను. ఆమె మోనరసమను తటాకమొకటియు, మలావను చెఱువొకటియుఁ ద్రవ్వించెను. ఇప్పటికి మలావను తటాకము కట్టునెడ నొక వేశ్యగృహము పడఁగొట్టినఁగాని యది యందముగాఁ గట్టుటకు వీలులేకుండెను. కాన రాణిగారా వేశ్యకు మిగుల ధనమిచ్చి దానియిల్లు గొనుటకు మిక్కిలి యుత్సహించెను. ఆవేశ్య తాను ధనముతీసికొని గృహము నియ్యననియు, మీరు తటాకము కట్టుటవలన మీకెట్టికీర్తి కలుగునో దానిని నడ్డగించుటచే నాకును నట్టికీర్తియే కలుగుననియు చెప్పెను. రాణిగారు న్యాయప్రవర్తనయందే చిత్తము కలదిగాన నవరియా స్త్రియందు వారికిఁ బూర్ణాధికారము గలదని యెంచి వేశ్య నింతమాత్రమును నిర్బంధిపెట్టక దానియిల్లు వదలి చెఱువును వంకరగాఁ గట్టించెను. ఈ న్యాయమువలన నేఁటికిని ఆప్రాంతమునందలి ప్రజలు "న్యాయముఁగన నిచ్ఛగలవారు మలావతటాకమును గనవలెనని" చెప్పుదురు.

ఆమె ప్రధానులును రాణిగారి యనుజ్ఞప్రకారము అనేక ధర్మకార్యములఁ జేసిరి. ఒకానొకసమయమునం దామె సోమనాథమునకుఁ బుత్రసహితయై యరిగి భాలోడను గ్రామమున యాత్రికులకుఁ బన్నువలనఁ గలుగు బాధలఁగని కోమా

రునిచే పన్ను విడుచుభూముల ధారపోయించెను. ఇట్లీసతి రాజ్యము నేలి యనేక సత్కార్యములఁ జేసి కొమారుని చేతికి రాజ్యసూత్రముల నిచ్చి మిగుల వృద్ధయై కాలధర్మము నొందెను.

రఖమాబాయి కిబే

రాజకార్యధురంధరత్వమునకయి ప్రఖ్యాతి గాంచి యీ సాధ్వి క్రీ. శ. ౧౭౬౪వ సంవత్సరప్రాంతమున ఖాందేశము నందలి పారోళే యనుగ్రామమున జన్మించెను. ఈమె తండ్రి పేరు బాళంభట్టు; తల్లిపేరు సావిత్రిబాయి. బాళంభట్టు బైక్షుక వృత్తిచే జీవనము చేయుచుండెను. రఖమాబాయియొక్క బాల్యేతిహాస మేమియుఁ దెలియదు. ఈమెకుఁ దల్లిదండ్రులు భివరాబాయియని నామకరణముచేసిరి. భివరాబాయిని విఠల్ మహాదేవను నతని కిచ్చి వివాహముచేసిరి. వివాహానంతర మీమెకు రఖమాబాయి యనునామాంతరము గలిగెను. భర్త జీవిత కాలమునందు నీమెబుద్ధివైభవ మంతగాఁ బ్రకాశింపకున్నను, ఈమె భర్త కనేక పర్యాయములు రాజకార్యములయందుఁ దోడుపడెనని మాత్రము తెలియుచున్నది.

క్రీ. శ. ౧౮౨౪వ సంవత్సరమున విఠ్ఠల్ మహాదేవ గతించెను. ఆయనమరణమునకుఁ బూర్వమే జ్యేష్ఠపుత్రికకొమారుఁడగు గణేశవిఠ్ఠల్ జోగ్ అను పిల్లవానిని దత్తపుత్రునిగా స్వీకరించెను. తదనంతర మల్పకాలములోనే మహారాజ్ మల్హారరావ్ హోళకర్ గారు గణేశవిఠ్ఠలునకు తమదివాన్‌గిరినిచ్చిరి. అప్పుడాయన బాలుఁడగుటవలన రాజ్యవ్యవస్థనంతను రఖమాబాయిగారే చూచుచుండిరి. అటుతరువాతఁ గొన్నిదినములకు రావ్‌జీతియంబకను నాతనిప్రోత్సాహమువలన గణేశవిఠ్ఠ

లుని దివాన్ గిరినుండి తీసి ఆపని రావ్ జ్యోత్రియంబకున కిచ్చిరి. పిదప రఖమాబాయి తన ద్రవ్యమును వర్తకము చేసి దాని నధికముగా వృద్ధిపఱుపఁ జొచ్చెను. ఆమెనవర్తకశాలలు హిందూస్థానమునం దంతటను నుండుటయేగాక చీనా దేశము నందు సహిత ముండెను. ఈవర్తకమువలన ప్రతిదినము లక్ష యిరువదియైదు వేల లాభము కలుగుచుండె ననియెదరు. ప్రతి వర్తకశాలకును లక్షరూపాయిలు మూలధనము (అసలు) గా నుంచి ఆధనముతో నతఁడు సంపాదించు లాభములోఁ గొంతభాగ మాతనికి నిచ్చునట్లుగా నేర్పాటు చేసినందున నాశాలాధికారులు కపటము చేయక వర్తకము చక్కఁగా నడుపుచుండిరి. ఇట్లు ౧౮౨౭వ సంవత్సరమునుండి ౧౮౩౩వ సంవత్సరము అక్టోబరు నెలవఱకును ఆమె తనవ్యాపారమునే చక్కఁగాఁ జేసికొనుచుండెను.

౧౮౩౩వ సంవత్సరము అక్టోబరు నెలలోనే మహారాజ్ మల్హార్ రావు హోళకరు గారు దివి కరిగిరి. ఆయన పుత్రులు లేక గతించినందున నాతనిభార్య గౌతమ బాయియు తల్లి కేసరి బాయియు నాలోచించి మార్తాండరావను చిన్నవానిని దత్తునిగాఁగొనిరి. అప్పుడు రఖమాబాయి రాజమాతకు మిక్కిలి సహాయము చేసెను.

ఈసంధికాలములో నదివఱకు మహేశ్వరయను పట్టణమునందు రాజనిర్బంధములో నుండిన హరిరావ్ హోళకరను నాతఁడు బంధముక్తుఁడయి వచ్చి రాజ్యము చేయసాగెను. అప్పుడు కొన్ని కారణములవలన రఖమాబాయి యిందూరు

నుండి వెడలి ఉజ్జయినిలో నాంగ్లేయుల యాశ్రయమునం దుండ వలసిపోయెను.

ఈమె యుజ్జయినిలో నుండినకాలమునందు నచట ననేక గృహములను గట్టించెను. క్షిప్రానదీతీరమున నొకఘట్టము కట్టించి యచట గంగయొక్క మూర్తిని స్థాపించెను. రఖమాబాయిగా రచట నొకయన్నసత్రమును సహితము స్థాపించిరి. ఇవి యన్నియుఁగాక యామె గ్రామమునందలి బీదసాదల నరయుచు వారికి సహాయము చేయుచుండెను.

౧౮౪౩వ సంవత్సరమున హరిరావ్ మహారాజుగారు స్వర్గస్థు లయిరి. తదుపరి ఖండేరావుగారు సింహాసనారూఢు లయిరి. అప్పుడు హరిరావు కాలమునందు జప్తుచేయఁబడిన రఖమాబాయిగారి యగ్రహారము వారికి మరల నియ్యఁబడెను. కాన నామె మరల నిందూరునకు వచ్చెను.

రఖమాబాయి తనద్రవ్యమును హోళకరులకు బదులిచ్చెను. అది నేటివఱకుఁ దీర్పఁబడుచున్నది. ఇదిగాక యామె రాజపుత్రానాయందలి మధ్యహిందూస్థానమునందలి సంస్థానికుల కనేకుల కనేకలక్షలధనము వడ్డికి నిచ్చి వారి నాదుకొనిం డినకు ఋణులను జేసి వారిచే మిగుల గౌరవింపఁబడుచుండెను. ఇప్పటికిని నామె వంశీకులను సంస్థానికు లందఱు తమతో సమానముగా మన్నింతురు.

౧౮౪౪వ సంవత్సరమున క్రొత్తగా సింహాసనారూఢుఁడయిన ఖండేరావు మృతినొందెను. అప్పుడు రాజ్యమునకు వారసులు లేక యున్నందున నచటివారి కందఱకును మిగుల విచారముగా నుండెను. ఆసమయమునందు రఖమాబాయియు,

ఆమెకు సహోదరతుల్యుఁ డయిన రెసిడెంటు దొరగారును రాజ్యమునకు వారసుని నేర్పఱుచుటకై చేసిన కష్టము వారికే తెలియవలెను. కాని తక్కితరులకు తెలియఁజాలదు. ఏప్రెల్ నెల ౘ.వ తేదిని వేడ్ (ఇది రెసిడెంటుపేరు) దొరదానిచటి నుండి మార్చి యాసలమునకు హేమిల్టన్ దొరను బంపిరి. అప్పుడు వేడ్ దొరగారు హామిల్టనును తనతోఁ దీసికొని రఖమాబాయివద్దకు వచ్చి యామెకు సహాయము చేయవలసినదని హేమిల్టన్ గారితోఁ జెప్పి నీ యిచ్ఛ యేమియని రఖమాబాయిని నాతఁడడిగెను. అప్పుడామె సంస్థానము విషయమయి యు తనకుఁ గలవిచారమును వెల్లడి పఱచెను. అందుపై నాదొర సంస్థానము కొఱకు వారసు నేర్పఱుచుటయందు రఖమాబాయికి సహాయము చేయుమని హేమిల్టను గారితోఁ జెప్పెను. అందుపై భాపుసాహెబాశకుల గారి యిద్దఱు పుత్రులలో నెవరిని దెచ్చుకొనవలయునని యోచన కొలఁది రోజులు జరుగుచుండెను. వారిలోఁ బెద్దవానిని దెచ్చి రఖమాబాయి మూపఁగా వానినే దత్తపుత్రునిగాఁ గొనిరి. ఈయనయే రెండవ తుకోజి సింహ రాజని ప్రసిద్ధుఁడయ్యెను. తుకోజీరావు యౌవనమును రఖమాబాయిగారి యుపకారములు మఱవక యామెను సాదరముగను మిక్కిలి మన్నించుచుండెను.

కొమారుఁడు పెద్దవాఁడయి వ్యవహారము చేయ మొదలుపెట్టినపిదప రఖమాబాయి దానధర్మములయందే తనదృష్టి నిలిపి కాలము గడుపుచుండెను. ఆమె హరిద్వారమునుండి రామేశ్వరమున కిరుగుత్రోవలోనికి ననేకుల నంపి యక్కడక్కడ అన్నసత్రములను కట్టించెను. మఱియు నొక దేవాల

యమును కట్టించి దానిలో విఠ్ఠలమూర్తిని స్థాపించెను. కాశీ యందలియు నితర స్థలముల యందలియు వర్తకశాలలలోఁ గొంతధనము ధర్మముక్రింద వ్యయపఱుపఁ బడుచుండెను.

ఇట్లు కొంతకాలము గడపిన పిదప నామెకు ద్వారకా యాత్రకుఁ బోవలయునని బుద్ధి పుట్టెను. అంత నామె మిగుల వైభవముతో నాయాత్రకుఁ బయలుదేఱెను. ఆమె పోవుచుండఁగా గాయకవాడ మహారాజామెను మిగుల నాదరముతోఁ బిలిపించుకొని పోయి తగినమర్యాదలు చేసిపంపెను. అచటినుండి పోవునపుడు త్రోవలో నీళ్ళు దొరకనిచోట్ల నెల్ల నామె బావులు త్రవ్వించి యూరివారికిని బాటసార్లకును గలయిబ్బందులను దొలఁగించుచుఁ జనెను. అచటియాత్ర సాంగముగాఁ జేసికొని పోయినదారినే తిరిగి స్వగ్రామము చేరెను.

పి. శ. ౧౭౧౮వ సంవత్సర మాషాఢశుద్ధ యేకాదశి రోజున నీపవిత్రురాలగు సాధ్వి పుణ్యలోకమున కరిగెను! మరణసమయమునం దామెకు రమారమి ౫౭ సంవత్సరముల వయస్సుండెను. ఆమె మృతి నొందినందున కాపట్టణమునందలి ప్రజలందఱును మిగుల దుఃఖించిరి.

రఖమాబాయిగారికి నిద్దఱుపుత్రికలుండిరి. వారిలో పెద్దదియగు [illegible]బా యనిబాపూసాహెబ్ పణశీకర్ గారికి నిచ్చి వివాహము చేసిరి. రెండవదగు చిమూతాయిని నానాసాహెబు కాకడేగారికి నిచ్చి వివాహము చేసిరి. వారిలో పెద్దామె కొమారుని రఖమాబాయిగారు పెంచుకొని యతనికి గణపతిరావు లేక దాదాసాహెబ్ కిబేయని పేరుపెట్టిరి. చిన్నకూఁతురి వంశము నయితము వృద్ధిపొందుచునే యున్నది.

నాచి

ఈవిద్వాంసురాలు ఏలేశ్వరోపాధ్యాయుల కూఁతురు. ఏలేశ్వరోపాధ్యాయులు ఆంధ్రబ్రాహ్మణుఁడు; మిక్కిలి విద్వాంసుఁడు; ఈయన నివాసస్థలము ఏలేశ్వరపురము. ఈఏలేశ్వరపురము శ్రీశైలమునకుఁ బశ్చిమమున నుండును. ఈయన విద్యార్థులకుఁ జెప్పు సంస్కృతము నిత్యమును విని యాతని యింటిచిలుకలును సంస్కృత మతి స్వచ్ఛముగా మాటలాడుచుండెనఁట. ఈయనయే మన యాంధ్రదేశమునం దంతటను నాఁడుల భేద మేర్పఱచి యాయా నాఁడులలోనే వివాహాదికములు జరుగునట్లు నిబంధనఁ జేసెనని చెప్పెదరు. ఆవిభాగంబులు నేఁటివఱకును మన దేశమునఁ బ్రచారములో నున్నవి. ఈయనకుఁ బుత్రసంతతి లేదు. ముగ్గురుబిడ్డలుమాత్ర ముండిరి.

ఏలేశ్వరోపాధ్యాయులు శా. శ. ను యొక్క ౭వ శతాబ్దమునం దుండెనని తెలియుచున్నది. ఈ నాచి సహిత మాశతాబ్దములో నుండినదిగా నూహింపఁబడియున్నది. ఈమె యాంధ్రబ్రాహ్మణ స్త్రీయైనను సంస్కృతమున నాంధ్రదేశమునం దెచటను బ్రసిద్ధములు గాకపోయినను మహారాష్ట్రమున దొరకిన యాధారములవలన నీమెయల్ప చరితము వ్రాయుటకు సాధ్య మైతిని. ఈమె బాలవితంతువు కాన తండ్రి యీమెకుఁ గాలక్షేపమునకై చదువుచెప్పి యామెను విద్వాంసురాలినిగాఁ జేయఁదలఁచెను. అట్లుఁ దలఁచి

యేతేశ్వరోపాధ్యాయులవా రామెకు విద్యనేర్ప మొదలు పెట్టిరి. కాని విద్య త్వరగా రాకుండినందుల కామె మిగుల చింతించి విద్యార్థులకు బుద్ధివైభవము కలుగుటకై తండ్రి చేసియుంచిన జ్యోతిష్మతియను తైలము నెవ్వరికిని చెప్పక త్రాగెను. అందుపై నామెకు దేహతాప మతిశయిల్ల నింటిలోనుండిన బావిలోఁ దుమికెను. తదనంతరము నింటిలోనివా రామెను వెదకి యెందునుగానక తుదకు బావిలో చూచిరి. అప్పటి కామె తాపము కొంత చల్లారినందున నామెకుఁ దెలివి వచ్చి వారికిఁ దనవృత్తాంతమంతయు జెప్పెను. అది విని తండ్రి యామెను నాబావిలో మరి కొన్నిగడియలుంచి బైటికిఁ దీసెను. నాఁటి మొదలామెకు విశేషముగ తెలివియు జ్ఞాపకశక్తియుఁ గలిగినందున నాచి తండ్రియొద్దఁగల సాస్త్ర విద్యనంతను నేర్చెను.

విద్యావతియైనపిదప నామెకుఁ దీర్ఘయాత్రలు చేయవలయునని బుద్ధి పొడముఁగాఁ దండ్రియామెకనుమతించి యామెను యాత్రలకంపెను. నాచియుఁ దీర్ఘాయాసమునుఁ జక్కఁగాఁ జేసికొని వచ్చుచుండెను. అప్పుడు కాశి మొదలగుస్థలములయందలి దేశపు పండితులతో వాదముచేయుచు సంభాషించెను. అప్పుడా విద్యాశక్తి నాఁటి వారందరి మిగుల మెప్పుగాంచెను. ఇదిగాక యామె పండితులతో యాత్రాముఖముగ సంస్థానములకేగి రాజసభల యందు విద్వాంసులతో వాదముచేసి గెలిచి విశేష బహుమానములు గొనెను. ఆమె యాత్రానంతరము అన్నియుఁ దీసికొనివచ్చి తండ్రికిఁ జూపి యామెకుఁ దన యాత్రా వృత్తాంతమంతయు వినిపించెను. బ్రాహ్మణులలో కొమార్తెకుంగల వైధవ్యదుఃఖమున

తను మఱచి తనకూఁతును పుత్రునిగా నెంచి యామె యిట్టి విద్యాసంపన్న యగుటకు మిగుల సంతోషించెను. ఈమె తన చరితము ననుసరించి నాచినాటక మను నొక నాటకమును సంస్కృతమున రచియించెను. ఈమె విద్యాసంపదలచే మిక్కిలి వైభవముగాంచిసంసున నేలేశ్వరోపాధ్యాయులకుఁ బుత్రులు లేని కొఱఁత తెలియకుండెను.

సరసవాణి

ఈపండిత తనభర్తయగు మండన మిశ్రునితో శంకరాచార్యులవారితో వాదముచేసి యోడిపోఁగాఁ దా నాచార్యులతో వాదించెను. ఈమెకుఁగల యసమానపాండిత్యమును సౌందర్యమును గని లోకులీమెను సరస్వతీ యవతారమని తలఁచిరి. అందువలన వారామెను ఉభయభారతి యని పిలుచుచుండిరి. (ఈమె యాదిశంకరుల వారితో సమకాలీనురాలగుటవలన శంకరులవారి కాలనిర్ణయమే యీమె కాలనిర్ణయమని వేరుగఁ జెప్పనక్కఱలేదు. ఆదిశంకరులవారు క్రీ. శ. ౭వ శతాబ్దమునందుండిరని కొందఱును, ౮వ శతాబ్దమునం దుండిరని కొందఱును, ౯వ శతాబ్దమునందుండిరని కొందఱును జెప్పుచున్నారు. కాని కొన్ని యాధారములవలన నాదిశంకరులవారు క్రీ. శ. ౮వ శతాబ్దాంతమునను ౯వ శతాబ్దాదిని నుండినట్లు పండితులనేకులు నిర్ణయించియున్నారు.)

శోణనదీతీరమునందుండు విష్ణుశర్మయను బ్రాహ్మణునకు సరసవాణి యొక్కతె కూఁతురు. అందువలన నతఁడామెను కడుగారాబముతోఁ బెంచుచుండెను. తల్లిదండ్రులామెకు సకలవిద్యలను నేర్పిరి, సాంఖ్య, పాతంజల, వైశేషిక, న్యాయమీమాంసా, వేదాంతములనెడి యాఱుశాస్త్రములును, వ్యాకరణాది షడంగములును, కావ్యనాటకములును,

ఇతర విద్యలన్నియు నామె నేర్చెను. ఇందువలన లోకులామెను గని యద్భుతపడుచుండిరి.

ఇట్లు విద్యారూపగుణ సంపన్నయగు నాచిన్నది వివాహయోగ్యయయ్యెను. అప్పుడామె గుణవంతుఁడును, సురూపవంతుఁడునునగు విశ్వరూపాపరనామము గలమండనమిశ్రుని ఖ్యాతిని బ్రాహ్మణులవలన వినెను. మండన మిశ్రుఁడును సరసవాణియొక్క సద్గుణములు వినెను. అందువలన వారికి నుభయులకును నొకరి నొకరుచూడ వలయునని యభిలాష జనించెను. కాని వారు తమతంత్రుల కాసంగతిఁ దెలుపుటకు సిగ్గుపడి తమలోఁ దామే కృశింపుచుండిరి.

ఇట్లు కొన్నిదినములు గడచినపిదప తమపిల్ల లిట్లు కృశించుట కేమికారణమోయని వారి జననీజనకులు చింతించి యొకదినమునందు దాని కారణమును చెప్పక తప్పదని వారిని వారి తండ్రులు బలవంతపఱుపఁగా వారు నిజమయినకారణమును దెల్పినవారైరి.

అందుపై హేమమిత్రుఁడు సరసవాణి తండ్రియొద్దికి కన్యకను విచారింప నిద్దఱుబ్రాహ్మణుల నంపెను. వారికి విష్ణుశర్మ తగినమర్యాదలుచేసి యాగమనకారణ మడుగఁగా వారును తాము వచ్చినసంగతి నతని కెఱిఁగించి పిల్లను మండనున కిమ్మని యడిగిరి. అందుపై నతఁడు తనభార్య నడిగి నిశ్చయించి చెప్పెదనని వారికిఁ జెప్పి యామె నడుగఁగా నాయువతి యిట్లనియె.

"ధనము, కులము, శీలముగల వానికిఁ బిల్ల నియ్యవలెనని శాస్త్రములయందును, వ్యవహారమునందును ప్రసిద్ధియే

కదా? ఈపిల్లవాఁడు దూరమువనుండువాఁడు. ఇతని కులశీలములు మనకుఁ దెలియవు. కనుక నిందానగురించి యేమి చెప్పఁగలను" అందు కతఁడు మండనమిశ్రుని విద్యాప్రభావమును బొగడి ధనముకన్నను విద్యయే శ్రేష్ఠమని చెప్పెను. అంత నాదంపతు లిరువురును కౌమార్తెకాం సంగతినిఁ దెలిపి యామెమనోభావము నెఱుఁగఁ దలఁచి యామె సన్నిధి కరిగి యాసంగతి నామె కెఱుకపఱచి నీ యభిప్రాయమేమని యడిగిరి. వారా వార్త చెప్పినతోడనే యా బాల కపరిమితసంతోషము కలిగి యాసంతోషమున కామె మనసునం దిముడుటకుఁ జోటుచాలక రోమాంచరూపమున బయిటఁ బడెను. దానివలననే నామె యభిప్రాయమును వారెఱిఁగి యావచ్చిన బ్రాహ్మణులకుఁ దోడు తా మొక బ్రాహ్మణుని వరునిఁ జూచుటకును, లగ్ననిశ్చయము చేయుటకును బంపిరి. నాఁటికిఁ బదునాల్గవ దివసంబున దశమినాఁడు శుభచంద్రయుక్తమైన ముహూర్తమును వ్రాసి గణితముతోఁ బ్రవీణుఁడైన సోమనాథుఁడే తమబ్రాహ్మణుని చేతికిచ్చెను.

అంత నాబ్రాహ్మణులు ముప్పురు కొన్ని దినములకు మండనుని గ్రామమునుఁ జేరి యాసితాద్రికి శుభలేఖ నందిచ్చిరి. ఆయన దాని జదివికొని సంతసించి శుభదినమునందు బంధువర్గముతోఁ దరలిపోయి కొమార్తెకు వివాహమును చేసెను.

కూఁతు రత్తవారింటికి కగుచున్నప్పుడు సరసవాణి తల్లిదండ్రు లామె కిట్లు బోధించిరి. "ప్రియకుమారీ! నేఁటినుండియు నీకు నపూర్వమైనదశ ప్రాప్తమయినది. ఈసుస్థితికి యోగ్యమైనటుల నీవు ప్రవర్తింపుము. బాల్యమునందలి క్రీడలు

వినువుము. ఏలయనఁగా అట్టి నీయాటలు మాకు సంతోష జనకములైనటులు పితరులకుఁ గానేరవు. స్త్రీలు వివాహమున కన్నెఁబూర్వము తల్లిదండ్రుల యాజ్ఞలో నుండవలయును. తదనంతరము వారికిఁ బతియేగతి. కనుక నీవు పతి యాజ్ఞలో నుండుము. ఇందువలన నీకు నుభయలోకములలోఁ గీర్తి కలుగును. పతికంటెను మొదట లేచి స్నానము చేయుము. అతఁడు భోజనము చేయునది భోజనము చేయకుము పతి గ్రామాంతరము వెళ్ళినయెడల భూషణాదులను ధరియింపకుము. ఇటుల నరుంధత్యాది పతివ్రతలు నడిచినటుల నడుచుటయే నీకు భూషణము. పతి కోపగించినయెడల మాఱుమాటాడకుము. ఆయన కోపమునంతను నోర్చుకొనుము. ఇటులఁ జేసిన నతఁడు నీపైఁ గోపమును వదలి ప్రేమింపఁగలఁడు. శాంతితో సాటి యేదియును లేదుసుమా. పతి యింట లేకుండినప్పుడు నతిథులెవరయిన వచ్చినయెడల వారిని దిన్నఁగా సన్మానించి యాదరించి పంపవలయును. అటులఁ జేయనిపక్షమున వారిలో నెవరయిన మహాత్ములుండినయెడలఁ గులదాహమగును. అత్తమామలను తల్లిదండ్రులవలెఁ జూడుము. బావమఱఁదులను నన్నదమ్ములవలెఁ జూడుము. వీరికిఁ గోపము వచ్చినయెడల నీకును,నీభర్తకును నెంత యన్యోన్య ప్రేమముండినను మీలో భేదము పుట్టింతురు.”

ఇట్లు వారు కూఁతునకు బుద్ధులుగఱపి యామె నత్తవారియింటికి నంపిరి. ఆభార్యాభర్తలు తమనగరమునకు నరిగి గృహస్థాశ్రమమును జక్కఁగా నడుపుచుండిరి. ఇట్లు కొన్ని సంవత్సరములు గడచినపిదప నీదంపతుల విద్యాప్రావీణ్యము

లోకమంతటను వెల్లడియైనందున శంకరులవారు వీరితో వాదించి గెలుపొంద నెంచి యాగ్రామమునకు వచ్చి నీళ్లు గొనిపోవుచున్న యువతులను మండనమిశ్రునిగృహ మెచట నని యడుగఁగా వా రిట్లు చెప్పిరి:—

"ఎవని ద్వారమునందుఁ బంజరమున నుంచఁబడిన ఆఁడు చిలుక వేదము స్వతః ప్రమాణమా పరతః ప్రమాణమా యని చర్చించుచుండునో యాగృహమే మండనమిశ్రునిదని తెలిసి కొనుము."

"పూర్వకృత కర్మవలన, మనుష్యుఁడు చేయుకార్యమునకు, ఫలము కలుగునా లేక పురుషప్రయత్నము వలన ఫలము కలుగునా యని యేద్వారములోఁ బంజరస్థలయిన శుకయువతులు వాదించుచుండునో యదే గృహము మండన పండితునిది యనుకొనుము."

"జగత్తు నిత్యమా యనిత్యమా యని యేపురాణ చిలుకలే గృహముయొక్క సింహద్వారమునఁ బంజరమునందు ముచ్చటించుచుండునో యాగృహమే మండనునిది యనుకొనుము."

వారట్లు చెప్పఁగా శంకరులవా రచటికి కరిగి మండనునిచే వాదభిక్షఁ గొనిరి. తరువాత సమస్తవిద్యాశారద యయిన సరసవాణిని సభకు నధిపతినిగా నేర్పఱచివారు వాదవివాదమునకు నుద్యుక్తులయిరి.

ఇట్లు కొన్ని దినములు వాదము జరిగినపిదప మండనుఁడు వాదమునందోడుట తటస్థ మయ్యెను. అప్పు డాతని సను

గ్రహించి శంకరులతనికి సన్యాస మియ్యదలంచగా సరస
వాణి శంకరులతో నిట్లనియె.

"ఓయతిశ్రేష్ఠ! నీయుద్దేశము నాకుఁ దెలిసినది. నీవు నాపతిని
గెలిచితివిగాన నతనిని నిశిష్యునిగాఁ బరిగ్రహించుట యుక్తమే.
కాని నీ వింకను నాతని సంపూర్ణముగా నోడించలేదు. ఆతని
యర్ధశరీరిణినగు నన్ను గెలిచినఁగదా మీగెలుపు పూర్ణమగును.
మీరు గొప్పపురుషులు లయినప్పటికిని మీతో వాదము చేయ
వలయునని నాకుచాల నుత్కంఠ యున్నది."

శంకరులు—"వాదవివాదమునం దుత్కంఠ గలదని
నీవు చెప్పితివి కాని నీతో వాదము కూడేరదు. గొప్పవారు
స్త్రీలతో వాదము చేయరు."

సరసవాణి—"స్వమతమును స్థాపింపఁ దలఁచువారు
తమమతమును ఖండించువారు పురుషులయినను, స్త్రీలయినను
వారితో వాదము చేసి వారిని పరాజితులను జేయుట యత్యం
తావశ్యకము. ఇందువలననే పూర్వము యాజ్ఞవల్క్యలవారు
గార్గితోను, జనకుఁడు అబలయైన సులభతోను వాదము
సల్పిరి. వారు యశోనిధులు కాకపోయిరా!"

ఇట్లు సరసవాణి చెప్పినయుక్తివాదమువలనను, పూర్వో
దాహరణములవలనను కుంఠితులయి శంకరులవారుసభయందు
నామెతో వాదము చేయుట కొప్పుకొనిరి.

పరస్పర జయోత్సుకులయినట్టియు తమబుద్ధిచాతుర్య
మువలన రచియించిన శబ్దమనెడి యమృతముచే వినువారిని
విస్మయ మొందించునట్టియు నాసరసవాణి శంకరులకు నత్య
ద్భుతముగా వాదము జరిగెను.

ఇట్లహోరాత్రములు పదియేడుదినముల వఱకును అసమాన విద్యావంతులగు సరసవాణీ శంకరులకు ఘోరమయినవాదము జరిగి తుదకు సరసవాణి యడిగినప్రశ్న కుత్తరము చెప్పఁజాలక శంకరులొక నాఱునెలల వ్యవధి యడిగిపోయి మఱికొంతవిద్య నభ్యసించి మరల వచ్చి యామెకు సమాధానము చెప్పెను. అందుపై మండనమిశ్రుఁడు సన్యసింపఁగా సరసవాణి దివి కరిగెను.

ఈసరసవాణి చరిత్రమువలన నామె కాలమునందలి హిందూసుందరులు గొప్పవిద్య నభ్యసించుచుండిరనియును, వారు గొప్పపండితులతో సహితము వాదవివాదములు చేయుచుండిరనియును తెలియఁబడుచున్నది. ఆకాలమునందు నోరెఱుఁగని పసిపాపలకుఁ దల్లిదండ్రులు తమసమ్మతితో వివాహములు చేయు నాచారములేక కన్యావరులు యుక్తవయస్కులయినపిదప వారి యనుమతి ననుసరించియే వివాహములు జరుగుచుండె ననియును స్పష్టముగఁ దెలియుచున్నది. అప్పటి సంఘస్థితినిబట్టి చూడఁగా నప్పటిస్త్రీలత్యంతోచ్ఛదశయందుండినట్లు తేలుచున్నది. కాని ఆకాలమునం దట్టియుచ్ఛపదవియం దుండిన హిందూసుందరులు ప్రస్తుత మత్యంత హీనస్థితికి వచ్చి తమదుర్దశ చే తెలిసికోఁజాలనంతటి యజ్ఞానులగుట మిగుల దుఃఖకరము. పూర్వకాలమునందలి స్త్రీలకును, ఈకాలపు స్త్రీలకును గలతారతమ్యము సతీహితబోధనీ పత్రికోక్తముగా నిం దుదాహరించి యీచరిత్రము ముగించెదను.

“ఈభరతఖండమునం దిప్పు డున్న స్త్రీలస్థితికిని పూర్వకాలమునం దుండిన స్త్రీలస్థితికిని మిక్కిలి వ్యత్యాసము గలదు.

పూర్వకాలమునందలి సుందరులు విద్యలయందును, కళలయందును, పాండిత్యము కలవారయి పురుషుల కుపదేశము చేయఁదగినంత మంచిదశయందుఁగూడ నుండుచువచ్చిరి.— వేదములందు వర్ణింపఁబడిన గార్గి, మైత్రేయి మొదలయినవారినే యిందుకు నిదర్శనముగాఁ జెప్పవచ్చును; ఆకాలమునందలి స్త్రీలు వేదవేదార్థముల నెఱిఁగినవారని చూపుటకు శకుంతల మొదలయినవారిని దృష్టాంతముగాఁ గొనవచ్చును; యజ్ఞాదులయందును, వివాహములయందును స్త్రీలు పఠింపవలసిన మంత్రము లుండుటచే మనపూర్వులు భాషాపాండిత్యము కలవారయి మంత్రార్థముల నెఱిఁగియుండవలెనని యుద్దేశించి నట్లు స్పష్టమగుచున్నది. ఆకాలమునందు స్త్రీలుపురుషులవలెనే గౌరవింపఁబడుచుండిరిగాని యిప్పటివలె గదులలో మూసిపెట్టఁబడుచుండలేదు. వారి కట్టిస్వాతంత్ర్యములు పూర్వకాలమునందుఁ గలిగి యున్నవని చూపుటకు సీత మొదలగు క్షత్రియ స్త్రీలు సహితము భర్తలతో వచ్చి సభలలో సింహాసనముల మీఁదఁ గూరుచుండుచు వచ్చిన వార్తను సూచించుటకంటె విశేషమేమియుఁ జెప్పనక్కఱలేదు. ఇవియవి యని వేఱుగఁ జెప్పనేల? ఆకాలమునందలి స్త్రీలకుండవలసిన స్వాతంత్ర్యముల నన్నిటిని వారు గలిగియుండిరనుటకు సందేహములేదు. వారి కప్పుడున్న విద్యాప్రభావమునుబట్టివా రట్టిగౌరవములకును స్వాతంత్ర్యములకును నర్హురాండ్రయి యుండిరి. మనపూర్వులు గృహిణీధర్మములను వివరించుచు భర్తకుభార్య మంత్రివలె నాలోచనచెప్పవలెననియు, తల్లివలె నుపచారము చేయవలె

ననియు, గురువువలె హితోపదేశము చేయవలెననియు, వైద్యుని వలె శరీరారోగ్యమును కాపాడవలయు ననియు చెప్పియున్నారు.

ఇటువంటిపనులను యుక్తముగా నిర్వహింపఁ గలుగుటకు స్త్రీలెంతటి విద్యావతులుగా నుండవలయునో చెప్పుటకంటె నెవరికి వారూహించుకొనుటయే సులభముగా నుండును. జ్ఞానమూలమయిన విద్యానిక్షేపమే హేతువుచేతనో క్రమక్రమముగా మనదేశపు స్త్రీలనువిడిచిపోయినది. ఆవిద్యాధనముతోనే వారికిఁగల సమస్తలాభములును, సమస్త స్వాతంత్ర్యములును క్రమక్రమముగా నశించుచు వచ్చినవి. కడపట స్త్రీలకు విద్య కావలయునా యని సంశయపడునంత గాఢవస్థ మనదేశమున కిప్పుడు పట్టినది. స్త్రీలు విద్యాహీనురాండ్రగుటచే మూఢత్వములో మునిఁగియుండి సంసారభారమును చక్కఁగా నిర్వహించుటలో మునుపటివలె పురుషులకు సహాయురాండ్రుకాఁ జాలకున్నారు. అందుచేత పురుషులకు స్త్రీలయందు పూర్వకాలమునందుండెడు గౌరవమంతయు తగ్గిపోయినది. ఏవిషయమునందయినను స్త్రీల నాలోచన యడుగుటయే యనర్థదాయకమని సామాన్యముగా పురుషు లిప్పుడు భావించుచున్నారు. అందుచేత పురుషు లనేకులు స్త్రీలయొక్క యభిప్రాయమునుగాని అంగీకారమునుగాని పొందకయే వారిని వివాహమను మిషమీఁద నంగహీనులకును, వృద్ధులకునుగూడఁ గట్టిపెట్టుచున్నారు; మానవదేహమున కలంకారమయిన విద్యాభూషణము వారికి లేకుండఁ జేసిలోహపు నగలనుమాత్రము పెట్టి తమవేడుక నిమిత్తము వారిని తోలుబొమ్మలవలెఁ జేయుచున్నారు; వారిని గృహ యజమానురాండ్రనుగాఁ జూడక

తమయుపహాసము నిమిత్తమయి దాసులనుగా చేయుచున్నారు. పురుషులు స్త్రీలవిషయముఁ జేసిన యట్టియన్యాయమువలన స్త్రీలను మూఢురాండ్రనుగాఁ జేసి చెడఁగొట్టుటయేకాక తామును వారి తోడిపాటుగా మూఢశిరోమణులయి చెడిపోవుచున్నారు. అందుచేత పురుషులలోఁగూడ నిజమయిన యీశ్వరభక్తియు సద్వర్తనమును బోయి మూఢభక్తియు, నీతిరాహిత్యమును వర్ధిల్లుచున్నవి. దానిఁబట్టి నిజమయిన సౌఖ్యమును సంతోషమును లేక యనేకులు భూతల స్వర్గముగా నుండవలసిన గృహము మహారణ్యమువలె నగుచున్నది. ఏయింటఁ జూచినను నైకమత్యమునకు మారుగా కలహములును, మనస్తాపములును పెరుగుచున్నవి. ఈస్థితియంతయు పురుషుల లోపములవలనను స్వప్రయోజనపరత్వమువలనను గలుగుచున్నదే కాని స్త్రీలదోషమువలన నణుమాత్రమును గాదు. ఏకాలమును నాఁడును ఏదేశమునందును తమ స్త్రీలను మంచిదశకు తీసికొనిరాక తాము బాగుపడిన పురుషులు లేరు, తాము బాగుపడఁదలఁచిన పక్షమున ముందుగా తమ స్త్రీలను బాగుచేయవలెను; స్త్రీల బాగే పురుషుల బాగు కాఁబట్టి పురుషులు తమ యోగక్షేమాభివృద్ధి నిమిత్తమే మూఢురాండ్రయిన యిప్పటి స్త్రీలను తొంటి యుత్తమదశకు మరలఁ దీసికొనివచ్చుటకై ప్రయత్నింపవలెను. స్త్రీల యభివృద్ధి నిమిత్తమయి యక్కడక్కడ నుత్తమపురుషులు చేయు ప్రయత్నములను మూఢతాపిశాచావేశముచేత స్త్రీలే ప్రతిబంధకారిణు లగుచున్నారు. ఇంటివద్ద స్త్రీల సహాయ మున్నంగాని కులాచార మతాచార విషయములయందు పూర్వాచారములకు విరుద్ధములైననూతన

సదాచారము నెలకొలుపుట పురుషులకు సాధ్యముకాదు. కాఁబట్టి పురుషులు తమస్త్రీలనుమూఢదశయందుంచియే దేశమున కేమో మహోపకారమును చేయుదుమన్న దురహంకారము విడిచి వారితోడ్పాటును బొందియే సత్కార్యములను జేయఁ జూడవలెను. స్త్రీల సహాయ మున్నపుడే పురుషులకు విజయము గలిగి లోకమునకు సత్యమైన యుపకారము కలుగును. సద్విషయములలో స్త్రీల తోడ్పాటును పొందఁ దలఁచిన పక్షమున ముందుగా వారి నాశ్రయించి యున్న మూఢతాపిశాచము తొలఁగునట్లుగా వారిని విద్యావతులను గాను, వివేకురాండ్రనుగాను జేసిమనకు సరియైన తోడ్పాటు చేయుటకు వారిని శక్తురాండ్రను జేయవలెను"

చాందబీబీ

ఈశూరవనితకు నిజామ్‌శాహీలలో మూఁడవపురుషుఁడగు హుసేన్ నిజామ్‌శహా తండ్రి. ఆదిల్‌శాహీలలో నాల్గవ పురుషుఁడగు అలీ ఆదిల్ శహా భర్త. వీరిరువురికిని పరస్పర కలహములు కలిగి యుండెను. కాని అహమ్మదనగరు విజాపూరు గోలకొండలకుఁ బ్రభువులగు తురకషహాలు కూడి విజయనగరముపై దండు వెడలుటకు నిశ్చయించుకొనిన కాలములో, అహమ్మదనగరమునకు నధిపతియయిన హుసేనషహా, విజామున కధిపుఁడయిన అలీషహాతో సఖ్యము చేయఁ దలఁచి తన కూఁతురగు చాందబీబీని నతనికిచ్చి వివాహము చేసెను. తదనంతరము తలికోటలో క్రీ. శ. ౧౫౬౫వ సంవత్సరమునం దీమహమ్మదీయులకును విజయనగరాధీశ్వరుఁడగు రామరాజునకును యుద్ధము జరిగి విజయనగర సంస్థానము మునుఁగంటె ననుసంగతి హిందూదేశచరిత్రము చదివినవారి కందఱకును విదితమేగాని స్త్రీచదువరులకునీశాహీలసంగతి చిన్నఁగాఁ దెలిసినంగాని ప్రస్తుత చరితము బోధపడదుగాన వాని వివరము నిందుఁ గొంత సంగ్రహముగాఁ జెప్పెద.

క్రీ. శ. ౧౫౨౬వ సంవత్సరమున* బ్రాహ్మణీరాజ్యమను తురకరాజ్య మంత్యదశకు వచ్చెను. అప్పుడు దక్షిణమున నైదుగురు తురుష్కులు స్వతంత్రులయిరి. వారిలో విజాపురమునందు రాజ్యము చేయువారిని 'ఆదిల్ షహాల'నియు, గోలకొండయందలి రాజుల వంశమును 'కుతుబ్ షహాల'నియు వర్హాడ (బీరారు) రాజులను 'ఇమాద్ షహాల'నియు, అహమ్మదనగర ప్రభుత్వమువారిని 'నిజామ్ షహాల'నియు, 'అహమదాబాదునందలివారిని 'బరీద్ షహాలని'యు వాడుచుండిరి. కాని కొన్ని రోజులయిన పిదప 'ఇమాద్ శాహి' 'బరీద్ శాహీలు' రెండును నాశమునొంది 'ఆదిల్ శాహి' 'నిజామ్ శాహి' 'కుతుబ్ శాహీలు' మూఁడునుమాత్రము నిలిచెను. శాహియనఁగా రాజ్యమనియు షహా యనఁగా రాజనియు నర్థము.

భర్తజీవితకాలమునందు చాందబీబీయొక్క చాతుర్యమంతగాఁ దెలియకుండెను. ఈమె భర్తయగు అలీ మిగుల భోగముల ననుభవింపుచు రాజ్యమునం దెంతమాత్రము దృష్టిలేక యుండెను; ఇట్లుండఁగా క్రీ. శ. ౧౫౮౦వ సంవత్సరమునం దొక దినమునం దాయన యజాగ్రతగా నున్నసమయమునం

* ఢిల్లీలో గంగూయను బ్రాహ్మణుఁడు జఫీర్‌ఖానను తురకపిల్లవానిని బాల్యమునఁ గొని పెంచి యింటిపని చేయుటకయి యుంచుకొనెను. పిదప నాచిన్నవాని బుద్ధివైభవముఁ గని యాతని యజమానుఁడు ద్రవ్యమక్కఱలేకయే యాతనిని దాస్యమునుండి విడిచెను. తదనంతర మాపిల్లవాఁడు దక్షిణమున రాజ్యము స్థాపించెను. అప్పుడతఁడు తనయజమానునియెడఁ గృతజ్ఞుఁడయి జఫీర్‌ఖాన్ గంగూ బ్రాహ్మణీయని తనపేరు పెట్టుకొనెను. అతని రాజ్యమే బ్రాహ్మణీరాజ్య మనం బరఁగెను.

దొరకఁ డకస్మాత్తుగా నతనిఁ బంపెను. తదనంతరమునం దాతని తమ్మునికొడుకగు రెండవయిబ్రాహీమ్ ఆదిల్ షహా సింహాసనారూఢుఁ డయ్యెను. ఆయన ౯ సంవత్సరముల బాలుఁ డగుట వలన నాతని పెత్తాండ్రి భార్యయగు చాందబీబీయే కమీల్ ఖానను మంత్రి సహాయమువలన రాజ్యము నేలుచుండెను. కొన్నిదినము లయిన వెనుక కమీల్ ఖానునకు రాజ్యకాంక్ష మిక్కుటమయ్యెను. దానిఁగని చాందబీబీ కిశ్వరఖానను సరదారుని సహాయముచే వానిఁ జంపి కిశ్వరఖానునకు దివాన్ గిరి నిచ్చెను. కాని కొంతకాలమునకు వాఁడును కృతఘ్నుఁడయి రాణిమీఁదఁ గొన్ని దోషముల నారోపించి యామెను సాతార కిల్లాలోఁ ఖైదుచేసియుంచెను. చాందబీబిని ఖైదుచేసిన పిదప కిశ్వర్ ఖాను రాజ్యమునందంతటను విశేషసంక్షోభము చేయ సాగెను. దాని నెవరును మాన్పలేక యుండఁగా యెకసాల్ ఖానను సర్దారుఁ డొకఁడు వానిని నగరినుండి వెడలఁగొట్టి చాందబీబీని విడిపించి తెచ్చెను. తదనంతరమున యెకసాల్ ఖానును వజీరుగా నేర్పఱచి రాజ్యము నేలుచుండెను. అప్పు డాతఁడు పాతనౌకరుల నందఱిని తీసి క్రొత్తవారిని నియమించెను. అక్కాలమునందు విజాపురమునందలి జనులు మంత్రిత్వము ఉన్ ఉల్ ముల్కసేద్దీ కియ్యవలెనని కొందఱును, అబుల్ హాసనను దక్షుఁతురకే కియ్యవలెనని మరి కొందఱును ఇట్లు రెండు పక్షములుగా నుండిరి.

ఇట్లు రాజ్యాంబునందంతఃకలహంబులు జరుగుచుండఁగా మూర్తిజాం, నిజాంషహా కులీకుతుబ్ షహా పెద్దఱును అహమ్మదనగరముపైకి దండు వెడలి దానిని సమీపించిరి. అప్పుడ

వటం బ్రజలలో బొత్తుగా నైకమత్యము లేక యుండినందున
వైరులకు మిగుల ననుకూలముగా నుండెను. ఇట్టి సమయము
నందు చాందబీబీ మిగుల యుక్తిగా నాయకులను సమాధానపఱచి
అబ్దుల్ హాసనునకుఁ బ్రధానిత్వమిచ్చి రెండు పక్షముల వారిని
నొకటిగాఁ జేసి శత్రువులను మరలిపోవునట్లు చేసెను! షహాలు
కమతనునగరముల కరిగినపిదప దిలావర్ ఖానను సిద్దీ మిక్కిలి
గర్వించి అబ్దుల్ హాసనును జంపించి తానె ప్రధాని యయ్యెను.

ఇట్టి రాజ్యమున నొకసంవత్సరముపై నాలుమాసము
లలో ముగ్గురు మంత్రులైనను నొకరును నెగ్గకుండిరి. దిలావర్
ఖాన్ సిద్దీ మిగుల చాతుర్యవంతుఁడైనందున నతఁడు తనకు
రాజ్యకాంక్ష కలిగియు దానిని వెలిపుచ్చక మిగుల జాగరూ
కుఁడై యుండెను. ఇతఁడు రాజ్యవ్యవస్థను బహు చక్కఁగాఁ
జూచెనుగాని చాందబీబీ యచటనుండిన తనయాట లేమియు
సాగవని తెలిసికొని ఇబ్రాహిమ్ ఆదిల్ షహా చెల్లెలగు ఖుదీజా
సుల్తానాయను రాజపుత్రిని మూర్తిజా నిజామ్‌షహాకొడుకగు
మిరాన్ హుసేనున కిప్పించి క్రీ. శ. ౧౫౮౪వ సంవత్సరమున
ఖుదీజా సుల్తానాకుఁ దోడు చాందబీబీని నిజామ్‌షహాకిఁ బంపి
బాలరాజును నాశ్రయహీనునిఁ జేసెను.

చాందబీబీ నిజామ్ శాహీకివచ్చినపిదప నచట నైదారు
సంవత్సరములలో మూర్తిజాను జంపి యాతని కొడుకగు మిరా
న్ హుసేను అతనినిఁజంపి యాతని పినతండ్రి యగు బురాణ
షహాయును, అతని వెనుక నాతని పుత్రుఁడగు ఇస్మాయెల్
షహాయును తదనంతరమాతని తమ్ముఁడగు ఇబ్రాహిమ్
నిజామ్ షహాయును రాజ్యముచేసిరి. ఇబ్రాహిమ్మరణానం

తెరమునం దతని పుత్రుఁడగు బహదుర్‌ను కారాగృహమునం దుంచిఆన్ అను దక్షిణీతురకమంత్రి, నిజామ్‌షాహిలోనివాఁడని చెప్పఁబడు అహమ్మదనువానిని సింహాసనముపై నుంచి తానే రాజ్యముచేయ మొదలుపెట్టెను. ఈ అహమ్మదునకు రాజ్యము నిచ్చుట సిద్దీ సరదారుల కిష్టములేక బహదురునకు ననువయస్కుఁడగు నొక బాలునిఁ దెచ్చి వానినే రాజ్యార్హుఁడని చెప్పఁ దొడఁగిరి. ఇట్లు వారు రెండుపక్షములవారును సైన్యసహితులగుటఁ గని మిఆన్ మంజూ మిగుల చింతించి అక్బర్ బాదుషా కొడుకగు మురాదనువానికి మీరు నాకు సహాయముచేసినచో అహమ్మదనగరము మీ స్వాధీనము చేయుదునని వర్తమానము నంపెను. కాని మురాద్ సైన్యసహితుఁడయి వచ్చులోపల అహమ్మదనగరమునం గల రెండుపక్షములవారికిని యుద్ధము జరిగి సిద్దీలను మిఆన్ మంజూ ఓడించెను. కాని దా నన్నప్రకారము అహమ్మదనగరము మురాదున కిచ్చుటకు సమ్మతింపఁడయ్యె. అంత నారాజపుత్రుఁడు యుద్ధసన్నద్ధుఁడయ్యెను. ఆ సమయమున నీ ప్రధాని సైన్యమునంతను ఆదిల్‌షహా, కుతుబ్‌షహాలను సహాయమునకుఁ బిలువఁబోయెను. అతఁ డరిగినపిదప బహదుర్ రాజ్యమనిసాటించి చాంద బీబీ రాజ్యమును తానే నడుపుచుండెను.

ఆసమయమునం దిద్దఱు ముగ్గురు రాజ్యము తమకే కావలయునని యనుటవలన నచటి లోకులు రెండు మూడు పక్షములుగానుండిరి ఇట్టి సమయమున చాందబీబీ తనదృఢనిశ్చయమును విడువక, నేహంగఖానునకు శహా అల్లీ సిద్దీకిని వర్తమానముల నంపి వారిని రాజధానికిఁ బిలువనంపెను.

చాందబీబీ యాజ్ఞప్రకారము వారిరువురును వచ్చుచుండఁగా త్రోవలో శత్రువులు వారిని రానియ్యక నిలిపిరి. నేహాంగ ఖాన్ మాత్రము శత్రుసైన్యము నుపాయముగాఁ జీల్చి రాజధానిం బ్రవేశించెను.

ఆదిల్‌షహా, కుతుబ్‌షహాలు మురాదునిరాక విని ప్రథమమునందు నిజామ్‌శాహీని గెలిచి పిదప మనపైకివచ్చునని భయపడి విపులసైన్యములతో నిజామ్‌శాహీకిఁ దోడుగా వచ్చుచుండిరి. ఈ సంగతి విని మురాద్ వారు వచ్చినచో గెలుపొందుట కష్టమని తలఁచి గ్రామమును చుట్టుముట్టి బురుజులను పడఁగొట్ట యత్నించుచుండెను. మురాద్ సైనికులు బురుజులను బైటినుండి త్రవ్వి గూఁడుచేసి యాగూఁటిలో తుపాకిమందునుంచి దానికి నగ్నిని రగులుకొల్ప యత్నించుచుండిరి. కాని చాతుర్యవతియగు చాందబీబీ లోపలినుండి బైటివఱకు రంధ్రములు పొడిపించి వారాగూటిలోనుంచు మందు నివలికిఁ దీయించుచుండెను. ఇంతలో వారొక బురుజునకు నిప్పంటించి నందున నా బురుజుతోఁ గూడ ననేక సైనికులు నాశము నొందిరి. అంత నాత్రోవను మొగలులు పట్టణములోనికిఁ జొరనుంకించఁగా నదివఱ కధిక శౌర్యముతో యుద్ధము చేయుచున్న నిజాము సైన్యములు ధైర్యమును విడిచి పాఱఁదొడఁగెను. అప్పుడు చాందబీబీ ధైర్యమువలంబించి, కవచమును ధరియించి మోముపై ముసుకువేసికొని చేత ఖడ్గమును ధరియించి "నాబొందిలో ప్రాణము లుండఁగా పట్టణము పగవారిచేఁ జిక్కనియ్యన"ని కూలిన బురుజు వైపునకుఁ బరుగెత్తెను. దానింగని సైనికు లధికశౌర్యసాహసములుగల

వారలై మరలి శత్రువులతోఁ బోరసాగిరి. ఆదినమంతయు
యుద్ధము జరిగెనుగాని చాందబీబీ శత్రువులను పట్టణము
లోనికిఁ జొరనియ్యకుండెను. అప్పు డామె యెక్కడఁజూచినను
దానయై బహుశౌర్యముతోఁ బోరాడెను. ఆసమయము
నందలి యామె శౌర్యమునుగని శత్రుసైనికులు సహిత
మాశ్చర్యపడిరని ప్రత్యక్షముగాఁ జూచిన యతఁడే వర్ణించెను.
అప్పుడు మురాద్ తనకు గెలుపు దొరకుట దుస్తరమని తెలిసి
కొని "మాకు వర్హాడప్రాంతము నిచ్చినయెడల మేము మాదేశ
మునకుఁ బోయెదము" అని చాందబీబీకి వర్తమాన మంపెను.
త్వరగా రాజ్యమునందలి యితరసైనికులువచ్చి తనకుఁ దోడ్ప
డు లక్షణము లేమియు నగుపడనందున వర్హాడప్రాంతము
చాందబీబీ వారికి నిచ్చి సంధిచేసికొనెను.

తదనంతరమునందు బాలబహాదూర్‌ను కారాగృహము
నుండి విడిపించి తెచ్చియతనికిఁ బట్టాభిషేకము గావించెను.
అంతనామె అహమ్మదఖానను నాతని ప్రధానిగా నేర్పఱచి
యాపిల్లవాని పేర తాను రాజ్యము నేలుచుండెను. కాని
అహమ్మద్ ఖానునకు రాజ్యకాంక్ష మిక్కుటమైనందున నతఁడు
చాందబీబీమాటను సాగనియ్యకుండెను. ఈసంగతి సైనికులకు
దెలియఁగా వారాతనిఁబట్టి బంధించి చాందబీబీ స్వాధీనము
చేసిరి. తదనంతర మాతనిపని నేహంగఖానను నాతని కిచ్చినం
దునచాందబీబీరాజ్యము సురక్షితముగా నేలఁదొడఁగెను కాని
త్వరలోనే నేహంగఖాను రాణికి వైరియయ్యెను. ఈ సమయ
ముననే మురాద్ శహాపురమునందు కాలము చేసెను. అంత
నగ్బరుపాదుషా తనచిన్నకొమారుఁడగు డానియల్ అను నా

తనిని మురాద్ పనిమీఁదికిఁ బంపి యతనికి వజీరుసిగాఖాన్ ఖానను వానిని బంపెను. అప్పు డగ్బరు బర్హాణ పురమునకు వచ్చి డానియల్‌ను క్రీ. శ. ౧౫౯౫వ సంవత్సరమున అహమ్మదు నగరముపైకి యుద్ధమున కంపెను.

ఈసమయమునందు నిజామ్‌శాహీలో మిగుల నవ్యవస్థగా నుండెను. చాందబీబీవంటి చాతుర్యవతి రాజ్యము చేయుచున్నను ఆసమయమునం దామెకు నచట విశ్వాసార్హులగువా రెవ్వరును లేకయుండిరి. కాన నామె యేమియుఁ జేయలేక యుండెను. నెహాంగఖాను చాందబీబీతో నేమో యాలోచించి వైరులను ద్రోవలో నాటంకపఱుప బోయెను. కాని శత్రువులాతఁడు పన్నుత్రోవను రాక మఱియొకత్రోవను వచ్చి పట్టణమును ముట్టడించిరి. అప్పుడు చాందబీబీ తన యాజ్ఞను వినువా రెవ్వరును లేక అప్పటికి రాజధానిని విడచి బాలరాజునుగొని జున్నరనుగ్రామమునకుఁ బోవ నిశ్చయించెను. కాని యామె సమీపమునను్న హమీదాఖానను వానికాయాలోచన సరిపడక చాందబీబీ పగవారికి రాజ్య మిచ్చుచున్నదని యూరంతటను సాటమొదలు పెట్టెను. అది విని దక్షిణితురకలు నిజమని తలఁచి హమీద్‌ఖానుచు ముందిడుకొని కొందఱు భటులు చాందబీబీ యంతఃపురమున జొచ్చి యామెను జంపిరి. ఇట్లు హిందూస్థానపు ఇతిహాసములోఁ ప్రసిద్ధురాలయిన స్త్రీరత్నముయొక్క చరితము ముగిసెను. ఈమె ప్రథమమునందు విజాపురమున మఱంది కొమారుఁడగు ఇబ్రాహీమ్ ఆదిల్ షహా చిన్నతనమున నతని కొఱకు ఆదిల్ శాహిని రక్షించెను. పిమ్మట అహమ్మద్‌నగరమున తన

తమ్ముని మనుమఁడగు బహదురు కొఱకు నిజామ్‌శాహీ సంరక్షణమును మిగుల కుశలతతోఁ జేసి సార్వభౌముఁడగు అగ్బరుయొక్క కుమారుని సైన్యములను దిరుగఁగొట్టెను. కాని తుదకు రాజ్యమునం దంతటను మూర్ఖులుండుటవలన నామె యోగ్యత నెఱుఁగక మిగుల నన్యాయముగా నామెను జంపిరి. నేఁటివఱకును దక్షిణమున స్త్రీల శౌర్యమునుగూర్చి ప్రసంగించునప్పుడు చాందబీబీ యొక్క శౌర్యమునే ప్రథమున శ్లాఘింతురు.

ధనలక్ష్మి

ఈ సాధ్వీస్త్రీ బడోదారాజ్యములోని బిల్మి గ్రామవాసుఁడగు జగన్నాథలక్ష్మిరాముని కోడలు; శివరాముని కూఁతురు. ధనలక్ష్మి యత్తపేరు మహాళసవు. ఈమె ధార్మికయు, వినయవతియు, వివేకశీలయు విద్యావతియునై తనకోడలగు ధనలక్ష్మికిని నాగుణములనే గఱపుచుండెను. కొమారుఁడగు గిరిజాశంకరునకుఁగూడ బాల్యమునుండి విద్యాబుద్ధులు నేర్పి యతనిని సద్గుణవంతునిఁ జేసెను. ధనలక్ష్మి వివాహానంతరము జగన్నాథలక్ష్మిరామునికి గౌరవము హెచ్చుచుండెను. మహాళసవ యెల్లప్పుడును స్త్రీనీతిపుస్తకములను జనువుచు స్త్రీలకు సద్బోధ చేయుచు నీతి, భక్తి, ధర్మములపైఁ గీర్తనలను రచియించి బాలురకును, బాలికలకును నేర్పుటయందధిక శ్రద్ధగలదియై యుండెను. ఇట్టి సద్గుణవతియగు నత్తచేతిక్రింద నుండిన కోడలు మిగుల సత్తమురాలగుట యొకయాశ్చర్యము గాదు. ధనలక్ష్మి యత్తగారి యందధిక ప్రేమ గలదియయి యెన్నఁడును పుట్టినింటికిఁ బోవనిచ్ఛయింపదయ్యె. ఒకానొకప్పుడు పుట్టినింటివారామెను బలవంతముగాఁ దీసికొనిపోయినను మూఁడు నాలుగుదినములచటనుండి మరల నత్తయొద్దికి వచ్చినంగాని యామె మనసు సంతసింపదయ్యె. ఇట్లాయత్తకోడండ్రు తల్లిబిడ్డలకంటె నధికప్రీతి కలవారలయి యుండిరి. ఇదిగదా యత్తకోడండ్రనుండ

వలసిన విధము. ఇప్పుడు కోడండ్రు బాధించెడి యత్తలకును, అత్తల నవమానించు కోడండ్రకును పీరిచరిత మనుకరణీయము. ఏగృహమున నత్తకోడండ్రిద్దఱును దమతమధర్మములను దప్పక నడుచుచుందురో యాగృహమునందు సుఖమున కేమికొఱంత? ధనలక్ష్మి యత్తమామలకును, భర్తకును నుపచారములు చేసి వారిచే దీవనల నంది పతివ్రతా ధర్మములను దప్పక పాలింపుచుండెను. ఈయత్తవలెనే ధనలక్ష్మికిని గృహోపయోగకరములగు పుస్తకములను, ఇతర గ్రంథములను చదువుటయం దిచ్ఛ యధికముగా నుండెను. ఇంతియేగాక యామె తాఁ జదివిన గ్రంథములయందలి సారాంశము నంతను మఱవక తన హృదయమునఁ బదిలపఱచుచుండె. ఇట్లా యత్తకోడండ్రగు నాయిరువురు పతివ్రతలుండుటవలన నాగృహం బధిక శోభావంతంబయి యానందసాగరమున నోలలాడుచుండెను. కాని పతివ్రతల పరీక్ష సంకటసమయంబు నంగాని కాదని కాఁబోలును పరమేశ్వరుఁడు వారిపైఁ గష్టము తెచ్చిపెట్టెను.ఆప్రకార మెట్లనినఁ శ్రీ. ౧౯౭౯వ సంవత్సరము చైత్ర శుద్ధమునందు జంబూసరవాసుఁడగు విశ్వనాథుఁడనువారి బంధువునియింట రెండుపెండ్లిండ్లు జరిగెను. ఆవివాహమునకు ధనలక్ష్మియు గౌరీశంకరుండును బోయిరి. ఖంబాత్ లో వివాహమయినవెనుక పెండ్లివారలును జంబూసరమునకు వచ్చుటకయి పడవలో నెక్కిరి. రెండువివాహములవారును గలిసి నందువలన నాపడవలో జనులు బహుమందియుండిరి. ఈపడవలోనివారు జంబూసరమునకుఁ జేరుటకు ఖంబాత్ నుండి కావీ రేవువఱకును సముద్రములో రావలసియుండిరి. పడవ

రేవు విడిచి కొంతదూరము జరిగినపిదపఁ దుపాను (గాలివాన) ప్రారంభమయ్యె సముద్రమునం దలలు మిన్నంట సాగెను. అంత నాపడవలోని జనులందఱు మిక్కిలి భయంబు నొంది యా పులం గలిసి యేడ్చువారును పరమేశ్వరుని బ్రార్థించువారును పడవమునింగినఁ జత్తుమని భయముచే మూర్ఛిల్లువారును నై యుండిరి. పడవవాండ్రు జనుల కెంత ధైర్యము చెప్పినను నా తుపానును గని వారు ధైర్య మవలంబింపఁజాలరైరి. కాని ధన లక్ష్మిమాత్రము ధైర్యము విడువకుండెను. ఆమె చిన్న నాఁడు పడవలోఁ గూర్చుండునపుడు జాగ్రతగాఁ గూర్చుండవలయుననియు, పడవలో మునగకట్టె లుంచుదురనియు ఒకసేరు మునగకట్టె యొక మనుష్యుని నీళ్లలోఁ దేల్పఁ గలదనియు, మునగకట్టెను బట్టుకొని యొక పడవవాఁడు సముద్రములో మూఁడుదినము లుండినను నాకట్టె వానిని ముంచలేదనియు 'అరేబియన్-నైట్సను' గ్రంథములోఁ జదివియుండెను. ఈమాట యా సమయమునందు ధనలక్ష్మికి జ్ఞాపకము వచ్చి యాకట్టెను శోధించి తీసికొనెను. తదనంతర మామె తనచీరను బాగుగా బుట్టగోచిఁ బెట్టి బిగియించెను. అప్పుడు పడవ మునుఁగుటకు సిద్ధముకాఁగా నామె తనభర్తతోడ నాకట్టెను బట్టుకొని సముద్రములోనికిఁ దిగెను. గిరిజాశంకరుఁ డొకచేత నాకట్టెను రెండవచేత నగల పెట్టెను బట్టుకొని యున్నందున నతని ధ్యాన మాకట్టెను గట్టిగాఁ బట్టుకొనుటకంటెను నగలపెట్టెను భద్రముగాఁ బట్టుకొనుటయందు విశేషముగా నుండెను. అదిచూచి యామె భర్త చేతి నుండి యాపెట్టెను దీసి యోడలో నొకచిలుక కొయ్యకు తగిలించెను. తరువాత నాపతిపత్ను లిద్దఱు నాకట్టెను బట్టు

కొని సముద్రములోఁ బోవుచుండిరి. పడవలో మిగిలిన వారందఱును మునిఁగిపోయిరి. ఈదంపతులు సముద్రములోఁ బడిపోవునపుడు వారినోళ్ళలోనికి నీరు పోవుచుండెను. అప్పుడు నదిలో సహితము దిగక యొడ్డుననుండి స్నానము చేయు నాగిరిజాశంకరుని భయమునకు మితము లేదయ్యెను. కాని యట్టిసంకటసమయమునను ధైర్యమును విడువక ధనలక్ష్మి తన భర్తకు ధైర్యము చెప్పుచు నతని పిఱికితనముఁ బోఁగొట్టుచు నీత నేర్చినదిగాన కొంతదూర మీఁదుచు నాకట్టె యాధారమునఁ బోవుచుండెను. అంతలో వారిసమీపమున 'హరిశంకరుఁ' డను నొకచిన్నవాఁడు మునిఁగి నీళ్ళపైకిఁ దేలి దానినిఁ బట్టుకొనియెను. అప్పు డాకట్టె ముగ్గురిని తేల్చఁజాలక మునుఁగున ట్లగుపడఁగా దానిని గనిపెట్టి ధనలక్ష్మి యుపకారబుద్ధి గలదయి తనభర్తను నాహరిశంకరునకును నాకట్టెను పట్టుకొనిపోవు విధము చెప్పి తా నొకత చచ్చి యిరువురు బ్రాహ్మణులు బ్రతుకుట శ్రేష్ఠమని తలఁచి యాకట్టె వారికి నిచ్చి తా నీదుకొని పోఁదొడఁగెను. ఆహా! ఈమె పరోపకారబుద్ధిని వేనోళ్ళఁ బొగడినను సత్యోక్తి యగునా? ఈమె కట్టె విడిచి కొంచెముదూరము వచ్చిన వెంటనే యొకగొప్ప యల వచ్చి యామెను ముంచెను. ఆమె నీళ్ళలో మునుఁగుట నెఱిఁగినదిగాన నప్పుడు మునిఁగియుండు పరమేశ్వరుని దయవలన మరలఁ బైకి రాఁగలిగెను. ధనలక్ష్మి నీటిలోనుండి బైటికి వచ్చునప్పటి కామెపతి యామెకు దృగ్గోచరుఁడు గాఁడయ్యె. అంత నామె తనపతిని రక్షించుమని పరమేశ్వరుని ననేకవిధములఁ బ్రార్థించి కనులు విప్పునప్పటి కామెకు సమీపముననే

మునింగిన యోడ తేలుచున్నట్లగుపడెను. అప్పు డామె తన కాలికిఁ బడవ త్రాడొకటి తాకఁగా దాని యాధారమువలన నాపడవసమీపమునకుఁ బోయి తననగల పెట్టెను కాలితోఁ దీసికొని కాలికే తగిలించుకొని యచట నొకకట్టె యగుపడఁగా దానినిఁ బట్టుకొని యొంటికాలితో నీఁదుచుఁ బోవసాగెను. అప్పుడు సముద్ర ముప్పొంగి మిగుల భయంకరముగా నుండెను. కాని ధనలక్ష్మి తనధైర్యమును విడువక యొక కాలితో నీళ్ళను త్రోయుచు చేతులతో నీదుచుఁ గొంత దూర మరిగెను. అప్పు డామె కాలుసేతులు మిగుల తీపులు పుట్టినందున నిఁక బ్రతుకుట దుస్తరమని యోఁచి నగల పెట్టెను సముద్రములో విడిచి రెండుకాళ్ళతో నీదఁ దొడఁగెను. ఇట్లీఁదుచు నామె కారేవునకుఁ గోసెడుదూరము వఱకును వచ్చెను! కాని యచట సముద్ర ప్రవాహము ముందుకు నీఁదు నీయక వెనుకకు లాగఁ జొచ్చెను. ధనలక్ష్మి తన యావచ్ఛక్తిని వినియోగించి ముందున కీదఁ బ్రయత్నించుచుండెను. ఇంతలో నొక గొప్పయల వచ్చి యామె నాకాశమున కెగరవేసెను. ఆమె యెగిరినపుడు దూరమున నెవరో మునింగిపోవుచున్నట్లుల నామె కగుపడెను. పిదప నామె సముద్రములోనం బడి తన కగుపడినవాఁడు తనభర్త యయియుండునని చింతించి యతని ప్రాణమును గాపాడ తనకు శక్తి లేనందువలన నతనిని గాపాడుటకయి పరమేశ్వరుని వేఁడుకొనియెను. ఆహా! అట్టి సంకట సమయమునందు సహిత మా పతివ్రతాతిలకము పతిక్షేమమును చింతింప మఱచినది కాదు! ఇట్లు పరమేశ్వరుని వేఁడుకొని యతఁడే తనపతినిఁ గాపాడు నని నమ్మి యామె

ధైర్య మవలంబించి యా కట్టెను ద్రోసికొనుచు రేవునకు నర క్రోసు దూరమువఱకు వచ్చెను. అప్పుడు సూర్యుఁడు పశ్చిమాద్రిపయి నస్తమింపు చుండెను. ఆసమయమున విశ్వనాథుఁడు వియ్యాలవారిని నోడలోనుండి దింపి తనగ్రామమునకుఁ గొనిపోవుటకై బండ్లనుదీసికొని యా రేవునకు వచ్చియుండెను. అప్పుడచటఁ దమతెపుబండ్లను గడుగు బండ్లవాండ్లును, సముద్రముసందలి యోడలలో సరకుల నెక్కించువారును, వచ్చిన సరకులను దించువారునునుండి రేవు మిగుల కోలాహలముగా నుండెను. ధనలక్ష్మికి రేవు కాన వచ్చినందున నచటిజనుల వైపునకుఁజూచి కేకవేసి చెయ్యివిసరి సైఁగచేసెను. కాని యచటికి రేవరక్రోసెడు దూరముండినందున నచటిజనుల కీమె సైఁగ కానుపింపదయ్యె. తదనంతర మామె తనరెండు చేతుల నెత్తి సైఁగచేయుఁగా నచటనున్న బాడివాఁ డొకఁడు చూచి యొకమనుష్యుఁడు సముద్రములోఁ గొట్టుకొని వచ్చుచున్నాఁడని యతఁడచటి బెస్తలతోఁ జెప్పెను. కాని యపుడు తుపాను సమయమై సముద్ర మల్లకల్లోలముగా నున్నందున సాహసించి సముద్రములోనికిఁ బోవుట కెవ్వరు నొప్పకుండిరి. ఇంతలోఁ బాటుసమయమైనందున ధనలక్ష్మిని సముద్రము మరల వెనుకకుద్రోయఁ జొచ్చెను. అప్పు డామె యీఁదుటకు శక్తిచాలక ప్రాణములపై నాశను విడిచి పరమేశ్వరుని స్మరణ చేయుచుండెను. అది చూచి యొకబెస్త మిగుల దయ గల వాఁడయి పుట్టగోచిని బిగించి సముద్రములోనం దుమికి యీదుచు నామెను సమీపించి 'యమ్మా నిన్ను నేను రక్షింప వచ్చితిని; నీవు ధైర్యము విడువకుమ'ని యామెతో ననెను.

అందుకు ధనలక్ష్మి 'నాయనా నేనెప్పుడు నధైర్యపడను. నాకీదుట బాగుగాఁ దెలియునుగాని చాలదూరమునుండి యీఁదుచు వచ్చుటవలన మిక్కిలి బలహీననైతిని. నీవు నాకీదుటలో సహాయము చేయుము' అని యడిగెను. అప్పుడా బెస్త యామె చేతనున్న కట్టెను ముందుకుఁ ద్రోసికొని పోవుటలో నామెకు సహాయుఁడై యామెను రేవుకుఁ జేర్చెను. ధనలక్ష్మివలన జరిగిన సంగతిని విని విశ్వనాథుఁడు మిగుల శోకాకులమానసుఁడయి యామె నొక విప్రుని గృహమున కనిచి తాను దివిటీలను వేయించుకొని సముద్రము నొడ్డున నంతను వెదకఁ బోయెను.

ధనలక్ష్మియు నావిప్ర గృహమునకరిగి తనపతి బ్రతికి వచ్చిన జాడఁ గానక నతఁడా సముద్రమున మునిఁగి ప్రాణములను విడిచెనని తలఁచి తాను బ్రతికివచ్చినందునకై మిగుల దుఃఖింపసాగెను. అప్పుడచటి వారందఱును ఆమెను గని 'తల్లీ! నీవు నడిసముద్రమునం బడియైనను ధైర్యమును విడువక యిరువురి ప్రాణముల సంరక్షించు నీవు ప్రాణములతో నిచటికి వచ్చితివి. నీయద్వితీయధైర్యము నేమనవచ్చును? ఇట్లయ్యును నీవిపుడు ధైర్యమును విడుచుట యుక్తముగాదు. నీకిప్పుడన్నియు శుభసూచకములే కానుపించుచున్నవి. నీ వింతసేపు సముద్రములో నీదివచ్చినను నీ నుదుటి*కుంకుమ చెరగలేదు. కావున నీసౌభాగ్యము శాశ్వతముగా నుండును అని ధైర్యము చెప్పిరి. కాని యాపతివ్రత భర్తపై మనసునుంచి

* కొందఱు స్త్రీలు నుదుటికి మైనము రాచి దానిపై కుంకుమ పెట్టుకొనెదరు. అది నీటిలోనైనను చెరగదు.

శోకింపుచు నేమియుఁ దినక, త్రాగక తదేకధ్యానముతో నుండెను. ఇంతలో నాగ్రామములోని పోలీసుబంట్రోతు జరగిన వర్తమానమును వ్రాసికొనుటకై ధనలక్ష్మియున్న గృహమునకు వచ్చి తానే ధనలక్ష్మిని సముద్రములో నుండి తీసినట్టు కైఫియ్యతు వ్రాసి యిమ్మనెను. కాని నీతివిశారదయైన ధనలక్ష్మి యసత్యమాడక బెస్తవాఁడు తనను రక్షించెనని నిజమయిన సమాచారమును వ్రాసియిచ్చెను. ఇంతలో నామెకు భర్త బ్రతికివచ్చుచున్నాఁడని పోలీసువారివలన వర్తమానము తెలిసి యపరిమితానంద భరితయై యామె భర్త నెదుర్కొనఁ బోవునంతలో నతఁడే గృహమునకు వచ్చెను. అప్పుడా యిరువురును పరస్పర సందర్శనమువలన మితిలేని యానందము గలవారలైరి. ధనలక్ష్మి పతికి నమస్కరింపఁగా నతఁ డామె నెత్తి యాలింగనము చేసికొని యామె సముద్రమునం దుఱికిన ధైర్యమునకును, ఆమె తనప్రాణములకుఁ దెగించియైనను దమ యిరువురి ప్రాణములను గాపాడినందునకును నామెను బహువిధముల స్తుతియించెను. అంత వారందఱును భోజనములను జేసిరి. ఈవార్త యాగ్రామమంతటను దెలియఁగాఁ బ్రజలు మూఁకలుగట్టి వచ్చి ధనలక్ష్మినింగని నమస్కరించి కేవలము లక్ష్మీదేవినిగా భావించి స్తుతియించిరి. అప్పు డామె వారితో మీరు నన్నేల స్తుతియించెదరు? సర్వరక్షకుఁడగు జగదీశ్వరుని స్తుతియించినఁ గృతార్థులయ్యెదరు; అని వారిలో స్త్రీలకుఁ బతివ్రతా ధర్మములను గూర్చి కొంతయుపన్యసించెను. ఆమఱునాఁడు వారు స్వగ్రామమునకుఁ బోయిరి. వీరచటికరిగి జరిగిన వర్తమానమునంతను జెప్పఁగా విని ధనలక్ష్మి యత్త మామ

లధిక హర్షితులై కోడలినిం గని నీవు మాపాలిటి భాగ్యదేవత వని కొనియాడిరి. అప్పుడు బడోదాసంస్థానములో నాయబ్ సుబాగానుండిన హార్సివల్ దొరగారీవర్తమానమంతయు విని స్వయముగా వెళ్ళి ధనలక్ష్మిని దర్శించి కొనియాడెనఁట. ఈవర్తమానమంతయు నప్పటి గుజరాతి వార్తాపత్రికలయందుఁ బ్రకటింపంబడియె.

విద్వత్కుటుంబము

ఈకుటుంబమున నందఱును విద్వాంసులేగాన దీని కీపేరు పెట్టితిని. ఈకుటుంబమును గుఱించి నమ్మఁదగిన చరిత్ర యెక్కడను దొరకలేదు. కాని లోకులు వీరి కథ నిట్లు చెప్పుదురు. పూర్వము ద్రావిడదేశమున వేదమూర్తి యను భవిష్య వాదియొక్కఁడుండెను. ఆయన యొకదినము రాత్రి తనవాకిట నిలిచియుండఁగా నొకనక్షత్రము మాలవాడ వైపున రాలుటఁ జూచెను. మఱునటిదినమున నిద్రలేచి వేదమూర్తి మాలవాడలో నెవరయిన నీళ్ళాడిరాయని తెలిసికొనఁగా నాఁటిరాత్రి యా చుక్క రాలిన సమయముననే యొకమాలదాని కొకయాఁడు బిడ్డ పుట్టెనని తెలియవచ్చెను. అది విని యావిప్రుఁడాకన్యక తనకోడలగునని తెలిసికొని మిగుల చింతించెను. అంత నాతఁడు కులమువారి సమ్మతిని ఆపిల్ల తండ్రిని రప్పించి నీబిడ్డను విడిచెదవా లేక బ్రాహ్మణకులమును నాశము చేసెదవాయని యడుగఁగా వాఁడు బ్రాహ్మణకులమును జెఱుప నిష్టములేక తనకూఁతుఁ దెచ్చి యాబ్రాహ్మణునకు నొప్పగించెను. అప్పుడాయన నాశిశువును జంపనొల్లక నొకపెట్టెలో భద్రపఱచి యాపెట్టెను కావేరిలో విడిచెను. ఆపెట్టె కావేరిలో బహుదూర మఱిగి యొకఘట్టమునం జేరెను. ఆఘట్టమునం దపుడొక విద్వాంసుఁడు స్నానమునకు వచ్చి యాపెట్టెలో నున్న యా

బిడ్డను గని సంతతి లేనివాఁ డగుటవలన నాబాలను గొనిపోయి పెంచి విద్యాబుద్ధులు చెప్పుచుండెను.

ఇచటఁ గొన్ని దినములకు విధివశమున వేదమాళి గతించెను. అందువలన నాతని పుత్రుఁడగు పిరలీ విద్యాభ్యాసమునకై విదేశమునకుఁ బోవలసినవాఁ డాయెను. అట్లాతఁడు తిరుగుచు నీ పిల్లయున్న బ్రాహ్మణుని యింటికివచ్చెను. ఆబ్రాహ్మణుఁ డా చిన్నవానికిఁ దన పెంపుడుకూఁతు నియ్యఁదలఁచి యాతనిం దనయింట నుంచుకొని సమస్తవిద్యలు గఱపెను. అటుపిమ్మట నాబ్రాహ్మణుని పెంపుడు కూఁతునకును, పిరలీకిని వివాహ ములై వారు అన్యోన్యానురాగము గలిగియుండిరి. ఇట్లు కొన్ని దినములు గడచినపిదప నొకదిన మా చిన్నది దొరకిన సంగతి పిరలీకిఁ దెలిసెను. అంత నాతఁడీ చిన్నది తనతండ్రి కావేరిలో విడిచిన మాలపిల్లయని తెలిసికొని మిగుల చింతించి భార్యకును, మామగారికిని దెలియకుండ నొక నాఁటిరాత్రి లేచి పలాయితుఁడయ్యెను. మఱునాటిదినమున నాకన్యక తనభర్తను గానక చింతనొంది మిగుల వృద్ధగు తనతండ్రి యాజ్ఞనుబొంది పెనిమిటిని వెదకఁబోయెను

ఇట్లామె వెదకుచుంబోయి యొకచోట నాతనిఁ గనెను. అప్పు డామె యింటికిరండని యెంత వేఁడుకొనినను పిరలీ విననందున నాచిన్నది విసిగి యాతనితో నరుగసాగెను. ఇట్లాదంపతులు కొన్నిదినము లరిగినపిదప నొకచోట భార్య నిదురించియుండఁగా నామెను వదలి పిరలీ మరల నరిగెను. తదనంతర మామె లేచి తనప్రాణేశ్వరుని వెదకుచుండెను. ఇంతలో నొకధనవంతుఁ డామె కగుపడి

యామె వృత్తాంతమునంతను దెలిసికొని యామెను తనపుత్రిక నుగా భావించి తనగ్రామమునకుఁ దోడ్కొని పోయెను. ఈమె పోయిన స్వల్పకాలమునకే యా ధనవంతుఁడు కాలముచేసెను. ఆయన తన మరణకాలమునందు తనకుఁగల ధనము తనకొడుకులతోఁ సమానముగా నీమెకుఁ బంచియిచ్చెను. ఆధనముతో నీమె యొక యన్నసత్రముకట్టి పాంథులకు నన్నదానము చేయుచుండెను. ఈప్రకారము కొన్నిదినములు గడచిన వెనుక నాసత్రమునకు పిరిలీవచ్చుట తటస్థించెను. అంతనామె తనయలవాటు ప్రకార మతిథిని సత్కరించి యాతని కన్నపానాదుల నిచ్చెను. భోజనానంతర మాతఁడు ఆమెవృత్తాంతము నడిగి తెలిసికొని యామె తనపత్నియని గుర్తించెను. అపు డామెయొక్క సత్ప్రవర్తనముఁగని యాతనికి మిగుల జాలిపుట్టెనుగాని మరలఁ దనను వెంబడించునను భీతిచేత తనసంగతి యామె కెఱుక పఱుపకుండెను.

మఱునాఁ డాతఁడు ప్రయాణమయి పోవుచుండఁగా నామె యాతని నంపుటకై బైటకి వచ్చి మిగుల నుపచారవచనములతో నతని సాగనంపఁ జొచ్చెను. అప్పుడామె వినయభాషణమువలన పిరిలీ మిగుల దయగలవాఁడై తనభార్యకుఁ దను నెఱిఁగించెను. అప్పు డాయన నామాట నీవు వినవలయుననియు, నిన్ను నే నెప్పుడును విడువననియు భార్యతోఁ బ్రమాణము జేసెను. అంత నామెయు పిరలీయుఁ గలిసి మెలిసి యుండిరి. కొన్నిదినము లాదంపతులచటనుండి మరల దేశాటనము చేయసాగిరి. అట్లు తిరుగుకాలములో వారికిఁ గ్రమముగా అవ్వాయర్, ఆపగ్గా, వాలీజ్, మురగ్గాలను నలుగురు

కూఁతులును, తిరువళ్ళైర్, అధికమాన్, కపిలర్, అను ముగ్గురు పుత్రులును గలిగిరి. వీర నందఱిని పిరలీ యాజ్ఞవలన నాతని భార్య పుట్టినచోటులనే విడిచిపోవుచుండెను. ఈపిల్లలందఱు వేరువేరు జాతులవారలకు దొరకి వారిచేఁ బెంచఁబడి మిగుల విద్వాంసులైరి. వారందఱిలోనఁ బెద్దది అవ్వైయర్. ఈమెను తలిదండ్రు లరణ్యమున విడిచిపోఁగా నొకవిద్వాంసుఁడు కొనిపోయెను. ఆవిద్వాంసునిపేరెచటను గానరాదు. ఆయన యీమెకు విద్యాబుద్ధులు చెప్పి గొప్ప పండితను జేసెను. ద్రావిడమునం దీమె గొప్పకవయిత్రి. ఈమెకు నీతిశాస్త్రము, జ్యోతిశాస్త్రము, వైద్యశాస్త్రము, భూగోళశాస్త్రము, రసాయనవిద్య మొదలయిన విద్యలలో మిగుల ప్రవీణురాలయ్యెను. ఈమె ఆయావిషయములలో నొక్కొక్క గ్రంథము రచియించెను. ఆగ్రంథము లిప్పుడును ద్రావిడదేశమునందు పాఠశాలలో బాలురకు నేర్పుదురఁట. ఇందువలననే యాభాషయందలి యామె పాండిత్యము వెల్లడియగుచున్నది. ఈమె కల్పవిద్యాప్రభావమువలన ౨౪౦ సంవత్సరములు జీవించెనని యొకవదంతి గలదు. ఈమె తనజన్మమంతయు కన్యాత్వముననే గడపెను. ద్రవిడదేశమునం దీమెను మిగుల పూజ్యురాలినిగా లోకులు మన్నింతురు.

రెండవదియగు ఆపగ్గా;— ఈమె అవ్వైయర్ చెల్లెలు. ఈమెయు ద్రావిడజాతి కవయిత్రి. ఈమె ఆర్కాట్ మండలములోని ఊటకాఁడు అనుగ్రామమునందు జన్మించెను. జననీజనకు లామె నచటనే విడిచిపోయిరి. తదనంతర మీమె నొక రజక స్త్రీ పెంచెను. తదనంతర మీమెకు విద్యాబుద్ధు లెట్లు

వచ్చెనో తెలియదుగాని యీమె ద్రావిడమున నీతిశాస్త్రము నొకదానిని రచియించెను. ఈమెయు యావజ్జన్మము వివాహము చేసికొనలేదు.

మూఁడవదియగు వాలీజ్:— ఈమె అవ్వయార్ రెండవ చెలియలు. తల్లిదండ్రు లీమెను విడిచిచన కాక్ వాక్ కులమువా రీమెను పెంచిరి. ఈమె యనేక ద్రావిడకావ్యములను రచియించెను.

నాల్గవదియగు ముదగ్గా:— ఈమె అవ్వయార్ గారి మూఁడవ చెలియలు. ఈమె యొకవర్తకుల యింటఁ బెరిగెను. ఈమెయు ద్రావిడమున ననేకకావ్యములను రచియించెను. వీరందఱు తమ నిజమైనకులము నెఱుఁగకున్నను దమవిద్యాప్రభావము వలననే జగత్ప్రసిద్ధలైరి. కాన విద్యవలననే మనుష్యులు పూజ్యతను గాంతురుగాని కులము వలనఁ గాదని తెలియుచున్నది.

మహారాణి స్వర్ణమయి

బర్ద్వాన్ ప్రాంతమునందున భట్టకోలను గ్రామమునం
దు నీచరిత్రనాయిక యగు మహారాణిస్వర్ణమయిగారు ౧౮౨౭వ
సంవత్సరమున జన్మించెను. ౧౮౩౮వ సంవత్సరమున నీమెకు
పదునొకండు సంవత్సరముల ప్రాయము వచ్చినందున నీమెను
కాసిం బాజారు రాజకుటుంబములో విఖ్యాతిగాంచిన రాజా
కిసన్నాథ రాయబహద్దురుగారికి నిచ్చి యీమె జననీజనకులు
వివాహముచేసిరి. స్వర్ణమయి భర్తయగు రాజా కిసన్నాథరా
య బహద్దురుగారు రాజవంశస్థు లగుటచేత మహారాణీగారికి
మిగుల మంచి సంబంధము దొరకెనని చెప్పుటకు సందియము
లేదు. కాని పాప మామెను యీభాగ్యము చిరకాలమనుభవిం
చుటకు నోచుకొనదయ్యెను. వివాహానంతరము కొద్దిదినము
లకే రాజుగారికి మనోభ్రమణము గలిగినందున వారు౧౮౪౪వ
సంవత్సరమున నాత్మహత్యచేసుకొనిరి. లేతవయస్సునందే మహా
రాణికిదియెట్టిఘోరదుఃఖము ప్రాప్తించెనో చదువరు లేయూహిం
చుకొనగలరు. పతిమరణమేకాక యింకొక గొప్పయాపదకూ
డ నీమెకు సంప్రాప్తమయ్యెను. ఆమె పెనిమిటి మతిభ్రమణము
గలిగి మృతినొందినందున నాయనదనయాస్తిని నంతను నప్పుడు
రాజ్యము చేయుచుండిన "ఈస్టు ఇండియాకంపెనీ" వారికిఁ
జెందునట్లుగా తనమరణశాసనమునందు వ్రాసిపోయెను. కాని

తనభార్య విషయమై యాశాసనమునం దేమియు వ్రాసియుండ
లేదు. ఈమరణశాసనము ప్రకారము రాజాగారి సొత్తంతయు
కంపెనీవారు స్వాధీనపరచుకొనిరి. ఇట్లు యౌవనకాలమునందే
పతివియోగము, ధననాశమును సంభవించినప్పటికిని రాణి
గారత్యంతధైర్యము నవలంబించి యాయాపదలతోఁ బో
రాడుటకు నిశ్చయించిరి. తనసొమ్మున పహరించిరని మహారాణి
గారు "ఈస్టు ఇండియాకంపెనీ" వారిమీఁద "సుప్రీంకోర్టు"లో
నభియోగము తెచ్చిరి. భర్త చిత్తచాంచల్యము కలిగినప్పుడు
వ్రాసినదికావున నామరణ శాసనము చెల్లఁగూడదని యచ్చట
తీర్పుచేయఁబడినందున స్వర్ణమయి గారికిఁ దిరిగి తమ సొత్తంత
యు లభించినది.

ఇట్లు పోయిన సంస్థానమంతయు స్వప్రయత్నముచేతఁ
దిరిగి సంపాదించిన పిమ్మట మహారాణిగారు తనధనము సద్వ్య
యము చేయ నారంభించిరి. సంతతౌదార్యముచే నీమె యుభ
యావంశములకును, దనసంస్థానమునకును భూషణతుల్యురా
లాయెను. సత్కార్యముల కీమె చేయు నధిక ధనవ్యయమును
జూడఁగా నిధన మీమెదికాక యీమెయొద్ద నెవ్వరైనను
దాఁచిన ధనము నీమె యిట్లు పంచిపెట్టుచున్నదియేమో యని
సందేహము కలుగుచుండెను. ఈమె ఫలాపేక్షలేక చేయుదాన
ధర్మములందఱికి నీమెయందు మహాగౌరవమును గలుగఁజే
యుచుండెను. ఒకటియని చెప్పనేల? ఈమె కేవలము ఔదా
ర్యముయొక్క భౌతికావతారమనియే చెప్పవచ్చును. స్వర్ణ
మయి గొప్ప విద్వాంసురాలుగాదు; గొప్పశాస్త్రములను
చూడలేదు. ఐనను దేశక్షేమమునకును, ప్రజల సౌఖ్యమున

కును నత్యంతావశ్యకమైన పరోపకారమను విద్యయందీమె యసమానమైన పాండిత్యమును సంపాదించి యుండెనని మాత్రము చెప్పవచ్చును. ఆపన్నులను విపత్తునుండి తొలఁగించుట, అనాథవితంతువుల నేత్రంబులనుండి ప్రవహించు కన్నీటినాపుట, క్షుధార్తులగువారికి నన్నము పెట్టుట, వస్త్రహీనులకు వస్త్రము లొసంగుట, ఇండ్లు లేనివారికి గృహదానము చేయుట, విద్య నెఱుఁగని వారికి విద్యాదానము చేయుట, గ్రంథకర్తలను సన్మానించి వారిచే సద్గ్రంథములఁ జేయించుట, వ్యాధిగ్రస్తుల కౌషధంబు లిప్పించుట మొదలగు పరోపకారకృత్యంబులు చేయుట కెట్టివిద్యానైపుణ్యము కావలయునో యట్టివానియందు సువర్ణమయి పారంగతయయి యుండెను. ఈరాణికి సంతానము లేకపోయినను నీమె విశ్వమే తన కుటుంబ మని యెంచునదిగాన నాపదయందుఁ జిక్కుకొనువారందఱు నీమె సంతానమనియే చెప్పవచ్చును. అయితేయామె స్త్రీయైనందున యుక్తాయుక్తవివేచనము లేక దానము చేయుచుండెనని యెంచఁగూడదు. స్వర్ణమయి పాత్రాపాత్రములఁ గనుఁగొనియే మఱి దానము చేయుచుండెను. ఈమె మంత్రియగు రాయరాజీవలోచన్ రాయబహద్దరుగారు గొప్ప విద్వాంసులును, ప్రజ్ఞావంతులును, పరోపకారదక్షులును నైయుండినందున దానము చేయునెడ రాణిగారి కెప్పుడును సహాయులయి యుండుచుండిరి. రాణిగారి ధార్మికబుద్ధి యిట్టిదని చెప్ప నిలవిగాదు స్వర్ణమయిగారు స్వహస్తముతో దానము చేయని దిన మొకటి యయినను గానరాకుండెను.

ఈమె చేయుధర్మకార్యముల సంగతి విని దొరతనము వారీమె కనేకపర్యాయము లనేకబిరుదముల నొసంగిరి. ఈమె యౌదార్యము విక్టోరియాచక్రవర్తిని గారికిఁగూడ బాగుగాఁ దెలియును. మహారాణిగారి పరోపకారమునకు శ్రీచక్రవర్తిని గారుమిగుల సంతోషించి యీదేశమునం దిదివఱ కెవ్వరికి నియ్యని "క్రౌన్ ఆఫ్ యిండియా" యను పదవిని స్వర్ణమయి గారికినిచ్చిరి. ధనసంపన్నలయినస్త్రీలు సాధారణముగాఁ దమ యన్నదమ్ములు మొదలయిన బంధువులకు సహాయము చేయుదురు. కాని తదితరులకుఁ జేయరు. కాని స్వర్ణమయిగారియందుమాత్రము బాంధవపక్షపాతము, స్వజాతిపక్షపాత మన్నమాట లేశమయినను లేకుండెను. ఆమె సర్వజనులను సమదృష్టితో నరయుచుండెను.

౧౮౪౭వ సంవత్సరమున రాణిగారికిఁ దమయాస్తి యంతయు స్వాధీనమయ్యెను. అదివఱకు సంస్థానముమీఁద విశేషఋణము పెరిగియుండెను. స్వర్ణమయి తెలివిగల మంత్రిని నియమించికొని కొద్దిదినములకే సంస్థానమునకుఁ గల ఋణమంతయుఁ దీర్చివేసెను. ఇంతియకాక ప్రతిసంవత్సరమును వచ్చు నాదాయమునుగూడఁ బెంచెను. కాని యిట్లధికముగ వచ్చుధనమును రాణిగారు నగలకుఁగాని మఱియేవ్యర్థకార్యములకుఁగాని వెచ్చింపక రాజ్యమునందలి ప్రజల నాగరికత వృద్ధిచేయుటకును, పన్నులభారముచే నణఁగిపోవుచున్న వ్యవసాయదారులకును సహాయము చేయుటకును, యింకనెన్నియో మంచికార్యములకును వినియోగించిరి. మహారాణిగారు చేయు మహాకార్యములం జూచి ౧౮౭౧వసంవత్సరమున దొర

తనమువారు ఒక గొప్పసభ జరిగించి యందు సువర్ణమయి గారికి "మహారాణి" యనినబిరుదు నొసంగిరి. ౧౮౭౪వ సంవత్సరమున హిందూదేశమునందంతట గొప్పక్షామము కలిగి యన్నము లేక ప్రజలునాశము నొందుచుండినప్పుడుమహారాణిగారు వేలకొలంది కుటుంబములకు నన్నదానము చేసి యనేకులను మృత్యుముఖమునుండి విడిపించిరి. ఇన్నివిధముల నుత్తమరాలగు నీమెకుఁ ప్రభుత్వము వారు "మీసంస్థానమునకు మీరు ముందేర్పడుచుండఁబోవువారసుదారునికిఁగూడ మేము 'మహారాజా' యను బిరుదు నొసంగితి"మని తెలియఁజేసిరి.

౧౮౭౮వ సంవత్సరమునందు "మెంబరు ఆఫ్ ఇంపీరియల్ ఆర్డర్ ఆఫ ది క్రౌన్ ఆఫ్ ఇండియా" యను బిరుదు రాణిగారి కొసంగఁబడియె. ఆసమయమున దొరతనమువారు కాసింబాజారులోని రాజగృహమందు రమ్యమయిన గొప్ప సభచేసి రాజప్రతినిధి గారికి బదులుగా పీకాకుదొరగారు స్వర్ణమయిగారి నప్పుడు సంబోధించి యీప్రకారము వక్కాణించిరి :—

"పరోపకారార్థమై తమర నేకపర్యాయములు గొప్ప ధనరాసులు వెచ్చించిన సంగతి దొరతనమువారు విని తమను గౌరవించుటకై తమకీబిరుదు నిచ్చుచున్నారు...౧౮౭౧వ సంవత్సరమునుండి ౧౮౭౫వ సంవత్సరమువఱకు తమరు ౫,౨౫,౦౦౦ రూపాయిలు జనహితకార్యములకయి వ్యయపఱచితిరి. ఈ ధనము తమయాదాయముయొక్క షష్ఠాంశమునకంటె నధికమయినది. ఇంతియకాక దానము చేయునప్పుడు తమరు చూపెడు వివేచనాశక్తి, దూరదర్శిత్వము మొదలయినవాని

విషయమయి తమరి నెంత కొనియాడినను దక్కువగనే. ఈ దేశమునందు దానపరులలో నిష్కామబుద్ధిచే దానము చేయువారు బహుస్వల్పముగా నున్నారు. కడమ వారందఱును సహాయము చేయవలసిన కార్యముయొక్క యోగ్యతను జూచి ధన మీయక తమకత్యంత కీర్తి కలుగవలెనను నభిలాషచేత ధర్మముఁ జేయుదురు. తమరుమాత్ర మట్లు గాదు. తమరు కుడిచేతఁ జేయు దానము నెడమచేతి కయినను దెలియకుండఁ జేసెదరు.…………ఒక్క దాన ధర్మములయందే కాక మీకు సంస్థాన నిర్వాహకత్వమునందును దక్షత చూపించుచునే యున్నారు. అందువలననే మీజమీందారీ కడమవానివలె యప్పులలో మునిఁగి తేలుచుండక దినదినాభివృద్ధిఁ గాంచుచున్నది"

ఇట్లు పీకాకుదొరవారు చెప్పినవానిలో నేదియు నతిశయోక్తికాదు. ఈమె చచ్చుటకుఁ బూర్వము కొన్ని సంవత్సరములనుండియుఁ దనయాదాయమునుండి ప్రతి సంవత్సరము ఒకలక్షరూపాయిలు లోకహితకార్యములకయి వ్యయపఱుప నిశ్చయించియుండిరి. దేశమునం దెచ్చట నేయాపద సంభవించినను లేక మఱి యేపుణ్యకార్యము చేయవలసి వచ్చినను స్వర్ణమయిగారు తా ముందడుగిడి వెనుకఁదీయక ధనమును వ్యయపఱుచు చుండిరి. ఇట్టి వనితలే కదా తమ సుగుణముల చేత నొక తమదేశపు గరితలకే కాక ప్రపంచమం దంతటనున్న స్త్రీవర్గమునకు గౌరవమును గీర్తియును దెచ్చెదరు. ఈసద్గుణరాశి ౧౮౯౭వ సంవత్సరమున పరలోకమున కేఁగెను. ఈమె యనంతరము రాజ్య మీమె యత్తగారి వశమయ్యెను.

వ న ల తా దే వి

బంగాళ దేశమునందలి నదియా జిల్లాలోఁ గృష్ణనగర మను గ్రామమున శశిపాద బనర్జీయను బ్రాహ్మమతావలంబి పోష్టాఫీసులో సూపరింటెండెంటుగా నుండెను. ఈమహనీయుఁ డనేకసంవత్సరములనుండి హిందూవితంతు శరణాలయము నొక దానిని స్థాపించియున్నాఁడు. ఈ దయాదార్యవంతుని బిడ్డ లందఱును సత్కార్యములనే చేయుచున్నారు. వనలతాదేవి యీతనిపుత్రి. ఈమె ౧౮౭౯వ సంవత్సరము డిశంబరు ౨౨వ తేదిని కృష్ణనగరమున జన్మించెను చిన్నతనమునుండియే యీమె మిగుల సద్గుణవతియు, దయాశాంతాదిగుణసహితయు నయి యుండెను. ఈమె బుద్ధిసూక్ష్మతను గని శశిపాద బనర్జీగా రీమెకు బాల్యమునుండియే విద్య నేర్ప మొదలుపెట్టిరి. ఈమె యెనిమిది సంవత్సరముల దయినప్పటినుండియుఁ గవిత్వశక్తి యీమె కలవడియెను. వనలతాదేవికి సేవా, ప్రేమ, వైరాగ్యములను నిగుణత్రయం బెంతయుఁ బ్రియంబైయుండె. ఆమె నడవడిలోను, గవిత్వములోను, ఉపదేశమునందును ముఖ్యముగా నీమూఁడు శబ్దములు గానవచ్చుచుండెను. ఈమెకుఁగల మాతృపితృభక్తియు, పతిప్రేమయు మిగులస్తుత్యములు. పదమూఁడు సంవత్సరముల వయస్సున వనలతాదేవి వరాహనగరమునందలి వితంతు శరణాలయములో 'సుమతీ సమితి' యను నొక స్త్రీ సమాజము నేర్పఱచెను. అంత చిన్నవయస్సుననే యామె తన తోడి బాలికలతో నేర్పఱచిన యాసమాజమునకు మర్యాద

గల యనేకకుటుంబములలోని ప్రౌఢ స్త్రీలును సామాజికు రాండ్రైరి. ఆసమాజముయొక్క యుద్దేశములను గని ప్రవీణు లగు పురుషులును మెచ్చుచుండిరి. ఈసభ నానాటికి వృద్ధిం బొంది యనేక స్త్రీజనోన్నతకార్యములను జేయం గలుగుచున్నది. వనలతాదేవి బ్రహ్మమతావలంబిని యైనను నామె సద్గుణ సదుద్దేశములవలన నామె యన్నిమతములవారికి నిష్టురాలు గానే యుండెను. ఈమె యాదివారపు పాఠశాలను స్థాపించి ప్రతి భానువారము బాలురకును బాలికలకును, మంచి నీతు లను గఱపుచుండెను. నాటిదినమున నామె తానురచియించిన యనేక నీతిపరములగు పద్యములను, హృద్యములగు కీర్తనలను వారికి నేర్పి వారిచే మరల వానిం జదివించి యప్పుడప్పుడా బాల కులకుం దెలియునటుల బోధపరములగు నుపన్యాసముల నిచ్చుచు వారి మనసులయందు నీతి జ్ఞానములు నాటుకొను నటులం జేయుచుండెను. ఆమె యాబాలకులకు వినోదముగ నుండునటుల గద్యపద్యరూపములగు నాటకములను రచియించి యాపిల్లలచే నానాటకముగ నాడించి యందుమూలమున వారి కిం గొంతసద్గుణములను నేర్పుచుండెను. ఆదివారము నాడీమె యొద్దికి వచ్చుటకు బడిపిల్లలందఱెంతో సంతోషపడుచుండిరి.

ఈమె మూఁడు సంవత్సరములనుండియు 'సుమతీ సమాజా'అను మతంబున నంతః పురమనుమాసపత్రి'కను స్త్రీలకొఱకై ప్రచురపఱచుచుండెను. ఆ మాసపత్రికకు లేఖక, ఉప లేఖక, కార్యదర్శులందఱును స్త్రీలే! ఈపత్రికలోని సంగతు లును స్త్రీలకత్యంతోపయుక్తములుగా నుండును. దీని యంతః

స్వరూపమువలనే బాహ్యస్వరూపమును మిగుల నందముగానుం డును. సాధారణముగా నీ మాసపత్రిక ప్రతి బంగాలీకుటుం బీకులును దెప్పించుచుందురు. వనలతాదేవిచేస్థాపింపఁబడిన ఈ సమాజము వలనను, నీ మాసపత్రికవలనను స్త్రీలు స్వతంత్ర ముగా నేకార్యమును జేయలేరను కొందఱి యభిప్రాయము భ్రమయేమనియు స్త్రీలు విద్యనుగాంచి బుద్ధివికాసమునుగాం చినచోఁ బురుషుల సహాయ మెంతమాత్రము నక్కఱలేక యే యనేక సత్కార్యములను గ్రంథరచనలను జేయఁగలరనియు నందఱకును దెల్లంబయ్యె! వనలతాదేవి స్త్రీలయున్నతినే సదా గోరుచున్నందుకై యనేక యుపాయములను జేసెను. ఆమె మరణమునకుఁ బూర్వము కొన్ని మాసములనుండి విశేషరోగ గ్రస్తగా నుండియు నంతఃపురమునకు వ్యాసములును, బద్యము లును వ్రాయుచునేయుండెను. ఆమె మరణసమయమునందును "అంతఃపురము; సుమతీసమితి" యను రెండుశబ్దముల నుచ్చ రించి వాని శాశ్వతమును గోరుచుఁ బ్రాణముల విడిచెను.

ఈమెకుంగల గృహకృత్యములయందలి శ్రద్ధయుఁ, బతియందలి యనురాగమును, శిశుపోషణమునందలి నేర్పును మిగుల వర్ణనీయములు. ఈమె సాధారణముగా గృహకృత్యము లను దానే నెఱవేర్చుచుండెను. రుగ్ణతలో నుండినప్పుడు సహిత మీమె యింటికిఁ గావలసిన వస్తువులను దానే తెప్పించుచు, నింట నేమివండవలసినదియుఁ దానే చెప్పుచు నింటి యందుం డువారి యందఱ క్షేమము నరయుచుండెను. ఆమె రుగ్ణతలో సహిత మింటి కర్చులను వ్రాయుటమానక తలాపున నొక పుస్తకమును, పెన్సలును నుంచికొనుచుండెను.

వనలతాదేవి తనభర్తను కేవలము దైవతుల్యునిగా భావించి యతని పనిని నౌకరులచేఁ జేయింపక తానే చేయుచుండెను. ఆమె పతిభక్తిని గాంచినవా రందఱు నిజమయిన పతిభక్తియనిన నిదియేగదాయని మెచ్చుచుండిరి. వ్యాధిలోనుండి భర్తకుఁ దాను భోజన మిడలేని సమయమునందు సహితమామె భర్తకును, కుమారునకును దనయెదుట భోజనము పెట్టింపుచుండెను. ఈమె మరణదినమునం దీమె భర్తకుఁ గొంచెము దేహమస్వస్థముగా నుండెను. ఈమె మరణమున కరగంటకు ముందు భర్త వెచ్చని చొక్కా దొడిగికొనకుండుటను జూచి "మీశరీర మస్వస్థముగానుండినను మీరు వెచ్చనిబట్టలు తొడిగికొనక యేలయుంటిర"ని యాయంగిని తెప్పించి యాతని కిప్పించి తొడిగికొనునట్లు చేసెను. తనమరణవేదన నొకమూల నుంచి పతికళ్యాణమునే కోరునికాంతయొక్క పతిభక్తి నెంతఁ గొనియాడినను దీఱదు. అనేకులను కొడుకులకును, కూఁతులనుగని వారినిఁ దననేర్పుచేఁ బెంచి పెద్దవారినిఁజేసి తనకుఁగల శిశుపాలనము నందలి నిపుణతను వెలడింపఁ దనకు సమయము చాలకున్నను నీమె మిగుల దక్షతతోఁ బెంచి విడిచిపోయిన మూఁడుసంవత్సరముల బాలుని చర్యలు చూచినచో నామెకుఁ దెలిసిన మాతృకర్తృత్వ మహాత్వ మితరమాతలకుఁ దెలియుట దుస్తరమని యందఱకును దోఁచును. అంత చిన్నశిశువు తనతల్లి యాజ్ఞప్రకారము వర్తించుచుండెను. ఇంత చిన్నవయసుననే వాని తల్లి వాని కెన్నోనీతులను గఱపెను. వనలతాదేవికిఁ దన రుగ్ణత కుదురదని స్పష్టముగాఁ దెలిసినపిదప నొకదినమునం దెవ్వరును లేనిసమయమునఁ దనచిన్నికొమరునిఁ దనయొద్దికిఁ

బిలిచి "నాయనా! నాశరీరమున రోగము హెచ్చెను. అది యిచటఁ బాగుకాదు. నేనుపరమేశ్వరుని సన్నిధికరిగిన నాబాధ నివారణమగును. తదనంతరము బాగయి వచ్చెదను. నేను పోవునపుడు నీవు ఏడ్వక సంతోషముగా బుద్ధి కలిగియుండుము." అని చెప్పఁగా నాబాలుఁ డౌననియెను! తదనంతరమామె ౧౯౦౦వ సంవత్సరము నవంబరు 3వ తేది రాత్రి స్వర్గస్థయయ్యెను. ఆమెకొఱకై యామెబంధువు లందఱును విలపించుచుండిరి. అప్పు డాశిశువు తల్లిమాటల యందలి విశ్వాసము వలన నెంతమాత్రము నేడువక గులాబిమొదలగు పూవులను దెచ్చి తల్లిశవముపై నుంచి "యమ్మా దేవునిసన్నిధికిఁ బొమ్ము బాగయిరమ్ము" అని చెప్పి యామెను గొనిపోయిన పిదప నేడ్చువారినిఁ గని "మీరేల యేడ్చెదరు? మాయమ్మ రోగమిచట కుదరనందున దేవునికడకరిగెను. అచట బాగయి మరల రాఁగలదు. ఇట్లని నాతోఁ జెప్పిపోయినది" యని తన ముద్దుమాటలతోఁ జెప్పెను. ఈవనలతాదేవి మరణము కామె బంధువులేకాక యామెను గనినవారును, నామె సద్గుణములను వినినవా రందఱును మిగుల దుఃఖించుచున్నారు. ఈమెకు మరణసమయమున నిరువదియొకటవసంవత్సరము. ఈమె యింత యల్పవయస్సునచే మృతినొందుట దేశముయొక్క దురదృష్టమని వేఱె చెప్పవలయును.

గణపాంబ

ఈమె బేటరాజునకు భార్య; గణపతిదేవునకుఁ గూతురు ఈగణపతిదేవుఁడు క్రీ. శ. ౧౨౪౯వ సంవత్సరమునుండి ౧౨౬౨వ సంవత్సరమువఱకును నోరుగంటిరాజ్యముఁ బాలించిన రాజేయైయుండినచోనీగణపాంబరుద్రమదేవికిఁ గూతురై యుండును. కానియిందునకుఁ బ్రబలనిదర్శనములేవియుఁగానరాకున్నవి. గణపాంబయుఁదనపతి మరణానంతరమునందాతని యేలుబడిలో నుండిన యూఱువేలగ్రామములనుమిగుల నేర్పుతోఁబాలించెను. ఆమె మిక్కిలి యౌదార్యవతియై యనేకవిధములైన ధర్మకార్యములను జేసెను. ఈమె ధర్మకృత్యములను జరితమును దెలుపు శిలాశాసన మొకటి కృష్ణామండలములోఁ జేరియున్న గుంటూరు తాలూకాలోనున్నది. దానిలోని కొన్ని సంగతుల నిందుఁ బొందుపఱచెదను.

"మిగుల ప్రసిద్ధిఁగాంచిన కాకతీయవంశమునందు అనేక ప్రభువులు రాజ్యము చేసినమీఁదట వైరిభీకరుఁడగు బేటరాజు సింహాసనారూఢుఁడయ్యెను. శివునకుఁ బార్వతివలెను, విష్ణువునకు లక్ష్మివలెను, ఈబేటరాజునకు గణపాంబ ధర్మపత్ని యయ్యెను. ధర్మకటకపురిని మిక్కిలి యోగ్యముగాఁ బాలించి బేటరాజు కీర్తిశేషుఁడయ్యెను. తదనంతరం బాతనిభార్యయగు గణపాంబ సింహాసన మెక్కెను. ఈమె భర్తయొక్క సుగతి

నభిలషించి యాయన పేరిట ధన్యకటక పురమునం దొకదేవాలయము నిర్మించెను. ఈ యుద్దేశముతోనే యీరాణి బంగారు శిఖరముగల యింకొకగుడిని గట్టించి దానిలో బేటేశ్వరుండను లింగమును బ్రతిష్ఠింపఁజేసెను. ఈగుడికి నైయీదేవి ఫలవంతమగు బీనదీవియను గ్రామము నొసంగెను. ఈమహనీయురాలు ధన్యకటకపురిలో ౧౨గురు బ్రాహ్మణోత్తములకు ౧౨ భూపసతులును ౧౨ గృహములును దాన మొసంగెను. ఈమె తనతండ్రియగు గణపతిదేవుని పేర గణపేశ్వరుని(శివుని) యాలయమొకటి కట్టించెను. ఈగుడికై యీరాణిచింతపాడు గ్రామము నొసంగెను. ఈ రాణిహస్తములు సతతము శివుని నర్చించుటయందే వినియోగించెను. శివుని మాహాత్మ్యమును బ్రకటించు శ్లోకములే యామె కానందము నిచ్చుచుండెను. ఈ రాణి వేదములయం దధిక విశ్వాసముకలది కావుననే విశాల రాజ్యక్లేశము కలిగియున్నను ఆనందముతో దినములు గడపెను. రెండవపార్వతి యనఁదగిన యీమె మహాత్మ్యము నెవ్వరు తగినట్టుగ వర్ణింపఁగలరు?" ఈ మహనీయురాలిచరితమును గుఱించి యింతకంటె నధికమేమియుఁ దెలియదు కాన విధిలేక మిగులచింతతో దీనిని ముగించుచున్నదాన.

Vedam and Co., Printers, 13, Oil Monger Street, Madras.